

**UNIVERSITAS BUDAPESTIENSIS DE
“METROPOLITAN”**

**ANNALES
TOMUS XII**

REDIGIT: JOLÁN RÓKA – FERENC KISS

**BUDAPEST
2019**

Szkesztő/Editor: Dr. RÓKA Jolán – Dr. KISS Ferenc

Technikai szerkesztő / Technical Editor: Nagy Franciska

© ALPÁR Vera, CSÁKY Ádám, DÉR Csaba Dezső, DONKA Attila, ERDEI Attila, ERDEINÉ KÉSMÁRKI-GALLY Szilvia , FLÓRIÁN Kund, GROTHE Judit, HAIN Ferenc, HORVÁTH Viktória, KÁLLAY Eszter, KOLLARIK Tamás, LUKÁCS Rita, MÁRKUS Renáta, MURAI András, NÉMETH Erzsébet, PAPP-VÁRY Árpád, PAPP-VÁRY Árpád Ferenc, RÉTFALVI Györgyi, RUSZINKÓ Ádám, SCHLEICHER Nóra, SZTOJÁNOVITS Andrea, TAKÓ Sándor, TÜTÜNKOV-Hrisztov Jordán, VÁSÁRY Miklós, VASS Vilmos, VÍZLER Eszter, 2019

Copyright: Jelen kiadvány szabad hozzáférésű a Creative Commons „CC BY” licensznek megfelelően. /

This publication is Open Access according to the Creative Commons „CC BY” licence scheme.

Annales tanulmánykötet sorozat, Tomus XII. / Annales book series, Vol. 12.

ISSN: 1789-879X

Első kiadás / First edition, 2019

A sorozatot megjelentető Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskola neve megváltozott, 2016. január 1-től Budapesti Metropolitan Egyetem (METU). The name of the publisher BKF University of Applied Sciences has changed to Budapest Metropolitan University (METU) from 1st January, 2016.

Kiadó / Publisher: Budapesti Metropolitan Egyetem, Budapest
www.metropolitan.hu

Felelős kiadó / Published by: a Budapesti Metropolitan Egyetem rektora / Rector of Budapest Metropolitan University

Tartalom

I. Tanulmányok

Vass Vilmos

A tanterv műfaji változásai és a tanterv-tipológia összefüggései a
tartalom-és a kompetencia-alapú tantervi megközelítések
tükrében 1

Alpár Vera

Lehet-e területfejlesztési eszköz az oktatási rendszer?..... 12

Németh Erzsébet

Segély helyett rámpát - A külső-belső kontroll attitúd és a
szegénység kapcsolata 29

Dér Csaba Dezső

Az óbudai kulturális programok résztvevői - jelentés az Óbudai
Kulturális Központ 2018 tavaszi kérdőíves kutatásáról 47

Sztojánovits Andrea

A vj: szubjektív, belső perspektívák; tapasztalatok az ösztöntől a
tudatosságig 68

Dér Csaba Dezső - Márkus Renáta

Alkotó és közönség kapcsolata..... 81

Vízler Eszter

*A nyelvcsalád-elmélet: haladás-, fejlődés- vagy evolúciós alapú
megközelítés?..... 88*

Horváth Viktória

A babák legkorábbi szókinccse: nyelvi felfedezések a szavak
birodalmában 104

Papp-Váry Árpád Ferenc

Ha csak egy tanulmányt olvas el, ez legyen az! – avagy mi az a
clickbaiting, és miért utálja mindenki?..... 114

| | |
|---|-----|
| <i>Ruszinkó Ádám – Donka Attila</i> Kísérlet az egészségturizmus fogalmi rendszerének egységesítésére | 136 |
| <i>Grotte Judit - Lukács Rita</i> Zöld marketing és e-turizmus trendek a szállodaiparban | 159 |
| <i>Tütümkov-Hrisztov Jordán</i> The road of Bulgarian gardening..... | 175 |
| <i>Papp-Váry Árpád</i> 250 éve született Alexander von Humboldt | 186 |
| <i>Flórián Kund</i> Sardzsza: a „kulturális emirátus” - Országmárkázás és társadalompolitika | 199 |
| <i>Vásáry Miklós</i> Írország a brexit frontvonalában..... | 213 |
| <i>Csáky Ádám</i> Global Migration Trends and Europe..... | 228 |
| <i>Papp-Váry Árpád</i> A globális migráció földrajzos szemmel | 237 |
| <i>Erdei Attila - Erdeiné Késmárki-Gally Szilvia</i> Kína regionális vasúti kapcsolatainak fejlődése a 21.században..... | 243 |
| <i>Vízler Eszter</i> A Big Data-tól a Small Data-ig, avagy a méret a lényeg?..... | 255 |
| <i>Kállay Eszter - Kollarik Tamás - Takó Sándor</i> A Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Médiatanácsa, valamint az Országos Rádió és Televízió Testület által a helyi (és körzeti) televíziók és rádiók számára nyújtott támogatások jogszabályi háttere, a támogatás eszközrendszere és a támogatás mértéke 1996-2019 között..... | 268 |

II. Projekt anyagok

Murai András, Rétfalvi Györgyi, Schleicher Nóra

A közösségi média ifjúságra gyakorolt hatása – HÍD – a generációk eltérő médiahasználatának megértéséhez és közelítéséhez..... 307

Hain Ferenc

A közigazgatás állatorvosi lova: az „érpataki modell” ... alulnézetből..... 313

Szerzők / Authors 333

A TANTERV MŰFAJI VÁLTOZÁSAI ÉS A TANTERV-TI- POLÓGIA ÖSSZEFÜGGÉSEI A TARTALOM-ÉS A KOMPETENCIA-ALAPÚ TANTERVI MEGKÖZELÍTÉSEK TÜKRÉBEN¹

VASS VILMOS

habilitált egyetemi docens
Budapesti Metropolitan Egyetem
vvass@metropolitan.hu

Absztrakt

A tanulmány a tanterv műfaji változásai és a tanterv-tipológia összefüggéseit vizsgálja a tartalom- és a kompetencia-alapú tantervi megközelítések tükrében. Ennek keretén belül elsősorban az amerikai tantervelmélet két irányzatára fókuszál, különös tekintettel az „iparszervezési logikára” épülő „tudományos tantervkészítés” és a gyermekközpontú, rekonstrukcionista jellemzőkre vonatkozóan.

Kulcsszavak: tanterv, tipológia, szillabus, curriculum, tantervi tartalom, kompetencia

Bevezetés

A tanterv műfaja és a hozzá szorosan kapcsolódó fogalmak az utóbbi egy évszázadban jelentős mértékben megváltoztak. Napjainkban ez a folyamat azt eredményezte, hogy egyrészt az alapvető fogalmak tekintetében némi „terminológiai zűrzavar” tapasztalható, másrészt ez az összevisszaság nem segíti a közös megértést és az igényes szakmai párbeszéd kialakulását. A tantervvel kapcsolatos fogalmak változásainak elemzése hazánkban Szébenyi Péter nevéhez fűződik, aki 2001-ben megjelent Genetikus tanterv-tipológia című tanulmányában a terminológiai kérdéseket történetiségükben vizsgálta. Érdeemes leszögezni, hogy tanulmányomban nem egy új tanterv-tipológia

¹ A tanulmány id. Papp-Váry Árpád 80. születésnapja alkalmából készült.

megalkotására, Szebenyi Péter gondolatmenetének a folytatására törekszem. Bár lesznek történeti utalások és összefüggések a leírtakban, alapjában véve a tanulmány célkitűzése a tanterv műfaji változásainak és a tanterv-tipológiai elemzések összefüggéseinek a bemutatása, különös tekintettel az amerikai tantervelmélet két irányzatára, valamint a tartalom- és a kompetencia-alapú tantervi megközelítésekre vonatkozóan. Teszem ezt azzal a szándékkal és várható eredménnyel, hogy a meghatározó tantervelméleti megközelítéseket elemezzem, a folyamatokat és –divatos szóval élve–trendeket felvázoljam.

A tanterv műfaji változásai a tananyag kiválasztásának és elrendezésének összefüggésében

Kétségtelen tény, hogy a tanterv műfaja a pedagógiai köznyelvben és gondolkodásban megegyezett a tanítás tervével. Tartalmazta a legfontosabb oktatáspolitikai és pedagógiai célkitűzéseket, a tanítandó tananyagot és a tanítás módszereit, felsorolta a legfontosabb taneszközöket és az értékelési eljárásokat. Erősíti ezt a nézetet, az a tény, amelyre Szebenyi Péter hívta fel a figyelmet, hogy a magyar nyelv történeti-etimológiai szótárában a „tanterv” kifejezés ugyan nem található, ám a „tan” nyelvújítás korabeli értelmezés már felelhető. Ennek értelmében a „tan” a tanít, a tanonc és a tanár értelmezéssel azonos. „Nyilván ugyanilyen származék a „tanterv” szó is mint a német Lehrplan tükörfordítása. A tantervek tudatos tervezése a 16. századtól, a katolikus megújulás időszakától kezdve egyre jelentősebbé vált, ám a tanterv fogalmának elterjedése, önálló műfajként történő megjelenése a 19. századra tehető. A történeti előzményekből egyértelműen kiderül, hogy a tantervek alapfunkciója az volt, hogy meghatározzák „mit, mennyit, mikor, milyen egymásutánban tanítson az iskola”, leírják a „tanítás rendjét”. (Szebenyi, 2001)

Báthory Zoltán „a tantanterv felépítése és tartalmi komplexitása alapján” öt tantervi műfajt különböztetett meg: szillabus, előíró tanterv, alaptanterv, kerettanterv, curriculum. (Báthory, 2000) Témánk szempontjából relevánsan három típust (szillabus, előíró tanterv, curriculum) részletezünk. A szillabus egy vázlatos tantervi műfaj, amelynek fókuszja a nevelési-oktatási célok és a tananyag rövid, tantárgyakra és tanévekre bontott kifejtése. Kiemelendő, hogy a szillabus nem tartalmazza a tananyag tematikus kifejtését és a tananyag tanításának a sorrendjét. Az előíró tantervi műfaj részletesebb, elsősorban a nevelési-oktatási célok operacionalizálása, különös tekintettel a tananyag leckékre,

óraszámokra történő lebontása és a tanítási módszerek részletezése jellemző. Az előíró tanterv a Mit? és a Hogyan? erőteljesen didaktikai kérdésekre igyekszik részletesen válaszolni. A harmadik tantervi műfaj, a curriculum. Az 1997-ben kiadott Pedagógiai lexikon szócikke szerint a curriculum először a 16. században fordul elő a latin nyelvű pedagógiai irodalomban a tananyag-kiválasztás és a tananyag-elrendezés megnevezésére. Például „de curriculo scholastica”. (a szócikk szerzője Ballér Endre) Míg az előző két műfaj fejlődését, differenciálódását politikai-ideológiai tényezők határozták meg, addig a curriculumnak kialakulásától kezdve erőteljesen pedagógiai jellege volt. Nyilvánvaló, hogy ennek oka egyfelől a neveléstudományok gyors fejlődése volt, másfelől közrejátszottak társadalmi-gazdasági tényezők is. A curriculum tantervi műfaj elméleti kereteit Ralph Tyler 1949-ben megírt munkájában (A tanterv és a tanítás alapvető elvei) találhatjuk meg (Tyler 1949). Maga a curriculum szó jelentése: folyamatterv, tevékenységterv, program. Folyamatterv abban az értelemben, hogy a tanítási folyamat (céloktól az értékelésig) teljes, elsősorban vertikális leírását tartalmazza. Tevékenységterv, hiszen számos tanári (a későbbiekben tanulói) tevékenységet tartalmaz. Program, mert egy jól körül határolt algoritmust fogalmaz meg. (Báthory, 2000; Perjés-Vass, 2008) Az azóta Tyler-rationálé néven széles körben ismertté vált elméletben a tananyag-kiválasztás forrásait és szűrőit találhatjuk meg.

1.sz. táblázat. Tyler-rationálé

| A tananyag-kiválasztás forrásai (sources) | A tananyag-kiválasztás szűrői (screens) |
|--|--|
| 1. A tanuló tanulási szükségletei, érdeklődései, aspirációi stb | I. A társadalomról, a nevelésről szóló általános filozófiai (pl. a demokrácia) |
| 2. A kortárs társadalom igényei az iskola, a műveltség iránt. | II. A tanuláspszichológia által feltárt fejlesztési lehetőségek. |
| 3. A szaktudományok képviselői által relevánsnak tartott tudás köre. | |

Tyler, R. W.: Basic Principles of Curriculum and Instruction. Chicago, 1949. In Báthory Zoltán: Tanulók, iskolák, különbségek. 2000, Budapest, 131.

A forrásokból lehet kikövetkeztetni a tananyagot, a szűrők a taníthatósági szempontokat jelentik. (Báthory, 2000) Megkockáztatom, miközben a tanterv műfaja a tantervelméletben a 19. századtól napjainkig erőteljesen differenciálódott, ezzel párhuzamosan a pedagógiai és társadalmi közgondolkodásban még nagyobb részt a tanterv a „tanítás rendje”

értelmezésben van jelen. Témánk szempontjából ennél is nagyobb probléma, hogy a „tan” a tantervek egyik legfontosabb építőkövét, a tananyagot is jelenti. Nyilvánvaló, hogy a tanterv nem azonos a tananyag és a tanítás módszereinek egyszerű leírásával. Első megközelítésben a „tananyag elrendezése és kiválasztása” összetettebb folyamat és a fejlesztés komplexebb tervezését, egyben a tantervi műfajok differenciálódását eredményezte. Második megközelítésben azonban érdemes felfigyelnünk arra is, hogy ez a komplexitás a tananyag tantervi szerepére is hatást gyakorolt. A tantervi tartalom „szélesebb értelmezése” terjedt el. Ballér Endre a „tartalmat” az alábbiak szerint határozta meg: „Beleértjük... azokat az elveket, értékeket, amelyek alapján a társadalom anyagi, szellemi, tudományos és művészi, magatartási kultúrájának birodalmából az iskolában (meg)tanítandó, feldolgozandó ismeret-, tudásanyagot kiválasztjuk. Másrészt a tartalom olyan tananyag, amely felhasználásra, továbbfejlesztésre kész, és képességekben, tevékenységekben, magatartásban, teljesítményekben nyilvánul meg.” (Ballér, 1996: 11) Ballér gondolatmenetében jól tetten érhető a tantervi tartalom komplexitása, az összetettség bemutatása. Érdeemes leszögezni, hogy a tantervi tartalom nem egyenlő a tananyaggal. Sajnálatos módon – tisztelet a kivételnek – a pedagógiai és társadalmi közgondolkodásban ennek éppen az ellenkezője figyelhető meg. Ballér fenti meghatározásában azonban nem csak erre a differenciált értelmezésre érdemes felfigyelnünk. A tananyag kiválasztása és elrendezése, a tananyag vázlatos vagy részletes felsorolása statikus, míg a tantervi tartalom fenti transzformációja dinamikus folyamat. Az 1980-as évektől a tantervi tartalom differenciálódása és integrálódása figyelhető meg. Nota bene, a korábbi tanterv és tananyag értelmezések a tananyag kiválasztását és elrendezését egyszerű mennyiségi, „mit, mennyit, mikor” kérdésként kezelték. Ennek a tervezési logikának vetett véget a második ipari forradalom, a tudományos fejlődés a társadalmi és gazdasági folyamatok mellett a tananyag kiválasztására és elrendezésére is hatással volt. (Vass, 2007) A tananyag mennyiségi problematikája egyre inkább strukturális kérdéssé alakult. A korábbi „egy tudományág - egy tantárgy” logikát a tudományok differenciálódásának és integrálódásának megfelelően interdiszciplinárisabb megközelítések váltották fel, (Vass, 2000)

A tantervi műfajok fenti változásaival párhuzamosan a tantervelmélet fejlődése (Pinar – Irwin, 2004; Pinar, 2012; Schiro, 2013) is lehetővé tette, hogy az egyes tantervi megközelítések (tartalom- és kompetencia-alapúság), valamint az interdiszciplináris tantervfejlesztés gyakorlata az előtérbe kerüljenek. Nem elhanyagolható tényező, hogy a címben jelzett

összefüggések és megközelítések tudományos igényű elemzésének alapjait azok a hazai tanulmányok is képezik, amelyek egyrészt a tantervi fogalmakra, annak tipológiájára fókuszáltak. (Báthory, 2000; Szebenyi, 2001) Másrészt azok a publikációk (lásd korábban), amelyek a curriculumelmélet bemutatását és fejlődéstörténetét is elemezték. (Báthory, 2000; Perjés – Vass, 2008) Ennek eredményeképpen, a „genetikus tanterv-mindenekelőtt segít eligazodni a „terminológiai dzsungelben”. A tantervekkel foglalkozó szakemberek, a gyakorló pedagógusok és a szélesebb közvélemény is megértik egymást, „azonos szakmai nyelven” beszélnek. Szebenyi Péter szavaival élve „a fogalmak geneziséből levezett tanterv-tipológia segíthet talán a „közös nevező” kialakításában.” (Szebenyi, 2001: 283) Szebenyi munkájának azonban legnagyobb érdeme az, hogy differenciálta a hazai és nemzetközi tantervfejlesztési folyamatokra legnagyobb hatást gyakorolt amerikai tantervelmélet két irányzatát.

Az első irányzat képviselője, Franklin Bobbitt, chicagói egyetemi tanár és 1918-ban megjelent *The Curriculum* és 1925-ben kiadott *Difficulties to Be Met in Local Curriculum Making* című munkái, valamint Benjamin Bloom (szintén chicagói professzor) 1956-ban megjelent *Taxonomy of Educational Objectives. The Classification of Educational Goals. Handbook I: Cognitive Domain* című műve alapján az egyik irányzat „a tudományos tantervkészítés” lépéseit írta le. Szebenyi az alábbi figyelemre méltó értékelését adta ennek az irányzatnak: „Ezen az úton olyan tantervek készíthetők, amelyekkel a lehető legkisebb ráfordítással a lehető legjobb eredményeket lehet elérni. Az iparszervezési logikából kinövő „tudományos tantervkészítés” elmélete ...egyoldalúan felnőtt szemléletű és jelenközpontú volt. Az aktuális „felnőtt jelen” reprodukálására kívánta a fiatalokat felkészíteni. Nem vette figyelembe a gyermek sokrétű, sajátos személyiségét, fejlettségi szintjét, érdeklődését, igényeit.” (Szebenyi, 2001:292) Nota benne, Szebenyi idézett tanulmányából kimaradt Ralph Tyler 1949-ben *Basic Principles of Curriculum and Instruction* című meghatározó munkája, amely szervesen illeszkedik a „tudományos tantervkészítés” irányzatába. (a Tyler-racionálét lásd korábban)

Szebenyi Péter tipológiájában a másik amerikai irányzat jellemzőiről, amelynek jeles képviselője John Dewey, az alábbiakat olvashatjuk: „Bobbitt felnőttközpontú felfogásával szemben Dewey elmélete gyermekközpontú volt és nem az aktuális társadalom reprodukálását, hanem jobbítását (rekonstruálását) kívánta szolgálni....a tanulást a

valóságos élet mintájára szervezte meg. A rövid távú „tanterveket” a tanár és a tanulók közösen készítették el.” (Szebenyi, 2001: 293) Kétségtelen tény, hogy az amerikai tantervelméleti terminológia mindkét irányzata jelentős hatást gyakorolt egyrészt a hazai és nemzetközi tantervfejlesztési folyamatokra, másrészt a tervezés fókuszát is meghatározta. Ez utóbbi esetében érdemes megkülönböztetnünk a tartalom- és a kompetencia-alapú tantervi megközelítéseket.

A tartalom- és a kompetencia-alapú tantervi megközelítések az amerikai tantervelméleti irányzatok összefüggésében

Bobbitt a „tudományos tantervkészítés” elméletét az iparszervezés logikájára alapozta. Ennek megfelelően alapvető jellemzője az operacionalizáltság, amely – mai modern kifejezéssel élve – a technokrata szemléletmóddal párosulva mind a tartalom-, mind a kompetencia-alapú tantervi megközelítésekben jelen van. Egyszerűbben fogalmazva, a tantervek legfőbb jellemzője a részletezettség, amelynek középpontjában a tartalom-alapú tantervi megközelítés esetében a tantárgyak tananyagának aprólékos, akár óraszámokra és leckékre lebontása található. (Vass, 2013) A tanítási célok és feladatok, a tanítási módszerek, a követelmények és az értékelési eljárások megfogalmazása – pozitív esetben – a részletezett tantárgyak tananyagával egymásra épített, kellő mértékben konzisztens. Ugyanakkor erre az egymásra építettségre egyrészt a merevség, másrészt az unidiszciplinaritás jellemző. Törekvések mutatkoznak a tantervi tartalom esetében a korábban kiemelt komplexitásra és interdiszciplinaritásra vonatkozóan, ám ezek kisebb mértékben tudatosak, inkább sporadikusak. A korábban megismert előíró tanterv műfaja jellemző. Dewey gyermekközpontú irányzata lényegesen közelebb áll a tantervi tartalom komplex értelmezéséhez, ráadásul a tananyag kiválasztásának és elrendezésének kiemelt szempontjai a tanulói érdeklődés és a társadalmi igények. A gyermeki világ összetettsége és a társadalom rekonstruálásának célkitűzése eredményezte a tartalom-alapú tantervi megközelítés progresszívebb típusát. Ebben az esetben, a tantervben témakörök szerepelnek, amelyhez szorosan kapcsolódnak a projektek és a témahetek. A tantervi tartalom a fejlesztés eszköze. (Costa-Liebmann, 1997; Vass, 2007) A tanterv jellemzője a rugalmasság és a globalitás, így eredményesebben teszi lehetővé a személyre szabott tanulást és a pedagógiai differenciálást. Értékelési kultúrájában a diagnosztika és a fejlődés nyomon követése áll a középpontban. Érdekes, hogy a tantervi műfajok közül a szillabus áll hozzá legközelebb.

Bobbitt „felnőtt központú” „tudományos tantervkészítés” elmélete a kompetencia-alapú tantervi megközelítésben is felbukkan. Az „iparszervezési logika” ebben az esetben egyrészt a tartalom-alapú tantervi megközelítésre is jellemző operacionalizáltságot jelenti. Másrészt a tantervfejlesztés középpontjába a kimenet, a munkaerőpiac és a felnőtt lét igényeinek megfelelő kompetenciák állnak. Ráadásul a fejlesztendő kompetenciaterületeket a tantervi követelmények is részletesen lebontják, taxonómizálják. Ennek alapja Benjamin Bloom kognitív követelményrendszere (Bloom, 1956), amelyben az alábbi szinteket találjuk:

2.sz. táblázat. Bloom kognitív követelményrendszere

| | |
|------------|--|
| Ismeret | Tények, fogalmak, összefüggések stb. ismerete és reprodukciója. |
| Megértés | A tanuló saját szavaival összefoglalja a megszerzett ismeretet (interpretáció). Képes az információt az egyik kódrendszerből a másikba átültetni, pl. egy képről beszélni, szövegesen közölt adatok alapján táblázatot készíteni stb. (transzláció: fordítás). |
| Alkalmazás | Az ismeret alkalmazás új helyzetben. |
| Analízis | Funkcionális elemek azonosítása, összegyűjtése egy egészen belül. Egy probléma összetevőinek feltárása. Összehasonlítás. |
| Szintézis | A többféle forrásból származó ismeretek mozgósítása egy probléma megoldása érdekében. A valóság rekonstrukciója a meglévő ismeretek és a képzelőerő segítségével. |
| Értékelés | Annak meghatározása, hogy a megismert dolog megfelel-e valamely célnak vagy funkciónak. Ítéletalkotás értékekről, eszmékről. ² |

Knausz Imre: Ismeret. In. A tanítás mestersége. <http://tanmester.tanarkepzo.hu/ismeret>

Kétségtelen tény, hogy *Bloom* kognitív taxonómiai szintjei mind a tantervfejlesztésben, mind a tantervi követelmények értékelésében széles körben elterjedtek. 2001-ben felülvizsgálták a Bloom-taxonómiákat, amelyben a kognitív szintek némiképpen megváltoztak, a tantervi tartalomhoz illeszkedő operacionalizáltság azonban megmaradt. A klasszifikációban az első kognitív szint az emlékezés, míg a legmagasabb rendű gondolkodási műveletek „tetejére” a kreativitás került. (Anderson

² Knausz Imre: A tanítás mestersége. <http://tanmester.tanarkepzo.hu/ismeret>

and Krathwohl, 2001, Vass, 2017) Ebben az esetben azonban a kompetencia-alapú tantervi megközelítésben a kognitív fejlesztési folyamat algoritmusa és merevsége egyaránt megmutatkozik, így *Bobbitt* „iparszervezési logikája” köszön vissza. Tekintettel arra, hogy *Bloom* affektív (érzelmi-akarati) és pszichomotoros (mozgásos) követelményszintjei nem terjedtek el olyan mértékben a tervezési és értékelési gyakorlatban, mint a kognitív követelményrendszer szintjei, így a teljes személyiségfejlesztés is torzó maradt. Ennek megfelelően a korábban megismert tanterv-típológia gyermekközpontú irányzatához sem illeszkedik.

A kompetencia-alapú tantervi megközelítések esetében a tervezés középpontjában a fejlesztendő kompetenciák kerülnek. A tananyag tantervi primátusa megszűnik, ugyanakkor a korábban megismert két tanterv-típológiai irányzat ebben az esetben is megjelenik. Bár a taxonómiák és a kompetenciafejlesztés összefüggései még a mai napig kidolgozatlanok, a kompetencia-alapú tantervi megközelítés nagyobb részt kimenet-szabályozó. A tervezés alapvető kritériuma, bizonyos fejlesztési-fejlődési szakaszok végén a tanulóknak mit kell tudniuk, mire kell képesnek lenniük. Ez jól illeszkedik az egész életen át tartó tanulás és a tudásalapú társadalom stratégiájához. Tekintettel arra, hogy a tudás értéke gazdasági szempontból megnő, így nem meglepő módon a „felnőtt lét” és a munkaerőpiac számára szükséges kompetenciák kerülnek az előtérbe. A kompetenciafejlesztés „felülről-lefelé” (top-down) megközelítése csak kisebb mértékben támogatja az „életképességeket” és az együttműködési, tágabb értelemben a társadalom működéséhez szükséges kompetenciákat. (Vass, 2017) Nem meglepő módon ez a megközelítés közelebb áll a *Bobbitt*-irányzathoz, szerves folytatását képezi *Tyler*-elméletének és a *Bloom*-taxonómiáknak. A kompetencia-alapú tantervi megközelítés másik típusa esetében a fejlesztési folyamat (nem kimenet) egy olyan gondolkodásmód, amelynek középpontjában a tanulás módszertana és a jövő iskolájáról szóló szakmai diskurzus áll. (Hipkins, Bolstad, Boyd and McDowall, 2014) Természetesen a jövő iskolájáról szóló szakmai diskurzus egyik alapeleme az egész életen át tartó tanulást támogató kompetenciák rendszere. Ám a tantervek tervezésekor más kiemelt szempontok is felbukkannak. A teljes személyiségfejlesztés, a „teljes gyermekben” történő gondolkodásmód és az alapkompentenciák újradefiniálása kerül az előtérbe. Ebben az esetben a kompetenciafejlesztés „alulról-felfelé” (bottom-up) megközelítéséről beszélhetünk. (Vass, 2017) Az alapkompentenciák újradefiniálása szempontjából figyelemre méltó az ún. 4 C modell, amelyben kibővültek

a korábbi területek. Nevezetesen előtérbe kerül a kompetenciafejlesztésben a kommunikáció, a kritikus gondolkodás és problémamegoldás, a kreativitás és innováció, valamint az együttműködés. (Jacobs, 2010) A teljes személyiségfejlesztés és a „teljes gyermekben” történő gondolkodásmód tekintetében első megközelítésben a felülvizsgált Bloom-taxonómiák kognitív (megismerési), affektív (érzelmi-akarati) és pszichomotoros (mozgásos) területeinek egyensúlyáról van szó. Am korábban láthattuk, hogy a taxonomikus tervezés erőteljesen operacionalizált, így közelebb áll a Bobbitt-irányzathoz. Rugalmatlansága nem teszi lehetővé a személyre szabott fejlesztést és a pedagógiai differenciálást, így a kompetenciafejlesztés „alulról-felfelé” történő megközelítésében sem játszik jelentős szerepet. Második megközelítésben a szociális és érzelmi tanulás (social and emotional learning – SEL), valamint a gyermeki „jól-lét” (well-being) kerül a kompetenciafejlesztés fókuszába, amely horizontális szempontként a korábban említett 4 C modell támogatásával párhuzamosan inkább a Dewey-irányzathoz áll közelebb.

Következtetés

A tanterv műfaji változásaival (szillabus, előíró tanterv, curriculum) párhuzamosan a tervezési megközelítések és nem utolsósorban a tervezés folyamatára jelentős hatást gyakorló amerikai tantervelméleti irányzatok is differenciálódtak. Kétségtelen tény, hogy Franklin Bobbitt munkássága meghatározó volt a tantervi műfajok átalakulásában, a curriculumelmélet kialakulásában. Ugyanakkor a „tudományos tantervkészítés” „iparszervezési logikája” a tervezési folyamatot algoritmizálja, a tantervi célokat, feladatokat, a tartalmat és a követelményrendszert, a tanulói és tanári tevékenységeket és nem utolsó sorban az értékelési eljárásokat és technikákat operacionalizálja. Ennek megfelelően mind a tartalom-, mind a kompetencia-alapú tantervi megközelítés tekintetében a tantervek túlzott részletezettsége és merevsége jellemző. A tartalom-alapú tantervi megközelítés esetében a tananyagközpontúság meghatározó, amelyben továbbra is a Mit? és a Hogyan? kérdések dominálnak. A tantervek központi részét képezik a megtanítandó ismeretek és ezzel szoros összefüggésben a tanítás módszerei. Nota bene, érdemes leszögezni, hogy a megtanítandó ismeretek közötti összefüggések, az interdiszciplináris kapcsolatok kisebb mértékben tudatosak. Ráadásul a megtanítandó ismeretek és a megértett, valamint alkalmazható tudás között hatalmas különbség mutatkozik. Nem véletlen, hogy a képességek fejlesztésére

nem marad „tantervi tér és idő”, a folyamatos tananyagcsökkentési törekvések jól jelzik, hogy komoly mennyiségi problémát jelent a tartalom-alapú tantervi megközelítés ezen típusa. Bobbitt elmélete a kompetencia-alapú tantervi megközelítésben is megmutatkozik. Az egész életen át tartó tanulást támogató kompetenciaterületek eredményes fejlesztése, tantervi szempontból a „felnőtt lét” szerepeit, különösen annak munkaerőpiaci területeit helyezi az előtérbe. Ezt az irányzatot szervelesen egészíti ki Ralph Tyler curriculumelmélete és Benjamin Bloom taxonómia rendszere. A kompetencia-alapú tantervi megközelítés esetében a teljesítményközpontúság meghatározó, ráadásul a tantervekben a kognitív taxonómia szintjei dominálnak. Az amerikai tantervelmélet másik irányzata, John Dewey gyermekközpontú, rekonstrukcionista elmélete a tartalom-alapú tantervi megközelítés esetében a tantervi tartalom komplexitását, erőteljesebb interdiszciplinaritását jelenti. A tantervi tartalom egyrészt a fejlesztés eszköze lesz, a tervezésben a strukturálási technikák jelennek meg. Jellemző a tanterv flexibilitása, amely nagyobb mértékben teszi lehetővé a személyre szabott fejlesztést és a pedagógiai differenciálást. Hasonló előnyök mutatkoznak a kompetencia-alapú tantervi megközelítések esetében is. Dewey elmélete azt jelenti, hogy a kompetenciafejlesztés fókuszába a teljes személyiségfejlesztés kerül, amely előtérbe helyezi a szociális és érzelmi tanulást és a gyermeki „jól-létet”. A „teljes gyermekben” való gondolkodásmód a tervezés, a fejlesztés és az értékelés folyamatára is jelentős hatást gyakorol.

Irodalomjegyzék

ANDERSON, L. W. and KRATHWOHL D. R., et al (Eds.) (2001) *A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives*. Allyn & Bacon. Boston, MA (Pears on Education Group)

BALLÉR Endre (1996): *Tantervelméletek Magyarországon a XIX-XX. században*. Budapest. Országos Közoktatási Intézet

BÁTHORY Zoltán (2000): *Tanulók, iskolák - különbségek*. Budapest: OKKER

BLOOM, B. S. (1956): *Taxonomy of Educational Objectives: Cognitive Domain*. New York. McKay,

BOBBITT, F. (1918): *The Curriculum*. Boston: Houghton Mifflin.

BOBBITT, F. (1924): How to Make a Curriculum. Boston: Houghton Mifflin.

COSTA, Arthur L. – LIEBMANN, Rosemarie M. (1997): Envisioning Process as Content., California. Corwin Press, Thousand Oaks

HIPKINS, Rosemary; BOLSTAD, Rachel; BOYD, Sally; McDOWALL, Sue Key (2014): Competencies for the Future. Wellington: New Zealand Council for Educational Research

JACOBS, H.H. ed. (2010): Curriculum 21. ASCD, Alexandria, VA

PERJÉES István – VASS Vilmos (2008): A curriculumelmélet műfaji fejlődése. Új Pedagógiai Szemle, 3. szám. 3-10.

PINAR, W. F. – IRWIN, R. L. (2004): Curriculum in a New Key. Routledge, Taylor and Francis Group, New York and London.

PINAR, W. F. (2012): What is Curriculum Theory? Routledge, Taylor and Francis Group, New York and London.

SCHIRO, M. S. (2013): Curriculum Theory. SAGE, Thousand Oaks, California.

SZEBENYI Péter (2001): Genetikus tanterv-típológia. In: Csapó Benő – Vidákovich Tibor (szerk.): Neveléstudomány az ezredfordulón. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 283-300.

TYLER, R. W. (1949): Basic Principles of Curriculum and Instruction. The University of Chicago Press, Chicago.

VASS V. (2017): A kompetenciafejlesztés lehetőségei és kihívásai. Tanító: A Művelődési Minisztérium Módszertani Folyóirata 55:(10) pp. 1-4.

VASS V. (2000): A tantárgyköziség pedagógiai megközelítése. Önkonet, Budapest.

VASS V. (2007): A tantervi tartalom mint fejlesztési eszköz. Új Pedagógiai Szemle, 6. szám 3-12.

VASS V. (2013): A tartalom-alapú tantervi megközelítés a tananyag kiválasztása és elrendezése tükrében. In: Andl Helga, Molnár-Kovács Zsófia (szerk.) Nyitottság és elkötelezettség: Tanulmánykötet Bárdossy Ildikó 60. születésnapjára. 282 p. Pécs: PTE BTK Neveléstudományi Intézet, pp. 263-274.

LEHET-E TERÜLETFEJLESZTÉSI ESZKÖZ AZ OKTATÁSI RENDSZER?

ALPÁR VERA

egyetemi oktató
Budapesti Metropolitan Egyetem
alparvera@gmail.com

Absztrakt

Tömegtermelés, sorozatgyártás, standardizáció, tesztek, ha úgy tetszik: „minőségvizsgálatok”. Az ipari forradalom idején oly korszerű, újszerű taylorizmust, fordizmust, fayolizmust idézik a fenti fogalmak, melyek évszázados múlttal terheltek, egyúttal a mai oktatási rendszer jellemzői. A jóléti államok tudományos kutatásai tömegével hangoztatják, mennyire nem képes követni az iskola mint intézmény más szervezetek fejlődési ütemét, milyen mértékben nem felel meg a mai időknek módszertanában és hatások szempontjából sem. Ezen tanulmányban egy háromlépcsős javaslat fogalmazódik meg, amely az iskolát nemcsak egyszerűen egy bizonyos korosztály számára fenntartott közoktatási intézményként kezeli, hanem egy hálózat részeként, közösségi szervező és tudásközpontként, társadalmi változásokat elindító erőforrásként és lokális, értékteremtő centrumként is. A javaslatunk szintek szerint:

1. szint: Komplex területfejlesztés
2. szint: Kistérségi iskolahálózatok
3. szint: Komplex intézményfejlesztés

Egy több mint négyéves országos, longitudinális, kvalitatív és kvantitatív kutatásunk egyik fontos eredményét, vagy inkább egy –, a következtetésekből elindult – innovatív javaslatot, gyakorlati elgondolást szeretnénk itt bemutatni a téma iránt érdeklődő olvasók számára.

Kulcsszavak: területfejlesztés, hálózatok, esélyegyenlőség, oktatási rendszer, lokalitás, iskolai kultúra, tanulószervezet, innováció

1. fejezet - Az iskola mint komplex eszköz a területi egyenlőtlenségek és esélyegyenlőtlenségek kezelésére

Az oktatás alapvetően az emberi tőke strukturálódási formája és felhalmozási módja (Gyekiczky, 1994.), azonban a képzés elvárásrendszere, a „kanonizált” műveltség körül igen sok a bizonytalanság, a vita.

Ezen tőkeképzés intézményesült, valamint intézményen kívüli folyamatai kanonizálják a tudástőke szociális és gazdasági eloszlását. Egy korszerű – vagyis a változásokra reagálni, megújulni képes – oktatási rendszer hatására a munkaerőpiac diverzitásának növekedéséhez és a státusz-rendszerek átrendeződéséhez folyamatosan alkalmazkodó, felxibilis és mobil, aktív társadalom jön létre. Akit egy kicsit is foglalkoztat a magyar oktatásügy, a jelen társadalmi problémái, a hazai tudományos – vagy legalábbis általános szellemi állapot és – teljesítőképesség, illetve a szegénység, a többgenerációs munkanélküliség, az nem mehet el teljesen közömbösen a 2000 óta az OECD országokban kimutatott tanulói teljesítmények, a PISA eredmények mellett (Imre-Györgyi 2006), melyek az utóbbi 15 évben folyamatosan romló tendenciákat mutatnak.

A legszembetűnőbb jelenség, hogy nemzetközi összehasonlításban mind a szövegértésben, a természettudományok területén, mind a matematikai, logikai tesztek értékelésében hátrul kullogunk, messze az EU országok átlaga mögött, azonban talán még ennél is fontosabb, hogy országon belül is hatalmasak a különbségek ami a társadalmi és területi differenciákat illeti (Czirfusz M. 2007, Nemes-Nagy, Nagy G. 2007). Ráadásul nálunk a legrosszabb a családi háttér „továbbörökítési indexe” (bár ezt csak a szerző hívja így); ami azt jelenti, hogy a felső társadalmi rétegekből származó, tanult, gazdag szülők gyerekei ötször nagyobb eséllyel teljesítenek jól, mint a tanulatlanoké (v.ö. Coleman 1990) és minden ötödik rossz családi háttérrel rendelkező diák elveszti a lehetőséget arra, hogy egyáltalán középiskolába kerüljön. Nemzetközi elemzések azt mutatják, hogy a legszegényebb családokba születő gyerekek 78 %-ának születéskor már eldől a sorsa, amely arány a Latin-Amerikához teszi hasonlatossá szociális helyzetünket (Totyik 2018).

A jelenlegi, hazai iskolarendszer területi és esélyegyenlőségi szempontú vizsgálata felveti azt a kérdést, maga a környezet mennyire nyújt egyenlő esélyeket, milyen az elérhetősége a szolgáltatásoknak, de az is fontos témánk szempontjából, hogy az iskolán belül milyen rendszer, hierarchia működik, miért nem képes hatni méltányos módon, vagy legalábbis az

esélyegyenlőtlenségek enyhítésének irányában egészen addig a nagyon konkrét kérdésig, hogy akadálymentes-e az épület. A rendszer részeit a számítógép „hardver” és a „szoftver” részéhez hasonlíthatnánk, és ezek a jól vizsgálható „hardver” részek. Mégis arra a következtetésre juthatunk, hogy a „szoftver” elemek, vagyis az alkalmazások a legfontosabbak az oktatás területén, például az oktatási kultúra és metodológia, az osztálytermekben uralkodó hangulat (Evans-Harvey 2009), az, hogy mennyire tolerálnak bármiféle „más”-ságot (de hiszen minden gyerek valamiben más!)

A fő célnak e tanulmány konklúziói szerint azt tekintenénk, hogy az iskola mint önálló oktatási egység maga is képes legyen tanulni, azaz tanuló szervezetté válni, miközben nyitott szervezetként a környezetére is a mainál lényegesen erősebb és pozitívabb fejlesztő hatást gyakorol.

Az ipusztriálisan fejlett, jóléti társadalmak növekedésének, továbbfejlődésének alapvető forrása – és ezt számtalan kutatás támasztja alá – a jóminőségű iskolarendszer, a magasan kvalifikált humán tőke rendelkezésre állása. A formális oktatási rendszerek funkciói a XIX. század végi német közgazdaságtan megközelítésében is már a következők voltak:

- Tudástranszfer: az ismeretek és a készségek továbbítása;
- Szocializáció: egy szociális mechanizmus létrehozása a családi életről a szélesebb társadalomra való áttérés megkönnyítésére;
- Kontroll: az attitűdök és a szociális ellenőrzési rendszerek továbbítása;
- Feladat-disztribúció és – sok esetben egyúttal – struktúra-továbbörökítés: az egyéneknek a társadalomban betöltött megfelelő szerepének elosztása;
- Megújulás és igazságosság: a társadalmi reformfolyamatokhoz való hozzájárulás, amelynek célja a hátrányos helyzetű diákok segítése.

Vegyük észre, hogy a fenti funkciók, törekvések sok esetben ellentmondanak egymásnak, szinte egymásnak feszülnek, magukban hordanak társadalmi értelemben vett, sokszor csak implicit ellentétes folyamatokat, így egyúttal ütköző- vagy akár töréspontokká is válhatnak szociális és politikai értelemben egyaránt.

Mint említettük, ez a rendszer kettőszáz éve nem sokat változott. Míg sok szempontból azt tapasztalhatjuk, hogy az iskola például – a legtöbb esetben – a tantermek elrendezése tekintetében a hozzákapcsolódó régimódi kommunikációs stílus, egysíkú módszertan (az 1774-ben még újdonságnak számító Felbiger-féle '*Normal-Methode*'³), frontális oktatás és a hierarchiák szempontjából nem sokat változott, megrekedt a XIX.-XX. században (Mészáros 1977, Pukánszky 1988), addig a XXI. századot képviselő iskola kialakítására jól használható szervezetfejlesztési eszközök állnak rendelkezésünkre (Csala 2003, Bognár 2003). Ilyen a Peter Senge által 1990-ben kifejlesztett tanuló szervezetek módszere (Senge 1990), amely tehát alkalmazható az általános iskolák esetében is a kreatív, alkotókész és döntésképes gyerekek nevelése érdekében, hasonlóképpen a pozitív szervezeti klíma kialakítása a jó hangulatú, hatékony tanítás feltételeinek megalapozására, valamint a szervezetkultúra-elemzési keretrendszer, továbbá a motivációs elméletek gyakorlatban történő használata az elfogadó, toleráns, fejlett felelősségérzettel, önállóan gondolkodni tudó, kooperatív, egyénileg és csoportban egyaránt dolgozni képes, érdeklődő és motivált tanulók fejlesztéséért.

2. fejezet - Az esélyegyenlőtlenség csökkentése helyi kezdeményezésű komplex területfejlesztési programmal

Az ismertetett szervezetkultúra-elemzési keretrendszer használata egyúttal nagymértékben segítené az intézményrendszert a korszerűsítésben és saját belső erőforrásai (tudásbázis, szakmai elkötelezettség, meglévő tapasztalatok, információáramlás, kooperáció) effektívebb működtetésében, hasznosításában is.

A komplex területi iskolafejlesztési program esetében javasoljuk a változtatás tervezését és megvalósítását a következő területeken:

- Új lokális fejlesztési irányok az iskola bevonásával.
- Célzott beruházások, fokozott állami szerepvállalás a pénzügyi részben, de helyi döntésekkel.
- Források speciális allokációja, amelyben az oktatás eszközként és célként egyaránt szerepel.

³ A Mária Terézia korabeli "normamódszer", azaz a diákok csoportos, egységes olvasás, számolás oktatása kérdés-válasz módszerrel, amelyet az ún. 'prepáknak', azaz leendő tanítóknak ebben az évben, 1774-ben kezdtek el tanítani. Erről bővebben: Rothe (2011) biográfiai, történelmi és didaktikai könyvében olvashatunk.

Ez esetben átfogó, integrációs területfejlesztésről beszélünk, amelynek a célja – többek között – a helyi társadalom tagjai körében az esélyegyenlőtlenség csökkentése. (A disszertációmban jóval részletesebben elemzek olyan komplex fejlesztéseket, amelyeknek a központjában az iskola – mint intézmény – áll. /Alpár, 2019/)

A komplex területfejlesztés szintje kiterjedés szempontjából lehet makro-, mezo- és mikroszintű, egyúttal országok közötti, országos (Letenyei 2005), határokon átnyúló, regionális, kistérségi, vagy akár egyetlen települést érintő program, amelyet akkor tekinthetünk eredményesnek, ha megvalósul a földrajzi, környezeti, gazdasági, infrastrukturális, települési és társadalmi tényezők együttes, harmonikus fejlesztése.

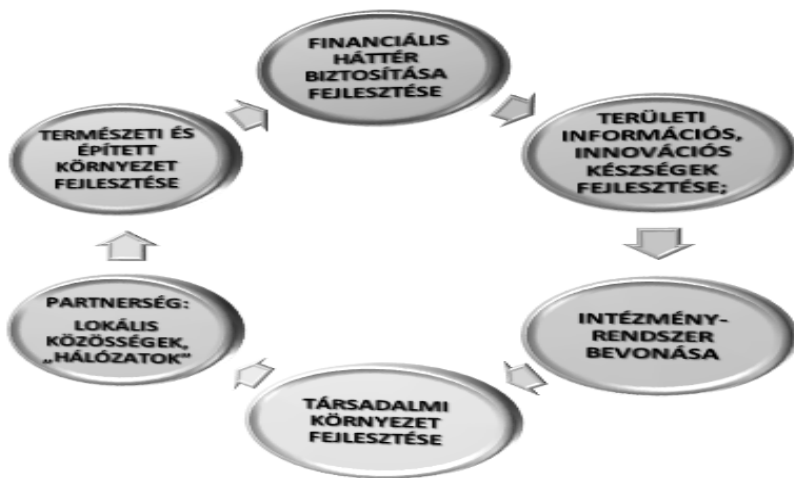


1. ábra: A fejlesztési feltételek rendelkezésreállításának folyamatmodellje
Forrás: saját szerkesztés (Alpár, 2018.)

Ahogy a fenti folyamatábrán is látszik, ehhez az összhanghoz:

- szakmailag magas szintű, multidiszciplináris tervezés és
- interdiszciplináris előzetes kutatás, azon alapuló tervezés szükséges,
- jól előkészített kooperáció, tiszta felelősség-, szerep- és feladatrendszerrel,
- a szereplők közötti hatékony koordináció és
- folyamatos kommunikáció szükséges, valamint
- a multiplikátor hatások (képzők képzése, újabb szerveződések támogatása, tapasztalatok továbbadása) és
- a fenntarthatóság biztosítása a fejlesztési folyamat befejezése után is.

Mindezen folyamatok feltételeinek megteremtésének hazánkban talán a legnehezebben megvalósítható a lokális kooperáció létrehozása és fenntartása.



2. ábra: A komplex területfejlesztés kooperatív rendszere
 Forrás: saját szerkesztés (Alpár, 2018.)

A komplex területfejlesztés hatékonysága érdekében a következő tudomány-és intézményterületeknek kell harmonikusan együttműködni:

- gazdasági környezet, pénzügyi háttér (főként a fejlesztési feltételek megteremtése, majd) fejlesztése;
- technika, K+F és tudományos környezet (területi információs rendszer használata, innovációs készség) fejlesztése;
- kulturális, identitásbeli, történelmi, tradicionális területi (helyi) értékek (itt kap fontos szerepet a komplex területfejlesztés esetén az iskolarendszer és más kulturális, művelődési és szabadidős intézmények is);
- társadalmi környezet fejlesztése;
- települési, térségi és civil közösségek, „hálózatok”, partnerség, lokális (térbeli/települési) kapcsolatrendszerek fejlesztése,
- természeti és épített környezet fejlesztése.

A teljes összhang a fent felsorolt tényezők fejlesztési folyamatában azért kap olyan nagy hangsúlyt a komplex programok esetében, mert bármelyik lemaradása, hátránya, elhanyagolása esetén a teljes program megvalósítása kudarcra van ítélve.

A helyi gazdaságfejlesztés akkor csökkenti a területi egyenlőtlenségeket és a társadalmi esélyegyenlőtlenséget, ha valódi, hosszú távú munkalehetőségeket, szükség esetén azokhoz kapcsolódó képzéseket hoz

létre, biztosítja a helyi jövedelemtermelés képességének növelését. Az új vállalkozások „odacsábítására”, befogadására, a feltételek biztosítására, a lokális források dinamizálására szükség lehet bizonyos térbeli átszervezésre, a településszerkezet megváltoztatására.

Amely területek esetén a nagymértékű esélykülönbségek jelentik a problémát (társadalmi feszültségek, térségek leszakadása, infrastrukturális hiányosságok, szociális problémák), ott nem elegendő sok esetben az intézményes fejlesztés, előkészületként szükség van közösségfejlesztésre, az ártalmak csökkentésére, az alapvető fizikai szükségletek szintjén jelentkező hiányok kezelése, valamint a jóléti állam (Esping-Andersen 1990) területi szempontú szemléletének érvényesítésére.

3. fejezet - A területi esélyek gazdasági, társadalmi tényezőinek új alapokon történő vizsgálata, elemzése

Ha területiségről van szó, akkor legtöbb esetben a térben lehatárolható statisztikák, az adatok alapján térképeken ábrázolt társadalmi, gazdasági különbségek számítása és ábrázolása teszik láthatóvá, érthetővé, összehasonlíthatóvá például esetünkben a hátrányos helyzetet, az iskolák adottságait, az esélyegyenlőtlenséggel kapcsolatos tényezőket. De minden esetben fenntartással kezeljük ezeket a kimutatásokat, vajon megtaláljuk-e a mérés szempontjából helyes területi szintet, és azon belül mennyire homogén, valóban jellemezhető-e az adott térség a kinyert adatokkal.

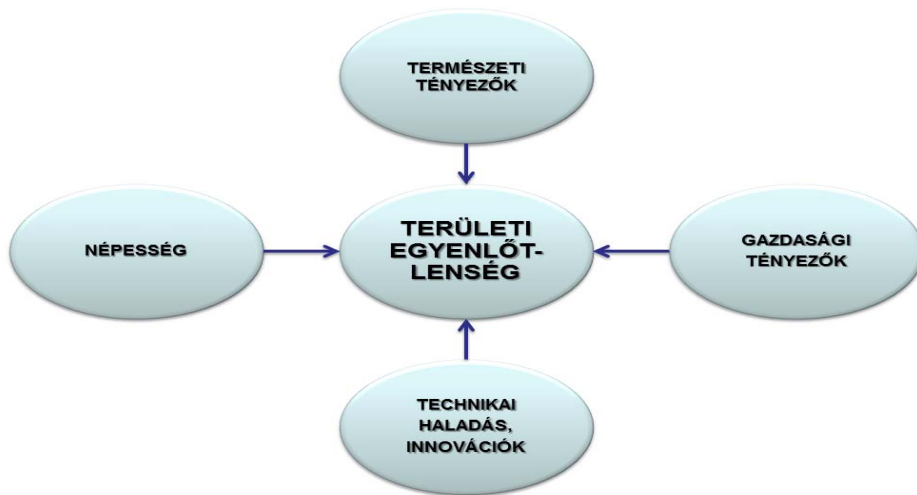
Nem tekinthetjük „természettörvénynek”, vagyis automatikusan, szinte a logika erejével működő összefüggésnek azt, hogy ahol hátrányos helyzettel kell számolni területi, települési szempontból, ott szükségképpen, és e hátrányok miatt csakis rosszabb iskolai tanulási eredmények szülehetnek. Ahhoz azonban, hogy megvizsgálhassuk, mik a valóságos összefüggések ebben a kérdésben, alaposan elemeznünk kell a területi egyenlőtlenségek mibenlétét, keletkezésük mechanizmusait, kezelésük módjait. E problémák feltárásával, leírásával kapcsolatban több elmélet áll rendelkezésünkre, a későbbiekben ezeket is áttekintjük. Fontos dolgozatunk alapkérdésének megválaszolásához feltérképezni a területek (települések) közötti egyenlőtlenség típusait és megjelenési formáit, amelyek mérhetőség és indikátorok szempontjából a következők lehetnek:

- A terület természeti adottságai, amelyek nem határozzák meg közvetlenül, egyfajta lineáris módon a gazdasági jövedelemtermelő képességet. Általában a jó természeti adottságok kihasználásához más feltételek rendelkezésre állása is

szükséges. Jó adottságok kihasználása is lehet alacsony színvonalú, és gyenge adottságok esetén is teremthető erős gazdaság a területen, a településen (például ilyen a Szilícium-völgy).

- Gazdasági jövedelemtermelő képesség, ebből következően a mérhető jövedelemszint, illetve a gazdálkodó és nem gazdálkodó szervezetek és a lakosok vagyona, munkalehetőségek, infrastruktúrális ellátottság, szolgáltatások mennyisége és minősége stb., tehát számos olyan „mutató”, amelynek mennyisége, színvonala a gazdasági jövedelemtermelő képességtől függ nagymértékben (általában).
- A terület (általában település) aktuális érdekérvényesítő képessége, politikai pozíciója, ez a gazdasági jövedelemtermelő képesség hatását korrigálhatja, bár a két tényező általában együtt jár (a jó érdekérvényesítő képességgel rendelkező település általában jobb feltételekhez jut a gazdasági jövedelemtermelés fejlesztése terén is, ami beruházásokban, munkahelyteremtésben jelenik meg).
- A tudástőke. A lakosok iskolai végzettségével, effektíven elsajátított tudásával kapcsolatos emberi tényezők.
- A területen élő egyének és közösségeik kulturális sajátosságai, kulturális örökségek, hagyományok, az élet nagyon sok területén az emberekre sajátosan, az adott területen jellemző attitűdök.
- Település mérete, típusa, lakosság száma, összetétele, munkaerő mennyisége és minősége.
- Beruházási potenciál, intézményi és szolgáltatási ellátottság és azok kiépítésének lehetőségei (amely egyúttal az előző szempontokból részben következhet is), a mérhető területi tőke.

A területi egyenlőtlenséget rendszerezhetjük a fenti különbözőségek mentén, vagyis a népesség száma, összetétele, gazdasági és szociális helyzete, a demográfiai, statisztikai adatok, a természeti tényezők, például az erőforrások és a táji adottságok, a terület gazdasági helyzete (GDP és egyéb mutatók), valamint a helyi vállalkozások, fejlesztések mértéke, flexibilitása, a humán erőforrás minősége (Harcsa 2015), az adott terület szervezeteinek innovációs potenciálja, a technikai haladás indikátorai alapján. A legújabb közgazdasági megközelítések egyre nagyobb számban használnak alternatív indikátorokat annak megállapítására, hogy egy-egy térség milyen szociális, gazdasági adottságokkal jellemezhető (Melléklet: 33. és 34. táblázat). Káposzta József (2005) négy fő tényezőt emel ki a területi egyenlőtlenségek hatásrendszerében:



3. ábra: A tényezőellátottság területi szempontú egyenlőtlenségi modellje
 Forrás: Káposzta József 2005-ös Területi különbségek kialakulásának főbb összefüggései című előadása alapján saját szerkesztés

Ahogy már említettük, a térben zajló társadalmi folyamatokat vizsgálja az 1950-es években kialakult regionális tudományterület, amely multidiszciplináris alkalmazott tudomány. Egyik legnagyobb dilemmája éppen a területi egységek formálása és formálódása, rendszerezése és azokban az egyenlőtlenségek csökkentése.

Amikor az oktatás, az esélyegyenlőtlenségek és a területiség összefüggéseit vizsgáljuk, érdemes megnéznünk, hogy a különböző típusú régiók hogyan alakulnak ki és milyen különböző funkciókkal rendelkeznek, hogy megértsük azoknak a helyi jellemzőknek az egyik fontos és meghatározó forrását, amelyek minden olyan iskolarendszerben meghatározó szerepet játszanak, ahol a lokalitás érvényesülni képes. A magyarországi viszonyokat vizsgálva elsősorban a településnagyságot, a gazdasági egyenlőtlenségeket, valamint az elhelyezkedést (régiók) tudjuk kapcsolatba hozni az iskolai esélyegyenlőtlenséggel.

A területi vizsgálatokban a földrajzi perifériát a határ menti zónákra vonatkozóan elemzik a határok szerepének csökkenése alapján (Ratti 1991). A társadalmi folyamatok elemzésében a szintek és a lehatárolás igen fontos; a területi egyenlőtlenségeket azokkal az indikátorokkal (statisztikai számokkal) szokták összehasonlíthatóvá tenni, amelyek a különböző térségekben területi lebontás (népsűrűség, fejlettség), térségi szintek vagy településtípusok szerint mérik a földrajzi adottságok és a

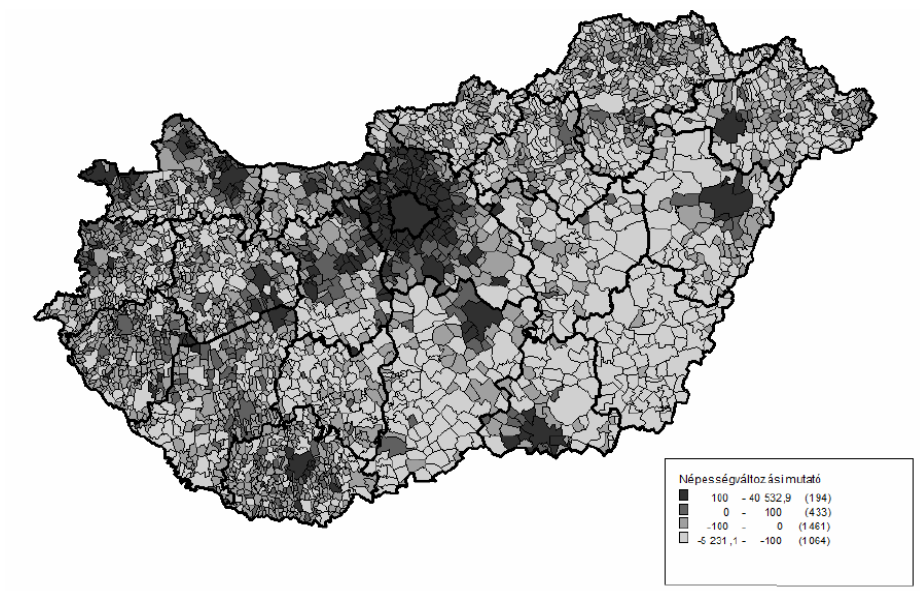
gazdasági tevékenységek életminőségre vonatkozó hatásait, ill. társadalompolitikai céljainak megvalósulását. Leggyakoribb társadalmi mutatók (amelyek egyúttal az esélyegyenlőtlenség szempontjából is fontos tényezők):

- egészségügy, demográfia (Uzzoli 2003, Nemes Nagy József 1995, Vanicsek 2003)
- oktatás, végzettség (Lengyel, Sánta, Kanó 2015)
- foglalkoztatottság, munkanélküliség, jövedelmek, munkafeltételek és szociális biztonság (Németh, Kiss 2007)
- szabadidő, életmód, szolgáltatások igénybevétele és háztartás (Nemes Nagy 1988; Nemes Nagy, Németh 2003):
 - lakás, lakhatási viszonyok
 - természeti és épített környezet
 - közlekedés, infrastruktúra, energiafelhasználás stb.

A térséggel kapcsolatos nemzetközi és hazai szakirodalomban megjelent egyenlőtlenségi elemzések olyan nagy számban tartalmaznak témánk szempontjából értékes és hasznos adatokat, hogy csak a kutatásunk és következtetéseink szempontjából különösen releváns esetekből kikristályosodott javaslatainkat kívánjuk itt bemutatni (v.ö.: utolsó fejezet).

A társadalmi egyenlőtlenségek területi megnyilvánulásának egyik dimenziója a települések nagyságának és adottságainak különbségében van (vö. a fentebb rendszerezett településtípológiák), a másik pedig a településeken belüli különbségekben található.

Magyarország centrumainak jelenlegi helyzetét a mobilitás iránya és dinamikája (amely a legtöbb országhoz képest igen alacsony) is jól mutatja:



4. ábra: A centrum-periféria mobilitás illusztrációja (Magyarország településeinek népességszám-változása 2006–2011 között)

Forrás: Bajmócy (2014, p. 22.)

A fenti térkép alapján jól megkülönböztethetők a gyorsan fejlődő centrumterületek, melyek vonzzák a munkaképes lakosságot, valamint a perifériák, amelyeket az elvándorlás, és abból is következően az elöregedés és az elszegényedés jellemez.

Az esélyegyenlőség szempontjából fontosnak tartjuk még Bajmócy tanulmányai alapján kitérni a – kis és nagy léptékben egyaránt előforduló – területi kirekesztődésre (Boros, Hegedűs, Pál 2006, 2007, 2013), amely elemzés azért különösen lényeges, hiszen e folyamatok eredménye egyéni szinten az elszegényedés, a hajléktalanság, intézményes szinten az ellátottság különbségei, közlekedési szempontból (csomóponttól a zsákfaluig) az elérhetőség, megközelíthetőség. társadalmi szempontból szegregáció és a szelekció, geopolitikai szempontból bizonyos térségek leszakadása, stb., tehát szinte minden területileg elemezhető esélyegyenlőtlenségi helyzettel kapcsolatba hozható.⁴

⁴ További kifejtése a témának: Rácz Attila: Város és vidéke Településszociológiai tanulmányok (www.belvedere.meridionale.hu/letolt/varosvidek2.pdf), valamint [A](#)

Javaslatok: a fejlesztési célok meghatározása

Amikor ezeket a területi összehasonlításokat kezdjük el tanulmányozni, egyértelműen kitűnik, hogy a helyzetelemzés az időbeli változások megismerésével válik dinamikus modellé, amelyben főként a munkahelyek (hiánya, alakulása, milyensége), a lakhatási lehetőségek mennyisége és minősége, valamint az ezekkel összefüggő helyi társadalmi mobilitás és különösképpen az oktatás, az iskola szerepe lesz fontos tényező. Ez mind az intergenerációs, mind az intragenerációs mobilitásra⁵ igaz, amelyek az esélyegyenlőtlenségek fontos indikátorai.

A valóban értékteremtően és hatékonyan irányított szervezetek működése kellően tutatos, így az oktatásnak is – mint szervezetek rendszerének az kell(ene), hogy legyen – az alapvető célja, hogy meghatározza a funkcióit, amely egyrészt az egyes diákok személyes boldogulásához, aktív és tudatos állampolgárrá válásához, a társadalomba és a munka világába való beilleszkedéséhez szükséges kulcskompetenciák fejlesztése; másrészt közösség- és helyi társadalomszervező erőként a lokális problémák megoldásának segítése, értékek megőrzése. Ehhez célszerű mind jobban háttérbe szorítani a diszciplináris és túlformalizált funkciókat, valamint nagyobb hangsúlyt adni a közösségi döntéseknek és az elfogadó, családias légkör kialakításának. A szervezeti klíma egy olyan multidimenzionális fogalom, amely a mai munkapszichológiai, szervezetszociológiai („organizational behaviour”)-jellegű angolszász kutatások jórészen a fókuszába került, mint a hatékony működés eddig elhanyagolt – mégis ma már az egyik legfontosabbnak tartott – tényezője. A szervezeti környezet különböző dimenzióiban megtalálható az egyén, a szervezet és a környezet kapcsolódásának, relációjának és interakcióinak mindenféle variációja (a többi egyénhez, a szervezethez stb), például az egyéni autonómia, a hivatalos struktúra, a vezetői stílus, a kommunikációs mintázat, a konfliktusok mértéke és az együttműködés

[szegénység és a társadalmi kirekesztődés](https://docplayer.hu/16388610-A-szegenyseg-es-a-tarsadalmi-kirekesztodes.html) (docplayer.hu/16388610-A-szegenyseg-es-a-tarsadalmi-kirekesztodes.html) (letöltés: 2019.04.17.)

⁵ Intergenerációs mobilitás: nemzedékek közötti mobilitás, pl.: ha valakinek a szüleihez képest változik meg a helyzete. Intragenerációs mobilitás: nemzedéken belüli mobilitás, karriermobilitás. A mostani foglalkozása változik meg az elsőhöz képest. Részletesebben erről: Andorka R. (1982)

stb. A szervezet klímája, az emberi és épített környezet összességének hatása, mind a kívülállók, mind a szervezet működése által igen szignifikánsan meghatározza folyamatai gördülékenységét. Elsősorban a vezetés és a szabályzás az, ami meghatározza formális módon a szervezeti légkört, azonban az informális (rejtett, kevésbé szabályzott) cselekvések talán még meghatározóbbak, például hogy hogyan reagálnak váratlan eseményekre, vagy hogy egy új tagnak a befogadása milyen módon megy végbe. (Jones és James, 1979; Joyce & Slocum, 1984). Amikor egy külső megfigyelő belép egy iskolába szinte azonnal megérezhet valamit az intézmény légköréből és minél tovább tartózkodik ott, annál több benyomást szerezhet, azonban lehet ez egéniségfüggő is, hogyan észleli mindezt, azonban vannak a szervezeti klímának komponensei, melyek operizálhatóak, indikátorokkal pontosíthatóak (Skyler, 2018). Talán azt hihetnénk, hogy maga a szervezeti klíma megfoghatatlan, ezért nem mérhető és főként átalakítása szinte lehetetlen, azonban milderre léteznek már egyre fejlettebb módszerek és eszközök.

Az oly sokszor bemutatott skandináv, amerikai, távol-keleti és hazai példák is azon állításunkat támasztják alá, hogy az általános iskola sokkal célszerűbben képes működni, ha a cél valóban a gyerekek méltányos és esélyegyenlőség szempontjából is igazságos nevelése és oktatása a mai kor igényeinek megfelelően.

1. szint: Komplex területfejlesztés: a 2-es és 3-as szint fejlesztésére épülő regionális és országos szintű átfogó fejlesztés.
 - a. Továbbképzések (alacsonyabban képzett, esetleg munkanélküli szülők bevonása)
 - b. Szakmai műhelyek, fórumok, egymás megismerése, jó gyakorlatok átadása, együttműködések (pedagógusok, rokon szakmaterületek bevonása)
 - c. Érdekképviseleti rendszerek (gyerekek, szülők, iskolai dolgozók)
2. szint: Kistérségi iskolahálózatok:
 - a. Együttműködések kialakítása
 - b. „Szereposztás” kistérségen belül
3. szint: Komplex intézményfejlesztés:
 - a. Lokális NGO-k és más helyi intézmények együttműködésével programok, projektek szervezése, hagyományörzés, helyi kultúra ápolása, érintettek (szülők, nagyszülők, környékbeliek) bevonása

- b. Közösségi szervező és tudásközpont létrehozása, lokális szervezőerő, centrum kialakítása, működtetése, az iskola mint társas tér, ún. „harmadik hely” (Oldenburg modell gyakorlati alkalmazása), az infrastrukturális lehetőségek jobb kihasználása
- c. Intézményfejlesztés: iskolai kultúra és iskolai légkör megváltoztatása, kialakítása
- d. Szociális és gyermekjóléti szolgáltatások
- e. Mentorprogramok
- f. Egyéni fejlesztés
- g. Kapcsolódó, szabadon választható módszertanok.

Mint láthattuk, az iskolarendszer képes az esélyegyenlőtlenségeket mind területi, mind társadalmi értelemben csökkenteni (Nahalka 2016), ugyanis az oktatás intézményei képesek egyrészt belső, a rendszer sajátosságainak, működésének megváltoztatására, igazságosabbá tételére ható folyamatokat generálni és biztosítani, másrészt – hosszabb távon – külső, a társadalomra és a következő generáció felnőtté válása után ható folyamatokat elindítani.

Összefoglalás - Iskolafejlesztés a területi és társadalmi esélyegyenlőtlenségek leküzdése érdekében

Összegezve Magyarország számára az egyik legkomolyabb kitörési pontot (Ágostonné 1994) – az eddig ismert területi egyenlőtlenségek és esélyegyenlőtlenségek⁶ kezelésének, csökkentésének lehetőségét az iskolafejlesztésben és különösen az alapfokú oktatás országos hálózatának – főként szakmai és kapcsolati – fejlesztésében látjuk.

- Hosszú távú tervezés és átfogó – a területi adottságokat figyelembe vevő – programok
- Innovatív hozzáállás: új kezdeményezések és ötletek támogatása, rugalmas megvalósítás, adaptivitás

⁶ A hazai szabályozásban benne található: A köznevelési rendszer célja (2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről), hogy „elősegítse a gyermekek, fiatalok harmonikus lelki, testi és értelmi fejlődését, készségeik, képességeik, ismereteik, jártasságaik, műveltségük életkori sajátosságaiknak megfelelő, tudatos fejlesztése révén. A köznevelés kiemelt feladata az erkölcsös, önálló életvitelre és céljaik elérésére, a magánérdeket a közérdekkel összeegyeztetni képes embereket, felelős állampolgárokat nevelni. A köznevelés célja továbbá a nevelés-oktatás eszközeivel a társadalmi leszakadás megakadályozása és a tehetséggondozás.”, azonban a gyakorlatban a megvalósulása nem ilyen egyszerű.

- Kiváló és megbecsült tanárok (sokszínű, magas szintű képzés, magas bérezés)
- Nem felzárkóztatás, inkább valódi fejlesztés: a legjobb tanárokat a nehéz helyzetben lévő területek, illetve a leggyengébb diákok kapják
- Motiváló iskola: korosztálynak megfelelő, kíváncsiságot felkeltő, sokoldalúan fejlesztő módszertanok alkalmazása, motiváló, elfogadó légkörben, inspiráló és befogadó környezetben
- Családok ideje: legyen lehetőség és idő az iskolán kívüli életre, kínáljon az iskola szabadidős, alternatív, közösségi, családi programokat
- Az egyéniség ereje: minden gyerek tehetséges valamiben, csak meg kell találni: miben!
- Deficit-fogalom megszüntetése: Amelyik gyereknek valamilyen hátránya van, azt nem kell kihangsúlyozni, inkább megtalálni, miből tehetséges és azon a területen lehetőséget adni a kibontakozásra.
- A közösség ereje: minél több lehetőség az együttműködésre, kevesebb versengés (v.ő.: Hofstede szervezeti kultúra fejlesztés).

A fenti kilenc lépést megvalósítva értelmetlenné válik például az olyan kifejezés, mint az „*etnikumhoz tartozó*”, „*diszlexiás*”, *SNI-s*, *HH-s* vagy „*ADHD*”-s gyerek (Fazekas–Köllő–Varga 2008), hiszen csak módszertan kérdése, hogy hogyan kezelik, milyen plusz segítségeket, lehetőségeket és ötleteket kapnak projektmegvalósítás, egyéni vagy közös problémamegoldás, művészeti, hagyományörző, sport vagy akár kézműveskedés, barkácsolás, kertészkedés stb. tevékenységek során. Bármilyen aktivitás, amely alkalmas a gyermekek személyiségének, képességeinek és egyúttal az együttműködések kialakításának, a közösségnek a fejlesztésére az sokkal értelmesebb, mint a valódi cél nélküli, lexikális tudásmegosztás és számonkérés. Az ilyen típusú iskolákban a diszkrimináció, vagy akár a „*másság*” fogalma is értelmét veszti.

Irodalomjegyzék

Alexandrowicz (2018): *Creating a Positive Classroom Climate, ESL and Cultures Resource*, University of San Diego

Alpár, V. N. (2019): *Az iskolai esélyegyenlőtlenség - A területi és társadalmi egyenlőtlenségek, az iskolai kultúra és az oktatás eredményességének összefüggérendszer* (kézirat, disszertáció), ELTE, Budapest

Ágostonné Alpár, V. (1998): Törési és kitörési pontok keresése - Elmélet, gyakorlat, esetkezelés, - ESÉLY - Társadalom- és szociálpolitikai folyóirat 98/4.

Bognár, M. (2003): Iskolafejlesztés, oktatási reform – tapasztalatok az ezredforduló idejéről. <http://www.oki.hu/cikk.php?kod=iskolafejlesztes-Bognar-Iskolafejlesztes.html> /hozzáférés: 2017.11.17./

Clem, Frances A. (2004): Culture and Motivation in Online Learning Environments, Shemantic Solar

Czirfusz, M. (2007): Struktúrák regionális egyenlőtlenségei = Tér és társadalom, 1. sz. 69–85. p.

Coleman, J. (1990): Foundations of Social Theory. Harvard University, Boston.

Csala Istvánné Ranschburg Ágnes (2003): Iskolafejlesztési tapasztalatok az USA-ban és Európában <http://www.oki.hu/cikk.php?kod=iskolafejlesztes-Csala-Iskolafejlesztesi.html> /hozzáférés: 2017.11.17./

Esping-Andersen, Gosta (1990), Three worlds of welfare capitalism, Polity Press: Cambridge

Evans, I. M., Shane T. Harvey , Laura Buckley & Elizabeth Yan (2009): Differentiating classroom climate concepts: Academic, management, and emotional environments, Kötuitui: New Zealand Journal of Social Sciences Online, 4:2, p.131-146.

Fazekas K., Köllő J., Varga J. (szerk) (2008): Zöld könyv a magyar közoktatás megújításáért, Magyarország Holnap Oktatás és Gyermekesély Kerekasztal, Budapest

Gyekiczky T.. (1994): Emberi Erőforrások és Modernizációs Stratégiák. Szociológiai adalékok az emberierőforrás- fejlesztések és az emberitőke-beruházások társadalomtörténetéhez T-Twin Kiadó, Budapest.

Imre A., Györgyi Z. (2006): Az oktatási rendszer és a tanulói továbbhaladás. In: Jelentés a közoktatásról OKI, Budapest

Letenyei, L. (szerk.) 2005: Településkutatás. L'Harmattan-Ráció Kiadó, Budapest

Mészáros I. (1977.): A neveléstudomány rendszere az első magyar nevelélméletben. In: Vizsgálatok a nevelés-oktatás korszerűsítésével kapcsolatban. Tankönyv Kiadó, Budapest,

Nagy G. (2007): Divergencia vagy konvergencia- az átmenet gazdasági térfolyamatainak mérlege földrajzos szemmel = Tér és Társadalom, 1. sz. p.35–53.

Nahalka I. (2016): Az esélyegyenlőség és komprehenzivitás lehetősége és ellehetetlenülése, Új Pedagógia Szemle 16./6-7.

Oldenburg, Ray (2000). Celebrating the Third Place: Inspiring Stories about the "Great Good Places" at the Heart of Our Communities. New York: Marlowe & Company

Pukánszky. B. (1988): Két tanítói kézikönyv a múlt század első feléből, Acta Academiae Pedagogicae Szegediensis, Series Paedagogica et Psychologica. 1987-88. 55-67.

Rothe, G. (2011): Die Gewerbeschule des Großherzogtums Baden als frühes Modell einer Teilzeitschule im dual-alternierenden System: Einfluss der Polytechnischen Schule Karlsruhe auf die Entwicklung der badischen Gewerbeschule ; Anstöße zur Beseitigung aktueller Defizite in der deutschen Berufsausbildung in Anlehnung an Empfehlungen der Europäischen Kommission. KIT Scientific Publishing

Schwandt, D. R., Marquardt, M. J. (2000): Organizational Learning. Boca Raton: St. Lucie Press.

Senge, P. M. (1990). The art and practice of the learning organization. The new paradigm in business: Emerging strategies for leadership and organizational change, 126-138.

Senge, P. M., Kleiner, Art., Roberts, Charlotte., Ross Richard B., Smith, Bryan J. (1994): The Fifth Discipline Fieldbook New York: Currency Doubleday

Skyler, H. (2018): Elements of an Organizational Climate, November 21, Leaf Group Ltd. / Leaf Group Media

Totyik T. (2018) A magyar közoktatás legnagyobb problémája az esélyegyenlőtlenség, Le Monde Diplomatique 18/06.

Egyéb források:

2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről

European Commission - EACEA National Policies Platform

Eurydice: Comparative reports: National Education Systems - Magyarország: Alapelvek és nemzeti szakpolitikák https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/fundamental-principles-and-national-policies-35_hu / hozzáférés: 2018.05.22./

PISA riportok

SEGÉLY HELYETT RÁMPÁT - A KÜLSŐ-BELSŐ KONTROLL ATTITÚD ÉS A SZEGÉNYSÉG KAPCSOLATA

NÉMETH ERZSÉBET

egyetemi tanár
Budapesti Metropolitan Egyetem
enemeth@metropolitan.hu

Absztrakt

Számos kutatás feltárta a külső kontroll attitűd és a szegénység hátrányos helyzet közötti összefüggést. Hankiss (1984) és munkatársai arra keresték a választ, hogy a külső kontroll attitűd oka vagy következménye a társadalmilag hátrányos helyzet. Alábbi tanulmány Hankiss életművéhez kapcsolódóan járja körül a témát elsősorban annak társadalomlélektani aspektusait vizsgálva. A kérdésre összefoglalóan azt válaszolhatjuk, hogy a külső kontrollos attitűd egyszerre oka és következménye a szegénységnek. A külső kontrollos attitűd kialakulásában szerepe van annak, hogy hátrányos helyzetű (szegény, aluliskolázott esetleg fogyatékossgal élő, hátrányos helyzetű régióban, rossz körülmények között lakó stb.) embereket gyakran érik kudarcok. Seligman kutatásai élesen rámutatnak, hogy a megküzdés sikertelensége szélsőséges esetben úgynevezett tanult tehetetlenséget okozhat, ami a küzdelem feladását jelenti. Másfelől viszont azok az emberek, akik külső kontrollosként nem képesek saját lehetőségeik felismerésére, akik sikereiket és kudarcaikat a véletlennek, a szerencsének, vagy mások jó vagy rosszindulatának tulajdonítják, kevésbé képesek tenni valamit saját sorsuk jobbra fordításáért, azt hajlamosak másoktól, az államtól várni. A tanulmány megállapítja, hogy a belső kontroll attitűd erősítése érdekében az embereket abban kell segíteni, hogy a maguk erejét is felhasználva boldoguljanak.

Kulcsszavak: Külső-belső kontroll attitűd, Szegénység, Siker és kudarc, Oktulajdonítás, Tanult tehetetlenség

Külső-belső kontrollhely és személyiség

Az emberek viszonylag stabilan különböznek abban, hogy saját viselkedésüket külső vagy belső okokkal magyarázzák.

Például, megkérdezzük a kamasz fiút:

- Mit csinálsz?
- Leviszem a szemetet.
- Miért viszed le?
- Mert segíték a szüleimnek (belső kontrollos válasz).
- Mert az anyám leküldött (külső kontrollos válasz).

A külső-belső kontrollhely fogalmát elsőként Rotter (1966) körvonalazta és fogalmazta meg.

Belső kontrollosnak nevezhető az a személy, aki egy adott helyzetben úgy gondolja, hogy ami történt, történik vagy történni fog, az közvetlen kapcsolatban van azzal, amit ő az adott szituációban ténylegesen tett, tesz vagy tenni fog. Ha sikeresen oldja meg a szituációt, azt úgy éli meg, hogy azért alakultak így a dolgok, mert ő mindent megtett. Keményen dolgozott, vagy ügyességének és felkészültségének köszönhetően saját viselkedésével érte el az események ilyen irányú alakulását. Ugyanakkor a rossz vagy kellemetlen kimenetelű események bekövetkezésére szintén úgy tekint, hogy azok is az ő viselkedésének a következtében álltak elő. Ha összpontosítja erőfeszítéseit, megpróbálkozik a feladattal és kudarcot vall, akkor arra a következtetésre jut, hogy nem tett meg mindent, nem dolgozott elég keményen, nem volt elég ügyes/okos/bátor, körültekintő stb., nem a megfelelő utat választotta, azaz ő maga a felelős a múlt, a jelen és a jövő kudarcral végződő eseményeiért. Ebből következően a személy képessé válik arra, hogy a továbbiakban is aktívan keresse azokat a lehetőségeket, melyek kielégüléshez vezethetnek és képes lesz kontroll alatt tartani viselkedését, kiválasztani az alternatívák közül azt, amelyik eredményes, helyes lesz, így megfelelő módon tud alkalmazkodni a különböző szituációkhoz.

Külső kontroll attitűddel jellemezhető ezzel szemben az a személy, aki úgy véli, hogy bármi, ami az adott helyzetben vele kapcsolatban történik, az nincs összefüggésben azzal, amit ő abban a helyzetben cselekszik. Azt gondolja, hogy a szerencsének, a sorsnak, vagy más embereknek köszönhetően alakultak adott módon a történések. A vele kapcsolatos események általában valamilyen, számára érthetetlen vagy

kontrollálhatatlan erők irányítása alatt állnak. Ennek következtében a kudarcot nem magának, hanem egy külsőtényezőnek tulajdonítja. Végző soron a külső kontroll attitűd kialakítja azt a hitet, hogy nincs értelme a saját erőfeszítésnek, mert ami történt, történik, az nem függ az egyén aktivitásától, tevékenységétől. A külső kontrollos személyek hajlamosak arra, hogy problémáik megoldását külső személytől, szervezettől, államtól várják.

A kontrollhely nem egy tipológiai fogalom sokkal inkább egy kontinuumként lehet elképzelni, és az emberek e kontinuum mentén foglalnak helyet. Általában a könnyebbség kedvéért külső és belső kontrollhitű emberekről beszélünk, de hangsúlyozni kell, hogy egy ember magatartását valamely adott szituációban sok konvergencia, egymásra ható tényező határozza meg.

Kutatásunk szempontjából fontos megvizsgálni, milyen összefüggés áll fenn a kontrollhely hitek, a pszichológiai állapot, és az alkalmazkodás között. Az alkalmazkodás szempontjából a szélsőségesen belsőkontrollos emberek sokszor rigidek, jellemző rájuk a szubjektív szempontok előtérbe helyezése. A belső kontrollos emberek gyakran akkor is magukat okolják, ha viselkedésüket és annak eredményét külső okok (is) befolyásolják. A túlzott belső kontroll tehát torzíthatja saját hatékonyságunk, felelőségünk és a környezeti tényezők hatásának objektív megítélésének képességét. Ráadásul a mentális egészséghez szükségünk van arra, hogy védjük az énlünk, és például egy kudarc esetén képesek legyünk belátni, hogy nem (csak) mi tehetünk róla. Az erőteljesebb belső kontrollt mutató személyek viszont abban bíznak, hogy saját erőfeszítéseiknek köszönhetően képesek megváltoztatni a környezetüket. Ambiciózusak, kreatívak, és sok esetben nonkonformisták.

A szélsőséges külső kontroll esetében a passzivitás, a bizonytalanság, dependens életszemlélet mellett a szorongás és az inkompetencia érzésének megnövekedése dominál. Hankiss szerint viselkedésüket az infantilizmus jellemzi, hajlamosak vélt külső normák szerint viselkedni, nehézségeik megoldását másoktól várják, kudarcaikért másokat okolnak, sikereiket gyakran a szerencsének tulajdonítják. Ez csökkenti ugyan a kompetencia-érzésüket és megküzdési képességüket, de mindig rendelkezésükre áll a külső igazolás énvédő mechanizmusa.

Azok a személyek, akik külső-belső kontinuum közepén helyezkednek el, annak ellenére, hogy sokszor úgy élik meg, hogy nem képesek megváltoztatni környezetüket, mégis aktívabban viszonyulnak a világhoz, ennek köszönhetően megtalálják azokat a lehetőségeket, melyek kielégüléshez vezethetnek. Sokszor opportunistának, konformistának tűnnek, miközben szoronganak is attól, hogy meg tudnak-e felelni a társadalmi elvárásoknak, szerepeknek és normáknak. A megnövekedett büntudat alkalmazkodási zavarokhoz vezethet (Oláh, 1982).

A külső-belső kontroll és a környezeti kontroll viszonya

A külső-belső kontroll dominanciája jelentősen befolyásolja, hogy az egyén vagy közösség kitől várja segítséget. Megfigyelhető, hogy a hátrányos helyzetű személyek/közösségek hajlamosabbak a külső kontrollosságra. Életszínvonaluk javulását a segélyektől, támogatástól várják, ugyanakkor a segélyek elérhetősége közrejátszik a külső kontrollos attitűd erősödésében (Hankiss-féle társadalmi csapda).

Érdeemes megfigyelni a különböző kultúrák, nemzetek, társadalmi csoportok narratíváit ebből a szempontból.

„Kérdezem az öcsémet, aki édesapám tulajdonában lévő Békés megyei földeken gazdálkodik, hogy milyen termés ígérkezik.

- Jó lenne, esett az eső, sütött a nap, de rengeteg a pocok és borzasztó kárt csinálnak⁷. Kéne már valakinek csinálni valamit – feleli.
- Te földed, te pockod, neked kéne csinálni valamit - hívom fel a figyelmét”

Egy bangladesi piaci árus panaszkodik egy kulturális antropológiával foglalkozó TV-műsorban:

„Nagyon nem megy jól az üzlet. Rengeteg eső esett, és a standom előtt hatalmas pocsolya keletkezett. Így aztán nemigen jönnek ide a vevők. Kellene már csinálni valakinek valamit, de senki nem segít rajtunk”.

⁷ A Gabonatermesztők Országos Szövetsége (GOSZ) első becslése szerint az őszi kalászosoknál 500 ezer tonna termés kiesést okozhat a rágesáló országiszerte. Békés megyében közel ötven éve nem volt ilyen erős a mezei pocok invázió, a kártevők 50-70 hektáros egybefüggő területeket taroltak le – írja az MTI 2014. június 18-án.

Egy másik hasonló, de Kongóban felvett műsorban belső menekülteket beszélnek arról, hogy mi a legfőbb problémájuk (megszólalók szörnyű traumán mentek keresztül, elvesztették javaikat, családtagjaikat). A műsorvezető kérdésére, miszerint mi a legnagyobb problémájuk azt válaszolják, hogy „A legrosszabb, hogy a konyhába beesik az eső, és nem tudnak sehova se menekülni előle.”

Vannak tehát fokozatai mind a hátrányos helyzetnek: a békési gazda, a bangladesi piaci árus, a kongói menekült eltérő mértékben van hátrányos helyzetben. Ugyanakkor a narratívákat elemezve, megállapíthatjuk, hogy külső kontrollos attitűd szintén hasonló fokozatokat mutat: a földemen a kártevő irtását, a standom előtt a pocsolya betemetését, a kunyhóm befedését másoktól várni eltérő mértékű külső kontrollos várakozás.

A fenti esetek és az idevonatkozó kutatások szerint a külső kontrollos attitűd és a hátrányos helyzet között összefüggés van. Mindez összefügg a helyi társadalom jellegzetes attitűdjeivel. Békésben például valószínű megütközést keltene, ha valaki másoktól várná, hogy megoldja az elárúsító standja előtti pocsolya vagy a kunyhója beázásának problémáját. Mint ahogy az is valószínűsíthető, hogy egy belső kontroll attitűddel rendelkező személy vagy csoport nem érti, mért gondolja bárki is, hogy a földjén garázdálkodó pockok tekintetében jogosan lehet külső segítségre várni.

A külső vagy belső kontrollosság lehet jól körülírt társadalmi norma a „Valósítsd meg önmagad”, „Légy különleges”, „Mindent lehet, csak akarni kell” és hasonló jelszavak az amerikai társadalom belső kontrollos attitűdelvárását hangsúlyozzák. Ezzel szemben „A járt utat a járatlanért el ne hagyj”, vagy a „Szegény embert az ág is húzza”, vagy „Tiszteld anyádat és apádat ...” közmondások a külső kontrollos attitűd kifejezései. Mielőtt azonban azt gondolnánk, hogy a magyarok eredendően és megváltoztathatatlanul külső kontrollosok és mindig másokra igyekszünk hagyatkozni, vagy hivatkozni, bőven találhatunk kimondottan belső kontrollos közmondásokat is: például „Mindenki a saját szerencséjének a kovácsa”, „Ki, mint vet, úgy arat” stb. A külső vagy belső kontroll attitűd társadalmi és egyéni szinten is befolyásolja a boldogulásunkat, emellett a társadalmi környezet változásával változhat, illetve változtatható.

Tanult tehetetlenség

Ez az utóbbi nézetet igazolták Seligman (1975) kutatásai is. Seligman kimutatta, hogy amennyiben egy ember vagy állat azt tapasztalja, hogy

viselkedésnek semmilyen hatása nincs, bármit tesz, nem tudja elkerülni a negatív ingereket, akkor egy idő után feladja, nem próbálkozik, ez a tanult tehetetlenség. Egy patkányoknál végzett kísérletben Seligman és munkatársai az állatok ketrecébe alacsony feszültségű áramot vezettek (Hiroto & Seligman, 1975). A kísérleti állat egy ideig próbálkozott, majd rájött, hogy az egyik polcra felugorva elkerülheti a kellemetlenséget. Később az áramütés előtt kis idővel egy hang, vagy egy fény jelent meg. Erre patkányunk hamar rájött, és nyugodtan végezte napi teendőit, majd az áramütés beállta előtti másodpercben szépen fölkaporodott a megfelelő polcra. A patkány egyre ügyesebb és magabiztosabb lett (tanult leleményesség), gyorsan megtanulta, ha a kísérleti feltételek változtak, máshová került a menedék, más időben más figyelmeztetések jöttek stb. A kísérlet második szakaszában azonban hiába próbálkozott minden tőle telhetővel, sehogy sem tudta elkerülni az averzív ingert: nem segítettek a figyelmeztető jelek, nem talált sehol menedéket. Egy ideig lelkesen próbálkozott, majd feladta, meghúzódott egy sarokban és apatikusan várta sorsa jobbra fordulását. Témánk szempontjából legfontosabb a kísérlet harmadik szakasza, ekkor ugyanis megint visszaállították a kontrollálhatóságot. Hiába lett volna azonban stressz-mentes hely a kísérleti állat számára, a továbbiakban már nem próbálkozott, nem kereste az áramütés előli menekülés lehetőségeit, csak ült szomorúan és nem csinált semmit. Ezt nevezi a pszichológia tudomány tanult tehetetlenség állapotának.

Seligman álláspontja szerint a depresszió tulajdonképpen a passzivitás egyik fajtája. A pszichés, mentális egészség szempontjából lényeges továbbá, hogy a kudarc, illetve a negatív események okozta szorongás hogyan befolyásolja az egyéni megküzdési módokat. A belső kontrollhitűeknél is megfigyelhető, hogy a kudarc bizonyos törést okoz a magatartásban, de ennek ellenére, mégis nagyobb motivációt és ehhez kapcsolódóan nagyobb erőfeszítést mutatnak a helyzet kezelésére, mint a külső kontrollalók, és mindezek következtében a szorongás csökkenését érik el.

A kudarc okozta szorongás, negatív érzések csökkentését is többféle úton lehet elérni. Ilyen lehet pl. azoknak a céloknak a mesterséges lebecsülése, melyeket nem tudunk elérni, vagy a felelősség elhárítása. Későbbi kutatások eredményei azt mutatták, hogy a külső kontroll attitűd kapcsolatban áll a pszichés distressz magasabb szintjével, a depresszióra való hajlammal, a depresszióval, erőtlenséggel, a reménytelenséggel, a tehetetlenséggel és a tanult tehetetlenséggel.

Azokban a kultúrákban, ahol gyakoribb a külső kontroll attitűd, az öngyilkosságok száma is magasabb. Ezzel szemben, a belső kontrollal rendelkezők boldogabbak a munkában, kevesebbet hiányoznak, kevésbé jellemzi őket a munka környezettől való elidegenedés, és képesebbek bevonódni a munkájukba, mint a külső kontrollal rendelkezők. April és munkatársai (2012) kutatásukban a kontrollhely dimenziók hatását vizsgálták a szubjektív jólléti állapotra vonatkozóan. Eredményeik szerint az alacsony belső kontrollal gyenge pozitív, a magas külső kontrollal erősebb negatív kapcsolat mutatható ki a szubjektív jólléti állapot esetében.

Más kutatások olyan faktorok esetében mutatták ki a külső kontrollhely hatását, mint alacsonyabb iskolai teljesítmény, depresszió és bűncselekmények magasabb száma (Farbstein, 2011). Az iskolai teljesítmény és a kontrollhely viszonylatában a belső kontrollhely együttjár a magasabb szintű tudományos eredmények elérésével és növeli az egyén önbecsülését. Egy másik kutatás megerősítette a tudományos teljesítményt fokozó hatást, valamint megállapította, hogy pozitív emocionális állapot és a bűncselekmények alacsonyabb szintjét vonta maga után a belső kontroll (McClun és Merrel, 1998).

A kontrollhely szocializációs meghatározói

A kontrollhely kialakulása szempontjából fontos szocializációs hatások közül főként a szülői-nevelői magatartás szerepét hangsúlyozzák. Mind a hideg, érzelmileg elutasító, korlátozó, mind a meleg, szeretetteljes, de túlvívó anyai attitűd egyaránt a külső kontroll kialakulásának kedvez. A közös pont a kétfajta nevelői attitűdben a korlátozás, az, hogy a szülő nem engedi az önálló tapasztalatszerzést, nem támogatja azokat a szituációkat, melyekben kipróbálhatná, és megmutathatná kompetenciáját, hatékonyságát a gyerek, így az ezekből származó motiváló erő sem érvényesülhet. Ezzel szemben a meleg, elfogadó, demokratikus nevelés, valamint a szülők következetessége gyakrabban tapasztalható belső kontrollal rendelkező személyeknél. Vizsgálatok is azt mutatják, hogy a szülői megerősítés, fegyelmezés és a normarendszer következetessége a belső kontroll kialakulását támogatja, főként fiúknál (Phares, 1989). Az előbb született gyermekek általában valamivel belsőkontrollal rendelkezőbbek, de az effektusok gyakran gyengék, nemi hovatartozástól függőek és változékonnyal megjelenési formájúak. Rotter (1966) szerint a belső kontrollal rendelkező emberek olyan családban nőttek fel, ahol a belső kontrollt erősítik. Megfigyelték, hogy azokat a gyerekeket, akik belső kontroll attitűdöt alakítottak ki, olyan családból származtak, ahol a szülők

támogatták őket, és igazodtak a gyerek igényeihez a nevelésben. Ha a gyerek szülei külső kontrollal voltak, akkor a gyerekek inkább külső okokkal magyarázták sikereiket és kudarcaikat. A tekintélyelvű és permisszív szülői nevelési stílus negatívan hathat a szociális- emocionális fejlődésre. Azok a diákok, akik szülei nevelését tekintélyelvűnek érzelték, a legmagasabb külső kontrollhely orientációval bírtak. Az olyan szülői viselkedés, mint a gondoskodás, támogatás, odafigyelés, autonómia biztosítás, és a kontroll egy bizonyos foka, pozitív szocio-emocionális fejlődést von maga után (McClun és Merrel, 1998).

Külső és belső oktulajdonítás

A belső vagy külső kontroll attitűd hatással van arra, hogy milyen okot tulajdonít a személy vagy csoport egy-egy cselekvésnek vagy milyen okokkal magyarázza a cselekvés sikerét vagy kudarcát. Mindez befolyásolja a személy későbbi megküzdési stratégiáit.

A belső kontrollal rendelkező személyek hajlamosak a sikereiket és kudarcaikat is belső okokkal magyarázni. A sikert a szorgalmukkal és a tehetségükkel, míg a kudarcot a lustaságukkal és a rossz képességükkel. Nem hisznek a szerencsében, vagy abban, hogy a tanár kivételez velük. A külső kontrollal rendelkező emberek gyakran hivatkoznak másokra vagy a véletlenre.

Az okok lehetnek tehát belsőek (a személyből, a személy csoportjából, illetékességi köréből kiindulóak) és lehetnek külsőek (a személytől, csoportjától, illetékességi, hatalmi körétől függetlenek). Időtartam szerint egyes okok lehetnek ideiglenesen hatóak, más okok viszont tartósak. E két szempont keresztezése alapján juthatunk el az oktulajdonítás négy típusához:

1. belső tartós okok (például tehetség, képesség, adottság);
2. belső ideiglenes okok (például szorgalom, hangulat, akarat, szándék);
3. külső tartós okok (például körülmények hatalma, objektív helyzet);
4. külső ideiglenes okok (például véletlen, szerencse-balszerencse).

Például megkérdezzünk egy egyetemistát, hogy sikerült a vizsgája és mi lehet az oka a sikernek vagy a kudarcnak. A lehetséges válaszokat és kategóriákat mutatja az 1. táblázat.

A témánk szempontjából nemcsak annak van jelentősége, hogy külső vagy belső okokat tulajdonít egy személy vagy közösség a sikereinek vagy kudarcainak, hanem annak is, hogy azt tartós, vagy ideiglenes okokkal magyarázza. Fenti egyetemistának akkor lesz legnagyobb esélye arra, hogy legközelebb (még) sikeresebb legyen, ha mind a sikereit, mind a kudarcait belső, de ideiglenes okokkal magyarázza (elégséges vagy elégtelen erőfeszítés). Ha sikert vagy a kudarcot saját képességeivel, vagy annak hiányával magyarázza, kevésbé fog további erőfeszítéseket tenni legközelebb. Különösen a kudarc belső és tartós okokkal való magyarázata „*Én ehhez hülye vagyok*” teszi a személyt reménytelenné és veszi el a kedvét az újabb próbálkozástól (tanult tehetetlenség). A személyre vagy közösségre jellemző oktulajdonítás emellett hatással lehet az úgynevezett társadalmi tőkére, vagyis, amennyiben az egyén hajlamos másokat (példánkban a tanárt) hibáztatni, úgy ellenséges attitűd és bizalmatlanság alakulhat ki a tanár vagy általában a tanárok iránt.

1. táblázat: Oktulajdonítás fajtái

| VÁLASZ | KATEGÓRIA | | |
|---|--------------|-------------|-------------------|
| | siker/kudarc | belső/külső | tartós/ideiglenes |
| „ <i>Jól sikerült, mert egyszerűen zseni vagyok</i> ” | siker | belső | tartós |
| „ <i>Jól sikerült, mert nagyon felkészültem</i> ” | siker | belső | ideiglenes |
| „ <i>Jól sikerült, mert szeretnek a tanárok</i> ” | siker | külső | tartós |
| „ <i>Jól sikerült, mert potya tételt húztam</i> ” | siker | külső | ideiglenes |
| <i>Nem sikerült, én ehhez hülye vagyok.</i> | kudarc | belső | tartós |
| <i>Nem sikerült, mert nem vettem elég komolyan a vizsgát.</i> | kudarc | belső | ideiglenes |
| <i>Nem sikerült, mert</i> | kudarc | külső | tartós |

| | | | |
|---|--------|-------|------------|
| <i>igazságtalan a tanár.</i> | | | |
| <i>Nem sikerült, mert pechem volt, rossz tételt húztam.</i> | kudarc | külső | ideiglenes |

Forrás: Saját szerkesztés

Attribúciós torzítás

A leegyszerűsítő oksági észleletek nem a közömbös megfigyelők, semleges ítések, tárgyilagos kívülállók megismerő eljárásai. Jellemző például a *cselekvő-megfigyelő torzítás* (Mészáros, Németh, 2007), melynek lényege, hogy egy szituációban szereplő személy és az őt megfigyelő másik személy oktulajdonítása eltérő:

- a *szereplő* saját viselkedését többnyire *külső* okokkal magyarázza
- ezzel szemben a *megfigyelő* a *szereplőnek* tulajdonítja cselekedete okát

Hajlunk arra, hogy egy megfigyelt társ viselkedését inkább belső okoknak tulajdonítsunk, ugyanakkor létezik egy ezzel ellentétes hajlamunk is, hogy saját viselkedésünket külső, helyzeti tényezőkkel magyarázzuk.

Ez alól van kivétel: a *sikert* általában *belső* okkal magyarázzuk, míg a *kudarcot* sokszor *külső tényezőknek* tulajdonítjuk, ez egy én-védő mechanizmus, az önmagunk iránti elfogultság következménye. Így tudjuk fenntartani önbecsülésünket. A főnökök szerint beosztottaik sikertelen teljesítményéért főképpen belső tényezők (lustaság, butaság) tehetők felelőssé, az alárendeltek szerint, inkább külső tényezőkkel (anyaghiány, rossz szervezés) magyarázható ugyanaz a teljesítmény.

További, szintén én-védelmet szolgáló attribúciós torzítás az ún.: *igazságos világba vetett hit*, mely szerint a világban a jók elnyerik jutalmukat, a rosszak pedig büntetésüket. (Forgas, 2012).

Erre az a jelenség a példa, amikor valaki kudarcáért, szerencsétlenségéért őt magát tesszük felelőssé, ha pl. a létszámleépítés miatt elbocsátott emberről azt gondoljuk, hogy biztosan rossz teljesítményt nyújtott. Ennek az az oka, hogy elhisszük, hogy a bajba jutott egyén a balsorsát kizárólag magának köszönheti, akkor nem kell arra gondolnunk, hogy mi is szerepet játszottunk sorsának alakításában, vagy hogy ez velünk is előfordulhat (Mészáros, Németh, 2007). Erre a fajta torzításra figyelmeztet Ferge Zsuzsa és Hankiss Elemér is.

Az azonnal hozzáférhető attribúciók másik típusa ugyancsak a személyből fakad, de ilyenkor nem a személyes, hanem a társadalmi identitás védelme a cél. Az attribúció forrása ebben az esetben az előítélet. Duncan (1976) egy kísérletben fehér diákoknak egy kétszemélyes erőszakos jelenetet mutatott be videón, melyben egyik személy meglöki a másikat. Az A változatban az aktív fél fekete bőrű volt, a passzív pedig fehér bőrű. A B változatban az aktív személy volt fehér bőrű és a passzív volt fekete bőrű. A kísérleti személyek 70%-a erőszakosként jellemezte az A változat aktív szereplőjét, míg a B változatban ez a jellemzés csak 13%-os gyakoriságban fordult elő.

Az önigazolás kényszeréből adódik az ismeretelméleti szempont másodlagossága, a funkcionális – igazoló-magyarázó, jelentéssel felruházó – rendeltetés előtérbe kerülése. Tversky és Kahneman (1973) a hozzáférhetőséggel magyarázza az attribúciós ítéletek népszerűségét. A köznapi ideológiateremtés, az önigazolás, a magyarázkodás, a mentegetés és a vádaskodás e tipológia segítségével könnyen leleplezhetővé válik. Kiviláglik az attribúciós ítéletek racionalizációs funkciója, a komplex oksági viszonyok leegyszerűsítése, meghamisítása, önkényes, sokszor cinikus átrendezése (Csepli, 2001)

Az oktulajdonítási ítéletek mezője ott jut fontos szerephez az életben, ahol az emberek érintve érzik magukat a dolgok, jelenségek, történések által, amikor jelen vannak akár valóságosan a helyzetben, akár szimbolikus módon érintve-érdekelve érzik magukat.

Mint mindenben itt is a reális helyzetfelmérés lenne az ideális. A szélsőségesen belső kontrollós személyek ugyanis gyakran akkor is magukat okolják, esetleg önmarcangoló módon, ha valóban külső tényezők játszottak szerepet a sikerükben vagy a kudarcukban. A külső kontrollósok pedig akkor is külső okokat keresnek, ha némi erőfeszítés árán lenne módjuk jobb teljesítményre.

Igaz tehát az alábbi bölcsesség⁸:

"Istenem, adj nekem türelmet, hogy elfogadjam, amit nem tudok megváltoztatni. Bátorságot, hogy megváltoztassam, amit tudok, és bölcsességet, hogy a kettőt meg tudjam különböztetni."

⁸ Az idézetet több embernek tulajdonítják: Assisi Szent Ferenc, Szent Ágoston, kínai bölcs stb.

Teljesítménymotiváció, sikerkeresés és kudarckerülés

A sikerorientáció és a kudarckerülés szintén a személyiség tartós vonása lehet, melynek alapján megkülönböztetnek sikerorientált és kudarckerülő személyiséget. Vannak, akik egy feladat végzése közben inkább hajlamosak a várható siker feletti büszkeséget elképzelni, ők a sikerorientáltak. Mások gondolataiban jellemzően a lehetséges kudarc következményei és az attól való szorongás dominál. Ők a kudarckerülők.

A teljesítménymotiváció az embernek azt a késztetését foglalja magában, hogy az életben igyekszik minél nagyobb teljesítményt elérni, mert ez növeli személyének értékét. A teljesítménymotivációról az igény szint vizsgálatok adnak képet. Ilyenek például a célbadobásos kísérletek, ahol minden egyes dobás előtt megkérik a kísérletben résztvevő személyt sikeres dobása lesz, majd a dobás után feljegyzik a tényleges teljesítményt.

„Az igény szint és a teljesítményszint viszonyára vonatkozólag azt tapasztalták, hogy az igény szint teljesítése illetve túlteljesítése sikerélményhez vezet. Ha a teljesítményszint alatta marad az igény szintnek, kudarcot él át az egyén. Sorozatos sikerélmény hatására az igény szint emelkedik, kudarcszéria esetén pedig csökken.

Az igény szint kitűzése mindig két ellentétes motívum a siker elérésére és a kudarc elkerülésére vonatkozó késztetés hat egyszerre. Ennek a két motívumnak az erőssége és egymáshoz való viszonya alapvetően befolyásolja a teljesítménykésztetés erejét. A siker motívum alapja a hatékonyságra, az önmegvalósításra való késztetés, a kudarckerülés hátterében a büntetéstől való félelem, az eredménytelenség következményeinek az előrevetítése húzódik meg.

A szülői nevelés nagyon fontos szerepet játszik abban, hogy gyermeke sikerorientált vagy kudarckerülő személyiséggé válik. A siker orientált anya a gyermekének sikeres teljesítményeit jutalmaz és adottságait ismerve reális feladatvállalásra bátorítja. A kudarckerülő anya a gyermeket bünteti sikertelenségeiért, és arra ösztönzi, hogy a kudarcot mindenképpen próbálja elkerülni. Éppen ezért a kudarckerülő személyiség túl könnyű feladatokat, vagy túl nehéz feladatokat fog vállalni. A túl könnyű feladatok esetében kicsi az esély a kudarcra, míg a túl nehéz feladatok teljesítésének kudarcra nem jelent igazi kudarcot. A sikerorientált személy nem szereti a túl könnyű feladatokat, hiszen azok

elvégzése nem jelent nagy sikert, de a túl nehéz feladatokat sem, mivel azok kevés sikerrel kecsegtetnek.

A kutatók elemezték különböző történelmi korok gazdasági felemelkedését és hanyatlását és megállapították: a teljesítmény-szükséglet fontos szerepet játszik a gazdaság növekedésében és egyes kultúrák hanyatlásában is. Brandburn és Berlew (1961) Anglia gazdasági történetét és irodalmi alkotásait vizsgálták 1500 és 1800 között, ötven éves szakaszokra osztva. Minden szakaszban feljegyezték a teljesítményre vonatkozó fogalmakat és kiértékelték a gazdaság fejlettségére vonatkozó adatokat. A teljesítményre vonatkozó fogalmak száma körülbelül száz évig állandónak mutatkozott, ezt követően csökkent, majd hirtelen megemelkedett. A gazdasági fejlődés mutatói azonos esést és emelkedést mutatott, csak ötven év lemaradással. Ez arra utal, hogy az emberek teljesítmény-szükségletének változása hatással van annak a társadalomnak a gazdasági fejlődésére, amiben élnek. Ha többségbe kerülnek a sikerkeresők a kudarckerülőkkel szemben, ez előbb vagy utóbb a társadalom egészére is hatással lesz és a gazdaság fellendülését is okozhatja.

Eladósodottság és a szerencsére való hagyatkozás

Fentiekből arra következtethetünk, hogy az egyén anyagi helyzetét jelentősen befolyásolja a külső vagy belső attitűd, a siker és kudarc külső vagy belső okokkal történő magyarázata, vagyis, hogy az anyagi nehézségeit külső okkal, tipikusan a szerencsével vagy annak hiányával magyarázza.

Témánk szempontjából nagy jelentősége van egy friss hazai kutatásnak. Németh és munkatársai (2016, 2017) egy 36 kérdésből álló pénzügyi személyiségteszt fejlesztettek ki, majd a kapott eredmények elemzésével azt vizsgálták, hogy a magyar társadalomban milyen tipikus pénzügyi személyiségtípusok határozhatók meg, illetve az egyes személyiségtípusokat milyen pénzügyi szokások és attitűdök jellemzik. Ezen kívül az egyének eladósodását befolyásoló személyiségjegyek és viselkedésminták azonosítását végezték el.

Eredményeink alapján hét pénzügyi személyiségtípust különítettek el: a beosztottak, a dolgozók, a dorbézolók, a rendesek, akik nem tudják kézben tartani a pénzügyeiket, a tervezők és az egyszer hopp, máskor kopp típusú egyéneket. A hét kategória pénzügyi viselkedésének jellemzéséből kiderül, hogy a különböző pénzügyi attitűd-dimenziók kombinációi

komplex módon befolyásolják a pénzügyi magatartást, gyakran elsőre ellentmondásosnak tűnő pénzügyi személyiségjegyek – például költekezés és spórolás – is jól megférnek egymással.

Eredményeik szerint az eladósodottság elkerülése szempontjából kulcsfontosságú a megtakarítás (ez nem meglepő), meglepetést okozott viszont, hogy a túlzott eladósodás szempontjából a legfontosabb veszélyeztető tényező a szerencsére való hagyatkozás, vagyis azok, akik arra a kérdésre, hogy „Nyomasztóan sok az adósságom” magas pontszámot adtak, szintén szignifikánsan magas pontszámot adtak arra a kérdésre, hogy „Szeretem kipróbálni a szerencsémet”. A kutatók azt találták, hogy azok rendelkeznek nagyobb adóssággal, akik hajlamosabbak szerencséjüket próbára tenni. A kapcsolat iránya nem egyértelmű, feltehetően a hatás mindkét irányban működik. A szerencsejátékok egyrészt egyfajta külső kontroll vezéreltségre utalnak, ami azt jelenti, hogy az egyén a sikert külső erők függvényének, a szerencsének, véletlennek stb. tulajdonítja. A szerencsére való támaszkodás egyfajta védekező mechanizmus lehet az eladósodott személyeknél, hiszen a sikert, vagy jelen esetben a kudarcot így az egyén nem saját viselkedése eredményeként értékeli. A szerencsejáték és az adósság kapcsolata fordítva is működhet: a szerencsejátékok hosszú távon mindig veszteségesek, sok embernél függőséget okoznak, így hozzájárulhatnak az eladósodásához.

A hátrányos helyzet és a külső kontrollós attitűd ok és/vagy okozat?

Számos kutatás feltárta a külső kontroll attitűd és a szegénység hátrányos helyzet közötti összefüggést. Hankiss (1984) és munkatársai arra keresték a választ, hogy a külső kontroll attitűd oka vagy következménye a társadalmilag hátrányos helyzet. A kérdésre összefoglalóan azt válaszolhatjuk, hogy a külső kontrollós attitűd egyszerre oka és következménye a szegénységnek. Hankiss az általa infantilizmusnak nevezett társadalmi kórképet egyfajta kóros függőségként írja le. Az infantilis személy kórosan függ a szülőket helyettesítő személytől, illetve tényezőtől, amely lehet egy külső személy, vagy hatalom. Az infantilizmus terjedését szintén társadalmi, történelmi okokkal magyarázza, mint írja a fejlett ipari országokban ... a demokratikus intézményrendszer kiépülése fokozatosan kiszorította a gazdasági-politikai életből a panernalisztikus hatalomgyakorlás formáit, és széles társadalmi rétegek előtt nyitotta meg a sok ezer éves kiskorúság állapotából a kényszergyerekségből való felnővekedés lehetőségét.

Hankiss és szerzőtársai több művükben figyelmeztettek arra, hogy fentiek ellenére nem szabad a szegényeket okolni a nehéz sorsukért, a megoldhatatlannak tűnő problémák, a gyakori külső abúzusok vagy támogatások nem csak külső kontrollossá tehetik a személyt, de kialakulhat az úgynevezett tanult tehetetlenség állapota.

A külső kontrollos attitűd kialakulásában szerepe van annak, hogy hátrányos helyzetű (szegény, aluliskolázott esetleg fogyatékossgal élő, hátrányos helyzetű régióban, rossz körülmények között lakó stb.) embereket gyakran érik kudarcok. Az az élettapasztalat miszerint nincs ráhatásuk a velük történő eseményekre, nem kapnak munkát, nem jutnak megfelelő információhoz, a kapott információt nehezen dolgozzák fel erősíti a külső kontrollos attitűdöt. De nem csak az averzív tapasztalatok járulnak hozzá a külső kontrollossághoz, hanem a mindazok a „jutalmak”, amelyek nincsenek összefüggésben az egyén erőfeszítésével, szintén a külső kontroll attitűd irányában hatnak (segélyek, alapjövedelem, adományok). Seligman kutatásai élesen rámutatnak, hogy a megküzdés sikertelensége szélsőséges esetben úgynevezett tanult tehetetlenséget okozhat, ami a küzdelem feladását jelenti.

Másfelől viszont azok az emberek, akik külső kontrollosként nem képesek saját lehetőségeik felismerésére, akik sikereiket és kudarcukat a véletlennek, a szerencsének, vagy mások jó vagy rosszindulatának tulajdonítják, kevésbé képesek tenni valamit saját sorsuk jobbra fordításáért, azt hajlamosak másoktól, az államtól várni. A jelenség tehát egyfajta circulus vitiosus-ként egymást erősítő negatív folyamatként írható le.

Végül vessünk egy pillantást a megoldási lehetőségekre! Jó belső kontroll attitűddel azt kérdést kell feltennünk: megismerve a folyamatokat, körülményeket és a tényeket, mit tehetünk, a belső kontroll attitűd egyéni és közösségi szintű megerősítésért.

Lehet-e változtatni az attitűdön?

Vajon a külső kontrollos személyből válhat-e belső kontrollos, a kudarckerülőből sikerkereső? Ha igen, ennek igen nagy egyéni és társadalmi haszna is lehetne, mivel a belső kontrollosok és a sikerkeresők jobb teljesítményekre képesek. Nos, a pszichológusok éppen ezért kezdtek foglalkozni azzal, hogyan lehetne a kudarckerülőket sikerkeresőkkel tenni.

Az úgynevezett motivációs tréningekben a kudarckerülő embereket igyekeznek sikerkeresővé tenni. A csoport tagjai a pszichológus vezetésével, egymással beszélgetve felkutatják azokat a hibákat, amelyeket korábban céljaik kitűzésében, a feladatok kiválasztásában és megoldásukban elkövettek. Megtanulnak reális, megalapozott terveket készíteni maguknak. A csoport tagjai megbeszélik egy-egy feladat teljesítésének tanulságait. A csoportot vezető pszichológus segíti kialakítani a tagokban a helyes önismeretet. Fokozatosan eljutnak oda, hogy a sikert már nem a véletlennek, hanem saját képességeinek tulajdonítják. Egyre jobb eredményt kezdenek elérni a tanulásban, a sportban vagy a munkájukban és ritkábban kell kudarcot átélniük.

Ezen kívül meg kell tanítani a gyerekeket (de gyakran a felnőtteket is), hogy reális, de elérhető célokat tűzzenek ki, majd egyre nehezebb feladatok elé kell állítani őket. Ranschburg Jenő (neves gyermekpszichológus, egyik kedvenc tanárom) szerint „*Úgy kell a gyerekek számára a feladatokat kiválasztani, hogy azt lábujjhegyre állva el sikeresen végre tudják hajtani*”

Ez a jó tanács társadalmi szinten is érvényes, vagyis az embereket abban kell segíteni, hogy a maguk erejét is felhasználva boldoguljanak. Elismerve a jó szándékú segítség nemességét, akkor segítünk hosszú távon, ha a támogatást valamilyen a személytől elvárható erőfeszítéshez kötjük. Például a gyermektámogatásokat a gyermek iskolába/óvodába járatásához, segély helyett munkát kínálunk, vagy valamilyen tanfolyam elvégzését kérjük). Néha az ilyen támogatásnak magasabb a költsége, mint az egyszerű segélynek vagy rokkant nyugdíjnak. Például egy mozgáskorlátozott foglalkoztatásához rámpát kell építeni, ami nem olcsó, de megéri. Hiszen a saját erejéből boldoguló emberek életminősége jobb, kevésbé ellenségesek és elégedetlenek, nagyobb az önbizalmuk, jobb a megküzdő képességük. Ez pedig mind egyéni mind társadalmi szinten rendkívül előnyös.

Irodalomjegyzék

Luksander, A, Németh, E, Zsótér B (2017): [Financial personality types and attitudes that affect financial indebtedness](#). *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 2 (9), 4687-4704

April, K.A., Dharani, B., & Peters, K. (2012). Impact of locus of control expectancy on level of well being. *Review of European Studies*, 4, 2, 124-137.

Bradburn, Norman M., – Berlew, David E. (1961): "Need for achievement and English industrial growth." *Economic Development and Cultural Change* 10.1 8-20.

Csepeli Gy. (2001): *Szociálpszichológia*. Budapest Osiris Kiadó

Csukonyi Cs. (2008): *A társas orientáció (individualizmus és kollektívizmus) és a "cultural trade-off hipotézis tudatos alkalmazhatóságának vizsgálati lépései*. PhD. értekezés, DTE

Duncan, B. L. (1976). Differential social perception and attribution of intergroup violence: Testing the lower limits of stereotyping of blacks. *Journal of personality and social psychology*, 34(4), 590.

Németh. E. – Zsótér, B. – Luksander, A. (2017) [A 18-35 évesek pénzügyi kultúrája–a pénzügyi sérülékenység háttértényezői](#). *Esély: társadalom és szociálpolitikai folyóirat* 14 (3), 3-34

Farbstein, J.A. (2011). *Does social support impact the prediction of locus of control for university students: Differentiated on personality and parenting?* Dissertation, Mount Saint Vincent University

Ferge, Zs. (1997). "És mi lesz, ha nem lesz? Az állam és a civilizációs folyamat. In.: *Gombár Csaba - Hankiss Elemér - Lengyel László* (szerk.) *És mi lesz, ha nem lesz*. Kiadó: HELIKON KIADÓ KFT.

Forgas, JP (2012) [Handbook of affect and social cognition](#). Psychology Press.

Gombár Cs. – Hankiss E. – Lengyel L. (1997) *És mi lesz, ha nem lesz*. Kiadó: HELIKON KIADÓ KFT. Oldalak száma: 380.

Hankiss E. (1982) *Diagnózisok*. Helikon Kiadó (legújabb megjelenés, 2016.) 562 oldal

Hiroto, D. S., & Seligman, M. E. (1975) Locus of control and *learned helplessness*. *Journal of Experimental Psychology*, 102(2), 187-193.

Ranschburg, Jenő (1989) A tehetséges tanulók speciális képzésének elméleti és gyakorlati kérdései. In: Ranschburg Jenő (szerk.) *Tehetséggondozás az iskolában*. Tankönyvkiadó, Budapest

McClun, L. A. & Merrell, K. W. (1998). Relationship of perceived parenting styles, locus of control orientation, and self-concept among junior high age students. *Psychology in the Schools*, 35, 4, 381-390.

Mester, Dolli (2013) *A jövő-orientáció háttértényezőinek vizsgálata főiskolai hallgatók körében*. Doktori (Ph.D.) értekezés, Debreceni Egyetem. BTK

Mészáros, A. – Németh, E.: *A szociálpszichológia alapjai*. Főiskolai tankönyv. BKF-Századvég Kiadó, 2007.

Oláh Attila (szerkesztő) (1982) *Kérdőíves módszerek a külső-belső kontroll attitűd vizsgálatára*. Pszichológiai tanácsadás a pályaválasztásban/Módszertani füzetek, Kiadó: [Országos Pedagógiai Intézet](#), Budapest

Rotter, J. (1966) 'Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement', *Psychological Monographs* 80 (1), 1–28)

Tversky, A., & Kahneman, D. (1973). Availability: A heuristic for judging frequency and probability. *Cognitive psychology*, 5(2), 207-232.

AZ ÓBUDAI KULTURÁLIS PROGRAMOK RÉSZTVEVŐI – JELENTÉS AZ ÓBUDAI KULTURÁLIS KÖZPONT 2018 TAVASZI KÉRDŐÍVES KUTATÁSÁRÓL

DÉR CSABA DEZSŐ

egyetemi docens
Budapesti Metropolitan Egyetem
cder@metropolitan.hu

LÁSZLÓ DÓRA
BACSEK ILDIKÓ
GONDA ORSOLYA
MÉSZÁROS ESZTER
SZÁNTÓ CSABA

Marketing műhely tagok/ egyetemi hallgatók
Budapesti Metropolitan Egyetem
marketingmuhely@metu.hu

Absztrakt

A Budapesti Metropolitan Egyetem Marketing Műhelyének csapata kérdőíves kutatást készített az Óbudai Kulturális Központot (ÓKK) látogató, elsősorban óbudai célközönség körében. A kutatás eredményeképpen sor került célcsoportgenerálásra és további fogyasztói igények alapján megalkotott stratégia kidolgozására is. Az ÓKK és tagintézményeinek kiemelt feladata az óbudai lakosok kulturális igényeinek kiszolgálása, ehhez pedig elengedhetetlen a fogyasztói igények pontos ismerete, amelyről pontos kép született a kutatás alapján.

Kulcsszavak: piackutatás, kulturális központ, célcsoport, törzsvásárló, Óbuda

Bevezetés

A Budapesti Metropolitan Egyetem Marketing Műhelyének csapata piackutatást végzett az Óbudai Kulturális Központot, illetve tagintézményeit látogató fogyasztók körében. Az intézmény fő célja a helyi lakosok kulturális igényeinek teljes kiszolgálása. A kérdőívek elemzése lehetőséget adott célcsoportok generálására, illetve a fogyasztók igényeinek pontosabb megismerésére is.

A piackutatás a marketingstratégia felépítésének az egyik legfontosabb alapköve. Ezen keresztül tudjuk felmérni az általunk választott célcsoport igényeit, hogy miben kell fejlődnie cégünknek vagy intézményünknek, és melyek azok az értékeink, amiket meg kell tartanunk a jövőben is.

A kultúra területén is szükséges piackutatást végeznünk, mert a világgal együtt a kulturális igények is jelentős változáson mentek keresztül. Ezt a szemléletet ismerteti Dér Csaba Dezső és Zachar Balázs az Új utak a művészeti menedzsmentben című könyvben:

„Ki és kinek értékesíti a kultúrát? Egyre több embernek, egyre több kulturális vállalkozás. A kultúra tömegessé vált, nem rés piac (niche market) és már rég nem csak az elit kultúrát értjük alatta, hanem a tömegek szórakozását (mass market): egy filmet, amelyet tízezrek néznek meg egyetlen napon, fesztiválokat, ahol százazrek fordulnak meg néhány nap alatt, vagy éppen tömegesen látogatott kiállításokat.” (Dér – Zachar, 2011)

Kérdőíves kutatásunk nem reprezentatív mintavétellel történt meg. A mintavétel folyamatát tekintve kérdezőbiztossal, illetve CAPI (Computer Assisted Personal Interview) számítógéppel segített személyes megkérdezésnek, és papír alapú kérdőívezésnek minősült. A papír alapú válaszok az online Google kérdőívben kerültek rögzítésre, a statisztikák és diagramok is ebből a programból kerültek ki.

Összesen 8 alkalommal vettek részt kérdezőbiztosaink az ÓKK eseményein, 4 külső és 4 belső – intézményi - helyszínen. A tagintézményeket az Óbudai Kulturális Központ (ÓKK, 1032 Budapest, San Marco utca 81.) fogja össze, „esernyő-brandet” alkotva. A fő intézmény az ÓKK, tagintézményei pedig a Békásmegyeri Közösségi Ház (1039 Budapest, Csobánka tér 5.), 3K (1033 Budapest, Pethe Ferenc tér 2.), Csillaghegyi Közösségi Ház (1039 Budapest, Mátyás Király útja 13-15). Fontos megemlíteni, hogy a Civil Ház (1036 Budapest, Kolosy tér 2.)

is része az ÓKK brandnek, de kutatásunk során – az intézmény kérésére - ezen a helyszínen nem végeztünk kérdőívezést, az ide látogató fogyasztók igényei nem szerepelnek kutatásunkban.

A kérdések megalkotása során elsődleges céljaink között szerepelt, hogy információt gyűjtsünk a megkérdezettektől, honnan értesültek az adott eseményről, követik-e az Óbudai Kulturális Központ és tagintézményeinek közösségi médiafelületeit, a rendezvények minőségével elégedettek-e, és esetleges új igényeik mik lehetnek. Az alábbi eseményeken voltak jelen kérdezőbiztosaink:

Belső programok:

- Április 13.: Irodalmi Est az Óbudai Kulturális Központban
- Április 14.: Like a Rolling Stone koncert az Óbudai Kulturális Központban
- Április 22.: Családi vasárnap: Minden Egér szereti a sajtót című bábelőadás az Óbudai Kulturális Központban
- Április 22.: Zenél a mozi a Csillaghegyi Közösségi Házban.

Szabadtéri programok:

- Április 14.: Óbudai Kutyabarát piknik és vásár a 3K-ban
- Április 21.: Szent György-napi Sokadalom a Békásmegyeri Közösségi Ház szervezésében, a Csobánka téren
- Május 4.: Kutya vacsorája koncert az Óbudai Kulturális Központ szervezésében, a Fő téren
- Május 5.: Halász Judit és Budapest Voices koncert az Óbudai Kulturális Központ szervezésében, a Fő téren.

Azért a kvantitatív kutatási módszert választottuk, hogy széles érdeklődői rétegtől tudjunk információt gyűjteni. „Ez röviden úgy definiálható, hogy „írásban vagy szóban feltett kérdések sorozata”. Nem véletlen, hogy ez az, amivel a legtöbb ember azonosítja a piackutatást.” (Papp-Váry, 2009). A kvantitatív kutatás lényege, hogy a kérdőívek mennyisége elérje a kitűzött darabszámot, amiből már érdemes releváns statisztikát készíteni. (A kutatás során 506 kitöltést tudtunk elérni.) A kérdőívben kétféle kérdéstípust alkalmaztunk: nyitott és zárt kérdéseket. A kvantitatív kérdőív kevés nyitott, inkább jellemzően zárt kérdésekből áll. Ebben az esetben előre megfogalmaztuk a kérdésekre adható lehetséges válaszokat (pl.: életkor, lakhely, elégedettség), míg a nyitott kérdéseknél szabad fogalmazású válaszokat kaptunk (pl.: milyen egyéb programlehetőség érdekelné a látogatót).

Általános kérdések feldolgozása és értékelése

Ebben a fejezetben az Óbudai Kulturális Központot és tagintézményeit látogató fogyasztókra vonatkozó általános kérdések vizsgálata olvasható, az eredményeket diagramos formában foglaltuk össze.

Az intézmény jelenleg öt aktív (tag)intézménnyel rendelkezik: Óbudai Kulturális Központ, Békásmegyeri Közösségi Ház, Csillaghegyi Közösségi Ház, Kaszásdűlői Kulturális Központ (3K) és a Civil Ház (utóbbi tagintézményben nem végeztünk kutatást).

Ebben a részben felmértük a programokra járók általános tulajdonságait, demográfiai jellemzőit és az Óbudai Kulturális Központhoz és tagintézményeihez való viszonyulásukat.

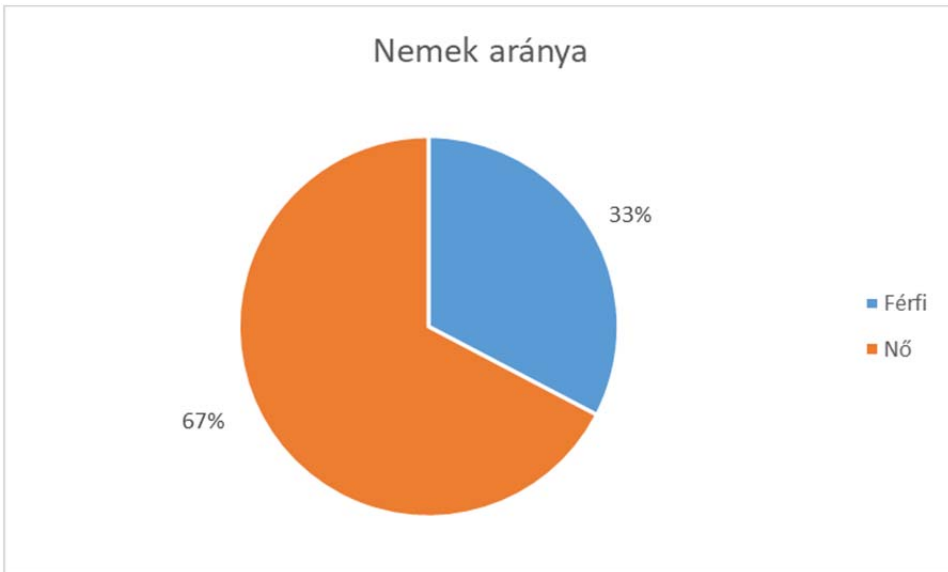
A kérdőívezés során pontosabb információt kaptunk arról, hogy milyen tulajdonsággal rendelkeznek a programok látogatói, amely segítheti egy későbbi online hirdetési stratégia felépítését.

A kérdőív első kérdései a válaszadók demográfiai jellemzőire vonatkoztak, amit összehasonlítottunk Magyarország 2018-as korfájával.

Az első kérdés a válaszadók nemére irányult. Az eredmények azt mutatják, hogy a válaszadók többsége nőnemű, pontosabban kifejezve a válaszadók 67%-a nő és 33%-a férfi.

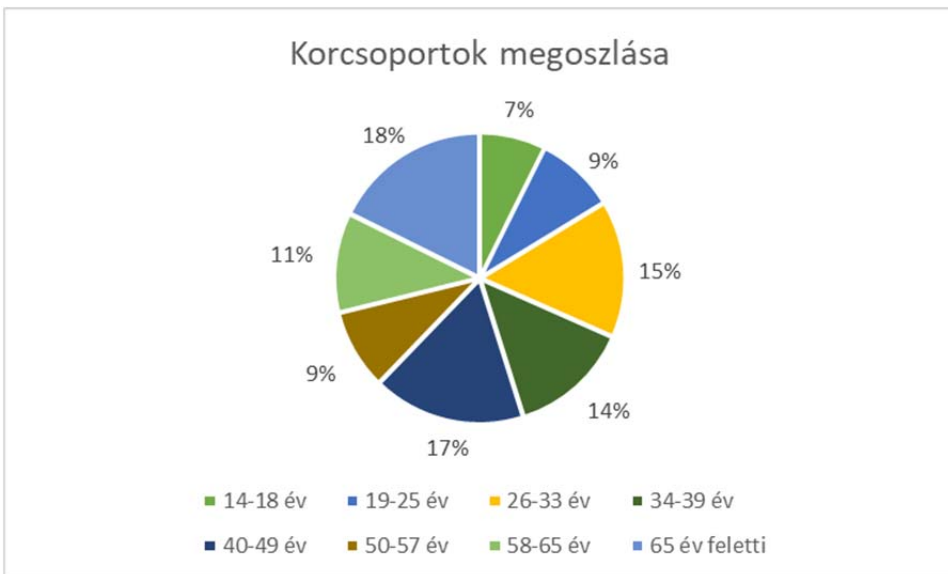
Magyarország népességi adatai szerint a nők aránya magasabb a férfiakénál (népesség 52%-a nő és 48%-a férfi), ez a kitöltők arányában is megmutatkozik (1. ábra). (<http://nepesseg.population.city/magyarorszag/>, megtekintve: 2018.06.06.)

A KSH 2018. január 1-i adatait összehasonlítva a kérdőív eredményeivel láthatóvá vált, hogy a 40 év feletti korcsoport leképezi a népesség életkor szerinti arányát. (<https://www.ksh.hu/interaktiv/korfak/orszag.html>, megtekintve: 2018. 06. 06.)

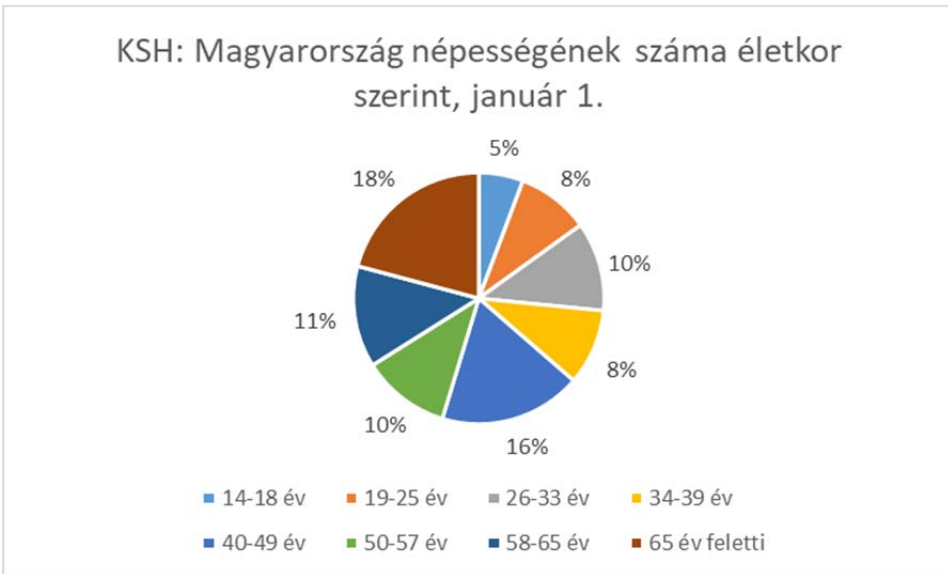


1. ábra: A kitöltők nemek szerinte megoszlása

A magyar lakosság 18%-a 26-39 év közötti (3. ábra), ehhez képest a válaszadók között 29%-ban voltak az említett korcsoportból, tehát kutatásunkban felülreprezentáltak. A 25 év alatti korcsoport alulreprezentált, így az ő korosztályukat tekinthetjük potenciális és leendő közönségnek (2. ábra).

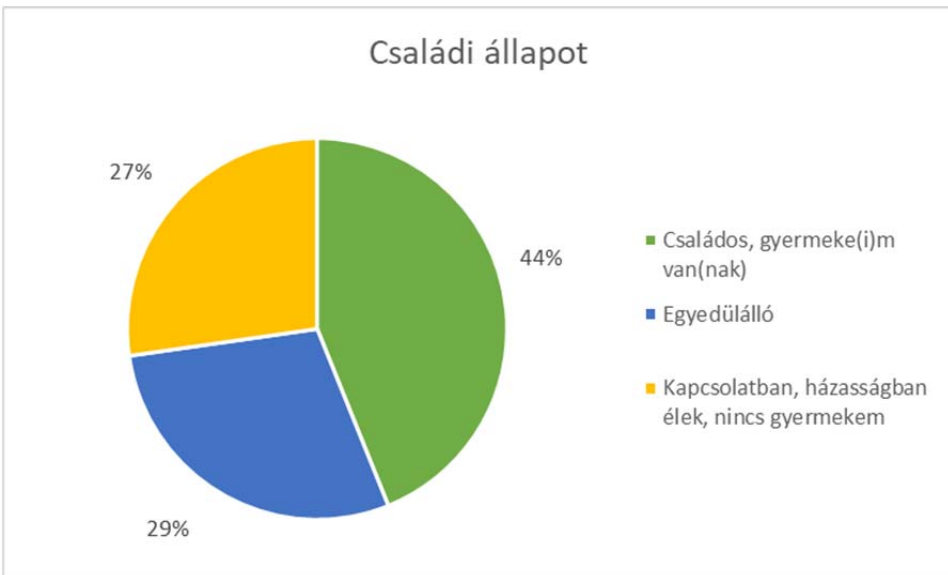


2. ábra: A válaszadók megoszlása korcsoportonként



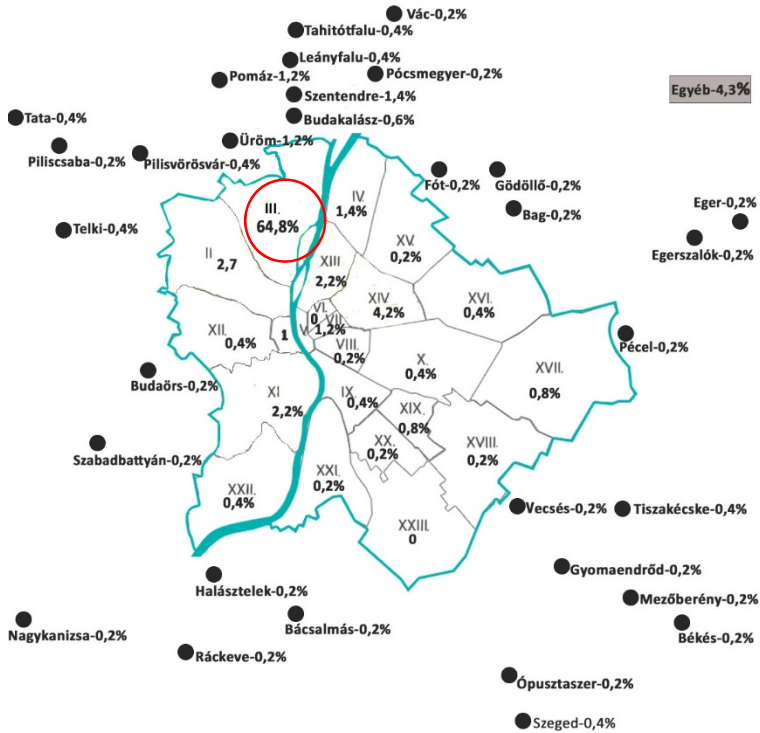
3. ábra: A válaszadók megoszlása korcsoportonként Magyarországon

A válaszadók döntő többsége családos (4. ábra), illetve van(nak) gyermeke(i). Ez a diagram a programok szervezésekor, és jövőbeli stratégia kidolgozásakor iránymutató lehet.



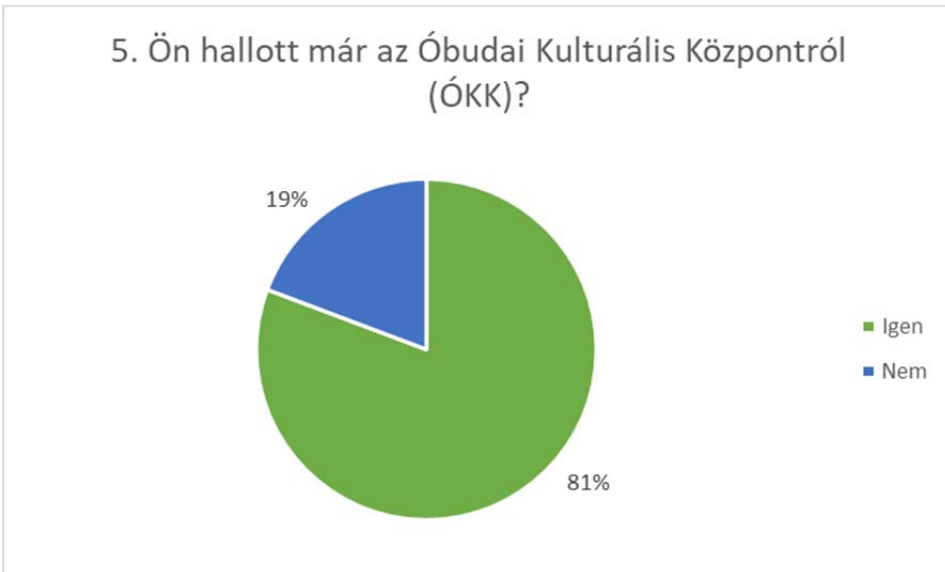
4. ábra: A válaszadók megoszlása családi állapot szerint

Az óbudai kulturális intézmények szolgáltatásait és programjait döntő arányban a válaszadók 64,8%-a, azaz a III. kerületben élők veszik igénybe (5. sz. ábra). A szomszédos kerületekből is jelentős a látogatók száma, feltehetően a könnyű megközelíthetőség miatt. Számukra a kerület olyan programokat nyújthat, amiért hajlandók hosszabb utat megtenni.



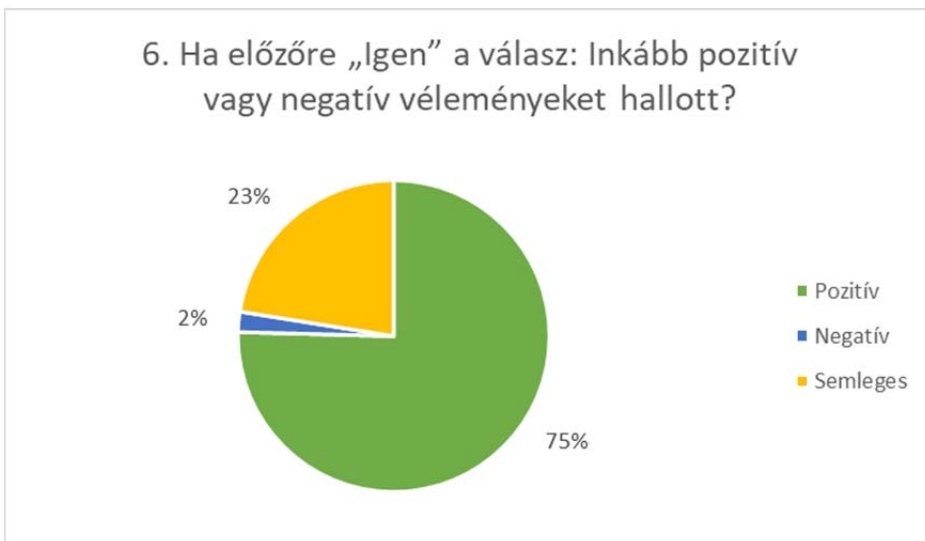
5. ábra: A válaszadók lakhely szerinti megoszlása

A válaszadók többsége (81%) hallott már az Óbudai Kulturális Központtól (6. ábra).



6. ábra: A válaszadók tájékozottsága az ÓKK-ról

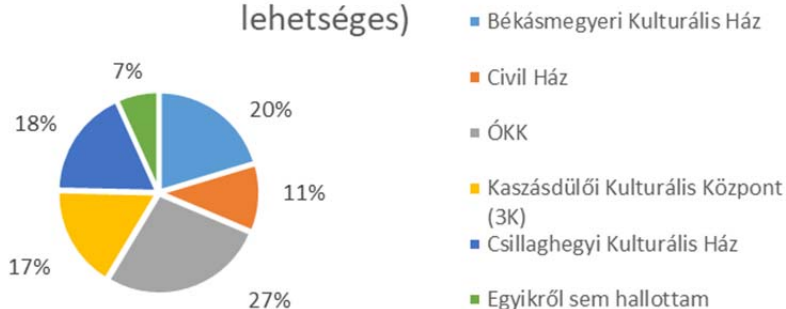
A válaszadók közül, akik az előbbi kérdésre igennel feleltek, azok 75%-a pozitív véleménnyel van az Óbudai Kulturális Központról (7. ábra).



7. ábra: A válaszadók benyomása az ÓKK-ról

A kérdőívet kitöltők több mint a negyede járt már az Óbudai Kulturális Központban, vagy hallott róla. A Békásmegyeri Közösségi Ház a második olyan hely, amelyről már hallottak a kitöltők vagy jártak már ott (8. ábra).

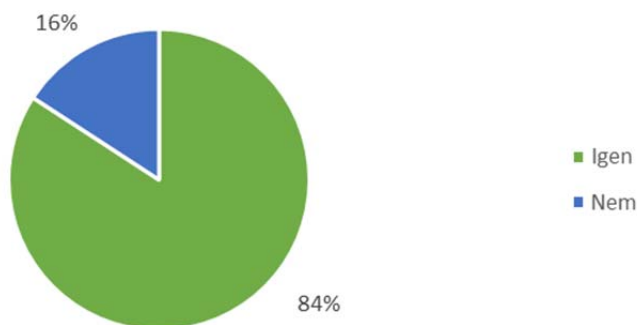
7. SZABADTÉRI PROGRAM ESETÉBEN: Ön melyik intézményekről hallott már az alábbiak közül? Esetleg járt már valamelyikben? (több válasz is lehetséges)



8. ábra: A válaszadók tájékozottsága az óbudai tagintézményekről

Az előző kérdéshez kapcsolódva a kitöltők több mint a háromnegyede járt is már abban az intézményben, így valószínűleg a válaszadók nem csak hallottak az adott intézményről, hanem jártak is már ott (9. ábra).

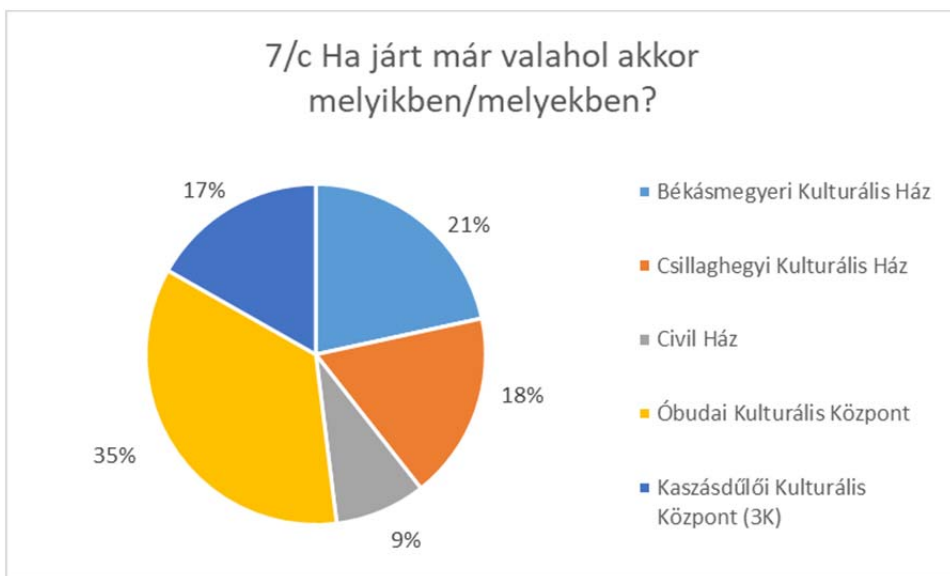
7/b Ha valamelyikről/valamelyekről hallott, akkor járt-e már ott?



9. ábra: A válaszadók döntő többsége járt már valamelyik tagintézményben

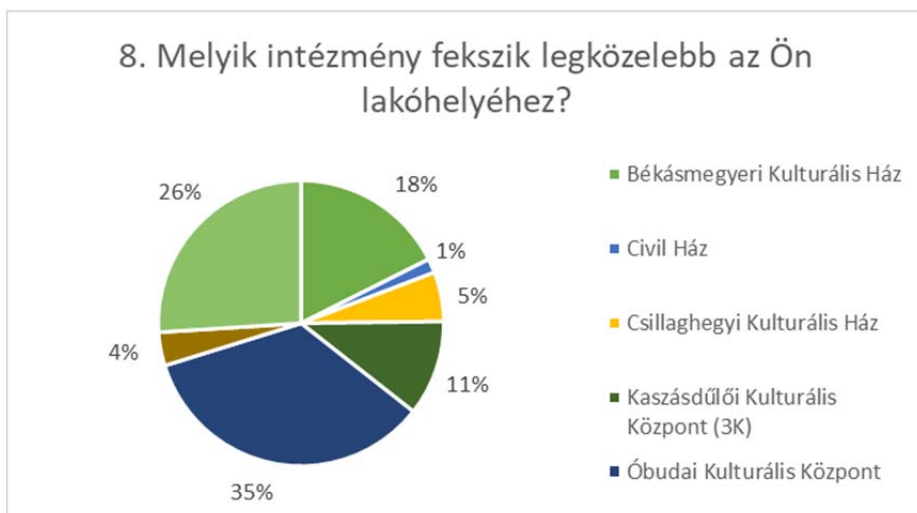
A „Ha járt már valahol akkor melyikben/melyekben?” kérdésre (10. ábra) a legtöbben az Óbudai Kulturális Központ (ÓKK) lehetőséget választották, így az adatokból következtetve ez az egyik legismertebb óbudai kulturális intézmény. Ismeretségét, az intézmény nagyságát és programjainak

számát tekintve nevezhető a vezető, a többieket egybetömörítő intézménynek.



10. ábra: A válaszadók közül leglátogatottabb tagintézmény

Az általános kérdések közül az utolsó kérdésre, hogy „*Melyik intézmény fekszik legközelebb az Ön lakóhelyéhez?*” (11. ábra) 34%-ban az Óbudai Kulturális Központot választották. Frekvenciája és az intézmény nagysága megint csak első helyre sorolja az ÓKK-t.



11. ábra: A válaszadók lakhelye szerinti legközelebbi intézmény

A kulturális tagintézményeket főként családos, gyermekkel rendelkező nők látogatják a III. kerületből. A korcsoportjukat nézve a társadalom minden része érintett.

A programok látogatói közül az Óbudai Kulturális Központot ismerik a legtöbben, ez abból derül ki, hogy a tagintézmények ismertségére irányuló kérdéseinkből mindig az Óbudai Kulturális Központ kapta a legtöbb szavazatot. Valószínűleg azért, mert a tagintézmények közül közlekedésileg és elérhetőségében ez a legkedvezőbb, ezt az utolsó kérdés is (*Melyik intézmény fekszik legközelebb az Ön lakóhelyéhez?*) alátámasztja, mert a legtöbben az Óbudai Kulturális Központot jelölték meg.

Aki már hallott az Óbudai Kulturális Központról, az járt is már ott és döntő többségben pozitív véleménnyel van róla.

A feljebb említett kutatási eredmények alapján megalkothatjuk a tipikus buyer personát (mintavásárló). Ez egy III. kerületi, 34 év feletti és családos, gyermekkel rendelkező nő lenne. Tehát a jövőben érdemes számolni ezzel a kutatási eredménnyel, amely a jövőbeni marketing stratégia kidolgozásakor iránymutató lehet.

Gyakori látogatók

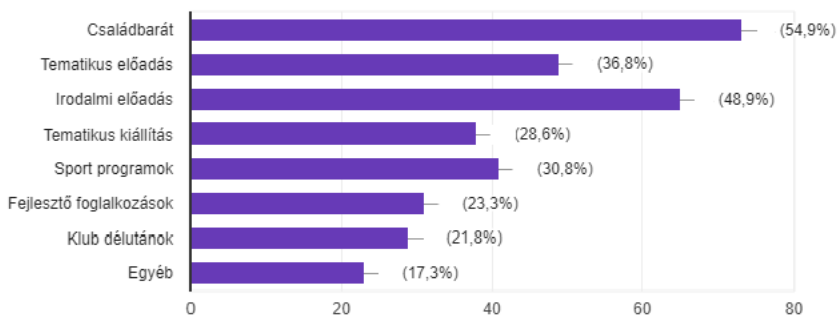
A kutatás és a megkérdezés eredményeképp 3 fő csoportra tagolhatóak a megkérdezettek. Az első csoport -akiket hívhatunk törzsvásárlóknak is-, számít valódi értelemben vett fogyasztónak, mert rendszeresen részt vesz az ÓKK és/vagy tagintézményeinek programjain. A második csoport a ritkán látogató fogyasztók, ők évente csak párszor látogatnak ki az ÓKK vagy a tagintézmények programjaira. Végül a harmadik kategória az először ide érkező látogatóké, akik konkrétan első alkalommal vettek részt az általunk kiválasztott események egyikén.

Ebben a fejezetben az Óbudai Kulturális Központot és tagintézményeit gyakran látogató vendégek véleményét és fogyasztási szokásait vizsgáljuk. Azt mértük fel, hogyan tudjuk őket bevonni, hogy még inkább fogyasszák az ÓKK és a tagintézmények szolgáltatásait.

A válaszadók 20,4%-a mondható rendszeres látogatónak, őket és tekinthetjük az intézmény törzsközönségnek. Az ő igényeik és visszajelzéseik alapján kiépíthető lenne egy törzsvásárlói közönség, akik hűségét különböző kedvezményekkel lehetne honorálni, erre is kitértünk a kérdőívben.

Leginkább családos emberek vesznek részt az ÓKK programjain, ezzel egybehangzik az, hogy a gyakori fogyasztók a családbarát programokat részesítik előnyben (54,9%), ahogyan ez a diagramon is látszik (12. ábra).

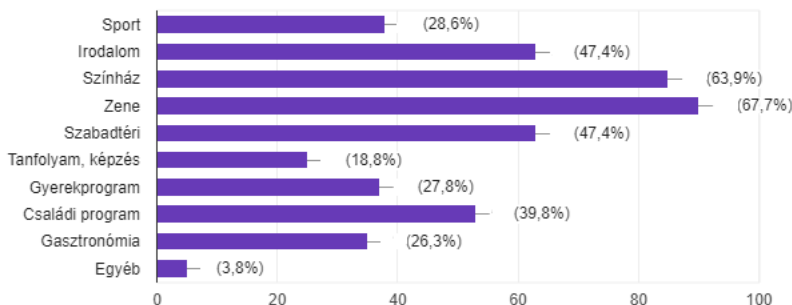
10. Milyen típusú programokat látogat szívesen? (több válasz is lehetséges)



12. ábra: A válaszadók programok iránti érdeklődése

A törzsközönség (13. ábra) a minőségi, kulturális értéket képviselő programokat részesíti előnyben (tematikus és irodalmi előadások, kiállítások), emellett jelentős szerep jut a sportprogramoknak is (30,8%). A közönség számára fontos az interaktivitás, a közösség, amit a fejlesztő foglalkozásokra, klubprogramokra és az Egyéb részben hangsúlyos programokra (pl., óbudai kutyapiknik) adott magas arányú szavazatok jelentenek.

11. Mint törzslátogató milyen további programok felé mutatna érdeklődést?
(több válasz is lehetséges)

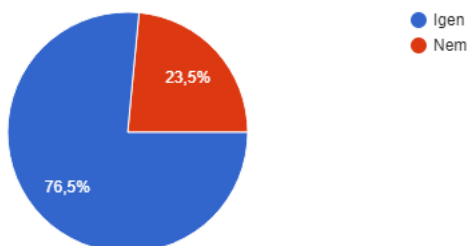


13. ábra: Törzslátogatók érdeklődési területei

A jelenlegi törzsközönség elsősorban művészeti, színházi és zenei programok bővítését látná szívesen, ide értve az irodalmi programokat is. A meglévő kulturális programokon túl sport és gasztronómiai rendezvényre lennének nyitottak a látogatók.

A következő kérdésben azt vizsgáltuk, hogyan viszonyulnak egy esetleges hűségprogramhoz (14. ábra).

13. Ha a rendszeres látogatók valamilyen kedvezményben részesülnének, az motiválná Önt, hogy gyakran jöjjön a programokra?



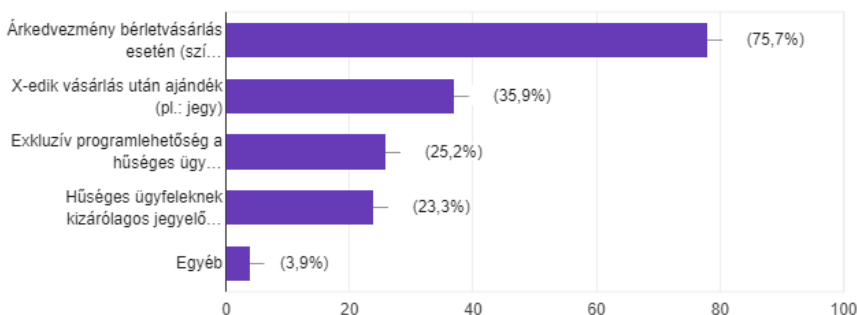
14. ábra: Törzslátogatók motiválása

Közel 77%-uk támogatná az elképzelést, és ezeknek több mint háromnegyede mindenképpen árkedvezménnyel egybekötött

bérlétvásárlást, illetve egyéb vásárlásösztönző lehetőségeket (pl.: ajándékok, vócserek) részesítene előnyben (15. ábra).

Első helyen toronymagasan az árkedvezmény áll, amely alátámasztja azt a feltevést, hogy sokan azért nem költenek színházjegyre, koncertbelépőre, stb, mert drágállják az árat. Egy törzsvásárlói bázis esetén az ilyen jellegű Sales Promotion viszont megtartó erejű lehet. „A vásárlásösztönzés, ahogy nevében is benne van, vételre kíván ösztönözni. Természetesen hosszú távon minden kommunikáció célja az, hogy a fogyasztó vásároljon, de a sales promotion ezt még direkter teszi. Sok szempontból „akciónak” is lehet nevezni, mivel általában rövidtávra szól, és a hatása is rövidtávon jelentkezik.” (Papp-Váry, 2009)

14. HA a 13. kérdésre IGEN a válasz: MILYEN KEDVEZMÉNY MOTIVÁLNA LEGINKÁBB? (több válasz is lehetséges)



15. ábra: Törzslátogatókat milyen kedvezmény motiválná

Ebben az esetben érdemes megemlíteni, hogy a családostok mellett a nyugdíjasok lehetnek a második komoly érdeklődő réteg, tehát érdemes lenne őket az egyik törzsvásárlói réteggént kezelni.

Az ajándék, tombola, a nyeremény lehetősége mindig egyfajta vonzóerővel bír a vásárláskor, ezt a kérdőívet kitöltő látogatók is hiányolják. Az állandó akciók lehetősége megszínésitené az ÖKK és tagintézményeinek programpalettáját és szolgáltatásuk minőségét.

A megkérdezettek 26%-a jelenleg rendszeres látogatója, közülük egy negyede az, aki elősorban művészeti és/vagy családi programokon vesz

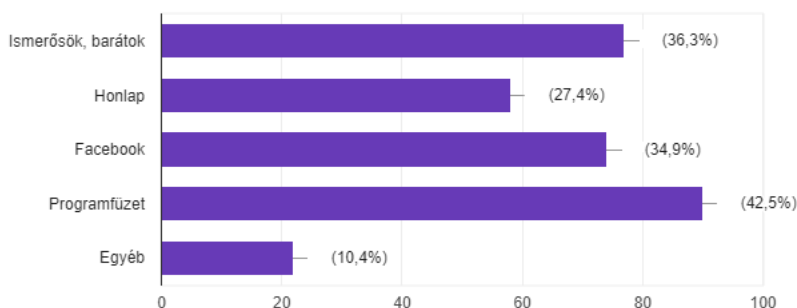
részt. További érdeklődést tekintve elsődlegesen művészeti, akiknek jelentős részét SP módszerrel, törzsvásárlói programmal be lehetne vonni.

A programokon ritkán résztvevő látogatók

Ritkán látogatónak nevezzük minden olyan Óbudai Kulturális Központ látogató személyt, aki egy alkalomnál többször volt az ÓKK-ban, de havonta egy alkalomnál többször nem látogatja a kulturális központ eseményeit. A kérdőívvezés során ezt a definiálást a megkérdezettek megismerték. Az ő számuk a legmeghatározóbb, mert több mint 42%-a a megkérdezetteknek.

Kutatásunkban kitértünk arra is, honnan értesülnek általában és honnan értesültek éppen az adott eseményről, amelyen részt vettek és megkérdeztük őket (16. ábra).

10. Honnan szokott értesülni a programokról? (több válasz is lehetséges)



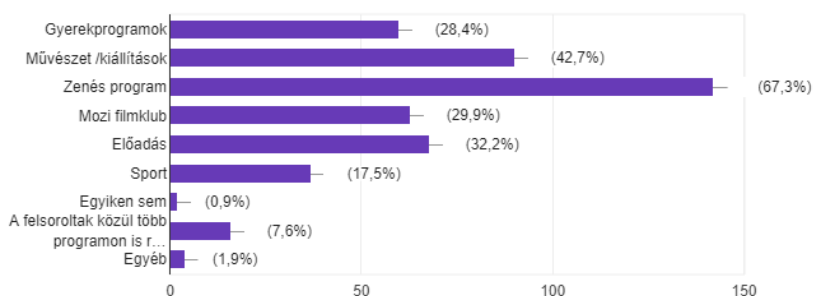
16. ábra: Ritkán résztvevő látogatók informálódása

A csoportba tartozók összesen több mint 62%-a online felületről értesült (honlap és Facebook együtt véve), tehát meghatározó az online informálódás. Ezt követi a programfüzet, amely az ÓKK és taginzétményeinek kiemelt marketing felülete, végül a word-of-mouth jellegű tevékenység, ez pedig az óbudai illetőségű családok és baráti körök miatt lehet elterjedt, ahogy a második fejezetben is kitértünk már arra, hogy szorosan Óbudához köthető a házak tevékenysége.

A ritkán látogatók jobb megismerése érdekében kutatásunk során a látogatók érdeklődési köreinek vizsgálatára is kitértünk (17. ábra). Annak

érdekében, hogy az esetleges igényeikre asszociáljunk a jelenlegi szokásaik révén. Az ábrán is látható, hogy a ritkán látogatók legszívesebben a zenés programokon vesznek részt, a válaszadók 67,3%-a, azaz több mint a fele választotta ezt. A művészeti programok vagy a mozi/filmklub magas válaszadási arány egybehangzik a törzsvásárlói érdeklődéssel is, tehát a kulturális értelemben vett programokra való igény igen magas ebben a látogató-kategóriában is.

12. Milyen jellegű programokon vesz részt szívesen? (több válasz is lehetséges)

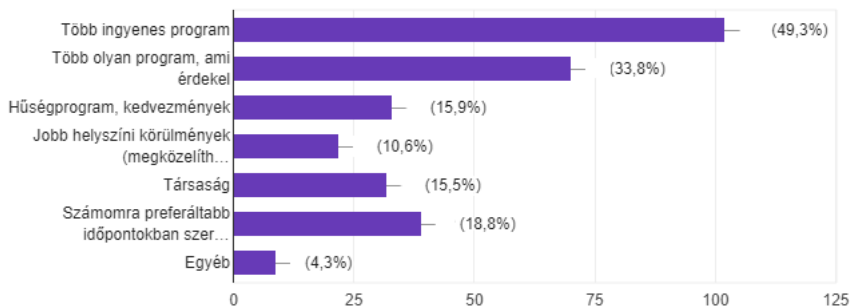


17. ábra: Ritkán látogató résztvevő érdeklődési körei

Kutatásunkban kíváncsiak voltunk, hogy a ritkán látogatókat motiválná-e Sales Promotion jellegű kedvezmény, és ha igen, mi lenne ez? (18. ábra)

A grafikonból kiderül, hogy a vizsgált látogatói csoport tagjait leginkább az ingyenes programok motiválnák (49,3%) és több olyan program, ami érdeklődési körüknek megfelel (33,8%). Az alábbi válaszok egybehangzóak a gyakori látogatók igényeivel, tehát általánosságban célravezető e kedvezmények bevezetése.

13. Mi motiválná önt, hogy gyakrabban járjon az ÓKK-ba? (több válasz is lehetséges)



18. ábra: Ritkán látogatók motiválása

Kutatásunk alapján elmondhatjuk, hogy a ritkán látogatók a programokról ismerősöktől, barátoktól értesülnek leginkább. Viszont az is kiderült, hogy a programfüzetek is ugyanolyan fontos szerepet töltenek be az óbudai programokról való informálódásban. Ez azt mutatja, hogy az ÓKK esetében a szájrklám igen erős, ez az egyik legerősebb ingyenes reklámeszköz, ami a látogatók előzetes pozitív élményén alapul. Új látogatók eléréséhez viszont érdemes lenne egyéb marketing eszközöket használatba venni (pl: plakátok nagyobb számban, tv-reklámok, bannerek). A megkérdezettek közül nagy arányban a Facebookról és a weboldalról szereznek információkat az eseményekről. A Facebook események létrehozása széles látogatói réteget érhet el, ezért érdemes az online marketingre még nagyobb hangsúlyt kezelni, és az ÓKK, illetve tagintézményeinek Facebook oldalát professzionális módon, szakemberekkel moderáltatni.

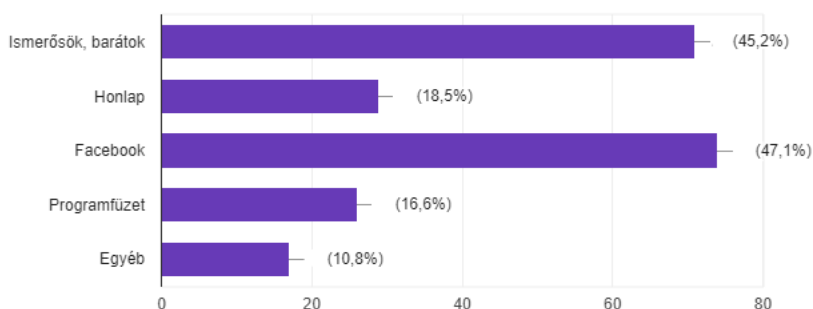
A programokra először érkező látogatók

A kérdésekre válaszadók közül 161 fő, azaz közel 32% járt először az ÓKK vagy tagintézménye valamelyik rendezvényén. Őket nevezzük először résztvevőknek, tehát a kutatásban szereplő harmadik kategória.

A vizsgált csoport tehát először jelent meg a programon, amelyről a megkérdezettek 47%-a a Facebookról értesült. Érdekes, hogy az ebbe a csoportba tartozó látogatók közül elenyésző a honlapról értesülők száma, csak 18,5%. Itt is erős a word-of-mouth jellegű marketing, viszont

a programfüzet kevés látogatóhoz jutott el. Feltételezhetjük, hogy sok az olyan egyszerű látogató, aki nem óbudai illetőségű, tehát más városrészből jött vagy vidékről, ezért nem érhetett el hozzá a programfüzet (19. ábra).

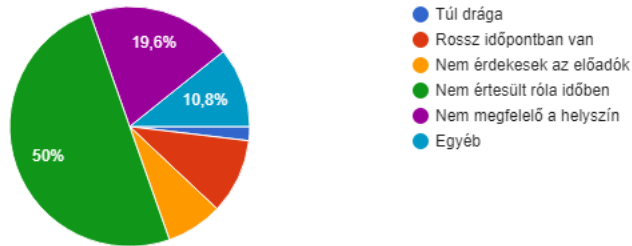
10. Honnan szokott értesülni programokról/honnan értesült most az ÓKK programjairól/járól? (több válasz is lehetséges)



19. ábra: Először látogató informálódási szokása

Fontosnak tartottuk megvizsgálni azokat a szempontokat is, amik befolyásolhatták a látogatókat abban, hogy nem fogyasztói még az ÓKK szolgáltatásainak (20. ábra). A diagramról jól látszik, hogy a ritkán látogató válaszadók fele nem értesült időben a megrendezett eseményről. Érdekesnek tűnhet, hogy nem feltétlen az ár, vagy az ízlés miatt maradnak távol a potenciális látogatók. Ennek kiküszöbölésében segíthet egy erősebb, egységesebb marketingkommunikáció, amelynek segítségével időben és minél több felületen hirdetnék az intézményi programokat.

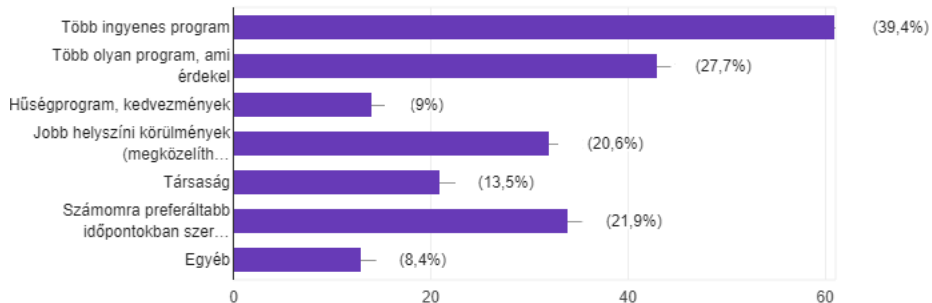
13. Miért nem vett ezelőtt részt az ÓKK programjain?



20. ábra: A ritkán látogatók távolmaradásának okai

A motivációk terén eloszlanak a lehetőségekre adott válaszok (21. ábra). A megkérdezettek közül, aki először vesz részt az óbudai intézmények egyik programján, az leginkább ingyenességre vágyik (közel 40%). Az ízlés és a megfelelő időpont is szinte egyenlő arányban fontosak. A harmadik csoport számára a hűségprogram nem feltétlenül jelent vonzó opciót, mert feltehetőleg egy-egy kiválasztott programra érkeznek.

14. Mi motiválná önt, hogy járjon az ÓKK-ba? (több válasz is lehetséges)

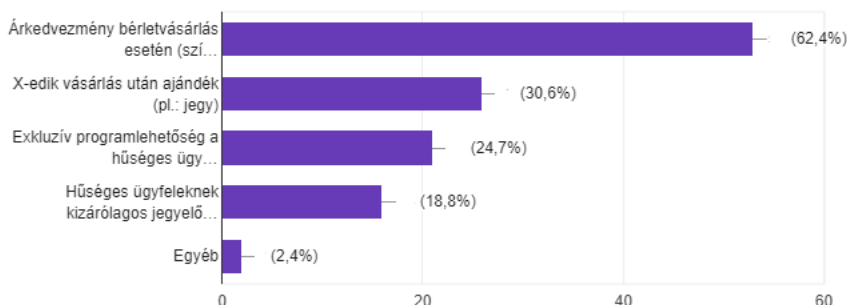


21. ábra: Az először látogatók motivációi

Az először ideérkező vendégek között is kutattunk a törzsvásárlói igények terén (22. ábra). A megkérdezettek majdnem 63%-a az árkedvezményt részesítené előnyben, ami egybefügg a korábban már említett két csoport igényeivel. Ez alapján elmondható, hogy érdemes egy árkedvezményrel

vagy ajándékjegy kínálásával kapcsolatos programot létrehozni, ami több célcsoportra is jó benyomást tenne.

16. HA a 15. kérdésre IGEN a válasz: MILYEN KEDVEZTMÉNY MOTIVÁLNÁ LEGINKÁBB? (több válasz is lehetséges)



22. ábra: Előszöri látogatók törzsvásárlói motivációi

E jelenleg vizsgált a célcsoport leginkább a számára jó időpontban levő, ízlésének megfelelő szolgáltatást akar „fogyasztani”, amelyről időben tájékozódhat. Számukra nem feltétlenül jelent vonzó ajánlatot a törzsvásárlói program – ezt láthattuk a válaszokból is –, hiszen célzottan egy-egy programra érkeznek. Őket inkább egy jól átgondolt kommunikációs stratégiával lehetne megtartani.

Összefoglalás

Az elvégzett kutatás alapján különböző célcsoport kategóriákra, és az ő igényeikre derítettünk fényt.

A három kategóriát tekintve tehát létezik egy gyakori látogatói réteg, illetve a ritkán látogatók, és az először/egyszeri alkalommal érkező látogatók. Bizonyos igényeket tekintve egybehangzóan válaszoltak, ami általános következtetéseket mutat az ÓKK-ról és tagintézményeiről. Általánosságban az online marketing felületek még intenzívebb és szakszerűbb fejlesztése indokolt lehet. Ez különösen fontos az először vagy egyszeri alkalommal érkező látogatók esetében, mert nekik az időpont rendkívül fontos minden tekintetben: az esemény legyen megfelelő időben és korán kapjon róla tájékoztatást. Mivel az érdeklődő

nem találkozik a kihelyezett plakátokkal, így a Facebook esemény, illetve a weboldal adhat korai tájékoztatást.

A gyakori látogatók és a ritkán látogatók, tehát az első és második csoport véleménye egybehangzó. Ők a minőségi, kulturális és zenei programokat részesítik előnyben, a koncert és a színház iránt igen jelentős az igény. Azonban nyitottak lennének másfajta jellegű rendezvényekre is, mint például a gasztronómiai programok vagy a sportesemények. Az ilyen típusú események egyébként a gyakori látogatók korosztályjának és családi állapotának is megfelel, mivel leginkább a családos fogyasztókat lehet vele legjobban bevonítani.

A hűségprogram vagy törzsvásárlói kedvezmény különösen a gyakori látogatókra hatatna komolyabb ösztönző erővel, ugyanis majdnem 76%-uk az árkedvezménnyel egybekötött kedvezményes bérletvásárlást részesítené előnyben. Érdemes tehát egy olyan stratégiát kidolgozni, ahol hosszabb távon megragadható ez a fogyasztói réteg.

Az először látogatók körében azonban ez a fajta törzsvásárlói program nem működőképes, ugyanis ők nem fogyasztanak akkora mértékben, hogy kilvezhessék a hűségprogram előnyeit. A számok is ezt mutatják, ugyanis a megkérdezettek közül, akik elsőként látogatónak vallotta magát, 48%-át nem vonzaná a kedvezmény.

Irodalomjegyzék

Bércziné, J. J. (2001) Piac- és marketingkutató a gyakorlatban.

Hoffmann, M. – Kozák, Á. – Veres, Z. (2001) Piackutatás.

<http://nepesseg.population.city/magyarorszag/>. (2018. június 06.).

<https://www.ksh.hu/interaktiv/korfak/orszag.html>. (2018. június 06.).

Józsa, L. (2003) Marketing, reklám, piackutatás.

Majoros, P. (2004) A kutatómódszertan alapjai: tanácsok, tippek, trükkök (nem szakdolgozat-íróknak).

Papp-Váry, Á. (2009) JPÉ marketing. Elmélet és gyakorlat józan paraszti ésszel. Budapest: Századvég Kiadó.

Zachar, B., & Dér, C. D. (2011) Új utak a művészeti menedzsmentben. Arts & Business Kiadó.

A VJ: SZUBJEKTÍV, BELSŐ PERSPEKTÍVÁK; TAPASZTALATOK AZ ÖSZTÖNTŐL A TUDATOSSÁGIG

SZTOJÁNOVITS ANDREA

egyetemi docens

Budapesti Metropolitan Egyetem, Média Design szak
andreasztojanovits@gmail.com

Absztrakt

A vjing valós idejű vizuális performansz¹, mely a VJ kifejezésből ered. A VJ egy rövidítés, ami jelenthet visual jockey-t, video jockey-t, video disk jockey-t, vizuális előadóművészt is. A VJ sajátos képi rendszerben alkot, mely szoros, szimbiotikus együttműködésben van a zenével. A VJ az improvizáció, az animáció, a rövidfilm, a videoművészet, a programozott digitális képalkotás olyan „egyvelege”, mely korunk gondolkodásmódjára és technológiai fejlődésére reflektál. Eredetileg a 90-es évek eleji techno ellenkulturális mozgalmakból indult, viszont gyökerei azon időkre nyúlnak vissza, mikor a művész és a tudós elkezdett foglalkozni a 'hangos' képpel és a 'színes' zenével.

Jelen publikációban a vjing átélési folyamatát vizsgálom. A folyamat az improvizációs tevékenység alatt keletkezett álló- vagy mozgóképek létrehozását jelenti. A folyamat ismerete jól alkalmazható a tanítási módszertanban, mely a valós idejű audiovizuális installációk létrehozására irányul.

Kulcsszavak: VJ, vjing, audiovizualitás, hangreakció, interaktivitás, valós idejűség, improvizáció

¹ „VJing (pronounced: VEE-JAY-ing) is a broad designation for realtime visual performance.”

<https://en.wikipedia.org/wiki/VJing> 20161102

Szinesztézia / zene ihlette analóg és digitális képek

„The VJ has his own music, which is different from that of the DJ, musician, or band.”²

A szinesztézia a XX. század elején pszichológiai és új esztétikai fogalommá változott. A szinesztézia, vagyis színes hallás jelenségei a színjelenségek, vagyis fotizmák.³ Ez nem egy asszociációs vagy reprodukciós élmény, hanem a hangérzettel egyidejűleg fellépő másodlagos szín- és fényérzet.⁴ A jelenség lélektani, természettudományi, esztétikai és nyelvi vetülete egyaránt élénken foglalkoztatta a kutatókat⁵ valamint sok művészt inspirált a fényel és a színekkel való játékra és komponálásra.

Zeneszerzők, mint Ludwig von Beethoven a h-moll hangnemet feketének hívta, Rimszkij-Korszakovnál minden hangnem egy-egy színt jelölt, például az F-dúr a világoszöldet, a tavaszi nyárfácskák színét.⁶ Mary Ellen Bute, az experimentális filmkészítés egyik úttörője, zenehallgatás közben elengedhetetlen vágyat érzett, hogy reakcióit, gondolatait vizuális

² Laurent CARLIER: VJing between Image and Sound. Audio.Visual - On Visual Music and Related Media - Edited by Cornelia and Holger Lund, Arnoldsche Art Publishers 2009. 169.o.

³ dr. GYULAI Elemér: A látható zene, Zeneműkiadó Vállalat Budapest, 1965 16.o.

⁴ U.o. 16.o.

⁵ P. DOMBI Erzsébet: Öt érzék ezer muzsikája, A szinesztézia a nyugat világában, Kriterion Könyvkiadó Bukarest 1974. 10.o.

⁶ VUKOVICS Géza: Szem a fülben. Barangolás a zenepszichológia és zeneesztétika bekötő útjain - A bedekker: dr. Gyulai Elemér A látható zene c. tanulmánya -

http://exsymposion.hu/index.php?tbid=article_page_surfer&csa=load_article&rw_code=szem-a-fulben_1657_20150508

formába öntse.⁷ Sipos Ádám kísérleti zenész azt mondja: minél magasabb frekvenciát hallunk, arányában annál világosabb képek illeszkednek⁸.

A szinesztézia egyrészt lehet asszociációs folyamat, vagyis a lelki szemek előtt megjelenő társítás, valamint projektív, azaz a külső-vagy belső észlelésen alapuló. dr. Gyulai Elemér A látható zene című könyvében szinesztéziával kapcsolatos zenepszichológiai kísérletsorozat tanulságait írja le. A kísérleteiben a cél a zene kifejezőerejének kutatása, erősítő és gyengítő hatásai, a szinesztetikus élmények és az asszociatív folyamatok vizsgálata volt. A kísérletben részt vevő alanyoknak kérdéseket tettek fel, mint például: „Láttak-e színeket zenehallgatás közben” vagy „Le tudják-e fordítani a látható világ jelenségeire”. A válaszok alapján a szerző a zeneálmoknak hívott jelenségeket elemezte, melyek kavargó örvénytölcsérek, sebesen forgó koncentrikus körök, fantasztikus virágok, mozgó, kaleidoszkópszerűen változó geometriai alakzatok, színes arabeszk alakját mutatták.⁹

Cornelia Lund Visual Music című írásában úgy fogalmaz, hogy a vizuális zenének a szinesztézia az alapja.¹⁰ Gene Youngblood úgy gondolja, hogy a vizuális zene, vagy az általa preferált kifejezés rá, mint opera-film, vagy elektronikus opera, maradandó kulturális hagyománnyá fog kiérlelődni a videó és a számítógépes technológia integrációja révén. Olyan gyakorlatról ír, mely:

⁷ « It was particularly while I listened to music that I felt an overwhelming urge to translate my reactions and ideas into a visual form that would have the ordered sequence of music. I worked towards simulating this continuity in my paintings. » Sandra NAUMANN: Seeing Sound: The Short Films of Mary Ellen Bute Audio.Visual - On Visual Music and Related Media - Edited by Cornelia and Holger Lund, Arnoldsche Art Publishers 2009. 41.o.

⁸ Kerekasztal beszélgetés a diplomadolgozatomhoz (Sztojánovits Andrea: TranΣ: / Audiovizuális kísérletek szakdolgozat, MKE, Intermédia, 2009.) - <https://attaray.files.wordpress.com/2012/04/beszeltgetecc81s5-pestucc81jhely.pdf> 20161027

⁹ dr. GYULAI Elemér: A látható zene, Zeneműkiadó Vállalat Budapest, 1965 29.o.

¹⁰ „visual music is based on synaesthesia.” Cornelia LUND: Visual Music, Ana Carvalho and Cornelia Lund (eds.): The Audiovisual Breakthrough © 2015 the authors and fluctuating images. contemporary media art e.V. 27.o.

„a kép és a hang egyetlen egységgé való organikus összeolvadását konstituálja, melyet egyetlen művész hoz létre, aki nemcsak megírja és előadja a zenét, hanem elképzeli és kivitelezzi az attól elválaszthatatlan képeket is.”¹¹

Vjing tevékenység alatti folyamatok

Timothy Jaeger a VJ: live cinema unraveled, Handbook for live visual performance című írásában rendkívüli sűrűséggel foglalkozik a VJ személyiségevel és az akkori - 2006-os - szemléletekhez képest radikális megközelítésben tárja fel ezt a vizuális /audiovizuális világot. Taglalja a vjing-et, mint szokást és mint szabályszerűséget, a VJ-t, mint személyiséget, mint gondolkodót, promótert, szoftver designert. Igyekszik közelebb férkőzni a vjing szintaxisához, melyet bizonyos szabályrendszereken keresztül vizsgál. A vjing folyamatára nagyon találó a 'being in the mix' kifejezése, melyben azt fogalmazza meg, hogy a keverés alatt a tökéletes jelenlétállapot fedezhető fel, ahol a performansz narratívája maga a ritmus dinamikája¹². A vjing jelenségét vizuális-mechanikai akrobatikának aposztrofálja.¹³

A vjing ugyanakkor egy olyan poszt-esztétikai jártasság¹⁴, melyben az élő, efemer folyamatok számítanak. A vjing egy folyamat, egy hozzáállás, egy poszt-diszciplináris és kortárs gyakorlat.¹⁵ A VJ elsődleges tevékenysége a hangfigyelés, mely belső, intuitív ténykedés. Ez azt jelenti, hogy folyamatosan abban az állapotban van, amikor a környezeti rezdülésekkel együtt, azokkal egyidejűleg létezik, szimultán figyel és cselekszik. A VJ másodlagos tevékenysége hangra reagens természetű. A játékosság, véletlenszerűség és improvizáció olyan technikák, melyek

¹¹ Gene YOUNGBLOOD: A videó felnőtté válása és a filmművészeti vállalkozás <http://www.intermedia.c3.hu/mszovgy1/youngblo.htm> 20161029

¹² „The narrative and dynamics of rhythm in the mix becomes the narrative of the performance itself.” - Timothy JAEGER: VJ: Live Cinema Unraveled, Handbook for Live Visual Performance, M.F.A. University of California, San Diego 2006 16.o.

¹³ „It is a form of visuo-mechanical acrobatics.” - U.o. 16.o.

¹⁴ „VJing is also a post-aesthetic practice” Laurent CARLIER: VJing between Image and Sound. Audio.Visual - On Visual Music and Related Media - Edited by Cornelia and Holger Lund, Arnoldsche Art Publishers 2009. 163.o.

¹⁵ „It is a process, an attitude, a post-disciplinary and post-contemporary practice.” U.o. 162.o.

lehetővé teszik a kísérleteket és a felfedezést.¹⁶ Gondoljunk csak bele: hogy lehetséges az, hogy 8 órán keresztül éber a figyelem?¹⁷ Nyilvánvalóan vannak holtpontok viszont ez egy nagyon kitartó, fáradhatatlan tevékenység, mitől tud és érez készletet az éberségre a VJ?

A számítógépes programok, vagy a számítógéphez csatlakoztatott külső segédeszközök lehetővé teszik, hogy a reflexeket, mint például a színérzeteket majdnem valós időben követhessük le. A képi asszociációs folyamatok aktív magatartást kívánnak, a fellépő gondolatársítások képekben jelennek meg az adott vizuális digitális rendszerből szelekció útján, a hasonlóság vagy egyezőség elve alapján. A hasonlóságot és az egyezőséget kettéválasztom és arra értem, hogy a hasonlóságon alapuló gondolati és fizikai szelekció (a számítógépen fájlok keresése) az asszociatív folyamatban fellépő képi gondolatokhoz hasonló, már meglévő képi gondolatokat társít. Az egyezőség elve alapján a képi társítás már meglévő videofájl képét eleveníti meg. A vjing-ben is a speciális audiovizuális műfajban egyrészt reflexszerű-passzív¹⁸, másrészt az ez után következő aktív magatartás figyelhető meg.¹⁹

Digitális jelenlét / valós idő / loop és mantra

Dr. Gyulai Elemér egyik legfőbb következtetése arra, hogy miben más zenére készíteni a vizuális tartalmat, mint zene nélkül, az az *átélési* folyamat, amikor a hallgató még nem kezdi *analizálni* a hallott zenedarab alapján fellépő érzeteit, hanem *passzív* magatartásban, *reflexszerűen* reagál.²⁰

¹⁶ „Randomness, play, and improvisation are all techniques that allow experimentation, discovery.”

Yves Schmid DORNBIERER: From Video Games to Audiovisual Instruments, Audio.Visual - On Visual Music and Related Media - Edited by Cornelia and Holger Lund, Arnoldsche Art Publishers 2009. 244.o.

¹⁷ Egy klasszikus VJ szett a parti teljes időterjedelmét jelenti, mely átlagosan 8 óra.

¹⁸ dr. GYULAI Elemér: A látható zene, Zeneműkiadó Vállalat Budapest, 1965 192.o.

¹⁹ SZTOJÁNOVITS Andrea: Improvizatív digitális mozgókép alkotás az oktatásban az audiovizualitás eszközeivel, MKE, Tanár szak, 2009.

²⁰ dr. GYULAI Elemér: A látható zene, Zeneműkiadó Vállalat Budapest, 1965 192.o.

A zenehallgatás folyamatát Csíkszentmihályi Mihály *Flow* című könyvében a következőképp fogalmazza meg:

„A zenehallgatás kezdetben érzékszervi élmény. Ebben a fázisban az ember a hangoknak azon tulajdonságaira reagál, amelyek kellemes, idegrendszerébe genetikusan kódolt fizikai reakciókat váltanak ki belőle. [...] A zenei élmény következő szintje a hallgatás analóg módja. Ebben az állapotban megtanulunk a hangminták alapján érzéseket és képeket előhívni magunkból. [...] A zenehallgatás legkomplexebb módja az analitikus mód. Ebben a fázisban a figyelem a zene strukturális elemeire irányul az érzékekre vonatkozó benyomások vagy az elbeszélő jelleg helyett. Zenehallgatási készségünk ezen a ponton magában foglalja azt a képességet, hogy felismerjük a zenemű belső rendjét és azt, milyen eszközökkel éri el a szerző a harmóniát.”²¹

A zenei játék, előadás közben érhető tetten ez az áramlás, mely nem törik meg, nincs szünet és egy hosszú végtelen folyamatot képez, a pillanatban létezik. Michael Nyman az *Experimentális zene, Cage és utókora* című könyvében úgy ír az experimentális zeneszerzőről, akit a pillanat egyedisége foglalkoztat, példának a Ji King-et hozza fel: «Az adott pillanat adott megfigyelése az ősi kínai gondolkodásmód számára inkább véletlen esemény, mintsem egy összefonódó kauzális folyamat láncolatából származó eredmény. A figyelem, úgy tűnik, hogy a véletlen által formált események konfigurációjára irányul a megfigyelés pillanatában, és semmi esetre sem azokra a feltételezett okokra, amelyek látszólag létrehozták ezt az egybeesést.»²²

A Vj a pillanatban, az időtlenségben és a non-linearitás folyamatában létezik, melyet a “presence”, vagyis az élet adott pillanatában való teljes bátor részvétellel is leírhatunk, melyet Rogers “módosult tudatállapotnak”

²¹ CSÍKSZENTMIHÁLYI Mihály: *Flow Az áramlat A tökéletes élmény pszichológiája* Akadémiai kiadó, Budapest, 1997. 73-74.o.

²² Michael NYMAN: *Experimentális zene, Cage és utókora*, Magyar Műhely Kiadó, 2005. 34-35.o.

nevez.²³ „Az ősi és a tudatos énünk folyamatos interakcióban van. A VJ-k elő tudják hívni a zsigeri szintű szimbolikus / érzelmi, valamint a tudatos interpretációját is egy adott témának, mely performatív tevékenységükben nyilvánul meg.”²⁴ A VJ elsődleges gesztusa a mindfulness meditációból merített hangfigyelés, éberrel figyel a körülötte zajló hang folyamatokat.

A játékos attitűd / gamer habitus

A VJ a jelenléttel egy időben szimbolizálja a dinamikus szörfölő létformát, a játékosságot, ismeri a képi reakció kezelésének fortélyait, a mixelés folyamatát. Különös összefüggést lehet találni a videojátékot játszó ‘gamer’ viselkedési mechanizmusa és a VJ mixelése között. Egyrészt azt, hogy mindkét esetben játékról van szó, mely predesztinál egyfajta felszabadultságot, másrészt mindkét esetben audiovizuális tartalmak irányításáról beszélünk. Nem véletlen, hogy a President Palace Movie Lights (PPML) nevű magyar VJ csapatnak a vjing-hez kapcsolódó installációját VJ game²⁵-nek nevezte el. Egy másik, magyar-brit, VJ csapat projektje, a Vj Yourself projekt a parti vetítést ötvözi számítógépes játékkal. A partin résztvevő közönséget arra kéri, hogy legyenek aktív részesei a vetítésnek, melyet az ún. gamepad-el, játékkonzollal tudnak irányítani. A játék és VJ szoftver iPad-re írt app verziója 2014-től elérhető, jelenleg a csapat a virtuális valóság (VR) alapú verzió is dolgozik.²⁶

²³ FEJÉR Balázs: „Self Groove” - csoportélmény és változás egy zenei szubkultúrában, mentálhigiénés projektdolgozat, Károli Gáspár Református Egyetem, 2015.

²⁴ „There are numerous interplays between the primitive and conscious self. VJs that can find images or performative ‘triggers’ that hit at both the gut-level symbolic / affective and the conscious interpretation of a subject are at an advantage.” Timothy JAEGER: VJ: Live Cinema Unraveled, Handbook for Live Visual Performance, M.F.A. University of California, San Diego 2006. 40.o.

²⁵ A President Palace Movie Lights: Az összművészeti igény, ahol a fénykörnyezet egyenrangú elem a hallhatókkal, először az 1990-es évek kezdetén jelent meg Bernáth(y) Sándor poszt-performatív acid partijain. Ezekon a PPML csoport volt a vizuális brigád, akik Bernáth(y) festményeire vetítettek az annak idején fellelhető eszközökkel – super8-as vetítővel, diavetítővel, illetve korai projektorokkal – kezdetleges (akkoriban csúcstechnológiás) számítógépes animációkat. - <https://ridersonthemall.com/portfolio/ppml/20160530>

²⁶ <https://ridersonthemall.com/portfolio/vj-yourself-uk-vj-mimikri-hu/20150530>

Axel Stockburger An Audience of One. Sound Game as a Specific Form of Visual Music című írásában elemzi a játékos személyiségét, viselkedését a vizuális zene aspektusából. Említi Roger Callois játékelméletét, miszerint a játékos két fő tudatállapotban van, a ludus-ban és a paidia-ban. A ludus, amikor a játékos köti a szabályok, a paidia viszont már a játék szabadsága, az elsődleges improvizációs erő.²⁷ A vjing-ben a kotta, a szett szerkezete a szoftveres tartalom keretrendszere és az irányítás milyensége lehet a szabályrendszer, az aktus viszont a szabad improvizáció, a 'kikapcsolt' állapot, melyben hatalmas szerepe van a ritmikusságnak. Stockburger a Pong játékot említi, mely jól példázza azt a jelenséget, melyet úgy is hívhatunk, hogy valaki 'elveszti önmagát' a játékban. A játék alatt a ritmus a legfontosabb alkotóelem, mely az egyik kiváló komponense ennek az elmerült érzésnek.²⁸ A Rez²⁹ nevű számítógépes játékban létezik is egy olyan funkció, hogy „travel mode”, melyet ha bekapcsol a játékos, akkor óvja a környezeti csapásoktól és hagyja, hogy koncentrációja teljes mértékben a játék audiovizuális környezetére fókuszáljon. A játék készítői inspirációs forrásként Kandinszkij-t és a rave zenét emelték ki.³⁰

Érdekesség, hogy a VJ eszköztárban újfent felbukkannak a videojáték készítésére fejlesztett szoftverek, mint pl. a Unity3d³¹ vagy az Unreal Engine³²

²⁷ Axel STOCKBURGER: An Audience of One. Sound Game as a Specific Form of Visual Music, Audio.Visual - On Visual Music and Related Media - Edited by Cornelia and Holger Lund, Arnoldsche Art Publishers 2009. 122.o.

²⁸ „this rhythmic accommodation [példának a Pong játék hangeffektjeit említi] could be one of the explanations for the feeling of losing oneself in the game [...] rhythm is an important factor in all computer and video games...[...] The player accommodates his or her actions to the rhythm of the game system” - U.o. 119.o.

²⁹ Rez (2001) by Testuya Mizuguchi and United Game Artists

³⁰ „relieves the player from the constraints of the shooter principle (the avatar cannot be damaged by enemy shots) and allows to concentrate fully on the musical side of the game. Interestingly, the game’s creator cites Kandinsky and rave music as his inspirations” Axel STOCKBURGER: An Audience of One. Sound Game as a Specific Form of Visual Music, Audio.Visual - On Visual Music and Related Media - Edited by Cornelia and Holger Lund, Arnoldsche Art Publishers 2009. 123.o.

³¹ <https://unity3d.com/> 20161030

³² <https://www.unrealengine.com/> 20161030

Mozgás / ösztön / gesztus – dinamikus interakció és visszacsatolás

„A zenét nemcsak halljuk, hanem látjuk is. Ez eredendően nem másból, mint magából a zenéből adódik. Lévén a zene maga is mozgás, téri jelenség, s így kép is. A zenének ez a mozgalmasság, téri és képi minősége legteljesebben a táncban tapasztalható meg. [...] A tánc ugyanis nem más, mint a hangok mozgalmasságának követése, a test ráhangolása a zene dinamikájára” írja Tillmann J. Attila a zenei képről.³³ Az írás tartalmazza azt az esszenciát, hogy a képek vezérlése hangokra, valamint az audiovizualitás testi tapasztalatának, a folyamat átélésének térbeli minősége a tánc, én inkább mozgásnak hívnám, immerzív folyamatában reinkarnálódik. Az audiovizualitás taktilis tapasztalattá változik a ritmusra reflektáló mozdulatok és a gesztusvezérlés által. A gesztusvezérlés kutatásának fő információforrása, hogy milyen ‘érzés’ leütni egy billentyűt, milyen mozdulatok jönnek először, zsigeri, tudatos szándék nélküli, ösztönös forrásukból. A gesztusvezérlés és a grafikus interfészek között nem hiába alakult ki egy egymásra épülő szoros kapcsolat, melyet az interaktív design, design interaction ugyanúgy használ, mint a vjing gyakorlata. Egy ír-brit 2011-es kutatás, A VJ Centered Exploration of Expressive Interaction³⁴ nem véletlenül foglalkozott a VJ-ken keresztül az önkifejezés és az interakció kapcsolatával, hiszen a VJ az a személy, aki száz százalékban használja a testét, gesztusait, hogy élő, vizuális performatív produkciót hozzon létre. Egyre nagyobb figyelem fordul a vjing irányába human-computer-interface (HCI) kutatói oldalról is.³⁵ A VJ-nek hatalmas tapasztalata van abban, hogy milyen a vizuális irányításra célszerű un. User Interface, vagyis felhasználói felület és azon keresztül hogyan lehet a legjobb User Experience-t, vagyis felhasználói

³³ TILLMANN J.A.: Hangmozgás Avagy a zenei képről A vizuális zene a kortárs művészetben szimpóziumon (2012. május 25.) elhangzott előadás írott változata - <http://www.prae.hu/index.php?route=article%2Farticle&aid=545420161029>

³⁴ Jonathan HOOK, David GREEN, John McCARTHY, Stuart TAYLOR, Peter WRIGHT, Patrick OLIVIER: VJ Centered Exploration of Expressive Interaction - funded by an EPSRC Doctoral Training Award and the RCUK Digital Economy Research Hub SiDE: Social Inclusion through the Digital Economy. - <https://www.microsoft.com/en-us/research/wp-content/uploads/2016/02/VJ20CHI20201120v2032028Camera20Ready29.pdf> 20161031

³⁵ VJing from Wikipedia, the free encyclopedia Based upon the revision last edited by 77.12.27.96. at 13:00, 25 July 2010. Greyscale Publishing 2010 38.o.

élményt átélni. A VJ egyben megalkotója és használója is a saját grafikus felületének, melyen mindig megjelenik az a gondolati mechanizmus, mely a belső képünk, rendszerünk projektált struktúráját reprezentálja, vagy generálja. Ez a felhasználás folyamán a gesztus-interakció által visszacsatolja a módosult vizuális állapotokat a vetítőfelületre, ha például egy VJ - vagy bármilyen felhasználó, aki audiovizuális tartalmakat hoz létre - moduláris felépítésű szoftverrel dolgozik, az visszahat mind a gesztusaira, mind a képek tartalmának esztétikájára, mind a folyamat időkezelésére, tehát amilyen a felület, kezelőfelület logikája, gondolkodásban idomulunk hozzá. Nem hiába, hogy olyan cikkek jelennek meg, mint például a Legyel VJ egy kézzel, melyben egy iPad-re írt vizuális alkalmazást jegyeznek³⁶. Az előállítási procedúra a vezérlésben is megfordult: képekkel, grafikus notációval készítünk zenét, mint például a BlokDust³⁷ nevű böngészőben működő eszközzel.

A VJ bármilyen eszközt könnyedén integrál a repertoárjába, legyen az egy MIDI billentyűzet, egy Oculus Rift³⁸ vagyis un. hordható technológiai vezérlés vagy egy fikusz növény³⁹, sőt önnön biofizikai jeleit is használja a vizuális szettben vagy akár interaktív installációban, mint agyhullámok vagy szívdobogás. Arra már egy új kifejezés is született, a "Hands free vjing"⁴⁰, amikor a közvetlen testi irányítástól (gombnyomás gesztusa) eltérően más jelekkel vezéreljük a szettet (pl. egy Kinect kamerával).

Összefoglalás

A vjing-et, mint alkotótevékenységet a művészetelmélet aspektusából előnyösebb alkotói módszerként, mint műfajként nézni. Eva Fisher írásában úgy fogalmaz, hogy *a vjing egy új művészeti forma és új kreativitás, mely nagy mértékben hatással van [viszont] más műfajokra.*⁴¹

³⁶ http://hvg.hu/tudomany/Legyel_VJ_egykezzel_video_46GYU3 20161030

³⁷ <http://cdm.link/2016/08/blokdust-amazing-graphical-sound-tool-browser/> 20161030

³⁸ <https://www.oculus.com/> 20161030

³⁹ vezérléshez még növényeket, amivel lehet irányítani (lejjebb van a videó): <http://remezcla.com/features/music/interspecifics-profile/> 20161030

⁴⁰ www.airtightinteractive.com 20161030

⁴¹ „This [=vjing] has developed into a unique form of art and creativity, which, in turn, has greatly influenced other genres.” Eva FISHER: VJing, Ana Carvalho

A művészeti műfaji kategóriák hozzávetőlegesen egységes szabályrendszerük következtében nem képesek praktikus keretbe helyezni ezt a hibrid, polemikus, az akadémikus művészeti diskurzusból mindmáig a perifériára rekedt vizuális aktivitást. A vizuális alkotótevékenység, mint metódus valamint annak kutatása és ez a személtváltás megfelelően alkalmazható a vjing téma körül kialakult homályos atmoszféra - értem ezalatt művészeti diszkomplexitás, ellenkultúra, törzsi kultúra, mint művészeti burok elutasítása - letisztítására.

A VJ 'attitűdváltozásai' tiszta ívvel írhatók le: a videoalapú gondolkodást, mely a komputeren még fellelhető volt, felváltotta a programozói - tehát a komputeralapú gondolkodás. Ahogy fejlődött a tevékenység, úgy terjeszkedett a szellemisége mind virtuálisan - network - , mind fizikálisan - például a mapping és pixel mapping műfajok. Nem unikalitásról van szó, hanem tömegkultúráról, tömeges reflexióról, csoportreflexióról a környező, szociokulturális társadalmi rendszerekre.

Irodalomjegyzék

CARRIER, L.: VJing between Image and Sound. Audio.Visual - On Visual Music and Related Media - Edited by Cornelia and Holger Lund, Arnoldsche Art Publishers 2009

CSÍKSZENTMIHÁLYI M.: Flow Az áramlat A tökéletes élmény pszichológiája Akadémiai kiadó, Budapest, 1997

DORNBIERER, Y. S.: From Video Games to Audiovisual Instruments, Audio.Visual - On Visual Music and Related Media - Edited by Cornelia and Holger Lund, Arnoldsche Art Publishers 2009

FEJÉR B.: „Self Groove” - csoportélmény és változás egy zenei szubkultúrában, mentálhigiénés projektdolgozat, Károli Gáspár Református Egyetem 2015

and Cornelia Lund (eds.): The Audiovisual Breakthrough © 2015 the authors and fluctuating images. contemporary media art e.V. 127.o.

FISHER, E.: VJing, Ana Carvalho and Cornelia Lund (eds.): The Audiovisual Breakthrough © 2015 the authors and fluctuating images. contemporary media art e.V

GYULAI E.: A látható zene, Zeneműkiadó Vállalat Budapest, 1968

HOOK, J., GREEN, D., McCARTHY, J., TAYLOR, S., WRIGHT, P., OLIVIER, P.: VJ Centered Exploration of Expressive Interaction - funded by an EPSRC Doctoral Training Award and the RCUK Digital Economy Research Hub SiDE: Social Inclusion through the Digital Economy. - <https://www.microsoft.com/en-us/research/wp-content/uploads/2016/02/VJ20CHI20201120v2032028Camera20Ready29.pdf> 20161031

JAEGER, T.: VJ: Live Cinema Unraveled, Handbook for Live Visual Performance, M.F.A. University of California, San Diego 2006

NAUMANN, S.: Seeing Sound: The Short Films of Mary Ellen Bute Audio.Visual - On Visual Music and Related Media - Edited by Cornelia and Holger Lund, Arnoldsche Art Publishers 2009

NYMAN, M.: Experimentális zene, Cage és utókora, Magyar Műhely Kiadó, 2005

P. DOMBI E.: Öt érzék ezer muzsikája, A szinesztézia a nyugat világában, Kriterion Könyvkiadó Bukarest 1974

STOCKBURGER, A.: An Audience of One. Sound Game as a Specific Form of Visual Music, Audio.Visual - On Visual Music and Related Media - Edited by Cornelia and Holger Lund, Arnoldsche Art Publishers 2009

SZTOJÁNOVITS A.: Improvizatív digitális mozgókép alkotás az oktatásban az audiovizualitás eszközeivel, MKE, Tanár szak 2009

SZTOJÁNOVITS A.: TranΣ: / Audiovizuális kísérletek szakdolgozat MKE, Intermédia szak 2009

TILLMANN J.A.: Hangmozgás Avagy a zenei képről A vizuális zene a kortárs művészetben szimpóziumon (2012. május 25.) elhangzott előadás írott változata - <http://www.prae.hu/index.php?route=article%2Farticle&aid=5454> 20161029

VJing from Wikipedia, the free encyclopedia Based upon the revision last edited by 77.12.27.96. at 13:00, 25 July 2010. Greyscale Publishing 2010

VUKOVICS G.: Szem a fülben. Barangolás a zenepszichológia és zeneesztétika bekötő útjain - A bedekker: dr. Gyulai Elemér A látható zene c. tanulmánya - http://exsymposion.hu/index.php?tbid=article_page_surfer&csa=load_article&rw_code=szem-a-fulben_1657 20150508

YOUNGBLOOD, G.: A videó felnőtté válása és a filmművészeti vállalkozás <http://www.intermedia.c3.hu/mszovgy1/youngblo.htm> 20161029

ALKOTÓ ÉS KÖZÖNSÉG KAPCSOLATA

DR. DÉR CS. DEZSŐ, PHD

egyetemi docens
Budapesti Metropolitan Egyetem
cder@metropolitan.hu

MÁRKUS RENÁTA

rendezőasszisztens
Tesla Teátrum
markusrenata95@gmail.com

Absztrakt

A kutatás a 20. században is fontos eszköze volt a kulturális marketingnek, a 21. században pedig egyre hangsúlyosabbá válik. Olyan elengedhetetlen eszköz, amely közelebb tudja hozni az alkotókat a célcsoportjukhoz. A párbeszéd kialakításában nagy jelentőséggel bír a művészek produktuma mögött álló szándék és annak közvetítési módja is. Érdeemes tehát körüljárni ezt a témát elméletben és gyakorlatban is.

Kulcsszavak: kultúrákutató, művészeti marketing, művészeti kommunikáció, kreativitási szintek

A kultúra csatornái, és célcsoportjai a 20. században

Már a 20. század első felében megfogalmazták azt a gondolatot, hogy a „művelődési, kulturális javak” az elitkultúrában jönnek létre, s onnan „ereszkednek” alá, „süllyednek le” az egész társadalom szintjére. Ez alapján azt a következtetést vonták le, hogy „a népi (populáris) kultúrában ott vannak a lent megszületett értékek, valamint az elitkultúrából alászállt értékek”.⁴²

⁴² Keszeg Vilmos: Populáris kultúrák a 19-20. században
In: REAL - az MTA Könyvtárának Repoitória

A századelő kultúrafogyasztása összetett és sokrétű volt. Az bizonyos, hogy ekkor Európa szerte kifejlődőben volt a modern polgári államiság, ugyanakkor még sok helyen élt a hagyományos uralmi rend, a monarchia. Kétarcúság, amely egy nagyon sokoldalú kultúrát teremtett. Például nem létezett a korszaknak kialakult, uralkodó stílusirányzata. Éltek és hatottak a hagyományosabb realista, naturalista, impresszionista, a látványos szecesszió, a neo-stílusok, de kialakulóban voltak az avantgarde, a lázadó izmusok is. A művészeti ágakat csupa nyugtalanság hatotta át.

Tény, hogy elkülönítendő a magaskultúra a népi kultúrától, de ezek értékeiben nem, csak a közvetítő csatornáikban különböznek egymástól. A társadalom elit rétegét olyan orgánusok elégítették ki, mint például az opera, míg a polgári társadalomnak a cirkusz vagy az orfeum nyújtott kapcsolódási lehetőséget. A XX. század rétegzett társadalmát hívta kiszolgálni például a színház, ahol egyszerre szóltak a felső elithez és a kevésbé jómódú polgárokhoz is. A kor egyik kiemelkedő drámaírója Molnár Ferenc volt, aki színdarabjaiban felvonultatta a különböző társadalmi státuszú szereplők valamennyijét. Az 1900-as évek elején robbant be a mozi is, aminek a filmjei nem az elitkultúrától átvett értékeket eresztették alá a nép szintjére, hanem egyszerre formálta mindkét réteg véleményét, eszméjét. Az értékek kialakulása és közvetítése tehát nem lesarkítható egy olyan korban, ami művészeti stílusirányzataiban, és háborúit tekintve is egy összetett és bonyolult világot szült.

A 21. század művészenek és közönségének kapcsolata

Elengedhetetlen megvizsgálni, hogy milyen motiváció áll egy művészi produktum elkészítésében, hiszen **a motiváció nagyban befolyásolhatja a kommunikáció** sikerességét is. A muníció egy olyan ösztönös érzelem az alkotásban, amire a közönség rá tud kapcsolódni. A művészek szubjektum vágyai közelebb hozzák őket a fogyasztójukhoz. Ez az



alfejezet azt mutatja be, hogy milyen szintjei lehetnek a különféle motivációk megszületésének.⁴³

1. sz. ábra: Az alkotó és a közönség közötti kapcsolat szintjei

1. sz. ábra: Az alkotó és a közönség közötti kapcsolat szintjei

Hirschman elmélete⁴⁴ három szintjét különbözteti meg az alkotó és a közönség kapcsolatának: az én központú, a szakmaorientált és az üzleti alapokra helyezett kreativitást. Az elméletet mi most a következő gyakorlati példákon keresztül mutatjuk be:

- **Énközpontú kreativitás:** minden jó művész a saját ingereit, benyomásait fogja megalkotni a saját nyelvén keresztül. Egy írói kurzuson Puzsér Róbert azt mondta, hogy mindenkinek kötelessége a saját kicsi énjének írnia. „Mi a műsának írunk nem a tömegnek” és ha ez tetszik a közönségnek, akkor előbb-utóbb odaszoknak.

Az igazi művészet elsődleges feladata az önkifejezés.

- **Szakmaorientált kreativitás:** a művészeknél nagyon veszélyes az öncélú előadás, képzőművészeti alkotás. Ezt sem a szakma, sem a közönség nem szereti, ezért vékony a jég az énközpontú- és a szakmaorientált kreativitás között. Ahhoz, hogy egy művészi produktum valóban ne váljon öncélúvá, ahhoz fontos visszacsatolást kaphat a szakmától. Nem véletlen, hogy például a filmeknél is tartanak egy premier előtti vetítést, és a színházaknál

⁴³ Pavluska Valéria: Kultúramarketing: Elméleti alapok, gyakorlati megfontolások, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2014. p. 119.

⁴⁴ Elizabeth C. Hirschman: Aesthetics, Ideologies and the Limits of the Marketing Concept, Journal of Marketing, Vol. 47, No. 3 (Summer, 1983), pp. 45-55

is egy bemutató előtti előadást a szakmának. Ezeken az alkalmakon általában képviseltetik magukat az adott stílusirányzatban jártas művészek, alkotók, kritikusok. A színház esetében még akár az is előfordulhat, hogy egy-egy szakmai tanácsot megfogadva, változtatnak egy-egy jeleneten a tényleges premier előtt. Minden művész számára fontos az elismerés. A jól sikerült előadások, kiállítások pedig díjakat is eredményezhetnek. A kitüntetések azért is kiemelkedően fontosak, mert emelik az alkotók, az intézmények reputációját, erősítik feléjük a nézők bizalmát, és nem utolsó sorban növelik az ár-érték arányukat. Az egyik legjobb példa erre az Oscar-díj. A gálát mindig nagy figyelem kíséri az egész világon. Előtte, közben, utána születnek az újabb és újabb cikkek a lifestyle témáktól egészen az elemző kritikákig vagy statisztikákig. Az Oscar-díj az egyik, ha nem a legerősebb referencia egy színész számára.

- Üzleti alapokra helyezett kreativitás: a pénz motiválta művészeti intézmények közé sorolható itthon az Operettszínház, a Déri Múzeum Munkácsy kiállítását kísérő fényjáték, az időszakos Frida Kahlo kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában, Amerikában a Broadway, vagy a hollywood-i képregényes filmadaptációk nagyrésze. Már a 20. században képviseltette magát az operett és a Broadway is a szórakoztatóiparban. Ma is megmaradtak ezek a formanyelvek, csak az eszközrendszerük változott, fejlődött. Ezekre a műfajokra azonban mindig lesz igény, hiszen valóban a nagyközönséget szólítják meg. Nem igényelnek előzetes tudást, vagy komoly ismereteket a nézőtől, így egy könnyed, szórakoztató programot tudnak biztosítani bárki számára. Marketing, és reklámszempontról ez lehet a legizgalmasabb, legeredményesebb szegmense a művészeteknek. Viszonylag könnyedén lehet rövid időn belül nagy számokat generálni az eladásban. Ki ne tapsolna szívesen egy Csárdáskirálynőre? Ki az, aki ne nézné meg az új Batman filmet? Vagy ki utasítaná vissza a Broadway megunhatatlan Chicago musicaljét? Olyan sokéves múltra visszanyúló márkák állnak mögöttük, amelyekhez már a nézők nagyrésze elkötelezte magát.

Az alkotó és közönség kapcsolatának említett három szintjét a marketing szemszögéből, Joanne Scheff Bernstein foglalja össze. A marketing fogyasztóközpontú, de ettől függetlenül ez nem azt jelenti, hogy a

művészeti vezetők kompromittálják a saját művészi integritásukat. Nem úgy kell értelmezni, hogy „több Broadway show kell, és kevesebb Shakespeare”⁴⁵, és azt sem jelenti, hogy a szervezetnek ki kell szolgálnia minden egyes fogyasztó hóbortját, mert attól minden vezető fél. Ez egyszerűen azt jelenti, hogy egy összegzést kell készíteni, ami a produkciót elérhetőbbé, élvezhetőbbé teszi.

Kreativitási szintek a művészek perspektívájából

Hirschman háromszintes elméletéről a gyakorlatban is meg akartunk bizonyosodni, ezért különböző művészeket kérdeztünk arról, hogy ők miket tartanak a legérdekesebbnek a szakmájukban, illetve hogyan jelenik meg a minden napjaikban a kultúra képviselete.

Vas-Zoltán Iván, a Tesla Teátrum igazgatójaként és rendezőjének két nagyon fontos szempont van a munkájában: az egyik az, hogy meg kell találni azokat a célcsoportokat, akikhez az a fajta kínálat, amit az intézmény képvisel, eljut, és aktivitást vált ki, tehát közönségként tudom őket valamilyen módon bevonni a színházba. A másik pedig az a fajta színházi világkép és ízlés, amit az intézmény képvisel, az tudatosuljon a másodlagos célcsoportjában, ami nem más, mint maga a társadalom. Ezeket az értékeket kell eljuttatni a szakma, a kulturális közvélekedés szintjére.⁴⁶

Egy egészen más háttérmotivációt ismerhetünk meg Kraj Henrik tolmácsolásában, aki a Circus America igazgatója, artistája és komikusa is egyben. Ő így fogalmaz: „Általában minden nagy utazócirkuszt, dinasztia-családok üzemeltetnek, ami azt jelenti, hogy beleszületnek. Én is egy ilyen dinasztia családból származom. Több száz évre visszamenőleg nőnek így fel generációk, csak mindig újabb és modernebb eszközöket használnak. Engem a szüleim erre neveltek gyerekkorom óta és magamban is éreztem ezt az ambíciót. Ez egy olyan óriási komplexum, amit egy emberként kell tudni kezelni. Át kell látni az egész ipart, logisztikát és mindenre egy emberként kell tudni figyelni. Ez már gyermekkorban megmutatkozik, nem Te döntöd el, hogy akarod e vagy sem. Vezetőnek születni kell.”⁴⁷

⁴⁵ Joanne Scheff Bernstein: Arts marketing insights, San Francisco, Jossey -Bass, 2007. p. 16.

⁴⁶ Vas-Zoltán Iván Tesla Teátrum igazgató, rendező - mélyinterjú 2019

⁴⁷ Kraj Henrik Circus America igazgató, artista – mélyinterjú 2019

Érdekes megfigyelni a két direktor válaszában, hogy mennyire eltérő motivációkat esetleg kvalitásokat igényel egy színház és egy cirkusz igazgatása. Mindketten a kultúrában, a művészetért dolgoznak, mégis máshonnan közelítik meg ugyanazt a felvetést. Szintén erről a kérdéskörrel faggattunk tervezőgrafikust, színésznőt és fotográfust is.

Rekeczki Roland tervezőgrafikus így fogalmazott: „A tervezés folyamata, illetve a kész produktumról érkező visszajelzés a legérdekesebbek a munkámban. A tervezés azért, mert körbe kell járni a lehetséges megoldásokat azért, hogy utána kiválaszthassuk a legmegfelelőbbet. A visszajelzés a hirdetés, plakát, banner, post hatása miatt fontos, hogy mit gondol róla a közönség.”⁴⁸

Fülöp Noémi fotográfus szerint a legizgalmasabb „megtalálni azokat a megrendelőket, akikkel úgy tudok együttműködni, hogy a munka az szabad legyen. A fotózásban azt szeretem, ha rám van bízva az alkotás folyamata, ha szabadon tervezhetek és alkothatok.”⁴⁹

Nagy Katalin színésznő pedig részletesen fejti ki a színpadi művészet mögött álló izgalmakat. „Mindig új kihívásokkal szembesülök. Sokszor olyan karaktereket kell eljátszanom, amelyek egyáltalán nem állnak közel hozzám, olyan helyzetekbe kell beleképzelnem magam, amikre sosem lesz lehetőségem. Többször játszottam kifejezetten negatív karaktert és mindig meg kellett találnom az ő mozgatórugóját, az ő igazságát is. Sokszor a legkülönbözőbb emberekkel kell szoros viszonyt ápolnom - egy munkafolyamat erejéig egymás családjává válunk, ilyenkor több időt töltünk együtt, mint a családdal. A premier után pedig legtöbbször ürességet érez az ember, hiszen valami megszakad és lehet, hogy hónapok után látjuk egymást legközelebb.”⁵⁰

A művészek indíttatásaiba való betekintés reményeink szerint a kommunikációs szakembereket fogják közelebb vinni az igazsághoz egy-egy leendő kulturális projekt kapcsán. Hiszen ha értjük a másik fél mozgatórugóját és nyelvét, a munka is sokkal hatékonyabb és gördülékenyebb lesz. Legyen szó influencer együttműködésről vagy egy szakértői pozicionálásról vagy egy briefről, ezek minden esetben támaszt adhatnak.

⁴⁸ Rekeczki Roland tervezőgrafikus – mélyinterjú 2019

⁴⁹ Fülöp Noémi fotográfus – mélyinterjú 2019

⁵⁰ Nagy Katalin színésznő – mélyinterjú 2019

Irodalomjegyzék

Keszeg V.: Populáris kultúrák a 19-20. században
In: REAL - az MTA Könyvtárának Repozitóriuma
<http://real.mtak.hu/64130/1/EME%20-%20Letoltes%204%2007-03.pdf#page=53> (2019.03.25.) p. 68.

Pavluska V.: Kultúramarketing: Elméleti alapok, gyakorlati megfontolások, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2014. p. 119.

Bernstein, J. S.: Arts marketing insights, San Francisco, Jossey -Bass, 2007. p. 16.

Hirschman, E. C.: Aesthetics, Ideologies and the Limits of the Marketing Concept, Journal of Marketing, Vol. 47, No. 3 (Summer, 1983), pp. 45-55

Egyéb források:

Fülöp Noémi fotográfus – mélyinterjú, 2019

Kraj Henrik Circus America igazgató, artista – mélyinterjú, 2019

Nagy Katalin színésznő – mélyinterjú, 2019

Rekeczki Roland tervezőgrafikus – mélyinterjú, 2019

Vas-Zoltán Iván Tesla Teátrum igazgató, rendező – mélyinterjú, 2019

A NYELVCSALÁD-ELMÉLET: HALADÁS-, FEJLŐDÉS- VAGY EVOLÚCIÓS ALAPÚ MEGKÖZELÍTÉS?

VÍZLER ESZTER

nyelvtanár
Budapesti Metropolitan Egyetem
evizler@metropolitan.hu

Absztrakt

A tanulmány célja August Schleicher családfa-elméletének, illetve az azt megelőző, és a német nyelvész koncepciójára vélhetően erősen ható nyelvelméletek társadalomtörténeti beágyazódásának felvázolása, különös tekintettel arra, hogy azok hogyan illenek a szinkrón-diakrón, illetve a fejlődés-, haladás- és evolúcióelméletek soraiba.

Kulcsfogalmak: *fejlődéselmélet, haladáselmélet, evolúció, nyelvcsalád*

Abstract

The study outlines the social historical embeddedness of the family tree theory conceived by August Schleicher along with the linguistic theories preceding and presumably influencing that of the German linguist. Special emphasis is placed on how these ideas fit the synchronic-diachronic as well as the development, progress and evolutionary theory approaches.

Keywords: *development theory, progress theory, evolutionary theory, language family*

Bevezetés

Nyelvészek – kiváltképp nyelvtörténészek - természetesen foglalkoznak nyelvek születésével, halálával, időnként azonban hétköznapi beszélgetéseinkben is helyet kapnak olyan a témák, amelyek különböző nyelvcsaládokról vagy nyelvek hanyatlásával, romlásával kapcsolatos aggodalmakról szólnak. Mindeközben talán fel sem tűnik, hogy – szakemberként és laikusként egyaránt - élő tulajdonságokkal felruházva voltaképpen megszemélyesítettünk egy élettelen fogalmat, a nyelvet. Mitől lesz élő a nyelv? Több magyarázat adódik, ezek közül most csak kettőt említek. Egyfelől köszönhető ez annak a jellegzetességnek, ahogyan a nyelv élő és az élettelen világ között mozog, hiszen bár a nyelv egy élettelen fogalom, az csak élő beszélőin keresztül működik. (Itt csak természetes nyelvekre gondolok, mesterséges nyelvekkel nem foglalkozom.) Másfelől pedig a nyelvek is létrejönnek valahogyan, változásokon mennek át, régebbi vagy újabb nyelvemlékek őrzik a „korát”, sőt időnként el is tűnnek. Mindezen vonások óhatatlanul hasonlítanak az élővilág egyedeit jellemző életciklusokra. Ez a mai szemmel szinte természetesnek tűnő hasonlóságon alapuló kifejezőmód, amely mára már a hétköznapi társalgás szóhasználatát is átjárja, ugyanakkor csupán néhány száz évre visszamenő hagyatéka a tudományoknak.

August Schleicher a XIX. század második felében jelentette meg a *Die darwinische Theorie und die Sprachwissenschaft* című művét, amelyben kifejtette, hogy „mindaz, amit Darwin a növények és állatok fajainak a fejlődésére érvényesnek tekintett, érvényesnek tekinthető minden organizmusra, tehát a nyelv organizmusa számára is.” (H. Tóth 1996:118) Meggyőződése volt, hogy „az indoeurópai nyelvek egész családja, mint egy nemzetség, amely különböző fajokból, alfajokból és változatokból áll, egy egyszerű alapformától, az indoeurópai ősnyelvtől vette kezdetét.” (Schleichert idézi H. Tóth 1996:118) Kortárs olvasói még igen meglepetten állhattak a bátor párosítás előtt. A következőkben azt fogom végigvezetni, hogy a középkori nyelvfelfogás hogyan, kiknek köszönhetően és milyen lépések során változott a XIX. századi megközelítés irányába. A Schleichert megelőző utolsó állomás a már megidézett Darwin munkássága lesz, azt azonban számos fontos előfutár kell, hogy megelőzze, hogy lássuk azt, amit Schleicher is állított, amikor azt írja, hogy „a darwinizmus nem tekinthető véletlen eseménynek, amely egyszerre pattant ki az ember fejéből, hanem a kor szabályos és nemes gyermeke.” (H. Tóth 1996:118)

A nyelvfelfogás vázlatos történeti áttekintését elsősorban H. Tóth Imre és Máté Jakab nyelvtudományi összefoglaló munkáira alapozom, melyeket két metszet mentén vizsgálok meg. Részint annak illusztrálásával, hogy a vizsgált időszakban hogyan fonódott össze a szinkrón és a diakrón megközelítés a nyelvtudományban, részint pedig azért, hogy a különböző nyelvtudományos elméleteket megpróbálom a fejlődés-haladás-evolúció fogalmak mentén is értelmezni. Ez utóbbihoz ennek a három fogalomnak az elkülönítésére van szükség. A haladáselméletek közé sorolom azokat a teóriákat, amelyekben a fejlődést egy kevésbé fejlett állapottól egy fejlettebbig - pontosabban a fejlettig vagy kifejlettig - vezető útnak képzelik el. A fejlődéselméletek sorába teszem azokat a nézeteket, amelyek változásról beszélnek ugyan, de megengedik a tökéletlenebb állapotok felé történő változást, azaz a visszafejlődést is. Evolúciós elmélet alatt pedig a darwini mintát értem, amely a fajok kialakulásában két alappillérré, a szelekcióra és a véletlenszerűségre támaszkodik. „A Darwin által leírt evolúció nem unilineáris, hanem szerteágazó folyamat, és nem valamifajta végcél elérését, hanem a természet sokszínűségét magyarázza. Az elmélet nem haladáselvű, hiszen nem az egyre magasabb rendű formák szükségszerű egymásutánosságát konceptualizálja.” (Pál 2012:147)

Szinkrón-diakrón megközelítés

A nyelvek tudományos igényű szinkrón – a nyelv jelenlegi állapotát leíró – és diakrón – történeti, változásait ismertető – vizsgálatai az újkori nyelv művelők munkásságával kezdődtek. A XV. század számos leíró nyelvtan megszületését eredményezte. Ahogyan azt Havas Ferenc A klasszikus nyelvtipológia története című írásában az összehasonlító nyelvtudomány kezdeteinél írja, ennek oka először is a latin trónfosztásában keresendő, amely magával hozta a vulgáris vagy más néven vernakuláris nyelvekre fordított figyelemnek köszönhető nyelvleírói érdeklődést. Ennek a trendnek az egyik csúcsteljesítménye az 1660-as Port-Royal-Grammatika.⁵¹ Teljes címében⁵² ez a munka úgy az összes nyelvben megtalálható közös logikai alap, mint a közöttük található főbb különbségek meghatározásával egyaránt kecsegtet. A

⁵¹ <http://finnugor.elte.hu/index.php?q=nyt1>

⁵² „Általános racionális nyelvtan, amely tartalmazza a beszéd művészetének elemeit, amelyek világos és egyszerű nyelven fejtenek ki, (valamint) a logikai alapjait mindannak, ami közös az összes nyelv között, és a közöttük levő főbb különbségeket, és szintén számos új megjegyzést a francia nyelvre vonatkozólag.” (H. Tóth 1996:69-70)

címben lefektetett cél ugyan egyértelműen túlzó, hiszen a Port Royal nyelvtana részletesebben csupán a görög, a latin, a héber, az olasz és a spanyol, kevésbé behatóan pedig az angol és a német nyelvvel foglalkozik, megkérdőjelezhetetlen a benne rejlő új szemlélet, hiszen nem egy – a latin – alapján keresték a nyelv alapjait képező filozófiai kategóriákat, hanem több nyelv vizsgálatát helyezték egy egységes nyelvtan meghatározásának a szolgálatába. A Port Royal Nyelvtana egyik legnagyobb hatása, hogy „valóságos divattá vált az univerzális [...] nyelvtanok írása”, melyek idővel „megteremtették az összehasonlító nyelvtudomány létrejöttének előfeltételeit. Az egyetemes nyelvtanok sokat tettek a nyelv keletkezésére, lényegére, funkciójára vonatkozó kutatások elmélyítéséért.” (H. Tóth 1996:69-74) Havas szintén kitér a XVI – XVIII. század földrajzi felfedezéseinek nyelvfelfedező- és leíró munkáira, melynek terméke volt, a többi között, a szanszkrit nyelv beható tanulmányozása.

A különböző nyelvek egyre alaposabb vizsgálata tehát hamar elvezetett a nyelvek szinkrón, összehasonlító elemzéséig. Ugyanakkor a kérdés, hogy keletkezésüket tekintve bármely nyelv megelőzhette-e a másikat, más szóval, létezett-e ősn nyelv, régóta foglalkoztatta az embereket. „A 16. századdal kezdődően szárnyra kaptak azok az elméletek, amelyek szerint nem egyetlen előzményre megy vissza az összes nyelv, hanem az ősn nyelvek egy nagyon kis csoportjára. Ezeket mátrix-nyelveknek nevezték (a mater 'anya' szóból).” (Cser, 2011a) A mátrix-elmélettel szemben azonban népszerűbb volt a nyelvek egy ősn nyelvre történő visszavezetése, azaz a monogenezis. A monogenezis-elmélete természetesen megosztotta tudósokat, hiszen eltérő nyelveket jelöltek meg ősn nyelvként. A már említett szanszkrit iránti érdeklődés tükröződik például William Jones, XVIII. századi filológus munkájában, aki a szanszkritot tekintette legközelebbinek egy lehetséges indogermán ősn nyelvhez. Mindezek az elméletek „a XIX. század elejére olyannyira általánossá tették az európai civilizációk keleti származásának elméletét [...], hogy Hegel történetfilozófiai elvvé emelte, és spekulatív megkonstruálta a világszemlélet történelmi útját térben is, Keletről Nyugatra.”⁵³ Az első monogenezis-elméletek azonban nem a XVIII századra datálódnak. Azt több elképzelés is megelőzte, mint például a héber legősibb nyelvként történő beazonosítása, vagy a németé, amelyet legmarkánsabban Gottfried Wilhelm Leibniz képviselt a XVII. században.

⁵³ <http://finnugor.elte.hu/index.php?q=nytl>

Leibniz (1646 – 1716) nem korlátozta tevékenységét ősnyelv-kutatására, munkássága meglehetősen sokrétű és igen jelentős volt. Felismerte, hogy ahhoz, hogy bármilyen nyelvrokonságra vagy ősnyelvre vonatkozó tételt tudományos igényűnek lehessen tekinteni, kellene a nyelvek tudományos vizsgálatát lehetővé tevő módszertani kritériumok. Leibniz „abból az elgondolásból indult ki, hogy a nyelv vizsgálatának ugyanazokra az elvekre kell épülnie, mint amilyenekre a természettudományok épülnek” (H. Tóth, 1996:74), vagy, ahogy azt Boros - Leibniz megközelítését tágabb kontextusba helyezve – mondja: „egész munkásságát akár úgy is tekinthetjük, mint annak a spinozai módszertani elgondolásnak következetes végigvitelét [...] miszerint az elemzésnek ugyanazzal a módszerrel kell folynia, mint a természet elemzésének.” (Boros, 2012:1282) Ez a pozitivista megközelítés azt jelentette, hogy az élő nyelvek tanulmányozásával kell ismereteket gyűjteni, hipotéziseket felállítani, majd pedig „az analógia segítségével kell következtetni azon nyelvi jelenségekre, amelyek kívül esnek közvetlen megfigyeléseinken.” (H. Tóth, 1996:74)

Fejlődés- és haladáselméletek

A XVIII. században tehát elfogadott vélekedésnek számított, hogy a nyelvek monogenezis útján egy ősnyelvből fejlődtek ki és széles körben tartotta magát az a nézet, hogy ennek a legtöbb jegyét a héber viseli magán. „Leibniz elismerte a monogenezis lehetőségét, de határozottan visszautasította azt az elképzelést, hogy az emberiség ősnyelve a héber lett volna”. (H. Tóth, 1996:75) Az, hogy a hébernek ilyen kiemelkedő szerepet tulajdonítottak, nyilvánvalóan a kor vallási gondolkodásának erős befolyását mutatja. Azzal, hogy „a héber nyelvet nem tekinti szentként kitüntetettnek más nyelvekkel szemben – s persze a görög vagy a latin nyelvet sem - [Leibniz] lehetővé teszi az ősi nyelv teológiától leválasztott, történeti kutatását.” (Boros 2012:1284) Leibniz úgy vélte ugyanis, hogy ezek csupán az emberiség nyelvének későbbi fejlődési fokai, és hogy „a német nyelv az emberiség ősnyelvéből többet örökölt, mint az említett sémita [nyelv]”, vagy akár a görög vagy a latin. A német és például a héber között tehát az a különbség, hogy bár mindkettő ugyanabból az ősnyelvből indult, mostani állapotuk az ősihez közelebbi (német), vagy attól távolabbi (sémita nyelvek) egy-egy állomásnak felelnek meg. Ez a gondolat teóriáját jól beilleszti a fejlődéselméletek sorába. Az a tétele, hogy a német nyelv többet őrzött meg az ősnyelvből, mint a héber, vagy bármely más nyelv tükröz egy

olyan szemléletet, mely szerint a különböző nyelvek különböző fejlődési fokoknak feleltethetőek meg egy egyenes vonalú – unilineáris - fejlődési, vagy jelen esetben visszafejlődési vonalon. A különböző szintek azért feleltethetőek meg minőségi különbségeknek is, mert Leibniz vallja a német nyelv kitüntetését, melyet annak elterjedtségével, illetve az általános német állapotok optimális voltaival is indokol. „Leibniz számára ’kézzelfogható és elismert tény’, hogy a német nyelv, éppúgy, mint egész, tág értelemben vett kultúrája, az Európa-központú világrész kultúrájának történeti értelemben vett megrendíthetetlen alapzata. Ennélfogva tehát a német régiségben s különösen a német ősrégi nyelvben, amely valamennyi görög és latin könyvet felülmúlja régiség tekintetében, rejlik az európai népek és nyelvek eredete, részben még az ősrégi istentiszteleté, a szokásoké, a jogrendé s a nemességé, gyakran még a dolgok, a helyek és az emberek régi nevei is, amint azt részben már többen kifejtették, részben pedig még további művekben tárgyalandó.” (Leibniz idézi Boros 2012:1285) Leibniz meglehetősen ellentmondásos ezen a ponton. Miközben a nyelvek elemzésében a természettudományos módszerek érvényesülése mellett foglal állást, a német nyelv kiválóságát igazolandó „érvei”, mint annak elterjedtsége vagy az állapotok optimális volta, szubjektív tényezők, melyeket nem módszeres vizsgálatok eredményére, hanem vélhetően saját nemzeti érzelmi hevületére alapozott.

Míg a nyelvek közötti fejlődési fokok tekintetében a szerinte régebbi formákat őrző német nyelvet előbbrevalónak tartja a fejlődés későbbi fokát mutató egyéb nyelveknél, az egy nyelven belüli változási folyamatot épp ellenkező irányúnak írja le. „Leibniz felfogása szerint a nyelv [...] a gondolatok kifejeződésének a tükröződése. Mivel [...] az emberi gondolkodás is fejlődik, következésképpen a nyelv is fejlődik. Fejlődésének útja a tökéletesedés”, amiről könnyen meg lehet győződni, ha egy nyelv régi emlékeit összevetjük a mai nyelvállapottal. (H. Tóth, 1996:76) Ez a szemlélet már a haladáselméletek példáját tükrözi, ahogyan a nyelv progresszívan halad a tökéletesedés irányába.

Leibniz munkásságában nagy hangsúlyt kapnak tehát mind a szinkrón, mind a diakrón nyelvi vizsgálatok, csak úgy, mint a különböző történeti megközelítések. Tevékenységének további jelentősége, hogy jórészt az ő hatására a 17. században tovább élénkült a nyelvi anyagok gyűjtése. (H. Tóth, 1996) A leíró nyelvtanok megszületésének már-már divata magával hozta az ezek között a nyelvek közötti lehetséges rokonság további boncolgatását is.

A rokonságot ugyanakkor nem volt elég állítani, bizonyítani is kellett, ehhez pedig megfelelő vizsgálati módszerekre volt szükség. A nyelvek közötti összehasonlítást, mint módszert a növénytan és az anatómia módszertárából kölcsönözték, bár ez a nyelvekre akkor még nem volt kidolgozva. Jelentős újdonságot hozott Job Ludolf megállapítása, aki elsőként fogalmazta meg azt a követelményt, hogy „a nyelvrokonság megállapításához nem elegendő csak a szókincs hasonlósága, hanem döntő fontosságú a grammatikai formák azonossága.” (H. Tóth 1996:79) H. Tóth azonban rámutat arra, hogy a morfémákra vonatkozó alapismeretek híján az alaktani vizsgálódások nem hozták meg a várt eredményeket. Hegedűs szavaival élve „a 17-18. században a nyelvtudósok [...] még fejletlen nyelvelemző technika birtokában voltak.” (Hegedűs 2002:399)

Liebnizhez hasonlóan egy 18. századi angol tudós-teológust is foglalkoztatott a nyelvek fejlődésének gondolata. Nyelvelméleti és általános nyelvtani előadások című művében Priestley azt a megállapítást tette, hogy „az élő organizmusokhoz hasonlóan a nyelv is fejlődik. [...] Ennek megfelelően beszélt a nyelv kezdeteiről, virágzásáról és elhalásáról.” (H. Tóth 1996:81). Már talán ezután a vázlagszerű ismertetés után is feltűnhet, hogy Priestley és Liebniz gondolatai mennyire szoros kapcsolatban állnak egymással. Priestley elmélete megidézi, ugyanakkor nagyban módosítja is Liebniz gondolatait. Mindkét gondolkodó a nyelv fejlődéséről beszél; Liebniz a gondolkodás fejlődéséhez kötötte azt, míg Priestley természettudományi analógiák útján jutott erre a megállapítására.

A különbség kettejük között ugyanakkor sokkal markánsabb, ha azt a fejlődés és a haladás kategóriái mentén vesszük szemügyre. Liebniznél a fejlődés egyben tökéletesedést, azaz haladást is jelentett. Priestleynél ez már nem így van. Nála a fejlődés csak a virágzás szakaszáig tekinthető haladásnak - amennyiben azt úgy értelmezzük, hogy a nyelv kiteljesedik, elterjed -, ezt követően azonban bekövetkezik az elhalás szakasza. Ez a dolgozat nem foglalkozik részletesen Priestley életével és elméletével, azonban megjegyzésre érdemesnek tartom azt a felvetést, hogy teológus lévén Priestleyt vajon nem a latin nyelv nemzeti nyelvek javára történő térvesztésének ismerete vezette-e arra az elgondolásra, hogy a nyelvek – csak úgy, mint minden egyes élő organizmus – egyszer elhal.

Liebniz és Priestley gondolatai közti fő különbsége után azonban most egy újabb hasonlóságot emelek ki, a történetiséget. Akár fejlődésről, akár haladásról beszélünk, időben lezajló folyamatokról értekezünk. „A

történetiség mint magyarázó elv G.W.F. Hegel [...] filozófiájában jutott kiváltképp kifejezésre. (Nagyot idézi H. Tóth 1996:83) A historizmus megjelenése hamarosan behatolt a nyelvre vonatkozó vizsgálatokba is és jelentős hatással volt a nyelvtudomány megújítására.” (H. Tóth 1996:83)

Az összehasonlító nyelvtudomány, mint azt már említettem, az anatómia és a növénytan módszerét próbálta a nyelvek vizsgálatára alkalmazni, több-kevesebb sikerrel. A 18. század újabb természettudományos módszertani adalékkal járul a nyelvészeti kutatásokhoz, mégpedig az őslénytán mintájára. Az őslénytant Georges Cuviert alapította meg. Ez egy úgy nevezett rekonstrukciós eljárás, melynek lényege, hogy „a megtalált ásatag csontmaradványokból rekonstruálni lehet az egykor élt, ma már kihalt állatokat.” (H. Tóth 1996:81) Ezt a visszakövetkeztető logikát használta két XIX. századi nyelvész, F. Bopp és J. Grimm is, hogy a nyelvben található, megőrződött régi jelenségek és a rekonstrukció segítségével próbálják meg kikövetkeztetni az ősi állapotot. (H. Tóth 1996) A természettudományos módszerek nyelvtudományok terén történő elterjedése áthatotta a XIX. századi összehasonlító-történeti nyelvészetet, azonban nem szorította ki teljesen a nyelv filozófiai megközelítését.

Humboldt (1767 – 1835) kiemelte a történetiség fontosságát a nyelvek vizsgálatakor, hiszen ha – és mivel – a nyelvek változnak, történetük is van, azaz a nyelv csakis történeti alapon magyarázható. „A régi és az új kölcsönös egymásrautaltsága és összefüggése a nyelvet szerves egésszé, organizmussá teszi. A nyelv tehát olyan szerves lény, amelyben a rész az egészet, az egész a részt feltételezi.” (H. Tóth, 1996:95) Történeti szemléletét az egyébként szinkrón nyelvtipológiai rendszerezésébe is belecsempészte. Humboldt a nyelveket alaktani sajátosságaik alapján izoláló, agglutináló, flektáló és inkorporáló típusokra osztja. Ezek a kategóriák elméletében azonban nem csupán a nyelvek jelenben történő kategorizálását, hanem azok fejlettségi fokát is jelentik, amennyiben az izoláló nyelvek a legfejletlenebbek, míg a flektáló nyelvek a legfejlettebbek. (Máté 1997)

Az élő szervezetekre jellemző változás Humboldtnál a nyelvekre is jellemző. A nyelv, véleménye szerint, állandó tökéletességre törekszik, változásban van, fejlődik, amire az Entwicklung, majd pedig az evolution kifejezést használja. Újabb haladáselmélet születik tehát, ugyanakkor nem mehetünk el amellett a tény mellett, hogy az elméletet Humboldt az evolúció szóval illeti. A szóhasználat mutatja az evolúció szónak azt a sajátos és elterjedt értelmezését, amely azt – szemben majd a darwini

alapokon nyugvó evolúcióértelmezéssel – a haladás fogalmával teszi egyenlővé.

Mielőtt még a darwini elméletet, legalábbis annak nyelvekre vonatkozó részéhez érnénk, ki kell emelni Bopp és Grimm teóriáit. Bopp a nyelvek grammatikai szerkezetéből indult ki, a grammatikai formák keletkezése és története érdekelt. „A nyelvi organizmusok Bopp szerint szigorú törvényszerűségeknek vannak alárendelve. A nyelvtudomány célja és tárgya, hogy megfogalmazza az egyes nyelvcsaládokra jellemző törvényszerűségeket.” (H. Tóth, 1996:110) Bopp „volt az első, aki az indoeurópai nyelvek összehasonlítását szigorú módszerességgel, formális alapon végezte. Az egyes nyelvek szóalakjait először morfológiai elemekre bontotta, majd ezen elemeket egyenként megpróbálta megfeleltetni a rokon nyelvek valamely szavainak. (Cser 2011b)

Érdemes itt egy pillanatra elidőzni a nyelvrokonság szó értelménél. Ahogyan azt Cser és Fehér is megjegyzi „egészen a század közepéig nem tisztázták módszertanilag azt, hogy a nyelvrokonság mit is jelent.” (Cser 2011b) A rokonságfogalom a XIX. század ötvenes-hatvanas éveiben tulajdonképpen két, egymástól radikálisan eltérő értelmezésben szerepelt. „A schleicheri [családfa] felfogással szemben ugyanis a romantika még affinitásként szólt a nyelvek közti viszonyokról. Ez az „atyafiság” pedig elsősorban tipológiai jellegű, ami nem feltétlenül, csak esetlegesen jelent genetikus kapcsolatot is, ilyen módon inkább egy szellemi rokonságból fakadó belső alkati egyezést reprezentál” (Fehér 2012:79) „1861-ig nem akadt olyan nyelvész sem, aki az indoeurópai nyelvekről családfát rajzolt volna. A hallgatóságos vagy nem is annyira hallgatóságos közmegegyezés az volt, hogy az indoeurópai nyelvcsalád tulajdonképpen a szanszkritből ered.” (Cser 2011b) Ez a már említett, William Jones-féle elméletnek az elfogadottságát mutatja. A nyelvészeti rokonságfogalom „csakis Darwin elméletének általános térnyerése nyomán kapta meg azt a biológiai értelemtől kölcsönzött szigorúságot, amelyet, illetve amelynek hiányát oly gyakran az elődökön is számon kérnek.” (Békést idézi Fehér 2012:82)

De egyelőre maradjunk Boppnál. „A nyelvek összehasonlítása Bopp számára elsősorban eszköz volt az elsődleges állapot kikövetkeztetésére. Az így kikövetkeztetett állapotot tekintette ideálisnak.” (H. Tóth 1996:109). Következtetései azonban csupán elméletiek voltak „alapnyelvi formákat nem rekonstruált, legalábbis explicit módon nem.” (Cser 2011b) Az ideális állapothoz képest bekövetkezett nyelvi változásokban Bopp

romlást látott. (H. Tóth 1996) Ez a vélekedése pedig teóriáját a visszafejlődés-elméletek sorába helyezi.

A nyelvrokonság fogalom különböző értelmezésének a megvilágításával, illetve Bopp indo-európai nyelveket összehasonlító módszeres munkájával, már-már a schleicheri családfa-elmélet kapujában vagyunk. Két tudós munkásságát kell még mindenképp megemlíteni, ők pedig Jacob Grimm és Charles Darwin.

Jacob Grimm (1785 – 1863) hangtörvényeivel, valamint az úgy nevezett erős és gyenge igék közötti különbség mibenlétének megfigyelésével járult hozzá a nyelvtörténet kialakulásához. Nem csupán azt írta le, hogy mely hangok mely más hangoknak feleltethetők meg a különböző nyelvekben, hanem az igék osztályozásával azt is megállapította, hogy „az erős igék a tőmagánhangzó változásával az igerendszer legrégebbi elemeit képezik”, szemben a gyenge igékkel, amelyek javarészt képzettek és későbbi eredetűek. Munkásságával a Bopp-féle komparatista módszert egészítette ki a történetivel, illetve megalapozta azt a tételt, amelyet majd az újgrammatikusok visznek tovább, nevezetesen, hogy „egy nyelvállapotot [...] a nyelv történetéből kell magyarázni. (H. Tóth 1996:112-113)

Természetesen a kor szellemét követve, Grimm elméletéből sem maradhat ki egyrészt a természettudományokhoz történő viszonyulás, másrészt pedig a nyelvek valamilyen irányú fejlődésének gondolata. A nyelvek történetét a növények életéből vett analógia alapján három periódusra osztotta. Az első a nyelv létrejötte, ezt követi a nyelv virágkora, a harmadik szakasz pedig az érés ideje. Szemben a boppi visszafejlődés gondolatával, itt haladásra emlékeztető folyamattal van dolgunk, amint a nyelv egy kevésbé tökéletes formából egyre tökéletesebbé megy át. Grimm azonban nem beszél egyértelmű haladásról, a nyelvek változását – örökös folytonossággal jellemezhető örökös változékonyságát – összetettebbnek véli. „Grimm a nyelv történetét vizsgálva mindenütt mozgást, csodálatos hajlékonyságot, emelkedésre és visszahullásra való törekvést [...] lát. [...] Története során a nyelv elveszíthet és el is veszít valamit öröklött tulajdonságaiból, de már szinte az elvesztés pillanatában megjelennek az elveszett elem pótlására, kompenzálására irányuló folyamatok is.” (H. Tóth 1996:112)

Az evolúció-elmélet

Charles Darwin 1859-ben megjelent *A fajok eredete* című műve újszerűsége egyrészt a leszármazás alapján eszközölt rendszerezés, másrészt a véletlen szerepének kiemelése a különböző változatok megjelenésében. A genealógiai megközelítés tehát történeti megközelítést mutat, a véletlenszerűség pedig aláássa mind a haladás teleologikus, unilineáris és progresszív képzetét, mind pedig azt az elméletet, hogy a természetben van valami rangsor, amelyben az egyedek a tökéletesség különböző fokának megfelelően helyezkednek el és nem alakulnak át.

Ahogy arról már szó volt, a nyelvek újfajta összevetésének leírására megjelent az affinitás fogalma, amelyet ugyan magyarra szintén lehet 'rokonság'-ként fordítani, de sokkal inkább értettek rajta hasonlóságot. A genetikai, illetve tipológiai "rokonságra" utaló fogalmakat egészen a XIX. század közepéig nem választották szét világosan. A fogalmi homályt tovább növelte, hogy nyelv és nép történetének egysége sem kérdőjeleződött meg. (Sándor 2011)

Éppen ezek az előzmények teremtettek alapot ahhoz, hogy 1859-ben Charles Darwin *A fajok eredete* című művében a nyelveket választotta annak megvilágítására, hogyan kellene a fajokat hasonlóságuk mértékének megfelelően alcsoportokba (nemzetség, család, alcsalád, rend, osztály) osztani. (Sándor 2011) Maga Schleicher – aki, mint majd látjuk a darwini gondolatok szorgos követője – is említést tesz arról, hogy Darwin tézisei mennyire benne voltak a kor szellemében. „Azon a véleményen volt, hogy a darwinizmus nem tekinthető véletlen eseménynek, amely egyszerre pattant ki az ember fejéből, hanem a kor szabályos és nemes gyermeke. [...] [E]zután senki nem kételkedhet abban, hogy az indoeurópai nyelvek egész családja, mint egy nemzetség, amely különböző fajokból, alfajokból és változatokból áll, egy egyszerű alapformától, az indoeurópai ősnyelvtől vette kezdetét.” (Schleichert idézi H. Tóth 1996:118)

A fajok eredete nem csupán általánosságban hatott a XIX. századi nyelvtudósokra, hanem egészen konkrét instrukciókat is tartalmazott a nyelvek vizsgálatát illetően. „Ha az embernek egy teljes leszármazási táblázata, vagyis családfája állana előttünk: az emberi válfajoknak genealógiai beosztása a legjobb osztályozást szolgáltatná az egész világon ma használatban levő különböző nyelvekre nézve. [...] Az is lehetséges azonban, hogy valamely régi nyelv igen keveset változott, és csak kevés új nyelvnek adott létet; míg ellenben más nyelvek, az elterjedés,

elszigeteltség és a különböző közös eredetű rasszok műveltségi állapota következtében nagyban megváltoztak, és így számos új tájszólásnak és nyelvnek adtak létet. Az ugyanazon törzsből származott nyelvek közötti különbség különböző foka az egymásnak alárendelt csoportok által volna kifejezhető; azonban a leghelyesebb, sőt egyedül lehetséges berendezés mégiscsak a genealógiai lehetne; ez pedig szigorúan természetes lenne, amennyiben az valamennyi, már kihalt, és még élő újabb nyelveket a legközelebbi rokonság útján kötne össze egymással, és mindenik nyelvnek kifejlődési menetét és eredetét is kimutatná.” (Darwin 2004: 246–247)

Darwin egyik legismertebb fogalmát, a “survival of the fittest” (a legrátermettebbek túlélését) is összeköti a nyelvekkel. Erre kapcsolódásra egy későbbi művében, az 1871-ben megjelent *Descent of Man* - ben kerít sort, és bár sokan neki tulajdonítják azt a tételt, hogy a nyelvek is a legrátermettebbnek kedvező versengés során maradnak fenn, vagy tűnnek el, Darwin voltaképpen valaki más - Max Müller - szavait idézi: „the better, the shorter, the easier forms are constantly gaining the upper hand and they owe their success to the inherent virtue.” (Darwin, 1971:58)

August Schleicher

Ezt az utóbbi gondolatot nem, Darwin genealógiai nyelvszemléletét azonban lelkesen átveszi August Schleicher (1821 – 1868). Pályafutását botanikusként kezdte, de nyelvtudományos tevékenységéről vált inkább ismertté. Kitűnően ismerte mind a főbb keleti nyelveket, mind pedig számos indoeurópai családba tartozó nyelvet. 1848-ban jelent meg első jelentős dolgozata *Összehasonlító nyelvészeti tanulmányok* címmel, amelyet két évvel később követett a *Nyelvészeti Tanulmányok*. Európa nyelveinek rendszeres áttekintése címen. 1861-ben jelent meg nagy összefoglaló munkája, a *Compendium - Az indogermán nyelvek összehasonlító nyelvtanának a foglalata*. Szemben az 1850-es áttekintéssel, ebben a művében Schleicher a nyelveket már nem geográfiai helyzetük alapján, hanem nyelvtörténeti megközelítésből vizsgálta. Ezeket túl elkészíti több nyelv leíró nyelvtanát, illetve a német nyelvtörténetét. Szintén meghatározó az 1865-ben megjelent *A darwini elmélet és a nyelvtudomány* című mű, illetve ebben az évben adják ki *A nyelv jelentősége az ember természettörténeti fejlődésében* című könyvét is. (Máté 1997)

Schleicher a már említett rekonstrukciós eljárást nem csak hogy alkalmazta, hanem a gyakorlatba is átültette. Megírta A Bárány és a lovak című rövid történetet az általa feltételezett indoeurópai alapnyelven. Igazi tudományos teljesítménye azonban sokkal inkább abban rejlett, hogy ő volt az első, aki az indoeurópai nyelvek családfáját felrajzolta. Ez kimondja, hogy “minden nyelv egy ősi nyelvből keletkezett a törzsek vándorlása révén történő fokozatos osztódás, divergencia, elkülönülés útján.” (H. Tóth 1996:119) A családfa-elmélet „jelentősége abban áll, hogy szint kell vallani: pontosan milyenek a rokonsági viszonyok (mely nyelvek közelebbi rokonok, mely nyelvek távolabbiak), és ami még fontosabb: hol van a szanszkrit helye a családban. Schleicher egyértelművé teszi: a szanszkrit is csak egy a régi leánynyelvek közül – bár rekonstrukciói nagyon sokban hasonlítanak a szanszkrit alakokra, tehát nyilván a legarchaikusabb nyelvnek tekintette, de már ez is egyértelmű különbségtétel az alapnyelv és az archaikus nyelv között.” (Cser 2011b) Láthatjuk tehát, hogy Schleicher szembe megy a Jones-szal és az ő nagyjából egy évszázadon át elfogadott ősnyelv-elméletével, amely a szanszkritra vezette vissza az indo-európai nyelveket.

„Az ún. Stammbaumtheorie (családfa-elmélet) azon az elképzelésen alapszik, hogy az indoeurópai alapnyelv először néhány közös nagyobb nyelvi egységre oszlik, majd ezekből válnak ki fokozatosan a különböző indoeurópai nyelvek.” (Máté 1997:67) A nyelvek kialakulása Schleichernél tehát ugyanolyan rajzolatot nyújt, mint amelyet Darwin is felvázolt a különböző fajok véletlenszerű kialakulása során. Mielőtt azonban még egyértelműen evolúciós elméletnek sorolnám be, meg kell említeni munkásságának egy további fontos elemét.

Családfa-elmélete igazi újítás az összehasonlító nyelvtörténet terén, melynek megalkotásában kiemelkedő szerep volt a darwini tanoknak. „Mindaz, amit CH. Darwin a növények és állatok fajainak a fejlődésére érvényesnek tekintett, érvényesnek tekinthető minden organizmusra, tehát a nyelv organizmusa számára is. (Schleichert idézi H. Tóth 1996:118) Emellett azonban szintén figyelemreméltó az analógia, amit – a humboldtira megszólalásig hasonlító – nyelvtipológiára használ. A nyelveket három típusba sorolja. A grammatikai funkciókat elsősorban a szórenddel kifejező gyöknyelvek típusára, az alapszóra és viszonszóra bontható agglutináló nyelvek típusára, valamint a tőhangváltással jellemezhető flektáló nyelvek típusára. Míg a gyöknyelveket az ásványi kristályokhoz, addig az agglutináló nyelveket a növényekhez, a flektáló nyelveket pedig az állati szervezet működésének tökéletességéhez

hasonlítja. A sorrend nem véletlen. Schleicher és kortársai felfogásában a nyelvfejlődés legrégebbi stádiumát az izoláló nyelvek képviselik, az agglutináló nyelvek pedig átmenetet képeznek az izoláló és a fejlődés csúcspontjára ért flektáló nyelvek között. Ennek a gondolatmenetnek a logikáját követve pedig a flektáló nyelveknek az analitikus nyelvekké való átalakulása a hanyatlás, a dekadencia jele. A három típus tehát a fejlődés három fokát képviseli. (Máté 1996) Azt látjuk, tehát, hogy Schleicher tehát az evolúciós gondolatok átvétele ellenére sem tudott teljes mértékben elszakadni sem a haladás, sem a visszafejlődés képzetétől.

Összegzés

A fentiekben röviden vázolt nyelvelméletek ismertetésén keresztül látható, hogy Schleicher munkássága – kiváltképp családfa-elmélete – voltaképpen egy szintetizáló munka eredményeképp is felfogható. Akárcsak Leibniz vagy Grimm esetében, Schleicher is vallja, hogy a nyelveket természettudományokban használatos vizsgálati elvekkel kell kutatni, mi több, Schleicher egyenesen természettudománynak tekinti a nyelvtudományt. Botanikusként könnyen oszthatta mind Priestley, mind Grimm azon nézetét, hogy a nyelvek organizmusokhoz, élő szervezetekhez hasonlatosak, nem beszélve a nyilvánvaló hasonlóságról, amit Priestley, Grimm és Schleicher által is követett növényi analógia takar a nyelvek fejlődésének leírására tett törekvésekben. Módszeres kutatómunkája, mely során „az egyes nyelvek szóalakjait először morfológiai elemekre bontotta, majd ezen elemeket egyenként megpróbálta megfeleltetni a rokon nyelvek valamely szavainak” (Cser 2011b) követi azt boppi meggyőződést, hogy szigorú törvényszerűségek mentén működnek a nyelvek, és a cél ezen törvényszerűségek feltárása. Az indoeurópai ősnyelvi alakok visszakövetkeztetésében szintén egyértelműen tetten érhető a Cuvier által kidolgozott rekonstrukciós módszer adaptálása. Humboldt filozófiáját idézi fel Scheicher organizmus-elmélete, mely szerint a nyelveket olyannyira tekintette élőlényeknek, hogy „tagadta a nyelvi jelenségek pszichikai magyarázatának a lehetőségét”, szerinte ugyanis „a nyelv független az ember akaratától.” (H. Tóth 1996:120) Nyelvtipológiája szintén őt idézi – csaknem másolja -, hovatovább, Humboldt olyannyira vonatkoztatási pontot jelentett számára, hogy Schleicher, miközben ugyan leszögezi Humboldt elméletének meghaladását, összeköti kettejük elméletét. A darwini elmélet és a nyelvtudomány c. munkájában „megállapította, hogy

amit korábban megírt a nyelvek történetéről és előtörténetéről, az behelyettesíthető a Humboldt-féle perfekcionista (tökéletességre törekvő) evolúció helyére.” (Robinst idézi Földvári 2014:5)⁵⁴ Mindezeknek az elméleti előzményeknek a fényében kirajzolódik, hogy bár teljesen szakítani nem volt képes az évszázadokon át uralkodó fejlődés- és haladáselméletekkel, Schleicher elmozdult egy evolúciós paradigma-váltás irányába, mely elgondolás a mai napig hatással van a nyelvek kialakulásáról és kapcsolódásáról vallott nézeteinkre.

Irodalomjegyzék

Boros, G. (2012) Az elégtelen, ám elengedhetetlen nyelv: Descartes, Spinoza, Leibniz Holmi, 24. évf., 10. sz. 1275 - 1286

Cser, A. (2011a) A mátrixtól a szellemig, avagy logikus-e a fehér ló?

<http://www.nyest.hu/hirek/a-matrixtol-a-szellemig-avagy-logikus-e-a-feher-lo> (Utoljára letöltve: 2015-01-02)

Cser, A. (2011b) A nyelvészet hőkora: elültetik a családfát

<http://www.nyest.hu/hirek/a-nyelvezet-hoskora-elultetik-a-csaladfat> (Utoljára letöltve: 2015-01-03)

Darwin, Ch. (2004 [1873]) A fajok eredete. Természetes kiválasztás útján Neumann Kht., Budapest. <http://mek.niif.hu/05000/05011/html/> (Utoljára letöltve: 2014-12-10)

Darwin, Ch. (1871) Descent of Man and Selection in Relation to Sex. Volume I. D Appleton and Company, New York

Fehér, K. (2012) Az affinitástól a hálózatokig, avagy a nyelvek filogenezise, Magyar Nyelvjárások Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Debrecen, 77-105,

Földvári, István (2014) Természettudományos világreprezentációk analógiái a nyelvészetben. <https://drive.google.com/viewerng/viewer?url=https://edit.elte.hu/xmlui/b>

⁵⁴https://drive.google.com/viewerng/viewer?url=https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/8097/Foldvari+Istvan_KESZ.pdf?sequence%3D1&embedded=true&pli=1

itstream/handle/10831/8097/Foldvari+Istvan_KESZ.pdf?sequence%3D1&embedded=true&pli=1 Utoljára letöltve: 2019.06.14

Havas, F. <http://finnugor.elte.hu/index.php?q=nyt1> Utoljára letöltve: 2019.06.17.

Hegedűs, J. (2002): A parakomparatív nyelv- és szószármaztatásról. Magyar Nyelv, 98:395–411.

H. Tóth, I. (1996) A nyelvtudomány története a XX. század elejéig. Csomópontok és átvezető szálak. Savaria University Press Alapítvány, Szombathely

Máté, J. (1997) A 19. századi nyelvtudomány rövid története Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., Budapest

Pál, E.: Fejlődélmélet és evolucionizmus, Replika, 78. 2012/1: 145-152

Sándor K. (2011): Nyelvrokonság és hunhagyomány, Typotex, Budapest

A BABÁK LEGKORÁBBI SZÓKINCSE: NYELVI FELFEDEZÉSEK A SZAVAK BIRODALMÁBAN

HORVÁTH VIKTÓRIA

főiskolai docens
Budapesti Metropolitan Egyetem
vhorvath@metropolitan.hu

Absztrakt

Jelen tanulmányban a kislányom (M. F.) nyelvi fejlődésének példáján keresztül kívánom bemutatni a babák korai beszédfejlődését, illetve az anyanyelv-elsajátítási folyamat kezdeteit. Ez a dolgozat az első szavak megjelenését követő féléves időszak nyelvi anyagát, az általam teljeskörűen dokumentált első ezeröttszáz nyelvi megnyilatkozást feldolgozva törekszik a nyelvi fejlődés ivének megrajzolására. Az elemzés fókuszában a szókincs nagysága és az átlagos közléshossz áll, ugyanakkor a vizsgálat kitér a közlésekben előforduló szavak szófaji és mondattani jellemzőire továbbá a beszéd(kezdemények) tipikus témáira is.

Kulcsszavak: *babanyelv, beszédfejlődés, anyanyelv-elsajátítás, szókincsgyarapodás, kommunikációs ugrások*

Bevezető

Az újabb kori babanyelvi kutatások nemcsak arra keresik lázasan a választ, hogy a kisbabák hogyan és milyen módon sajátítják el az anyanyelvüket, illetőleg hogy mire lehet következtetni a kisbabák beszédéből, hanem annak feltérképezése is céljuk, hogy vajon milyen gondolatok húzódnak meg a korai verbális megnyilatkozások mögött. A szakirodalom rengeteg példája híven mutatja a kutatók eme törekvését, azonban a kérdéskörben mindmáig számos megválaszolatlan kérdés maradt.

Vizsgálati adataim közzétételével a babanyelvi fejlődésről eddig ismertek kiegészítésére, esetleges pontosítására törekszem. Tekintettel arra, hogy az enyémhez hasonlatos szisztematikus és longitudinális gyűjtőmunka ebben a témakörben ismereteim szerint kevés akad (példaként említhető S. Meggyes, 1971; Cseh, 1984; Gósy, 1984; Wéber, 2011), reményeim szerint számos adalékkal járulhatok hozzá a babakori nyelvfejlődés és a szókincsgyarapodás pontosabb megismeréséhez, dokumentálásához. Az előbb idézett munkákkal az enyém rokonságot mutat abban, hogy azok szerzői is mindannyian a gyermekük nyelvi fejlődését vizsgálták. Ez a kivételes kutatói helyzet – más anyaggyűjtési körülményekkel össze sem hasonlítható módon – egyedülállóan mély és alapos adatolásra biztosít lehetőséget.

Az anyaggyűjtésről és a módszertanról

Mint tudatos anya (ám akkor még nem mint tudatos nyelvész) M. F. első megnyilatkozásait babanaplóban rögzítettem. Néhány hónap leforgása alatt arra lettem figyelmes, hogy alig győzöm követni az újabb és újabb szavait, szókezdeményeit. Így a beszédéből feljegyzett – korábban elsősorban anyai – dokumentum viharos gyorsasággal tudományos igényű, precízen dokumentált nyelvészeti célú korpusszá lényegült át, amelynek kezelése a mindennapi tevékenységem részévé vált. A már-már fanatikus rögzítés eredményeképpen az első több mint ezerötyszáz nyelvi közlését (értve ezen a szavait, szókezdeményeit, kezdetleges mondatait) teljeskörűen le tudtam jegyezni – ez a nyelvi fejlődésének első hat hónapját követte végig. A teljes körű dokumentálás révén ezekből a feljegyzésekből hűen kirajzolódik M. F. beszédfejlődésének a sajátos íve és a szókincs gyarapodásának egyedi mintázata.

Hat hónap elteltével szükségszerűen fel kellett hagynom azzal az igénnyel, hogy a továbbiakban is mindent a teljesség igényével rögzítsek, de a fontosabb, újszerű, figyelemre méltó közléseit, azok körülményeit, valamint jellemző párbeszédeinket továbbra is írtam, illetve írom. Éppen erről az alapélményéről (az intervallumot tekintve is megegyezően) számol be Cseh a kislánya nyelvi fejlődésének dokumentálása kapcsán:

„Kb. hat hónapig tartó intenzív jegyzetelés után kellett lemondanom arról, hogy az eddigi módszerrel és igényekkel folytassam a gyűjtést. Ekkorra ugyanis »adatközlőm« beszédképessége olyan fejlettségi szintet ért el, hogy jegyzetelő ceruzával nem lehetett vele tovább felvenni a versenyt.” (Cseh, 1984: 903)

A szókincs gyarapodásának ütemére és a babák szókincsének becsült nagyságára vonatkozó adatok a szakirodalomban

A szókincs nagyságára és gyarapodására vonatkozóan meglehetősen széles skálán mozgó szakirodalmi adatok állnak rendelkezésre. A beszédben megjelenő szavak mennyisége természetesen függ össze a beszédfejlődés egyes szakaszaival, amelyek a következők: első szavak megjelenése (10-15 hónapos korban), kéttagú közlések időszaka (18 hónapos kortól), szómondatok, holofrázisok időszaka (10-18. hónapos korban), telegrafikus beszéd (2. évtől), többtagú közlések időszaka (2,5 éves kortól).

Az első életévre vonatkozóan a kutatók több vizsgálati adatot is publikáltak. Crysal (2003) szerint 18 hónaposan az átlagos szókincs 50 szó (idézi Neuberger, 2017). Van szakirodalmi adat egy 1 év 6 hónapos gyermekről, aki 22 szót tudott, és olyanról, aki 1 év 9 hónaposan 118 szót (Ingram, 2001). Más kísérletben 15 hónaposan 10, 20 hónaposan 50, 24 hónaposan 186 szót adatoltak (Nelson, 1973). Egy újabb eredmény szerint a csecsemők 16 hónaposan 8-15 szót tudnak, az élénk beszédfejlődésük 30-40-et (Bakk-Miklósi, 2006). Bakonyi húsz szerző adatait összevetve megállapította, hogy 1 évesen 0-10, 2 évesen 30-40, 3 évesen 150-1000 szó közötti szókincssel beszélnek a babák (Bakonyi, 1918). Egy másik felmérés szerint a beszéd szóspektruma 18 hónaposan kb. 50 szó, 2 éves korra több mint 200 szó (Bakk-Miklósi, 2006). Megint más vizsgálatok adatai szerint egy gyermek 2,5 és 3,5 éves kora között 742 szót (Erdei, 1987), 260-1468 közötti szót (Meixner, 1976), illetőleg 1256 szót ismer (Gósy, 1984). Lengyel a 18-21 hónapos babák által használt szavak számát 20-200-ra teszi, a 24-27 hónapos babákét 300-400-ra (Lengyel, 1981:6).

Carey (1978), Ingram (2001) és MacWhinney (2004) tapasztalataira alapozva elmondható, hogy az első 100 szó elsajátítása után a szókincs ugrásszerűen megnő (idézi Neuberger, 2017). A kezdeti, lassabb ütemű fejlődés 1-3 új szót eredményez havonta, majd ez növekszik 10-20 szóra hetente. Carey adatai alapján (1978) 18 hónapos és 6 éves kor között egy gyerek átlagosan 9 szót sajátít el naponta (idézi Neuberger, 2014).

A szókincs nagyságának becslése a szakirodalmi adatok alapján alapvetően két pólus felé látszik rendeződni (lásd 1. sz. táblázat): az 1 éves kori vizsgálatok többségénél a becsült tartomány jórészt 50 alatti (illetve van néhány adat, ami párszázás elemszámig elmegy), amelyet többszázás és ezres nagyságrendű adatok ellentételeznek.

A 2. életévre rendelkezésre álló adatok esetében már nem ilyen nagy a szórás: a tartomány az egyes kutatások adatai alapján – elnagyolt becsléssel – 100 és 400 között mozog. A 2. életév végén és a 3. életévben az egyéni eltérések megint nagyobbak lesznek: néhány száz és 1500 között vannak publikált adatok.

1. táblázat: A babák szókincsének nagyságára vonatkozó szakirodalmi adatok

| év | pontosabb életkori megadás (ha van) | hivatkozás | szókincs nagysága |
|-----------|-------------------------------------|--------------------|---|
| 1. életév | 15 hónap | Nelson, 1973 | 10 szó |
| | 16 hónap | Bakk-Miklósi, 2006 | 8-15/30-40 szó |
| | 17 hónap | Wagner, 1985 | 1860 különböző típus |
| | 18 hónap | Ingram, 2001 | 22 szó |
| | 18 hónap | Crystal, 2003 | 50 szó |
| | 18 hónap | Bakk-Miklósi, 2006 | 50 szó |
| | 20 hónap | Nelson, 1973 | 50 szó |
| | 21 hónap | Ingram, 2001 | 118 szó |
| | 18-21 hónap | Lengyel, 1981 | 20-200 szó |
| | 18-24 hónap | Cseh, 1984 | több mint 800 lexikai szempontból számba vehető nyelvi elem |
| | | Bakonyi, 1918 | 0-10 szó |
| 2. életév | 24 hónap | Nelson, 1973 | 186 szó |
| | 24-27 hónap | Bakonyi, 1918 | 30-40 szó |
| | | S. Meggyes, 1971 | 300-450 szó |
| | | Lengyel, 1981 | 300-400 szó |
| | | Bakk-Miklósi, 2006 | több mint 200 szó |
| | | Preyer | 79 szó |
| 2-3. | 30-42 hónap | Meixner, 1976 | 260-1468 szó között |

| | | | |
|--------------------|-------------|----------------|---------------|
| életév között | 30-42 hónap | Gósy, 1984 | 1256 szó |
| | 30-42 hónap | Erdei, 1987 | 742 szó |
| | 2,5 év | Tracy | kb. 100 szó |
| 3. életév | | Bakonyi, 1918 | 150-1000 szó |
| | | S. Kádár, 1970 | kb. 86 szó |
| | | Elkonyin | 1200-1500 szó |
| | | Stern | 1000-1100 szó |
| | | Lenneberg | 450-850 szó |
| 3-4. életév között | | Bühler | 600-2500 szó |

Forrás: saját összesítés

2. táblázat: A babák átlagos közléshosszára vonatkozó szakirodalmi adatok

| év | pontosabb életkori megadás (ha van) | hivatkozás | közléshossz |
|-------|-------------------------------------|--------------------|-------------------|
| 1. év | 21 hónap | Wéber, 2011 | 1 morféma |
| 2. év | 24-27 hónap | Lengyel, 1981 | 2-4 tagú mondatok |
| | | Bakk-Miklósi, 2006 | 3-4 szó |
| 3. év | 34 hónap | Wéber, 2011 | 7 morféma |
| | 3. életév vége | Neuberger, 2014 | 3-5 szó |
| | | Bakk-Miklósi, 2006 | több tagmondat |

Forrás: saját összesítés

A szókincs gyarapodásának üteme és nagysága a saját kutatásomban

M. F. az első „rendesnek” elkönyvelt szavát⁵⁵ 15 hónaposan mondta ki, és négy hónappal később már nagyjából 500 szóval (szóalakkal, mondatkezdeménnyel stb.) beszélt.

A fentiekben ismertetett szakirodalmi példákkal ellentétben nála a kezdeti szókincsgyarapodás is nagyon intenzív, robbanásszerű volt. Olyan, amely meglátásom szerint a 4 éves korra jellemző verbális mómornak nevezett időszakhoz hasonlatos, ugyanis 20 hónapos korában a közlésvariációnak a száma már elérte az 1500-at. M. F. 24-26 hónapos korában (amikor már nem a tejesség igényével rögzítettem a beszédét) nagyjából 3500-féle megnyilatkozást adatoltam, ami a 3. életév fordulóján már 5800-ra emelkedett.

Ha az M. F. beszédfejlődésében tapasztalt mutatószámokat összevetjük a fentiekben ismertetett szakirodalmi adatokkal, az rajzolódik ki, hogy M. F. 20 hónapos korában a – kifejezetten a 18-21 hónapos korra eddig rendelkezésre álló – szakirodalmi felső szélsőérték (200 szó) több mint hétszeresét produkálta szókincsben a maga 1500-féle megnyilatkozásával, és több szóval beszélt, mint amennyit Meixner (1976) a 30-42 hónapos kor között lévő babák esetében tapasztalt.

A 2.-3. életévre (30 és 42 hónap között) rendelkezésre álló szakirodalmi adatok legmagasabb értéke 1468 szó volt. A saját kutatásom ezzel szemben azt mutatta, hogy M. F. 36 hónapos korában ennek az értéknek közel a négyszeresét produkálta.

Ha ezt összevetjük azzal, hogy az iskoláskor kezdetén körülbelül 3000 szót tételeznek fel egy gyerekről (Büky, 1984: 65, idézi Neurgerger, 2017: 132), és azzal, hogy Bakonyi szerint a 6 éves gyerek szókincse 500-1700 szó (idézi Neurgerger, 2017: 131), akkor azt mondhatjuk, hogy M. F. 2 éves korára már egy iskolás korú gyermek szókincsével beszélt.

⁵⁵ Onnan számítottam M. F. „beszédét”, amikor az első hagyományos értelemben vett szavát kimondta. Az ezt megelőző, még jobbra gagyogáshoz hasonlító, illetőleg hangutánzó próbálkozásait jelen kérdéskörben, tudományos szempontból nem vettem figyelembe.

A szókincs jellemzői a saját kutatásomban

A teljeskörűen regisztrált kicsit több mint 1500 verbális megnyilatkozást tartalmazó gyűjtés anyagát az alábbiakban 500-as csoportosításban külön elemezve mutatom be, annak érdekében, hogy az átmenetek, illetve a finomabb fázisok jobban kirajzolódhassanak belőle.

Az első 500-as elemzési csoport M. F. 15 és 19 hónapos kora között elhangzó közléseiből állt össze. A 2. nagyjából 500-as elemszámot 19-20 hónapos korában rögzítettem. A 3. körülbelül 500-as gyűjteményt szintén a 20. hónapban adatoltam. Mindez azt jelenti, hogy a teljeskörűen dokumentált, és általam korainak nevezett korpusz a nyelvi fejlődés fél évét öleli fel.

A legkorábbi korpusz jellemzői – M. F. első 500 közlése

M. F. első szava az igen volt, emellett az első 5-ben volt kifejezetten nehéz szó (mignon) és összetett szó (nagy mama) is. Ez nem teljesen igazodik Schultze törvényéhez, amely azt mondja ki, hogy a fiziológiai szempontból könnyebben ejthető hangok hamarabb jelennek meg a beszédben, mint a nehezebben ejthetők (Neuberger, 2014: 44).

Elemzői szemmel kifejezetten sok érdekességet tartogatott ez a legkorábbi korpusz, hiszen igen gazdag nyelvi, és nagyfokú változatosságot mutat. M. F. használt ragozott alakokat (abba, abból, arra), megjelent nála a birtokviszony kifejezése (bajsa, hasa, háta, lába), továbbá nagy arányban emlegette a családtagok, barátok és meseszereplők tulajdonnevét: Anna, Béla, Papi, Pipi, Babóc=Babóca, Binko=Bingó, Bó=Bóbita.

Fonológiai szinten figyelemmel lehet lenni a hasonulás szabályaira (j és r, j és l, t és g, valamint t és d betűkettősökben): deje=gyere, gyeje=gyere, ety=egy, jépa=répa, jojjo=roller, jök=lök, hót=hód.

Figyelemre méltó, hogy egyes szám harmadik személyű alak (tesz) mellett megjelentek egyes szám második személyű (jössz, kérsz) és többes szám második személyű alakok (öncsü=öntsük), és hogy már ekkor használta a felszólító módot (állj, dőlj, japozz =lapozz).

Ez utóbbi nem áll teljesen párhuzamban azzal a megfigyeléssel, miszerint az igei személyragozásban először az egyes szám első és harmadik személyű alakok jelennek meg (Neuberger, 2017). Igazolja viszont azt, hogy az igemódok közül először a kijelentő, majd a felszólító mód jelenik

meg a beszédben, továbbá azt, hogy az igeidők sorrendjében előbb a jelen, majd a múlt idő jelenik meg (Neuberger, 2014). A saját kutatásomban ezek kis időbeli különbséggel mutatkoztak már a legkorábbi korpuszban is.

A kezdeti szókincs bővelkedett dajkanyelvi elemekben (cici, cincin, csücsü, hápi, paci, pápá), és voltak benne hangutánzó szavak (gágá, hápháp, mekmek). A korai közlések több mint 2,3%-a volt igekötős alak, amelyek között egy múlt idejű is előfordult: elbújt, eldőlt, elfér, elkap, ellapoz, elmász, elment, elszak=elszakadt (korábbi változatában: elsza), eltép, eltesz, eltört, elvág.

M. F. egészen korai megnyilatkozásai között volt képzett alak (babás) és tárgyraggal ellátott (borsót). A kezdeti gyűjtésben volt kételemű közlés: ezt is. Változatosságot mutatott, hogy az első pár hónapnyi közlés során mennyi féle alakban használta a saját nevét: Fancsa, Fancsi, Fanni, Fannika.

A 21. századi babák verbális jellegzetessége lehet, hogy modern technikára utaló szavak is tetten érhetőek voltak az egészen kiskori beszédben (bizonyos esetekben még nem tökéletes ejtéssel): iPad, iPaden, pendrive, szkájpól, vin=winchester, YouTube, zoom. M. F. korán megfogalmazott kérdéseket: ez mi?, micsiná=mit csinál(sz)? /korábbi változatában: micsi?/.

Az első 500 közlés a szófaját tekintve igen változatos volt: az összes alapszófaj (ige, főnév, melléknév, számnév, határozószó, névmás, igenév) megtalálható volt benne, ezen kívül tartalmazott viszonzót és mondatszót is. Ha a szófaji kategóriák alcsoportjait is megvizsgáljuk, akkor elmondható: a viszonzók közül az első periódus közléseiben csupán névelő, névutó és kötőszó nem fordult elő. Ennek példáit mutatja a 3. számú táblázat.

A saját tapasztalataimmal nem vág egybe, amit Cseh mutatott ki: gyűjtésében az összes alapszófaj megtalálható volt a gyermeki beszédben (Cseh 1984: 904).

3. táblázat: A korai beszédben megjelenő szófajok és azok példái az első 500 megnyilatkozás alapján

| szófaj | példa |
|--------------------------|--|
| alapszófajok | |
| ige | <i>áll, bont, épít, eszik, fest, ül, van</i> |
| főnév | <i>játék, kampó</i> |
| melléknév | <i>bibis, buszos, csíkos, fincsi, gyors, kék, pici, pink, kócos, komoly, csini</i> |
| számnév | <i>ety=egy, kettő, háom=három, négy, öt, hat</i> |
| határozószó | <i>gyorsan, kint, lent, most</i> |
| névmás | <i>azt is, ebbe, ennyi, ez, itt, mi, mind, oda, ott, te, az</i> |
| igenév | <i>inni</i> |
| viszonyszók | |
| névelő | - |
| névutó | - |
| igekötő | <i>be, el, föl, le, szét, vissza</i> |
| kötőszó | - |
| szóértékű módosítószó | <i>még, nem</i> |
| mondatszók | |
| indulatszó | <i>jaj, fujj</i> |
| mondatértékű módosítószó | <i>kösz, köszí, igen, szia, szervusz, aha, bimm, bamm, pöcc, potty</i> |

Forrás: saját gyűjtés

A legkorábbi korpuszban is figyelemmel követhettük a ragok, jelek, képzők variabilitását. A kezdeti beszédben voltak határozói ragos alakok (abba, abból, arra, ebbe, gyorsan, háttal, iPaden), igei személyragos (kérsz) és tárgyragos alakok (azt is, borsót, ezt is, szappant). A legzsengőbb szókincs bővelkedett birtokos személyjeles alakokban (bajsa, farka, hasa, háta, lába, párja, talpa, ujja). Emellett megtalálható

volt a jelek között a felszólító mód jele (állj, dőlj, japozz=lapozz) és a múlt idő jele (elbújt, eldőlt, eltört).

A gyűjtemény tanúskodott kicsinyítő, becéző képzős alakokról (Fancsi, Fannika, kősi, parcsi, pizsi, sajti, soncó, tánci, tejci, üdcsi) és melléknévképzős alakokról (babás, bibis, bummás, buszos, hápis, kócos). A képzők közül jelen volt továbbá a korai beszédben a főnévképző (tartó), a melléknévi igenév képző (dobó), a főnévi igenév képzője (inni) és az igeképző (eszik).

Bakk-Miklósi kutatásában a következő szemantikai mérőket alkalmazta a szókincs gyarapodásának mérésére: emberek, események, mindennapi tevékenységek, étel, testrészek, öltözködés, állatok, közlekedési eszközök, játékok, ház körüli tárgyak, elhelyezkedés, társas szavak, leíró szavak és szituációs szavak (Bakk-Miklósi, 2006). Magam is megvizsgáltam az M. F. beszédében tapasztalható főbb témaköröket, és a csoportosításom több kategóriában is rokonságot mutat a Bakk-Miklósi által alkalmazottakkal (lásd 4. sz. táblázat). Tekintettel arra, hogy M. F. az idő tájt a családon kívüli mindennapi életében hallott idegen szavakat, ezek is megjelentek a korai beszédében. Emiatt ezt külön kategóriának vettem fel.

4. táblázat: A megnyilatkozások jellemző kategóriái az első 500 közlésben

| csoport | példák |
|--------------------------|---|
| általános étel | <i>pizza, rizs, sajt, soncó, vaj, vis=virslis, zsöm=zsömlé, hami</i> |
| gyümölcsök | <i>alma, banán, körte</i> |
| zöldségek | <i>borsó, parcsi</i> |
| állatok | <i>bálna, cápa, dínó, hattyú, hörcsög, kukac, láma, mokus, őz, panta=panda, piny=pillangó, sárkány, vakond</i> |
| színek, mintázat | <i>kék, pink, sárga /korábban: sá/, zöld, pizs=piros, söt=sötét, pöttyö(s), csikos /korábban: csí/</i> |
| italok | <i>bor, tejci, üdcsi, üdcsü=üdítő, víz</i> |
| lakáshoz köthető tárgyak | <i>ágy, ajtó, csempe, hűtő, kád, küszöb, lámpa, lakás, párna, kanál, olló, gyertya, polc, porszó=porszívó, szőnyög=szőnyeg /korábban: szőny/, faka=fakanál, ekké=erkély</i> |

| | |
|---|---|
| tulajdonnevek | Anna, Béla, Babóc=Babóca |
| közlekedési eszközök | autó, bici=bicikli, busz, hajó, kam=kamion, motorj=motor, vi=villamos |
| emberek | anya, apa, nagymama, baba, bácsi, apác=apáca, lány /korábban: jány/, néni, fiú, ember |
| testrészek | fül, áll, comb, haj, hajszás, lábujj, száj, szem, talpa, térd, pocó, popó, puncó, puncus, fej, köt=köldök, kéz, bajsza |
| külső helyszín | bolt |
| mennyiségre utaló szavak ezen belül számok: | sok, utolsó, deci, hicci=kicsi, még, összes, pici, ennyi ety=egy, kettő /korábban kettő/, háom=három, négy, öt, hat |
| nemzetiség | ánkol=angol, magy=magyar /korábban: má/, fanci=francia /korábban: fanka, fanc/ |
| természet | virág, bokor /korábban: boko/, bunkó /mint fahasáb/, folyó, föld, csi=csillag, gomba, kő, fa |
| időjárás | hó, mínusz, nap, napocs=napocska, sár |
| ruhadarab | póló, pizsi, sapa=sapka, sapus=sapka, sál, naci, kapuc=kapucni, butyo=bugyi, cipi=cipő |
| szociális aktusok | szervusz, szia, kösz, köszi |
| térhelyzetre utaló szavak | arra, be, bele, benne, föl, itt, kint, le, lent, messzi, oda, ott, potty, rajta, tete=teteje, szét, el |
| időhelyzetre utaló szavak | most |
| tagadás | nincs, nem |
| fokozás | túl |
| felkiáltás | jaj, jesszus |
| idegen nyelvű | Fisch (német; hal), Fuchs (német; róka), Hund (német; kutya), Katze (német; macska), Gücci (=Grüezi; svájci német köszönés), ja (német; igen), oh, dzsi (=oh, Jesus), yes (angol; igen) |

Forrás: saját gyűjtés

A vizsgálatom kimutatta, hogy M. F. korai közléseiben a főnevek aránya 58,3% volt, emellett volt 13,5%-nyi ige és több mint 5% melléknév. Ez

igazodik ahhoz a kutatási tapasztalathoz, amelyet Bakk-Miklósi idéz az egyszavas megnyilatkozásokkal kapcsolatban: „E fejlődési szinten használt legtöbb szónak (kb. 60%-nak) megnevezési funkciója van, ezek később főnevek lesznek, kb. 20%-uk fejez ki cselekvést, sok közülük ige lesz.” (Bakk-Miklósi, 2006).

Az adataim részben párhuzamban állnak Wéber eredményeivel, aki azt rögzítette, hogy a korai beszédben sem a főnevek, sem az igék nincsenek túlsúlyban; illetve ugyanő ugyanott a névmások sokféleségét figyelte meg az első hónapok beszédmintáiban (Wéber, 2011:147-148). Ezzel egyidejűleg a mutatószámaim bizonyos fokig megfeleltethetőek a Gertner által feljegyzetteknek (1982), miszerint a gyerekek szókincsében a főnevek dominánsak (idézi Neuberger, 2017). Az általam tapasztalt arányok eltérnek ugyanakkor a Cseh által rögzítettektől, akinél a legtöbb feljegyzett szó főnév (kb. 40%) és ige (31,6%) volt (Cseh, 1984: 904).

S. Kádár adatai alapján először a személyek és tárgyak jelennek meg a gyermeki beszédben, s azt követik a megnevezések, főnevek, majd a tárgyakkal való cselekvés. Utoljára a viszony és tulajdonság kifejezése mutatkozik meg, míg végül a határozószók és melléknevek fordulnak elő (S. Kádár, 1985: 8). Magam ezek mindegyikét adatoltam M. F. korai beszédstádiumának 2 hónapja alatt.

Adataim igazolják az újabb gyereknyelvi kutatás tapasztalatait: „a kicsik már a lexikális fejlődés kezdetén elsajátítanak tulajdonneveket” (Reszegi, 2015: 84). A kezdeti korpuszban magam 27 tulajdonnevet jegyeztem fel (az összes korai közlés 5%-át), amelyek közül 4 saját magára vonatkozott.

A legkorábbi korpusz jellemzői – M. F. második 500 közlése

Az alábbiakban arra fókuszálva mutatom be ennek a közléscsoportnak a főbb sajátosságait, amely jellemzőkben az eltér az első 500-as csoporttól.

A korábbi hónapokhoz képest a második 500-as alkörpusz újdonsága, hogy M. F. elkezdett érdeklődni az ábécé, illetve annak a betűi iránt, és közülük többet el is sajátított. Ezeket ő nemcsak mondta, hanem – néha még változó magabiztossággal ugyan, de – fel is ismerte. Ugyanekkor már 10-ig tudott számolni, aminek folyamánya, hogy a számnevek megjelentek a szókincsében. M. F. beszédében az idő tájt bukkantak fel a kételemű kapcsolatok, szintagmák, amelyek – természetes módon – leginkább a két szülőjével álltak összefüggésben.

M. F. közléseiben fel lehetett figyelni az önértelmezés eszközeként az énrre. A saját magára vonatkozó utalások közül újszerűek voltak a Fancsika és a Fancsi lát.

Az első 500-as csoportból még hiányzó szófajok közül ebben az alkorpuszban megjelent a kötőszó (és). A jelen és a múlt idő használata után ez a gyűjteményegység mutatott jövő idejű alakot is (lesz cici), ami azt jelenti, hogy M. F. 19-20 hónapos korában az összes igeidőt használta. Nyelvhasználatában tetten érhetőek voltak a korai alkudozás, igénykifejezés kéttagú elemei (hami még, még csücsü, még fotó, még gogó, még nyuszó, nyuszó még), ami később, a 2-3 éves kori beszédében további változatos színeket mutatott meg.

Újdonság volt továbbá, hogy míg az első 500-as csoportban a tagadás még mint viszonyzó (szóértékű módosítószó) jelent meg, a második 500-as gyűjtésben a tagadás zömmel kételeműként fordult elő (ennek példáit az 5. számú táblázat tartalmazza). Újszerű volt, hogy hallhattunk M. F.-től hosszabb közlést egy mondókából: zsip zsup kenderzsup (korábbi változatában: zsip zsup kenzsup).

Kommunikációs ugrásról tanúskodott, hogy M. F. olyan, kifejezetten nehéz összetett szavakat is használt, mint például az ágynemű, cipifűző=cipőfűző, csikóhal, folyószűrő=lefolyószűrő, kézmosó, krémszag, hajkefe, szempont vagy tépőzár. Ezzel egyidejűleg M. F. közléseiben elkezdtek szaporodni a mondatkezdemények (de van, hó söpör) és a komplex jelentésű mondatcsírák (nyomó szőlő=nyomjuk, indítsuk el a szőlős dalt). Az általa kimondott szavak közül kiemelkedett a persze és a pláne, továbbá a borza=borzasztó, fontos, túl nagy, átbekkelt (korábban: ábek), komoly, szönyű=szörnyű, kampusz=krampusz, miná=minimál melléknevek. M. F. akkoriban többek között olyan igéket használt, mint a gyilkol, a csábít, a száguld, a gondony=gondol és a szédül, továbbá olyan főneveket, mint a kultúra, kupon, kütyü, masi=masina, szempont, figur=figura, sziki-szökő (=sziki-szökevény). A közléseiben megjelenő új tartalmak új szemantikai kategóriaelemek felvételét tették szükségessé (ezt az 5. számú táblázat mutatja).

5. táblázat: A megnyilatkozások jellemző kategóriái a második 500 közlésben

| csoport | példák |
|----------------------|---|
| ábécé és annak betűi | <i>A, A bata= A betű, cé=C, ez cé, dé=D, ef= F, el=L, en=N, er=R, gé=G, há=H, iksz=X, ip=Y, kú=Q, o=O, illetve O ott, zé=Z, dupvé=W</i> |

| | |
|--|--|
| szülőkkel kapcsolatos közlések | <i>anya fűz, anya hoz, anya körme, anya lők, anya rugó, apa dolgoz, apa kész, apa nyiss, apa rak</i> |
| földrajzi nevek | <i>Japán, Kína, Mexi=Mexikó</i> |
| háztartás eszközei | <i>cérna, cip=cipzár, cipifűző=cipőfűző, edényt, fakko=flakon, hajkefe, mosópoj=mosópor, öb=öblítő, patent /korábban: pant/, resze=reszelő, serp=serpenyő, tányér, tépőzár</i> |
| állatvilág | <i>bájány=bárány, csibi=csibe, csikó, csikóhal, fiók=fióka, harkály, gólya, fecsi=fecske /korábbi változatában: fecs/, kate=katica, kecs=kecske, kígyó, ló, mammó=majmóca, mat=madár, meng=menyét, orsz=orrzarvú, orszon=oroszlán, papa=papagáj, ping=pingvin, sija=sirály, tucc=strucc, viziló /korábban: vízl/, zeb=zebra, zsi=zsiráf, pók /korábban: pok/</i> |
| szociális aktusok | <i>köszönöm /korábban: köszö/, jó éjszakát /korábban: jojsza/</i> |
| színek, mintázat | <i>barna, józsó/rózsó=rózsaszín, nancssárga=narancssárga, szürkő=szürke, türkiz, tarka, vi=világos</i> |
| gyümölcsök | <i>eper, fűg=füge, málna, mand=mandarin, mangó, szőlő</i> |
| mennyiségre utaló szavak ezen belül számok: | <i>másfél hét, nyolc, kilc=kilenc, tíz</i> |
| testrészek | <i>arc, arca, álla, fog, has, nóz=nózi, nyak, szakáll /korábbi változatában: szak/, szeme, körme, csukó=csukló</i> |
| ételek | <i>szigombó(n)c =szilvásgombóc, tész=tészta, tojs=tojás, hotdog, kaja, kajcsi, körte az, legyöngy=levesgyöngy, gríz, csoko=csoki, hal hami, hami haza, hamiz</i> |
| italok | <i>tea, kaka=kakao</i> |
| nemzetiség | <i>hond=holland</i> |
| közlekedési eszköz | <i>hajokop=helikopter</i> |
| természet | <i>bambusz, bimbó, bodza, pázsit, rönk, bot</i> |

| | |
|---------------|---|
| térhelyzet | <i>bal, jobb, körbe</i> |
| tagadás | <i>ne mássz, nem Babóc=nem Babóca, nem dől, nem férsz, nem fincsi, nem fog, nem jó, nem kapar, nem lát, nem mata=nem matat, nem meleg, nem nyomó, nem pizsi, nem szabad, nem szólt, nem viszi, nincs hang, nincs hó, nincs söt=nincs sötét, nincs több, nincs zsebi, nínó nincs</i> |
| időjárás | <i>cúg, esik, eső, hó söpör, hópely=hópehely, hőmérs=hőmérséklet, nagy hó, süss nap, szél, nincs hó, ernyő, es=esernyő</i> |
| ruhadarab | <i>zok=zokni, bugyó=bugyi</i> |
| fokozás | <i>több</i> |
| idegen nyelvű | <i>der Speck (német; bacon), rain (angol; eső), and (angol; és), duck (kacsa; angol)</i> |

Forrás: saját gyűjtés

A legkorábbi korpusz jellemzői – M. F. harmadik 500 közlése

Az alábbiakban ugyanúgy járok el a harmadik 500-as egység bemutatásakor, ahogyan azt a második csoport esetében tettem: a főbb újdonságokat emelem ki.

Az M. F. beszédéből korábban hiányzó szófajok közül ekkorra megjelent a névutó (ajtó mögé, háta mögé) és a névelő (elment a gogó). Ezáltal a teljeskörűen dokumentált, fél évet felölelő korpuszban mindössze a kötőszó nem fordult elő. Ennek részben oka, hogy akkoriban M. F. még nem beszélt összetett mondatokban.

Az idő tájt jelentek meg M. F. legelső mondatkezdeményei (csócs jököz=csócsálja a törülközőt, dobó bácsi szem=kidobja a bácsi a szemetet), továbbá akkor mutatkoztak meg az első nyelvileg teljes mondatok is: Zsuzsi elment haza, ez is csíkos, ez is meleg, ez is nancs=ez is narancssárga, ez is o=ez is O betű, ez is tek=ez is teknős. Ebben a periódusban lehetett találkozni az első négytagú mondattal is: hangos WC, apa húz (=apa lehúzta a WC-t, ami hangos volt).

A saját magára vonatkozó közlések között újdonság volt, hogy – j és r betűcserével – mondta a teljes nevét: Mágoji Fancsi, Mágoji Fancsi baba. Az előzőekben tapasztalható önmegnevezésekhez képest nem csak az volt

újszerű, hogy saját magát a teljes névével illette, hanem az is, hogy szaporodtak a róla szóló kéttagú mondatok: Fancsi álmos, Fancsi baba, Fancsi eljöpült, Fancsi kap, Fancsi kér, Fancsi mond, Fancsi nyomó, Mágoji, nem Mágori, picuj Magoji.

A nyelvi fejlődésnek abban a szakaszában a tagadás viszonylag nagy számban jellemezte M. F. beszédét (lásd a 6. sz. táblázat vonatkozó példáit), melyben megjelentek háromtagú tagadó szerkezetek is. Többféle közlést lehetett hallani az ott mutatónévmással: ott a hápi, ott csiga, ott fül, ott gogó pirs=ott a piros golyó, ott jön, ott Mama, ott rücsök, ott szí=ott szív, ott vau, alma ott. Az előző 500-as csoportban apával és anyával kapcsolatosan megjelent kételemű közlések tovább bővültek.

Az az idő tájt M. F. által használt összetett szavak a következők voltak: automata, bolondgomba, bűvárszemüg=bűvárszemüveg, fakanál, fenyőfa, fogkefe, földszint, füldegó, fürdőszoba, gummocsim=gumicsizma, harsnaci=harisnyanaci, hasmenés, időjárás, innivaló, játszónaci, kakacsigi=kakaócsiga, kávéfőző, kukoautó=kukásautó (korábban: kuko), léggömb, locsolkanna=locsolókanna, mindkettő, mosogszer=mosogató-szer, napforgó=napraforgó, papírsárkány, rajzlap, rendőr, sebváltó, szöszhenger, tökmag, tönkmegy=tönkremegy. Voltak dajkanyelvihez hasonló összetett szavai, mint például babakocsó, babazozó, bébihómi, pancsivíz, vízbabó, továbbá változatosan képezte az igéket a vissza igekötővel: visszacsuk, visszacsukó, visszacsücs, visszafordul, visszajön, visszakup (visszakapcsol értelemben is), visszament, visszaszáguldó, visszateker, visszatesz. Ugyanez az igekötő jelent meg továbbá a következő szerkezetekben: vissza bagoly, vissza busz, vissza kampó. Több általa használt szintagmában alkotóelem volt a csupa szó: csupa morzsa, csupa sár, csupa víz, csupa zöld.

6. táblázat: A megnyilatkozások jellemző kategóriái a harmadik 500 közlésben

| csopord | példák |
|--------------------------------|--|
| ábécé és annak betűi | <i>ez is o=ez is O betű</i> |
| szülőkkel kapcsolatos közlések | <i>anya dolgoz=anya dolgozik, anya kell, anya kézmosó, anya nyiss, anya nyomó, apa át, apa háló=apa telefonja, apa pisil, apa segítség, apa tankol</i> |
| földrajzi nevek | <i>London</i> |
| lakás részei | <i>fürdőszoba, másik szoba, szoba</i> |

| | |
|--------------------------|---|
| háztartás eszközei | <i>fakanál, fogkefe, fűszer, kávéfőző, locsolkanna=locsolókanna, mosógép, mosogyszer=mosogatószer, szöszhenger, taka=takaró</i> |
| állatvilág | <i>bagoly jön, csibe, ez is tek=ez is teknős, kojlo bumma=koalamackó, kukic=kukac, madár, makoj=makimajom, nagy vau, ott a hápi, ott csiga, ott vau, piny ott=pillangó ott, séti vau, szúnyog, tek kész=teknős kész, varjú, vissza bagoly, süni</i> |
| szociális aktusok | <i>szia hápi, szervusz baba</i> |
| színek, mintázat | <i>barnás, cintsárga=citromsárga, csupa zöld, ez is csíkos, ez is nancs=ez is narancssárga, fekete, józso nyuszó=rózsaszín nyúl, türkizkék, zöld golyó, zöld híd, ott gogó pirs~ott a piros golyó</i> |
| gyümölcsök | <i>alma ott, almás</i> |
| zöldségek | <i>borsó lesz, papi=paprika</i> |
| mennyiségre utaló szavak | <i>hicsit=kicsit, icipici, icipici baba, mindkettő, miú sok, pici falat, pici játszi, pici láb, pici van, pici vau, picit, sok baba, sok babóc, tele, tele játszi, tele pocó, tele van</i> |
| ezen belül számok: | <i>öt hat hét, húsz, kettő van, kettő vau, nulla</i> |
| testrészek | <i>fönt lábujj, kint lábujj, lába körbe, miú szája, ott fül, tappancs, válla</i> |
| emberek | <i>pos néni=postás néni, rendőr, szom néni=szomszéd néni, vadász, utas</i> |
| ételek | <i>csoki, kakacsigi=kakaócsiga, liszt, majonéz, méz rossz, szötő=süti, tejszój=tejföl, torta, tök, tökmag, zsij=zsír</i> |
| hét napjai | <i>szombat, szabad péntek</i> |
| italok | <i>hab kaka=habos kakaó, innivaló, koja=kóla</i> |
| nemzetiség | <i>másik angol</i> |
| közlekedési eszköz | <i>bicaj, busz element, buszok, element bicik=element bicikli, element von=element vonat, kukoautó=kukásautó /korábban: kuko/, megy autó, nagy autó, nagy kam=nagy kamion, ninótó=ninóautó, repüjjő van=repülő van, viny=villamos, vissza busz</i> |

| | |
|---------------|--|
| természet | <i>domb, dombon, erdő, fa nagy, fenyőfa, fű, göröngy, homok, nagy kő, napforgó=napraforgó, talaj</i> |
| térhelyzet | <i>balra dől, fönt cipi, fönt lábujj, kint lábujj, körbemeget, közép</i> |
| tagadás | <i>nem az, nem borul, nem csuk, nem fér, nem hall, nem lök, nem ment el, nem néz, nem pancsi, nem pisz=nem piszkál, nem potty, nem ragaszt, nem tetszik, nem tudó, nem tudom, nem volt, nincs hely, nincs kész, nincs luk, nincs másik, nincs sapa=nincs sapka, nincs senki, nincs szemüge=nincs szemüveg, vi nincs=virág nincs, nem férsz oda, nem fog menni, nincs elég hely</i> |
| időjárás | <i>csupa sár, csupa víz, elment napocs, felhő, időjárás, napocs süt, süt napocs</i> |
| ruhadarab | <i>cipőt, gummocsim=gumicsizma, harsnaci=harisnyanaci, jakó=zakó, játszónaci, juha=ruha, kanding=kardigán, kinő cucc=kinőtt cucc, másik kesz=másik kesztyű, naci még, pizsis, pizsis csücsül, póló csuk, új naci</i> |
| fokozás | <i>még cici, még eper, még fa, még megy, még repülő, még sajt, még szabad, tejszøj még=tejföl még</i> |
| idegen nyelvű | <i>je (én; francia), shut (angol; csuk), town (angol; város)</i> |

Forrás: saját gyűjtés

Összefoglalás

Ebben a dolgozatban M. F. korai beszéd(fejlődés)ének jellemzőit kívántam bemutatni az első szavak megjelenésétől (15 hónap) számított féléves időintervallum példáin keresztül. Az elemzésre kiválasztott korpuszban a 20 hónapos életkor praktikussági korlátot jelentett: ugyanis addig tudtam teljeskörűen adatolni minden elhangzott közlést.

Az elemző munka során számomra külön érdekességet jelentett, ami ugyanakkor a szakirodalmi példák alapján is újszerűnek hat: M. F. szókincsének és kifejezőkészségének gyors ütemű fejlődése. Mindaz a közlés, amelyet tőle az első hat hónapban hallottam, nem csupán mennyiségi mutatói miatt tart számot kutatói figyelemre, hanem kvalitatív referenciái miatt is. Izgalmas annak a feltérképezése, hogy egy, a beszédét éppen csak próbálgató baba hat hónap leforgása alatt arra a verbális

szintre jut el, hogy az általa használt szavak, szóalakok és mondatkezdemények száma több mint másfélezer lesz. Emellett külön figyelemre méltónak tartom azt, amilyen mélységek és nyelvi finomságok jellemezték a korai beszédét. Egyfelől precíz, jellel, raggal, illetve képzővel ellátott szóalakokat használt, másfelől többféle igemód és igeidő használatának birtokában volt, amely közlések a legtöbb szófaji kategóriát lefedték. Érdekesnek tartom azt, hogy mondandója mennyiféle közléstéma köré csoportosult, és hogy a mindennapi élet mennyi területét lefedte. Ezek ugyanis megmutatják mindazt, ami egy kisbabát a világból érdekel, és amelyet már nyelvileg is meg tud jeleníteni. Az összegyűjtött korpusz számomra hűen mutatja, hogy M. F. milyen választékosan fogalmazott zsenge kora ellenére, illetőleg hogy milyen sokféle elemből állt a korai nyelvi kifejezőkészlete.

Jelen tanulmány írásakor M. F. néhány hónappal múlt három éves, és napjainkra egy több mint hatezer-ötszáz nyelvi közléselemből álló adatbázis áll a rendelkezésemre. Ma már látom: ez a sokrétű verbális megnyilatkozásokból álló gyűjtemény számos, további elemzési potenciált rejt magában.

Irodalomjegyzék

Bakk-Miklósi K. (2006) A nyelvi fejlődés, az anyanyelv elsajátítása. Magiszter, Kolozsvár

Bakonyi H. (1918), A gyermeknyelvi szókincs fejlődése: A gyermek 12. 337 — 382

Cseh M. (1984) A kisgyermek szókincsének lexikológiai vizsgálata (babaszótár), Hungarológiai Közlemények 1. évf. 2. sz.: 901-936

Gósy M. (1984), Hangtani és szatani vizsgálatok hároméves gyermekek nyelvében, Akadémiai Kiadó

Gósy M. (1999). Pszicholingvisztika. Corvina Kiadó. Budapest.

Keszler B. (szerk.) Magyar grammatika, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2000

Lengyel Zs. (1981) A gyermeknyelv. Gondolat Kiadó, Budapest

Neuberger T. (2014): A spontán beszéd sajátosságai gyermekkorban

Neuberger T. (2017): A szókincs alakulása a beszédfejlődésben, in: Gyermeknyelv 121-139

Reszegi K. (2015): A tulajdonnevek a gyermeki nyelvelsajátításban, Névtani Értesítő 37. 83–97.

S. Kádár J. (1970). A szókincs és a szófajok gyakoriságának alakulása 3-6 éves gyermekek beszédében verbális feladatmegoldás, illetve kommunikáció során. Általános nyelvészeti tanulmányok 7. 1970 49-159

S. Kádár J. szerk. (1985) Beszéd és kommunikáció az óvodás és kisiskoláskorban. Akadémiai Kiadó. Budapest.

S. Meggyes K. (1971), Egy kétéves gyermek nyelvi rendszere, Akadémiai Kiadó

Wéber K. (2011): „Rejtelmes kétféleség”. A kétféle igeragozás elkülönülése a magyar nyelvben, doktori disszertáció, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

HA CSAK EGY TANULMÁNYT OLVAS EL, EZ LEGYEN AZ! – AVAGY MI AZ A CLICKBAITING, ÉS MIÉRT UTÁLJA MINDENKI?

PAPP-VÁRY ÁRPÁD FERENC

habilitált főiskolai tanár, dékán
Budapesti Metropolitan Egyetem
Üzleti, Kommunikációs és Turisztikai Kar
apappvary@metropolitan.hu

FARKAS MÁTÉ

senior PR-szakértő
One on One Kommunikáció
mate.farkas@oneonone.hu

Absztrakt

A clickbait (szó szerinti fordításban klikkhalászat) gúnyos kifejezés arra a webtartalomra, amelynek deklarált célja az online hirdetési bevételek generálása szenzációhajhász címeken keresztül. A kattintásvadászok jellemzően a pszichológiai nyomásgyakorlásra építenek: múlhatatlan kíváncsiságot igyekeznek stimulálni, és olyan szerkezetet használni, amellyel előre csak minimális konkrétumot árulnak el a címről. A clickbait elsősorban három jelenséget használ ki: az emberek nem szeretik a kétértelműséget (ezért szeretnék megszüntetni ezt a bizonytalansági állapotot), nem kedvelik a befejezetlen feladatokat (tudni akarják a teljes sztorit), és félnek, hogy lemaradnak valamiről (FOMO – Fear of missing out). Az amerikai piacon a clickbait a bulvároldalak mellett a szeriöz sajtóba is befészkelte magát, és a 2016-os évre már olyannyira uralta az online médiát, hogy a Facebooknak is szigorítania kellett a híreket rendszerező algoritmusán. A legnagyobb közösségi oldal mellett maguk a fogyasztók is ellenállóbbá váltak, sőt, clickbait-leleplező oldalakat indítottak el. Jelen tanulmányban a neves amerikai techoldalakon megjelent írások alapján rendszereztük a kattintásvadászat múltját és jelenét, azonosítottuk az elterjedését támogató környezetet, és

kigyűjtöttük a leggyakoribb példákat, amivel egy átlagos magyar felhasználó is naponta találkozhat.

Kulcsszavak: *hírszerkesztés, online újságírás, Facebook, algoritmus, manipuláció*

Pulitzer idejében is alkalmazták

Nem fogja elhinni, honnan indult... A kattintásvadász címeket hajlamosak azonnal bulvárújságírással összekötni, történelmi gyökere azonban sokkal korábbról, a 19. századi „sárga újságírás”-ból eredeztethető. A magyar származású, legendás Joseph Pulitzer lapja, a New York World és ádáz ellenfele, William Randolph Hearst New York Journal c. lapjai között óriási téttel bíró példányszámháború zajlott. A jelentések szerint a piaci szereplők mindkét újságot szenzációhajhászással vádolták meg, habár mindkettő komoly, tényfeltáró cikkeket is publikált. A rosszálló sárga újságírás kifejezést először vetélytársuk, a New York Press használta rájuk 1897-ben. Pulitzer a konkurenciaharcban a „Yellow Kid” c. képregénnyel próbálta megnyerni a kevésbé szofisztikált nyelvezetet kedvelő olvasóközönséget (Campbell 2001, Róka 2008). A cikkeknek minden esetben figyelemfelkeltő címeket adott, a mellékletet pedig sárgára színezve nyomtatta, hogy ezzel is megkülönböztesse magát a versenytársaktól. Az újítás pedig bejött: az egyszerű nyelven írt, sematikus figurákkal megoldott képregény hamar népszerű lett a szegényebb rétegek, sőt az angolul írni-olvasni alig tudó, de mind nagyobb számban érkező bevándorlók között is. Később, az 1950-es években alkotó legendás reklámszövegíró, David Ogilvy is hangsúlyozta a címek központi szerepét (Wilkinson, 2016): „Átlagosan 5-ször annyi ember olvassa el a címet, mint a főszöveget. Ha megírtad a címet, az egy dollárodból 80 centet már el is költöttél” – utalva arra, hogy a fizetett cikkeknél hatványozottan figyelni kell arra, hogy hatásos címsort alkossanak meg a reklámügynökségek. A clickbait jelensége tehát nem ma alakult ki, csak technikai alkalmazása vált sokkal modernebbé: a világ legolvasottabb online hírportálja, az amerikai BuzzFeed „Az egyiptomi zavargások bemutatása Jurassic Park GIF-eken keresztül” példája is kísértetiesen hasonló hírfogyasztási jegyekkel rendelkező célközönséget kíván megszólítani.

Drasztikus figyelemcsökkenés – már az aranyhal is tovább bírja az embernél

Nehéz visszaemlékezni azokra az időkre, amikor még nem voltunk telebombázva a következő szalagcímekkel: „Nem fogod elhinni, mi történt, miután...”, „Ez a legcukibb dolog a világon...” „A legnagyobb hiba, amit elkövethetsz...”, „Ki nem találná...”. A tömeges elterjedésük, és kezdeti sikerességük mögött tudományos háttért is felfedezhetünk. Az amerikai Bluleadz digitális marketing ügynökség szakmai blogbejegyzésében (2018) három fő pszichológiai jelenséget emel ki a szerző, hogy miért lehetnek ilyen népszerűek ezek a kattintásvadász tartalmak: 1. Nehezen bírjuk a kétértelműséget; 2. Zavarnak a befejezetlen feladatok (Zeigarnick hatás); 3. Félünk, hogy kimaradunk valamiből (FOMO, azaz a fear-of missing out). A kétértelműség megszüntetésére való vágy, és a befejezetlen feladatok miatti kényelmetlen érzés általános pszichológiai jelenség, a FOMO azonban már az újkori „virtuális világ” miatt alakult ki (Przybylski et. al. 2013), és nemcsak a clickbait, hanem minden közösségi oldal épít rá. Az ingergazdag online környezet miatt ugyanis olyan drasztikusan csökkent az emberek figyelme – a 2000-ben mért 12 másodpercről 2013-ra 8 másodpercre miközben az aranyhalé 9! (Microsoft Attention Spans Research Report 2015) – hogy egész egyszerűen muszáj „nagyot mondani”.

A clickbait-jelenségre az Egyesült Államokban a tipikusan bulvár tartalommal dolgozó Huffington Post, az Upworthy és a BuzzFeed erősítette fel leginkább. A bulvároldalak által felpumpált ingerküszöbvel rendelkező piachoz később a szeriöz sajtó is alkalmazkodott, és az online verziók által publikált cikkeknél például a tekintélyes New York Times és a Washington Post is sokszor használt kattintásvadász címeket, forgalomnövelés céljából.

A Complex.com (2014) például csokorba szedte a New York Times leginkább szenzációhajhász címsorait, melyből az egyik legjobb példa a következő: „One Part Mr. Peanut, One Part Hipster Chic: The Monocle Returns As A Fashion Accessory.” Azaz: „Félig Mr. Mogyoró, félig hipster elegancia: A félszemüveg visszatér a divatkiegészítőként.” Habár az újság ebben nem használja a sokszor alkalmazott „Sokk”, a „Döbbenet” vagy a „Hihetetlen” szót, mégis furcsa ilyet címet látni egy évszázados múltra visszatekintő, a minőség mércéjét jelentő sajtóorgánumtól.

A hírfogyasztók lázadása

A clickbaiting villámgyors elterjedése azt eredményezte, hogy pár éven belül az amerikai fogyasztók immunissá váltak vele szemben. Sőt, ellene fordultak: a 2014-ben elindult @SavedYouAClick Twitter fiók misszióként tűzte ki a kattintásvadász cikkek „spoilerezését” azaz a kíváncsiságot keltő információk előre közlését. Az oldalt egy dühös felhasználói csoport alapította, a regisztráció után egy hónappal már 125.000 követőjük volt a Twitteren. Ma is működik, és ehhez hasonló rövid üzenetekkel tölti be clickbait-vadász szerepét: „Huffpost: Al Gore egy szóban üzent Donald Trump-nak...” SavedYouAClick: „Ne kattints, Mondjon le.” (Angol verzióban: Resign).

A boredpanda.com (2018) például külön cikket szentelt annak, hogy összegyűjtse az év legfrappánsabb „klikkmentéseit”, amikor a Savedyouaclick képes volt egy mondatban összefoglalni egy-egy szenzációt kiáltó cikk tartalmát. Pl. „This Is Why Dogs Follow You Into The Bathroom. I Never Knew This!” – „Ezért követnek a kutyák a fürdőszobába. Sosem tudtam ezt!” Savedyouaclick: „They like to be with you.” – „Mert szeretnek veled lenni.” Maguk az olvasók is előszeretettel bújnak a leleplező szerepébe, és „mentik meg” társaikat. A címben feltett, hatásvadász kérdésre gyakran érkezik kommentben válasz közvetlenül a hírfogyasztótól, amivel a többiek klikkjét szeretné megóvni az azt gonosz csellel kicsalni kívánó hírportáltól. Sőt, a felhasználókon és a közösségi oldalakon túl iparágon belülről feltűnő az ellenállás. A már bemutatott Savedyouaclick mellett egy másik oldal is igen népszerű lett a netes közösség körében. A vicoldal Clickhole.com (szabad fordításban „klikktemető”) a bulvársajtó gyakorlatát átvéve minden egyes tartalmához clickbait címet gyárt – sőt, tulajdonképpen maga a cím a vicc forrása annak erőltetett szenzációhajászsága miatt. Pl. „Heartbreaking: Pizza Chef Can't Fit Wooden Spatula Into Mailbox To Get Tax Refund” – „Szívszorító: A pizza séf nem tud fából készült spatulát tenni a postaládába, hogy megkapja az adóvisszatérítést.” A felhasználók pikírségre és iróniára való igényét jól jelzi, hogy a négy éve létező oldal már 444.000 követőt gyűjtött a Twitteren, és több mint 820.000-et a Facebookon.

4. Szorul a hurok: a Facebook már tiltja

A clickbait az emberek kíváncsisága mellett a közösségi média által korábban nyitva hagyott kiskapunak köszönhető térhódítását. Az aranykorszak azonban úgy tűnik, véget ért. A kattintásvadászat tömeges

elterjedését a világ legnagyobb híraggregátora, azaz hírgyűjtő oldala, a Facebook sem nézhette ölbe tett kézzel. Az első, erre vonatkozó korlátozását 2014-ben vezette be, 2016-ban pedig tovább szigorította. Azoknak az oldalaknak és hírportáloknak, akik előszeretettel alkalmazzák a clickbait módszert, a Facebook frissített algoritmus a kiszúrja és korlátozza – adott esetben betiltja – tevékenységét. Amellett, hogy a felhasználóknak lehetőségük van közvetlenül jelezni az oldal felé, hogy kéretlen vagy megtévesztő információt kaptak, az algoritmus felismeri, hogy a kattintás után a felhasználó mennyi időt tölt az adott oldalon, és ha ez sorozatosan nagyon kevés (azaz valószínűleg érdektelen a tartalom) a rendszer a spam, azaz a szemét kategóriába sorolhatja. A Facebook ezzel a clickbait legidegesítőbb tulajdonságát szüntetné meg: a tartalomnélküliséget. A figyelemfelkeltő címmel ugyanis önmagában nincs gond, hiszen ez a hírszerkesztés egyik legfontosabb funkciója éppen az olvasó figyelmének megragadása, a tartalomra való utalás és a megnevezés mellett (Bańcerowski 2009). Fontos szempont ugyanakkor az is, hogy a cím hiteles legyen, azaz lehetőleg azt közvetítse az olvasó felé, amiről ténylegesen szól az adott írás.

A Facebook munkatársai a figyelemfelkeltés és a félrevezetés közötti határvonal megtalálására manuálisan osztályoztak több ezer címet, és minden egyes szókapcsolatot, mondatszerkezetet elláttak egy kattintásvadász (clickbaitiness) értékkel. Így a „Fokhagymát tett a cipőjébe – nem fogod elhinni mi történt ezután”, vagy az „A kutya megugatta a kézbesítőt, a reakciója hihetetlen volt” és társaik már nagyon nehezen jelenhetnek meg a hírfolyamban. Egyszer mindenki hibázhat: az idővel „megjavuló” oldalak lehetőséget kapnak a spam kategóriából való kikerülésre, az általuk generált érdeklődés, forgalom, és visszapattanó felhasználók adatai alapján. Folyamatos szabályszegés esetén azonban érdektelenné teszi a Facebook az oldalt, és senki nem látja majd a bejegyzéseit. A rendszert az algoritmus megalkotói szerint azzal sem játszhatják ki a notórius kattintásvadászok, hogy a tiltás után azonnal új közösséget építenek fel, hiszen a frissen alakult oldalakkal szemben még szigorúbbak az előírások. A híroldalak üzletének emellett az sem tett jót, hogy a Facebook ismét a barátok és a családtagok tartalmának megjelenítésére helyezte a hangsúlyt, a bizalmat általánosan elvesztő médiumokkal és üzleti oldalakkal szemben. A gyakran a médiumok által is egyetlen hirdetési és tartalom-megosztási felületként használt oldal így egyre kevesebb „ingyen” forgalmat generál, ami rövidtávon olvasóvesztést és ezzel együtt bevételkiesést is okoz. A Facebook kattintásvadász-ellenes intézkedései az amerikai piac visszajelzései alapján lassan, de biztosan működtek. A techóriás képviselői szerint

ennek a legjobban a felhasználók örülhetnek, elérkezett a megtisztulás ideje, és ismét több az értékes tartalom, ami végre megér egy klikket (Newsroom.fb.com 2016).

5. A magyarok még nem álltak le

Hiába az egyre szigorúbb nemzetközi szabályozás, a clickbait Magyarországon 2018-ban is virágzik, és több médium is előszeretettel alkalmazza.

„Szinte ijesztő, mi történik majd, ha II. Erzsébet királynő meghal – Az egész világra hatással lesz” – a femcafe.hu így próbálta tálalni azt a nem mindennapi információt, hogy a 90 éves királynő halála esetén a britek az új uralkodó formális bejelentéséig több napra bezárják a tőzsdét és a bankokat. A nőket célzó online magazin oldalán újabb gyöngyszem ugyanazon napról: „Ilyen személyiséget takar a Gergő név – Most kiderül, amit mindig is tudni akartunk” – ugyanis most végre megtudhatjuk, hogy (legalábbis egy nem túl hiteles grafológus szerint) minden Gergőnek hasonló személyisége van.

„Felismerhetetlenül sovány lett a színésznő, a környezetében mindenki ledöbbsent!” – a természetes öregedés is sokakat érdekelhet: a blikk.hu közölte a szenzációt, miszerint Nicole Kidman 49 évesen, különösen újabb válása után már nem a régi formájában tündököl. De ha az előző nem is, ez biztosan minden olvasót kattintásra sarkall: „Így lesz garantált a boldogság: mutatjuk a hosszú házasság titkát!”- dobta le a brit tudósok által publikált híratombombát a napi szerkesztő. Az inkorrekt címszerkesztés a bulvármédiában eddig is megszokott volt, a clickbaiting térnyerésével azonban a jelenségével folyamatosan átszivárgott és teret nyert komolyabb médiumok között, és az iparágakra specializálódott szakmai sajtóban is. „Csoda Manchesterben – Olyan történt, ami mostanában nem nagyon!” – az egyik magyar sportportál, a rangado.hu szerint José Mourinho csodát tett azzal, hogy a korábban a tartalékcsoporthoz száműzött világbajnok német középpályást, Bastian Schweinsteigert becserélte a csapat 4-0-s vezetésénél. Mentésükre szóljon, hogy a drámai esethez videót is mellékeltek. „Ötvenszeres válogatottat igazolt a Fradi” – kommentálta a rangado.hu a kétségkívül kiváló Tony Safar visszatérését az NB1-be. Csakhogy ez a futsal NB1 volt! Az izgatott drukkerektől kapott dühös hozzászólásokra persze már nem reagáltak. Az egyik friss cikküknek például ezt a címet adták ugyanitt: „Biztosan ott lesz a világbajnokságon a magyar válogatott. Hatalmas siker.” Az első hozzászóló gondolkodás nélkül rávágta, hogy

„Dzsudzsák nélküli válogatottat”, míg a válaszként érkező kommentből már kiderül a kattintásvadászat: „Olvasd el! Ez a válogatott a hajléktalan válogatott! Egyébként ebben a csapatban szeretném tartalékként látni a Bazsit Én is !”A portál ugyan nem hazudott, de nagyon rájátszott a kétértelműsége, hiszen sok olvasó a magyar labdarúgó-válogatottat értette alatta, és csak a kattintás után láthatta, hogy a hajléktalanokból verbuvált csapatról van szó. Persze, nem elszigetelt esetről van szó, hiszen a jelenlegi magyar online sportújságírás egyébként is a clickbait címek egyik fellegvára: a telített piacon (több tucat weboldal ugyanarra a célcsoportra lő) elsősorban címverseny folyik, és egy-egy kisebb szerkesztői apparátussal rendelkező médiavállalkozás leginkább ezzel tud kitűnni, és kattintásokat generálni. Interjúkat, elemzéseket és hosszú portrékat készíteni ugyanis erőforrás-igényes, azaz drága, így a szerkesztői kreativitást inkább az átvett hírekből (MTI, nemzetközi és hazai oldalak) kreált saját változatok gyártására használják fel. A mennyiség tehát sok esetben felülírja a minőséget, és ez összefügg a fogyasztói trendekkel is: ha többen olvasnák a taktikai mélyelemzéseket, mint az átigazolási pletykákat, előbbiből lenne több az online médiában. A bulvár és a szeriöz tartalmak közötti érdeklődési szakadékot azonban már Pulitzerék idejéből is ismerjük, és ez ma, az ingergazdag online világban, a figyelem drasztikus csökkenésével még tovább erősödött. Hiába érkeznek a megtévesztő címek miatt fenyegető kommentek, hogy az olvasó leállítja az adott oldal követését, a legnépszerűbb tartalmak továbbra is a botrányokra (azaz a negatív szenzációra) épülő cikkek, és csak a kiemelkedő sikerek (azaz a pozitív szenzáció) tudnak velük versenyezni.

6. A hirdetőik is rájöttek a turpisságra

A clickbait alkalmazásának elsődleges kiváltó oka a bevételek növelése volt, amíg az egyedi látogatók száma egyenesen arányos volt a hirdetőik által kifizetett pénzzel. A hirdetésblokkolók elterjedése és az átkattintások általános visszaesése viszont alapjaiban változtatta meg a médiumok üzleti modelljét a nemzetközi piacon. A fogyasztók bizalomvesztése miatt sok hirdető visszatért a szponzorált bejegyzésekhez és a natív hirdetésekhez, és ismét a cikk valós tartalmára helyezték a hangsúlyt a szimpla átkattintási arány helyett. A márkák nem vágnak többé arra, hogy nevüket megtévesztő, a felhasználókat kihasználó bejegyzésekkel kössék össze. Az általános felháborodás a hirdetési hatékonyságot is aláásta: a Mashable (2014) által megkérdezett szakértő szerint a

visszapattanási arány az egekbe emelkedett, a clickbait által generált felhasználók jó része 15 másodpercen belül elhagyta az adott oldalt, és csak minden negyedik volt hajlandó továbbgörgetni a többi tartalomért. Összehasonlításként az általános szerkesztői tartalomnál ez a mutató 71%. A kiadók közül többen áttértek az átkattintási arány helyett az oldalon eltöltött időre és a cikkek megosztási mutatóira, valamint az engagement-re, mint általános mérőszámra és alapértékre. A változást a közösségi médiában elért eredmények is visszaigazolták: míg 2013-ban a Huffington Post, az Upworthy és a BuzzFeed volt az USA-ban a legtöbb közösségi interakciót generáló médium, 2017-re már a komolyabb, de a befogadók részére fogyasztható formában előállított tartalmakkal dolgozó The New York Times, a The Hill, és a Fox News végzett az első három helyen a NewsWhip kutatásában!

A siker fő mércéje tehát az idő lett és ez nem kedvez a „trash” tartalomnak. A hirdetési büdzsék ésszerűbb felhasználását az Onion.com (2018) egyik kétségbeesett cikke is megerősíti („[Report: We Don't Make Any Money If You Don't Click The Fucking Link](#)” – „Jelentés: Semmit sem keresünk, ha nem kattintod le a linket”). A cikkben kiemelik, hogy a közösségi oldalakon közétett hírek előállítói az onion.com újságírói, de munkájukért nem kapnak pénzt, ha a felhasználók megelégednek a címsorok elolvasásával, lájkolják az adott tartalmat, de nem mennek tovább az oldalra, és nem töltenek el ott pár másodpercet. Az átlátszó kattintásvadászat ideje tehát úgy tűnik, leáldozóban van, és egyre kifinomultabb módszerekre van szükség. A clickbait módszerek tehát nem vesznek el, csak átalakulnak: a figyelemgenerálás miatt nagy szükség van a trükkökre, hiszen sok portálnak ettől függ a megélhetése.

7. Azért nem mindenki utálja

Az egyre immunisabb olvasóközönség, a közösségi oldalak ellenállása és a hirdetők ébredése óvatosságra int minden médiumot, marketing szakembert és újságírót. A kattintásvadász címek helyett azonban még rengeteg praktika van a figyelem megaragadására és az oldallátogatottság növelésére – gondoljuk csak a képek, mémek, GIF-ek, videók alkalmazására. De ha nincs elég erőforrás vagy idő a vizuális kommunikáció megerősítésére, még mindig lehet számítani a kreatív címekre. Ezt támasztja alá a hosszútávú bizalom és a clickbaiting közötti összefüggést kutató Grandin és Forsberg (2017) szerzőpáros tanulmánya is: a vizsgálatuk eredménye ugyanis az lett, hogy ha a szenzációhajhász cím mögött valóban számára fontos tartalmat talál az olvasó, az adott

oldal hitelessége egyáltalán nem csökken. Lazauskas et. al. hasonló témát boncolgató kutatásában (2018) pedig – habár figyelmeztetnek a clickbait óvatos alkalmazására – a vizsgált csoportok két élesen elkülönülő véleményrendszert mutattak: vannak, akik kifejezetten kerülnek a kattintásvadász címmel ellátott cikkeket, és igaz kevesebben, de akadnak olyanok is, akik felvállalják, hogy bizony igénylik azokat. További fontos megállapításuk, hogy ez leginkább az online hírfüggőkre jellemző, akik más csatornákból (tv, rádió, print) rendszerint nem tájékozódnak, és az exkluzív online tartalmakat vadásszák. A médiumok előtt tehát a Facebook szigorítása ellenére is még számos kiskapu nyitott, egy azonban biztos: a fogyasztók itt is átvették a hatalmat, és olyan tartalmat szükséges előállítani, amit szívesen befogadnak, és értékesnek találják. De erre már csak nyolc másodpercnyi idő áll rendelkezésre...

Irodalomjegyzék:

Bañcerowski J. (2009): A cím mint a legkisebb metaszöveg. Magyar Nyelvőr, 133. évfolyam 4. szám. pp. 468-472.

Blueleadz.com (2018): The Scientific Reasons Why Clickbait Actually Works. URL: <https://www.blueleadz.com/blog/the-scientific-reasons-why-clickbait-actually-works> Megjelenés időpontja: 2018.05.01. Letöltés időpontja: 2018.10.23.

Boredpanda.com (2018): 25+ Times ‘Stop Clickbait’ Hilariously Summarized Clickbait Articles And Saved You A Click. URL: https://www.boredpanda.com/funny-stop-clickbait-headings/?fbclid=IwAR1Yk_xI56iVkvY6knrTmTSQnGngqyC7uVcC72JOyHv1_R--6eR5tsSnHsM&utm_source=facebook&utm_medium=social&utm_campaign=organic Megjelenés időpontja: 2018.01.13. Letöltés időpontja: 2018.10.28.

Campbell, W. J. (2001): Yellow Journalism: Puncturing the myths, defining the legacies. Greenwood Publishing Group. pp. 156–160.

Complex.com (2014): The Biggest New York Times Clickbait Articles of the Last Year. URL: <https://www.complex.com/pop-culture/2014/06/the-biggest-new-york-times-clickbait-articles-of-the-last-year/one-part-mr-peanut-one-part-hipster-chic> Megjelenés időpontja: 2014.06.19. Letöltés időpontja: 2018.10.25.

Grandin, R. ; Forsberg, E. (2017): You won't believe what we found out about online news!: Clickbaiting and the influence on brand trust in online news media. Student Thesis. Luleå University of Technology, Department of Business Administration, Technology and Social Sciences.

Lazauskas, D. ; Jacka, J. ; Kažemėkaitė, I. (2018): Rage, giggles and fishing for clicks: A qualitative study on how clickbaiting affects perceived online news content quality. Student Thesis. Linnaeus University, School of Business and Economics, Department of Marketing.

Mashable.com (2014): Content marketing's clickbait problem is fueled by an addiction to clicks. URL: <http://mashable.com/2014/12/10/content-marketing-clickbait/#vPdcPTgFFqqT> Megjelenés időpontja: 2014.12.10. Letöltés időpontja: 2018.10.19.

Microsoft Attention Spans Research Report (2015): URL: <https://www.scribd.com/document/265348695/Microsoft-Attention-Spans-Research-Report> Megjelenés időpontja: 2015 tavasz, Letöltés időpontja: 2018.11.04.

Newsroom.fb.com (2016): Further Reducing Clickbait in Feed. URL: <http://newsroom.fb.com/news/2016/08/news-feed-fyi-further-reducing-clickbait-in-feed/> Megjelenés időpontja: 2016.08.04. Letöltés időpontja: 2018.10.15.

Newswhip.com (2017): Whippies: The best publishers on social media in 2017. URL: <https://www.newswhip.com/2017/12/social-media-publishers-in-2017/#4l61biCIciRUXvIK.99M> Megjelenés időpontja: 2017.12.21. Letöltés időpontja: 2018.11.08.

Przybylski, A. K. ; Murayama K.; DeHaan, C. R.; Gladwell, V. (2013): [Motivational, emotional, and behavioral correlates of fear of missing out](#). Computers in Human Behavior. 29: 1841–1848.

Róka, J. (2008): Médiatörténet. Budapest: Századvég kiadó.

Techcrunch.com (2016): Facebook's new anti-clickbait algorithm buries bogus headlines. URL: <https://techcrunch.com/2016/08/04/facebook-clickbait/> Megjelenés időpontja: 2016.08.04. Letöltés időpontja: 2018.10.15.

Techcrunch.com (2016): He wrote about clickbait but what happened next will stun you. URL: <https://techcrunch.com/2016/06/17/he-wrote->

[about-clickbait-but-what-happened-next-will-stun-you/](#) Megjelenés időpontja: 2016.06.17. Letöltés időpontja: 2018.10.16.

Theatlantic.com (2013): I Thought I Knew How Big Upworthy Was on Facebook: Then I Saw This. URL: <https://www.theatlantic.com/business/archive/2013/12/i-thought-i-knew-how-big-upworthy-was-on-facebook-then-i-saw-this/282203/> Megjelenés időpontja: 2013-12-10. Letöltés időpontja: 2018.11.09.

Thedailybeast.com (2014): Saving Us From Ourselves: The Anti-Clickbait Movement. URL: <http://www.thedailybeast.com/articles/2014/07/14/saving-us-from-ourselves-the-anti-clickbait-movement.html> Megjelenés időpontja: 2014.07.14. Letöltés időpontja: 2018.10.19.

Twitter.com (2018): Savedyouaclick. URL: <https://twitter.com/savedyouaclick>

Wikipedia.org (2018): Clickbait. URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Clickbait> Letöltés időpontja: 2018.10.19.

Wilkinson, Scott (2016): Marketing v. Journalism: There is a BIG Difference. URL: <https://medium.com/renaissance-life/marketing-v-journalism-there-is-a-big-difference-49c6b31058b8> Megjelenés időpontja: 2016.09.30. Letöltés időpontja: 2018.11.08.

Illusztrációként felhasznált cikkek:

Blikk.hu (2017): Felismerhetetlenül sovány lett a színésznő, a környezetében mindenki ledöbbsent! URL: <http://blikkruzs.blikk.hu/test-es-lelek/lelki-ugyek/kozeleg-valasa-felismerhetetlenul-sovany-lett-a-szineszno-a-kornyezeteben-mindenki/17dd249> Megjelenés időpontja: 2017.01.07. Letöltés időpontja: 2018.10.15.

Blikk.hu (2017): Így lesz garantált a boldogság: mutatjuk a hosszú házasság titkát. URL: <http://www.blikk.hu/eletmod/tippek/igy-lesz-garantalt-a-boldogsag-mutatjuk-a-hosszu-hazassag-titkat/v4y9wpm> Megjelenés időpontja: 2017.01.07. Letöltés időpontja: 2018.10.15.

Buzzfeed.com (2013): The Story Of Egypt's Revolution In "Jurassic Park" Gifs. URL: <https://www.buzzfeednews.com/article/bennyjohnson/the-story-of->

[egypts-revolution-in-jurassic-park-gifs](#) Megjelenés időpontja: 2013.08.07.
Letöltés időpontja: 2018.10.15.

Clickhole.com (2018): [Heartbreaking: Pizza Chef Can't Fit Wooden Spatula Into Mailbox To Get Tax Refund.](#)
URL: <https://www.clickhole.com/heartbreaking-pizza-chef-can-t-fit-wooden-spatula-into-1830255979> Megjelenés időpontja: 2018.11.06.
Letöltés időpontja: 2018.11.06.

Femcafe.hu (2017): Szinte ijesztő, mi történne, ha II. Erzsébet királynő meghalna - Az egész világra hatással lenne. URL: <https://www.femcafe.hu/cikkek/sztarok/ii-erzsebet-kiralyno-halala-karoly-uralkodo> Letöltve: 2018.10.15.

Femcafe.hu (2017): Ilyen személyiséget takar a Gergő név - Most kiderül, amit mindig is tudni akartunk. URL: <https://www.femcafe.hu/cikkek/lifestyle/gergo-nevelemzes-grafologia-grafologus-iraselemzes> Megjelenés időpontja: 2017.01.07. Letöltés időpontja: 2018.10.15.

Rangado.hu (2017): Ötvenszeres válogatottat igazolt a Fradi. URL: <https://rangado.24.hu/teremfoci/2017/01/07/otvenszeres-valogatottat-igazolt-a-fradi/> Megjelenés időpontja: 2017.01.07. Letöltés időpontja: 2018.10.18.

Rangado.hu (2018): Megint ott lesz a világbajnokságon a magyar hajléktalanok válogatottja. URL: https://rangado.24.hu/valogatott/2018/11/09/megint-ott-lesz-a-vilagbajnoksagon-a-magyar-hajlektalanok-valogatottja/?fbclid=IwAR1WTMd9Wppofg9TYzrr5ff_DxALpKJ1n0kJ4Ykknlvlm_xaZNFoSm-4GeA Megjelenés időpontja: 2018.11.09. Letöltés időpontja: 2018.11.09.

Theonion.com (2018): [Report: We Don't Make Any Money If You Don't Click The Fucking Link.](#) URL: <https://www.theonion.com/report-we-don-t-make-any-money-if-you-don-t-click-the-1823460398>
Megjelenés időpontja: 2018.02.03. Letöltés időpontja: 2018.10.27.

KÍSÉRLET AZ EGÉSZSÉGTURIZMUS FOGALMI RENDSZERÉNEK EGYSÉGESÍTÉSÉRE

RUSZINKÓ ÁDÁM

egyetemi docens

Budapesti Metropolitan Egyetem

adam.ruszinko@gmail.com

DONKA ATTILA

egyetemi tanársegéd

Kodolányi János Egyetem

donka@kodolanyi.hu

Absztrakt:

Az állandóan változó világban állandóan változik a turizmushoz való viszonyulás is. Azzal, hogy felértékelődött az egészség, az utazási motivációk között hangsúlyosabb szerepet kap annak megőrzése vagy a visszaszerzésére való törekvés. Mindez azzal jár, hogy olyan területeken is megjelent a turizmus, amelyek kívül esnek a korábban elfogadott fogalmi rendszeren.

Az egészségturizmusban kialakult egy viszonylag azonos értelmezés az egyes kifejezéseket illetően. Ám ez a viszonylagosság elegendő ahhoz, hogy a gazdasági életben vagy az oktatásban félreértések és félreértelmezések keletkezzenek, amelyeknek aztán jogi, pénzügyi, vagy egyéb szempontból kedvezőtlen következményekkel járhatnak. Ezért szükséges, hogy az előzményekre tekintettel, de a trendeket és az érvényben lévő jogszabályokat sokkal inkább figyelembe véve, hosszú távra szólóan megalkossuk az egészségturizmus egyre bővülő területén a mindenki számára érthető és használható fogalmak rendszerét.

Bízunk egyúttal abban is, hogy jelen tanulmány nem csak közvetlenül fogja segíteni az egészségturizmust tanuló egyetemi hallgatók számára a szakmai ismereteik bővítését, hanem azáltal is, hogy a tanulmány végén felsorolt forrásokat bátran használják majd szakirodalomként.

Kulcsszavak: *egészségturizmus, wellness turizmus, gyógyturizmus, orvosi turizmus, fogalomrendszer.*

Bevezetés

Számos szerző tett már kísérletet az egészségturizmus, illetve az ahhoz kapcsolódó területeket érintő fogalmak meghatározására. A kísérletek egy része közvetlenül kapcsolódott különböző témájú kutatásokhoz, módszertani alapot teremtve azokhoz. Ezekben az esetekben rendszerint nem volt teljességre törekvés a fogalmak széles körét illetően. Voltak olyan szándékok is, amelyek kifejezetten a fogalomrendszer alkalmazásának sokszínűségét igyekeztek bemutatni, célként megfogalmazva bizonyos alapvető kifejezések definiálását is.

Az egyes tudományterületek vagy részterületek, amelyeknek – viszonylag rövidebb időre visszatekintő múltjuk miatt – még nem alakult ki a tudományban (és a szakmai körökben) közmegegyezéssel elfogadott módon definiált fogalomrendszere, igénylik az egységes megközelítést.

Az egészségturizmus jelentősége

Az egyes fogalmak mögötti tartalom érvekkel alátámasztott pontosítása előtt szükségesnek tartjuk a jelen helyzet ismertetését, majd ezt továbbgondolva egy mindenki által elfogadhatónak és alkalmazhatónak tartott, szükség esetén kibővített fogalmi definíció-rendszerre tett javaslat kidolgozását. Esetünkben erre annál is nagyobb szükség van, mivel az egészségturizmus két olyan tudomány által megalapozott terület, amelyek egyike, az egészségtudomány – tekintettel arra, hogy a lehető leginkább gyakorlatias, egyúttal az emberek fizikai teljességét tűzte ki célként – talán más területeknél is fokozottabban igényli, sőt, megköveteli a lehető legpontosabb fogalmakat a gyógyítás vagy egészségmegőrzés sikeressége érdekében.

Az egészségturizmusban a tudományok oldaláról rejlő kettősséget talán úgy lehet kifejezni legegyszerűbben, hogy az egészségtudomány elsősorban az ember (a beteg, a turista, a vendég), tehát a kereslet oldaláról vesz részt benne, míg a gazdaságtudomány (MICHALKÓ –

RÁTZ 2003) a kereslet és a kínálat felől egyaránt közel teljes körű vizsgálatára törekszik. A turizmustudomány – a gazdaságtudományok részeként – feladatai közé tartozik, hogy mind a vendégeket fogadók oldaláról (fogadóterület részei, gazdálkodó szervezetek, intézmények, közösségek), mind annak számára gazdasági előnyöket jelentő, tehát vendégforgalmat generáló (kereslet) szempontból része az együttműködésnek.

Az egészségturizmus kereslete

Az egészségturizmus iránt nem csak hazánkban, de nemzetközi szinten is nő a kereslet, melyet számos tényező generál (RÁTZ – MICHALKÓ 2011). Annak ellenére, hogy a különböző stratégiákban, koncepciókban az egészségturizmus és az életminőség kapcsolata ritkán jelenik meg (GONDOS 2012), a jövőben még inkább szükséges volna hangsúlyozni az egészséges életmód és a gyógyfürdő-igénybevétel közötti szoros összefüggést (SZABÓ 2011). A világgazdaság jövője szempontjából az egészségüggyel kapcsolatos innovációkat alapvető jelentőségűnek tartják. Egyre több iparág kerül kapcsolatba az egészségüggyel, a társadalmi trendhatások egyre inkább befolyásolják az emberek egészségmagatartását (MÁLOVICS – MÁLOVICS 2009).

Termál- és gyógyfürdőink az első Széchenyi Terv és az azt követő EU-s forrásoknak köszönhetően 2012-re kétséget kizáróan a hazai egészségturizmus főszereplői lettek (a szállodai vendégéjszakák 33,7%-át adták együttesen a gyógy- és wellness szállodák).

Az egészségturizmus kínálata

A kínálat bővülése egyedülálló módon ment végbe, és zajlik napjainkban is. A wellness szállodák számának növekedése elképesztő mértékű, miközben a gyógyhoteltek száma sokéves, lassú növekedés után az elmúlt években enyhe visszaesést mutat. A jelen tanulmányban vizsgált probléma itt is tetten érhető, ugyanis ahogy a szállodák osztályba sorolását, úgy a gyógyszálloda minősítést is sok szolgáltató önkényesen használja, valódi mögöttes tartalom nélkül.

Hazánk egészségturizmusáról elmondható, hogy a turisztikai termék a legtöbb, komoly vendégforgalmú fürdővárosban megfelelően összeállt, azaz mind infrastrukturálisan (fürdő, szálloda, éttermek, üzletek, egyéb szolgáltatások, közlekedés), mind humán szempontból (felkészült

szakemberek) kielégítő, sőt, sok helyen kifejezetten európai színvonalú. Néhány jellemző adat az egészségturizmus kínálatára és keresletére:

- 98 gyógyfürdők van, 5 gyógybarlang és két településen van gyógygáz, míg szintén 5 hazai település rendelkezik minősített gyógyiszappal;
- az elismert gyógyvizek jegyzéke 270 különböző gyógyvizet tartalmaz;
- jelenleg 32 település rendelkezik gyógyhelyi minősítéssel (ebből 12 az elmúlt két év során szerezte meg a minősítést);⁵⁶
- a 40 gyógyszállóban éves szinten 2,5 millió vendégéjszakát töltenek el a vendégek (KSH-adat);
- a gyógyfürdők látogatószáma meghaladja a 41 milliót (Magyar Fürdőszövetség adata).

A nagy hagyományokkal bíró gyógyturizmus mint turisztikai termék, számos ponton különbözik a turizmus más termékeitől:

- hosszabb tartózkodási idő jellemzi, mert részben krónikus betegségek gyógykezeléséről van szó;
- pozitív élmények (pl. tartós tünetmentesség) esetén valószínűbb a vendégek visszatérése;
- magasabb vendégeköltség jellemzi – a szolgáltatások szélesebb körére irányul (a gyógyvendégek hosszabb tartózkodás miatt számos, jellemzően a helyi lakosság által igénybe vett szolgáltatást is megvesznek);
- a meggyőzéséhez speciális marketingstratégia szükséges – „tudományosan megalapozott üzenet”, melynek alapja a bizonyítékokon alapuló orvoslás, közismertebb angol nevén: evidence based medicine (RUSZINKÓ – DONKA 2015).

Az egészségturizmus működésének komplexitására, a fejlődés sikertényezőinek sokrétűségére egyértelműen utal az Országos Egészségturizmus Fejlesztési Stratégia (2007). Régóta ismert dolog, hogy fürdőink, egészségturisztikai központjaink csak abban az esetben lehetnek sikeresek, ha megfelelően alkalmazkodnak a piac igényeihez, egy-egy jól körülhatárolt célcsoport igényeit maximálisan igyekeznek kiszolgálni

⁵⁶ A természetes gyógytényezőkkel összefüggő minősítéseket és a nyilvántartások kezelését az Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálat (ÁNTSZ) végzi. A nyilvános adatok naprakészen elérhetőek a szervezet honlapján.

(BUDAI – SZÉKÁCS 2001). Nem elhanyagolható az állandó versenyhelyzet sem. A turisztikai keresletet a 90-es évekig egyszerű motivációstruktúra jellemezte, csekély elvárásokkal. Napjainkban, illetve a jövőben azok a desztinációk tehetnek szert különleges piaci előnyökre, melyek széles és differenciált termékpalettával lépnek piacra (AUBERT – BERKI 2007).

A fogalmi keretek vizsgálatának aktualitását tehát az egészségturizmus dinamikus fejlődése és egyúttal nemzetgazdasági jelentősége adja. A szolgáltatók jelentős száma egyúttal nagyszámú munkavállalót is jelent, akik folyamatosan növekvő számú vendégek szolgálnak ki. Ennél fogva az egészségturizmus stratégiai termék is (NTS 2017).

Problémafelvetés

Az egészségturizmus körébe tartozó szolgáltatások jelentős része nem csak a turisták, hanem a rekreációs céllal érkező helyi lakosság életminőségének javulásához is hozzájárul. Tekintettel azonban arra, hogy a turizmusból származó bevételek messze meghaladják a helyi lakosság ilyen irányú költségeit, nem tartjuk célravezetőnek a vendégkör alapján külön kezelni az egyes fogalmakat. Így az általunk javasolt egységes fogalmi rendszer a turizmus általános rendszere alapján közelíti meg az egyes fogalmakat (pl. fogászat alatt fogászati turizmust értünk), és az egyes egészségturisztikai szolgáltatások mellett feltételezi a kínálati oldal további elemeinek a jelenlétét is.

Bár sokan foglalkoztak a meghatározásokkal, pontos tartalmi fejlődés csak ritkán volt tapasztalható. Az újabb termékek, szolgáltatások megjelenése után nem, pontatlanul, a korábbiaknak ellentmondóan, vagy csak lassan indult meg az ahhoz tartozó fogalmak definiálása. Az egészségturizmus iránti kereslet gyors növekedésével a szerzők többnyire csak követő jelleggel törekedtek erre, illetve nem került sor olyan kutatásokra, amelyek egy felvázolt jövőkép alapján, az egészségturizmus egyre bővülő területén kialakuló (vagy már jelen lévő) egyes szolgáltatásokhoz kapcsolódó fogalmak széles körben elfogadható meghatározására tettek volna kísérletet. Így napjainkban erősen zavaros lett a kifejezések egy részének használata. Ezt csak fokozza, hogy egy-egy, a médiumok által gyakran használt, népszerűvé váló kifejezést óhatatlanul szélesebb kör kezdi használni, eközben pedig számos pontatlanság, félrevezető megközelítés alakul ki ezen kifejezések körül. Ez különösen abban az esetben jellemző, amikor a szolgáltató szektor

szereplői piaci előnyöket remélve címkéként alkalmazzák, gyakran alaptalanul, félrevezetve ezáltal a vendégeket – emlékezetes pl. a wellness szó túlzott és gyakran pontatlan használata. Ezért tartjuk fontosnak, hogy elsődlegesen a szakmában, de emellett a tudományos életben és az oktatásban résztvevők is különösen ügyeljenek az egzakt szóhasználatra, a fogalmi rendszer pontos alkalmazására. A vizsgálatok során az alábbi problémák megoldására kerestük a megoldásokat:

1. Az egészségturizmus szolgáltatásainak, termékeinek rendszerezése nem megfelelő, a fő kategóriák – wellness-, gyógy- és orvosi turizmus – lehatárolása ellentmondásos, sőt, az érvényben lévő jogszabályoknak sem felel meg.
2. Számos olyan új termék jelent meg az egészségturizmus piacán, melyek fogalmi meghatározása még nem történt meg kellő alapossággal.

Módszerek

A fogalmi rendszer elemeinek meghatározására az egészségturisztikai ágazatban – különösen az elmúlt két évtizedben – végbement fejlődés vizsgálatával került sor. Ennek során igyekeztünk feltárni a turisztikai termékek kapcsolódásait, elsősorban az egészségügy vonatkozásában.

A kutatás során tanulmányoztuk a szakterület releváns fogalmainak az egészségturizmus alakulásával párhuzamos fejlődését. Ezek kiterjedtek egyrészt korábbi kutatási eredményeket ismertető művek értékelésére, másrészt oktatási anyagok tanulmányozására, valamint az érvényben lévő jogszabályokra, illetve a szakmai közéletben, a szakmai szervezetek által, valamint a mindennapokban rendszeresen alkalmazott szóhasználatra.

A jogszabályi környezet meglehetősen szerteágazó. A fogalmi rendszer egy része közvetlenül nem szabályozott, de közvetve érintett. Ide tartoznak a statisztikai méréshez kapcsolódó fogalmi meghatározások, például a szállodakategóriák (pl. a gyógy- vagy a wellness szálloda) definiálása. A direkt módon meghatározott fogalmak jelentőségüknél fogva kaptak helyet a különböző jogszabályokban.

Korábbi kísérletek a fogalmak meghatározására

Tanulmányunk arra tesz kísérletet, hogy rendszerbe foglalja egyrészt azokat a meglévő, elfogadott fogalmakat, amelyeket jogszabály vagy igen erős szakmai konszenzus határoz meg, másrészt azokat az újonnan

kialakuló, szolgáltatásokhoz kapcsolódó fogalmakat, amelyek az egészségügyhöz vagy más ágazathoz való tartozásuk miatt más jelentéstartalommal jelennek meg az adott területen, pl. a turizmusban, az oktatásban, vagy akár a médiumokban. Mivel azonban nem arról van szó, hogy forradalmian új kifejezéseket alkossunk, hosszú időtávot átfogóan meg kell vizsgálnunk, mikor, hogyan jelent meg a fogalomkör vagy annak csak egyes részei a szakirodalomban. Jól láthatóan nem mutatható ki egyenletes fejlődés a fogalmak terén, szinte ahány szerző, annyiféle oldalról közelítették meg a feldolgozást. Ennek ellenére igyekeztünk arra rámutatni, hogy a korábbi kísérletek között mely elemek helytállóak napjainkban, illetve várhatóan maradnak helytállóak a jövőben is – a jelenlegi tendenciákat figyelembe véve.

Ha rendszerbe akarjuk foglalni az egészségturizmussal kapcsolatos fogalmak szakirodalmi megjelenését, akkor elsődlegesen a jogszabályi környezetet kell alapul vennünk. Az első szerzők a 2000-es évek elején jelentek meg, majd a további kutatók egyre bővülő fogalommagyarázatokra tettek kísérletet. Ezt követően többen a fogalmak fejlődését is vizsgálták, időközben több felsőoktatási tananyag is magáévá tette a fogalmi keretrendszert.

A természetes gyógytényezőkről szóló jogszabály⁵⁷ számos fogalmat meghatároz. Ezek mindegyike részben vagy egészben turisztikai célra használt létesítmény (*gyógy szálló, gyógyhely, gyógyfürdő, klímagyógyintézet, mozgásszervi betegeket ellátó nappali kórház, gyógyfürdőkórház, szanatórium, gyógyüdülő, gyógyvíz-ivócsarnok, gyógybarlang*). Látható, hogy a fogalmak meghatározása a múltban elsődlegesen az egészségügy irányából, egészségügyi szolgáltatások szempontjából történt meg – döntően a gyógyturisztikai szolgáltatások kapcsán. Ezekhez a turizmus szakma szóhasználata is igazodik, azzal a kitételrel, hogy a turizmus számára ennél jóval szélesebb körű a meghatározandó fogalmak köre.

A fogalomkör a rendszerváltozás előtt jelentősen eltérő volt. Korábban termál- és gyógyturizmusnak hívták a terméket, és az aktív turizmushoz sorolták. A termálturizmus korai fogalma (VAJDA – VADAS 1990) nem rendszerszemléletűen került meghatározásra, mint ahogy a gyógyidegenforgalom sem szolgáltatás-központú elemekkel került megtöltésre.

⁵⁷ 74/1999. (XII. 25.) EüM rendelet a természetes gyógytényezőkről.

Az egészségturizmus és annak folyamatosan bővülő fogalomrendszere hosszú folyamat eredményeként alakult ki. Az első kísérletek a termék előtérbe kerülésével, a 2000-es évek elején történtek az alapfogalmak meghatározására. Az első Széchenyi Terv (2001), illetve annak turizmusfejlesztési programjában az egészségturizmus alprogram révén a fejlesztések új lendületet vettek. A főleg fürdő- és szálláshelyfejlesztések ismét megalapozták a hazai kínálat versenyképességét, majd ezzel párhuzamosan megindultak a fogalomalkotásokra tett kísérletek is.

Az Állami Egészségügyi Ellátó Központon belül Kincses Gyula igyekezett megalkotni az alapvető meghatározásokat (SURJÁN et al. /szerk./ s.a.), egyelőre döntően az egészségügy oldaláról. Ennek keretében alakult ki az egészségturizmus, a gyógyturizmus és a medical wellness kifejezés definiálása, míg a wellnessturizmus csupán a rekreációs turizmus fogalmán belül kerül értelmezésre. Ennél már összetettebben, és a turisztikai szerepét alapul véve foglalkozott az egészségturizmussal RÁTZ (2001) a termékkel kapcsolatos új trendeket értékelő tanulmányában. A szerző rendkívül óvatosan fogalmaz, megállapítva, hogy nincs még kialakult konszenzus a fogalom tartalmával kapcsolatban, egyúttal felhívja a figyelmet arra is, hogy jelentős különbségek vannak az egyes országokban használt elnevezéseket illetően. Ezek közül példaként a spa eltérő európai és észak-amerikai értelmezését mutatta be. Ennél fogva csak arra tett kísérletet, hogy ezen kitételekkel, általános értelemben határolja körül a termékkel kapcsolatos alapfogalmakat.

A forráskutatás során a jogszabályi környezet mellett alapvető műnek tekintettük az Egészségturizmus marketingkonceptióját (MT Zrt. 2002), mint az egyik legelső olyan munkát, amely rendszerszerűen foglalkozott a terület működésével – mind gyógyászati, mind wellness szolgáltatásokat is figyelembe véve. A dokumentum kitér az alapfogalmak körül kialakult kezdeti, különösen az egészségügyi és a turisztikai vonatkozások közötti szemléletbeli eltérések által felmerülő vitákra. Már itt rámutattak a szerzők, hogy a szakma egyes képviselői sem értenek egyet az egészségturizmus pontos tartalmában, ezért megpróbálták a kapott – részben eltérő – vélemények alapján minél átfogóbban meghatározni azt.

Látható, hogy a 2000-es évek első felében publikált szakirodalom túlnyomó többsége csak arra vállalkozott, hogy a legalapvetőbb fogalmakat határozza meg, a korábban kidolgozott meghatározásokat megerősítve vagy kiegészítve. A spa kifejezést többnyire szintén ide sorolták, bár még nem tettek kísérletet annak rendszerszerű elhelyezésére, csupán az egészségturizmus három fő fogalma mellett szükségesnek

látták a spa-val kapcsolatos fogalmi kérdéseket is körüljárni. A vendégforgalom növekedésével a termék a figyelem középpontjába került. A Széchenyi Terv fejlesztéseinek hatékonyságát vizsgáló jelentés (Állami Számvevőszék 2005) alapos helyzetértékelést közölt, azonban szakmailag nem törekedett szabatosságra. Így keverednek a fogalmak, nem tisztázott az egészségturizmus egésze sem, de a turizmus és idegenforgalom kifejezéseket sem szinonimaként alkalmazzák.

Az évtized második felében újra lendületet kapott az egészségturizmus kutatása, főleg a vendégforgalom további dinamikus növekedése következtében. A termékcsoport tudományos megalapozására tett kísérletek szerzői között a gazdasági és az egészségügyi szakemberek mellett megjelentek a geográfusok is. HEGEDŰS (2006) az egészségturizmus keresleti trendjeit vizsgáló tanulmányában áttekintette az alapfogalmak történeti alakulását is, melynek végpontjaként az adott időpontra vonatkozóan az országos marketingszervezet (MT Zrt.) meghatározásait használta. Hasonlóképpen az egészségturizmus egyes aspektusainak vizsgálata közben több más szerző is fontosnak tartotta az alapfogalmak bemutatását (AMBRUS 2006, ROZSNYAI 2006, DOBA – ZSIGMOND 2013). FÓRIS – BÉRCZES (2006) szűkebben a wellness terminológiáját igyekezett körüljárni, elsődlegesen nyelvészeti nézőpontból.

Az Országos Egészségturizmus Fejlesztési Stratégia (2007) szintén a fogalom összetett voltára hívja fel a figyelmet. A gyógyturizmus és a wellnessturizmus mellett – melyeknek ekkorra már kialakult Magyarországon a kritériumrendszere – már foglalkozik az akkor még kibontakozóban lévő medical-wellness-szel, hangsúlyozva, hogy ennek fogalomrendszerét a fő küldőpiacokhoz, tehát a német nyelvterületekhez kell igazítani. Ez a korai megállapítás ma is helytálló, és rámutat annak az időközönként a szakirodalomban felbukkanó megközelítésnek a helytelenségére, miszerint nem szerencsés az angolszász fogalomrendszerhez igazodnunk, különösen annak tudatában, hogy nem az a földrajzi terület képezi az egészségturizmus iránt megnyilvánuló kereslet lényegi részét hazánkban. PÉNZES – PRISZINGER (2009) nem a fogalmak pontos meghatározására törekedtek, sokkal inkább az alapvető fogalmak tágran értelmezett ismertetésére. Újszerű azonban, hogy megjelent a medical turizmus kifejezés is a tanulmányban.

Az Új Széchenyi Tervben (2011) kiemelt szerepet kapott az egészségturizmus és az egészségipar. A fejlesztési dokumentum egyrészt megkülönbözteti a természetes gyógytényezőkre, másrészt az orvosi szolgáltatásokra épülő egészségturizmust, új teret nyitva ezzel az utóbbi terület, az orvosi turizmus fejlődése előtt. Bár fejlesztési dokumentumról van szó, az anyag tudományos alapossággal értékeli az egészségturizmus helyzetét és lehetőségeit. Ezzel egyidejűleg új lendületet kaptak a tudományos vizsgálatok is, melyek jelentős része fontosnak tartotta, hogy foglalkozzon az egészségturizmus egyre bővülő fogalmi rendszerével is. Ezek közül azonban teljességre törekvés csupán az UNWTO által kezdeményezett pontos és nemzetközileg egységes nevezéktan meghatározására irányuló kutatás során történt. Ez a kutatás azonban – vélhetően a számos résztvevő közötti együttműködés nehézségei révén – mind a mai napig nem került publikálásra.

SMITH – PUCZKÓ (2008) és KINCSES (et al. 2009) nemzetközi kontextusba helyezve igyekeztek vizsgálni az egészségturizmust, egyúttal túlléptek az alapfogalmak meghatározásán, és rendszerbe foglalva határozták meg a termékcsoport alkotóelemeit. Ezen kezdeti munkák hiányossága, hogy nem a hazai piac szempontjából legfontosabb német nyelvterületet vették alapul, hanem a magyar szolgáltatók számára alig releváns angolszász példák alapján tették megállapításaikat.⁵⁸

A szakirodalmi előzmények ellenére SZIVA (2010) arra jutott az Országos Egészségturisztikai Fejlesztési Stratégiát (2007) fogalmi bázisnak tekintve, hogy nemzetközi szinten nincs konszenzus az egészségturizmus meghatározása kapcsán. MEZŐ – KOVÁCS (2010) az egészségügyi ellátórendszer oldaláról közelítette meg a turisztikai terméket. A szakmai oktatás szempontjából mérföldkőnek tekinthető felmérésen alapult a Magyar Egészségturizmus Marketing Egyesület munkaerőpiaci kutatása (RUSZINKÓ et al. 2009, RUSZINKÓ – VIZI 2010). Az egészségturizmus egyik legalaposabb szakirodalmi feltárását végezte el doktori értekezése készítése során MOLNÁR (2011). Emellett további PhD-disszertációk is érintették a fogalmi kereteket (SŐRÉS 2013, ÁRPÁSI 2014, SAVELLA 2017, ZSARNÓCZKY 2017).

⁵⁸ *Jelen tanulmány kizárólag a magyar nyelvű fogalmak terén kívánja a megfelelően alátámasztott, mindenki által elfogadott meghatározásokat rendszerbe foglalni. Különösen a küldőpiacok eltérő szerepére, nem lenne szerencsés ezzel párhuzamosan más nyelvterületek fogalomhasználatával összevetni a hazai gyakorlatot.*

AUBERT – JÓNÁS-BERKI – MARTON (2012) az egészségturizmus desztinációmenedzsmen felőli megközelítése során a szerzők a II. Nemzeti Fejlesztési Tervet vették alapul. Időközben több, részben vagy egészben oktatási célokat szolgáló munka is született, melyek sok esetben részterületeket vizsgáló tanulmányok segítségével igyekeznek rávilágítani a termékcsoport jellegzetességeire (BUDAI 2002, AUBERT – CSAPÓ 2004, HOJCSKA – SZABÓ 2010, RÁTZ –MICHALKÓ 211, HUSTINÉ BÉRES 2011, BOROS – PRINTZ-MARKÓ – PRISZINGER 2011, BAKUCZ – TEGZES /szerk./ 2016, LACZKÓ – BÁNHIDI 2015). FENYVESI (2010) a nevezéktant értékelte, az egészségipari kapcsolódások fényében. VÁRHELYI (2011) és SÁNDOR (2011) egyaránt a nemzetközi egészségturisztikai trendeket vizsgálta, míg KÜTVÖLGYI (2017) a fogyasztói magatartást értékelte. Hasonlóképpen a legújabb trendeket értékelte IVANCSÓNÉ HORVÁTH – PRINTZ-MARKÓ – DARABOS (2016) tanulmánya.

Egészségturizmus a felsőoktatásban

Időközben egyre népszerűbb lett az egészségturizmus a felsőoktatásban is, ahol az egyes intézmények igyekeztek komplexen, az egész turisztikai termékre kiterjedően kezelni a képzéseket. Ebben volt élenjáró a Heller Farkas Főiskola, ahol az országban egyedülállóként – felismerve a szakterület fontosságát, a benne rejlő lehetőségeket és perspektívát – már 2003-ban elindult az egészségturizmus szakirány.⁵⁹ Azóta, az erősödő piaci igényeknek megfelelően több intézmény is erre az útra lépett (az Eszterházy Károly Egyetem /Eger és Gyöngyös/, a Neumann János Egyetem /Szolnok/, a Debreceni Tudományegyetem és a Pécsi Tudományegyetem, Budapesti Gazdaságtudományi Egyetem).⁶⁰ A felsőoktatásban többnyire a Turizmus-vendéglátás alapszakok keretében végzik az oktatómunkát, de akad példa az egészségtudományi képzésekben való megjelenésekre is. Emellett szakirányú továbbképzések is elérhetőek, ezek azonban elsősorban egészségtudományi területen. A képzések – a hallgatói létszámokhoz viszonyítva – indításuk óta népszerűek, a hallgatók is tisztában vannak a területben rejlő munkaerőpiaci lehetőségekkel.

⁵⁹ A főiskolán kialakított képzés az intézmények egyesülését és átalakulását követően jelenleg a Budapesti Metropolitan Egyetemen zajlik.

⁶⁰ Az egyes intézmények aktuális tantervei és szóbeli tájékoztatása alapján.

Javaslatok a fogalmak használatára

Az egészségturizmus legtöbb része még új szakmának mondható, jelentős a fejlődés, sok az új fogalom, és igazán még semmi sem kristályosodott ki. Ebből adódik, hogy ahány cég, oktatási intézmény stb., annyi féle definíciót használnak. Az általunk egységes használatra javasolt fogalmak és meghatározások figyelembe veszik a szakmai közmegegyezést, azonban számos esetben jelentős pontosításokat kellett végeznünk annak érdekében, hogy eloszlassunk félreértéseket, valamint hozzájáruljunk a hiányos vagy hibás alkalmazás visszaszorításához.

A feltárt, a napi használatot érintő, ezért mind a szakmai munka, mind pedig az oktatás során félreértésekre okot adó problémák elkerülése érdekében az alábbi megoldásokat javasoljuk:

1. Nem az angolszász, hanem a hazai használathoz sokkal közelebb álló német fogalomrendszerhez kell közelítenünk.
2. Egyértelművé kell tenni, és be kell épülnie a használatba is, hogy a (gyógytényezőkön alapuló) gyógyturizmusnak nem része az orvosi turizmus.
3. Míg előbbi a természetes gyógytényezőkön alapul, utóbbi a kórházi-klinikai keretek között elvégzett orvosi beavatkozásokat – leggyakrabban műtétekhez kapcsolódó szolgáltatásokat és komolyabb diagnosztikai eljárásokat – foglalja magában. Tehát a gyógyturizmus nem egyenlő az orvosi turizmussal – legalábbis a jelen, hatályos jogszabályok és a piaci szereplők szolgáltató tevékenysége sem erre engednek következtetni.
4. Legyen egységesen elfogadott terminológia! Erre az alábbiakban javaslatokat teszünk, egészségügyi, turisztikai és közgazdasági szempontból egyaránt mérlegelve az egyes fogalmak által lefedni kívánt területeket.

Az alábbiakban ismertetjük az egészségturizmushoz tartozó alapvető fogalmak meghatározásait. Ahogy azt már láthattuk, a gyógyturizmus az a terület, amelynek elemei jogszabályi szinten kerültek definiálásra.

Az egészségturizmus az egészségi állapot fenntartása, illetve annak javítása érdekében történő utazást és az azzal kapcsolatban igénybe vett szolgáltatások összességét jelenti. Részei: a gyógyturizmus, a wellness turizmus és az orvosi (egészségügyi) turizmus.

- I. Gyógyturizmus: gyógyüdülőhelyeken vagy gyógyászati létesítményekben történő – meghatározott minimális idejű⁶¹ – tartózkodás, mely orvosi gyógymódok alkalmazásához kötött. Központi szerep jut valamilyen természetes gyógytényezőnek.
- a. Gyógyhely: egy természetes gyógytényezővel rendelkező településnek az a – hatóság által ellenőrzött és minősített – része, ahol a természetes gyógytényező igénybevételének gyógyintézményi feltételei (gyógyfürdő, gyógyszálló) biztosítottak, továbbá a gyógyítás zavartalanságát és a betegek nyugalmaát biztosító környezeti feltételek (kiemelten védett területre előírt levegőtisztaság, fokozottan védett területnek megfelelő zajszint, rendezett zöldterületek stb.) adottak, és a pihenés infrastruktúrájának (közútvégek, közlekedés, hírközlés, kommunális szolgáltatások, ellátó, szolgáltató intézmények stb.) kiépítettsége biztosított.
 - b. Természetes gyógytényező: olyan természetes eredetű tényezők, amelyek tudományosan bizonyítottan kedvező hatást fejtenek ki egy gyógykezelés során. Közéjük tartozik a gyógyvíz, az elismert ásványvíz, a nem minősített ásványvíz, a hévíz, a gyógyiszap, az éghajlat, a barlangi klíma és a talajból nyert gázelfordulások (például a tömény széndioxid-tartalmú mofetta). A természetes gyógytényező gyógyhatása akkor tekinthető bizonyítottnak, ha feltételezett hatását tudományosan elismert módszerek szerint lefolytatott orvosi megfigyelések megfelelően dokumentált és kiértékelt eredményei igazolják.
 - c. Gyógyfürdő és klímagyógyintézet összefoglalóan: azok a létesítmények, amelyek főként természetes gyógytényező felhasználásával folytatnak gyógyító vagy rehabilitációs tevékenységet. Az intézmény gyógyászati jellegére utaló elnevezéssel akkor működtethetők, ha – az üzemeltetéshez egyéb jogszabályokban előírt hatósági engedélyeken kívül – e megnevezés használatát a fenntartó vagy az üzemeltető kérelmére az Országos Gyógyhelyi és Gyógyfürdőügyi Főigazgatóság engedélyezi.
 - d. Gyógyfürdő: az a létesítmény, amely gyógyvíz, gyógyiszap vagy egyéb természetes gyógytényező (pl. gázelfordulás)

⁶¹ *Döntően krónikus, tehát egy-két nap alatt nem javuló betegségek kezeléséről van szó, ezért szükséges a két-három hetes kúra.*

felhasználásával fürdőkezelést (balneoterápiát) nyújt vagy elismert ásványvíz, hévíz, illetőleg melegített közműhálózati víz felhasználásával végzett hidroterápiás kezelések mellett, egyéb fizikai gyógymódok alkalmazásával együtt, teljes körű fizioterápiás ellátást nyújt.

- e. Éghajlati gyógyintézet (klímagyógyintézet): az a létesítmény, amely a helyi földrajzi adottságokból eredő sajátos éghajlati tényezők (a levegő tisztasága, hőmérséklete, páratartalma, a napfény stb.) felhasználásával nyújt gyógyító és rehabilitációs kezelést.
- f. Mozgásszervi betegeket ellátó nappali kórház: az a létesítmény, mely járóbeteg-ellátás keretében teljes körű fizioterápiás ellátást nyújt kórházi jellegű körülmények között, a betegek napközbeni bent tartózkodásával, főként természetes gyógytényező alkalmazásával.
- g. Gyógyfürdőkórház: a nem közvetlenül területi betegellátást nyújtó fekvőbeteg-gyógyintézet, amely meghatározott betegségben szenvedők gyógyítását, főként természetes gyógytényezők alkalmazásával végzi. A gyógyfürdőkórház járóbeteg-részleggel is rendelkezhet.
- h. Szanatórium: az a fekvőbeteg-gyógyintézet, amely más egészségügyi intézményben kivizsgált, illetőleg előzőleg már gyógykezelt betegek számára gyógyszeres, pszichoterápiás eljárás, természetes gyógytényező, illetve ezek együttes alkalmazásával nyújt fekvőbeteg-ellátást.
- i. Gyógyüdülő: az a létesítmény, amely a jogosultak részére üdülés keretében a természetes gyógymódok orvosi felügyelet melletti igénybevételét is lehetővé teszi – saját gyógyászati részlegén vagy más gyógyintézmény kiegészítő szolgáltatásainak használatával.
- j. Gyógyszálló: az a kereskedelmi szálláshely, amely vendégei számára főként természetes gyógytényező alkalmazásával saját gyógyászati részlegén önálló, vagy más gyógyintézet kiegészítő szolgáltatásainak bevonásával, orvosi ellenőrzés mellett terápiás lehetőséget biztosít.
- k. Gyógyvíz-ivócsarnok: gyógyvizet szolgáltat közvetlenül a fogyasztók részére a helyszínen történő (kúraszerű) fogyasztás céljából.
- l. Gyógybarlang (barlangterápiás intézet): megfelelően kialakított és berendezett természetes barlangképződmény vagy más, felszín alatti térség (bánya, táró) bizonyítottan

gyógyhatású különleges légköri viszonyait használja fel egyes betegségek kezelésére. A létesítményhez funkcionálisan kapcsolódik a betegek elszállásolására alkalmas felszíni épület, a kezelés azonban járóbeteg-ellátás keretében is igénybe vehető.

2. Wellness turizmus: a jó egészségi állapot fenntartását célozza – utazással egybekötve – a holisztikus szemlélet jegyében: testi, lelki, szellemi egészségre, ökológiai és társadalmi egyensúlyra törekedve. Az igazán jó wellness program egyszerre jelent sikert az egészség-megőrzés és élményt az utazás szempontjából. Az alábbi specializált termékeket különböztetjük meg a wellnessen belül:

- a) Fitness: olyan életmódot és az ahhoz tartozó egyes tevékenységeket jelent, melynek elemei a jó fizikai erőnlét, az egészséges életmód és az esztétikus külső. Mivel meghatározóan sportos időtöltést jelent, inkább a fiatalabb és a középkorosztálynak szól.
- b) Aktív wellness: a fitness-szel rokon fogalom, olyan wellness-program, mely előtérbe helyezi a – lehetőleg szabad téren végzett – rendszeres testmozgást, a mai mozgásszegény életmódra adott válaszként. Célja, hogy a mindennapi munkából adódó túlzott stresszt vagy túlzott monotóniát, a megfelelő sporttevékenységek által egyensúlyba hozza.
- c) Családi wellness: az egész család számára tartalmas kikapcsolódást nyújtó relaxációs tevékenység, melynek során a gyermekek szórakoztatása mellett a szülők is pihennek, számukra megfelelő wellness-programokon vehetnek részt.
- d) Beauty: szépséget, kezeléseket, programokat jelent, jellemzőek az arc-, kéz-, láb- és testkezelések. Amennyiben plasztikai sebészeti beavatkozás történik, és utazással kötik egybe, úgy az orvosi turizmushoz sorolandó.
- e) Selfness: olyan életforma, mely alapvetően önmagunk megismerésére helyezi a hangsúlyt. A selfness követői a test és a lélek tökéletes összhangjára, és egy egészséges énkép kialakítására törekszenek. Saját képességeink felmérése gyakran a változtatás igényét is magával hozza, ezért a selfness lényeges eleme az önmegváltoztatás, önfejlesztés.

Fő célja a magabiztosabb, optimistább és kiegyensúlyozottabb életvitel.

- f) Soulness: míg a wellness döntően a testi rekreációra koncentrálnak (pl. sport, étkezés, masszázs), addig a soulness a szellemi-lelki regenerálódás erősítésére, eszköztárának tudatos alkalmazását helyezi középpontba. Célja a szellemi-lelki harmónia, felfrissülés és feltöltődés, az érzelmi kifejezőképesség, stabilitás és megújulás eszköztárának elsajátítása.
- g) Medical wellness: wellness szolgáltatások igénybe vétele orvosi felügyelettel és programozottsággal. Orvosi kivizsgáláson és ellenőrzésen alapul, célja a tudatos egészségmegőrzés. Mentális, emocionális, szociális, testi szakértelem jellemzi, a kiemelkedő szaktudás személyre szabott, speciálisan vendégközpontú ellátással párosul.

Értelmezésként meg kell jegyezni, hogy a fenti meghatározásokban a program és az életmód között nyilván van némi átfedés, mivel aki utazáson vesz részt, és a fent meghatározott szolgáltatásokat veszi igénybe, az egy „program”-on vesz részt, aki viszont készség szinten elsajátította ezek alkalmazását, annak az adott wellness program „életmód”-jává vált.

3. Orvosi turizmus:⁶² orvosi kezelés, beavatkozás, diagnosztikai eljárás kedvéért történő – döntően – külföldi utazás. Motivációi:

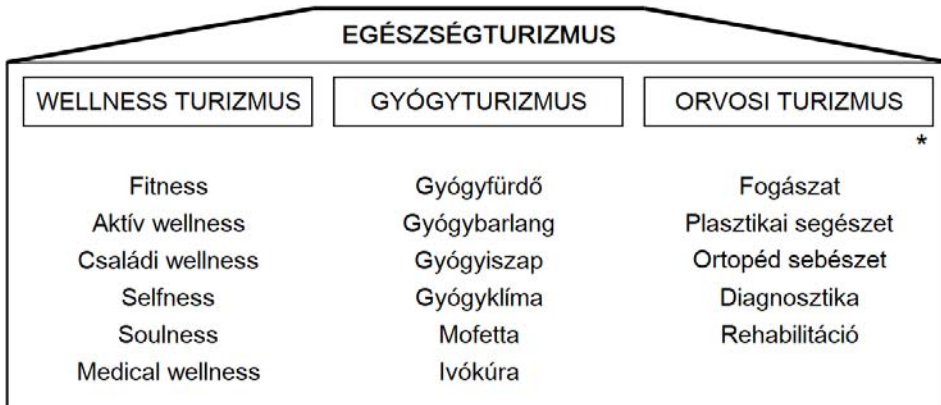
- jó minőségű ellátás (a küldőországénál) jóval kedvezőbb áron;
- orvosi ellátáshoz való azonnali hozzáférés, várólista nélkül;
- innovatív kezelések, eszközök, speciális tudás, melyek az adott küldőországban nem elérhetőek;
- a küldőországénál kedvezőbb jogszabályi feltételek.

Összegezve, az egészségturizmuson belül külön kategóriaként kell tekinteni a wellness-, a gyógy- és az orvosi turizmusra. A fogalmak meghatározására, illetve ezen meghatározások pontosítására a fentiekben

⁶² Az egészségügyi vagy klinikai turizmus név is használatos. A nemzetközileg elfogadott *medical tourism* kifejezés leghűbb fordítása azonban az orvosi turizmus.

tettünk kísérletet. Ezen törekvésünkhöz többször a releváns hazai szakmai szervezet által használt, bevett meghatározást vettük alapul.

Az egészségturizmus korszerű felosztása



* Hazánkban ezek a legjellemzőbb, külföldiek által igénybe vett orvosi szolgáltatások

Forrás: saját szerkesztés

Következtetések

Annak ellenére, hogy számos tanulmány foglalkozott az egészségturizmust érintő alapfogalmak meghatározásával, erre a feladatra megfelelő körültekintéssel még kevesen vállalkoztak. Eközben az alapproblémák között említhetjük, hogy – finoman fogalmazva – sok esetben nem pontosan használjuk a fogalmakat. Különösen gyakori, hogy az orvosi turizmust nevezik „az igazi egészségturizmus”-nak, holott mindkét fogalom megfelelően lehatárolható, de eltérő tartalommal rendelkezik. Egyetlen szakmának sem tesz jót, nem segíti az abban dolgozók eredményességét, ha nem pontosan használják és értik a szakmai alapfogalmakat. Ennek kiindulópontja, hogy már az oktatásban is egységes terminológia alkalmazása szükséges. Mivel az egészségturizmusban használatos fogalmakat mind a gazdaságtudomány, mind a földrajztudomány, mind az egészségtudomány szakemberei rendszeresen használják, ezért meg kell ismerni, illetve el kell fogadni a másik szakmában (más szakmákban) dolgozók gondolkodását és terminológiáját is. A fokozatosan globalizálódó turisztikai versenyben a szolgáltatók nem nélkülözhetik a marketing-kommunikációt, amelynek sikere nagymértékben függ attól, hogy a piacon világos és egyértelműen besorolható termékek és turisztikai fogadóterületek jelenjenek meg. Ez azért is fontos, mert ahhoz, hogy egy desztinációt, egy turisztikai terméket

a potenciális turisták a vásárlói döntésben egyáltalán figyelembe vegyenek, mindenképpen egy jól felismerhető, világos hasznót (élményt, vonzerőt, gyógyulást, tartalmas relaxációt) ígérő terméket bemutató marketing-kommunikációra van szükség. De ezen túl az is elengedhetetlen, hogy a leendő vendég pontosan értse a szolgáltató által a marketing-kommunikációban használt terminológiát (HORKAY 2003).

A gyógyvíz (illetve más gyógytényezők) alkalmazása eredetileg elsődlegesen egészségügyi célokat szolgált. Turisztikai vonatkozása kezdetben csupán amiatt keletkezett, hogy ezek a gyógytényezők térben korlátozottan állnak rendelkezésre, tehát a gyógyulni vágyók részéről utazási kényszer lépett fel. Napjainkban azonban részben megfordult a helyzet, és maga az utazás lett az elsődleges cél, a desztinációban azonban minden adottság, jelenség az érdeklődés tárgyává vált. Így már nem csak maga a gyógyvíz jelent vonzerőt a turisták számára, hanem a már meglévő (tágra értelmezett) egészségügyi infrastruktúra minden más eleme is, így a kozmetikai beavatkozások, speciális orvosi kezelések, vagy a szellemi rekreáció különböző formái. A fogalmak megfelelő, egységes alkalmazása nagyban elősegíti azt, hogy a különböző szakterületek hatékonyan tudjanak együttműködni a turizmus alapinfrastruktúráját működtetőkkel, és minél teljesebb körben ki tudják szolgálni a továbbra is gyorsan növekvő – részben a turisták, részben a leendő szakemberek részéről mutatkozó igényeket.

Források

74/1999. (XII. 25.) EüM rendelet – a természetes gyógytényezőkről

AMBRUS T. (2006): A gyógyturizmus alapját képező természeti és társadalmi tényezők vizsgálata Székelyföldön. In: AUBERT A. (szerk.): Fejlesztés és képzés a turizmusban. II. Országos Turisztikai Konferencia tudományos közleményei, PTE TTK Földrajztudományi Intézet, Pécs. CD kiadvány, pp. 168-178.

ÁRPÁSI Z. (2014): Wellness turisztikai szolgáltatások fejlesztésének lehetőségei a dél-alföldi régióban. Doktori értekezés. Szent István Egyetem, Gödöllő, 188 p.

AUBERT A. – BERKI M. (2007): A nemzetközi és a hazai turizmus területi folyamatai, piaci tendenciái a globalizáció korában. Földrajzi Közlemények 55(3):119-131.

AUBERT A. – CSAPÓ J. (szerk.) (2004): Egészségturizmus. PTE TTK Földrajzi Intézet, Pécs, 184 p.

AUBERT A. – JÓNÁS-BERKI M. – MARTON G. (2012): az egészségturizmus térszervezési és menedzselési sajátosságai Magyarországon. In: NYÁRI D. (szerk.): Kockázat – Konfliktus – Kihívás. A VI. Magyar Földrajzi Konferencia, a MERIEXWA Nyitókonferencia és a Geográfus Doktoranduszok Országos Konferenciájának tanulmánykötete. Szegedi Tudományegyetem Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék, Szeged, pp.13-21.

BAKUCZ M. – TEGZES A. (szerk.) (2016): Fürdőtelepülések versenyképességi vizsgálata néhány magyar és közép-európai régióban. Pécsi Tudományegyetem, Pécs. 188 p.

BOROS Sz. – PRINTZ-MARKÓ E. – PRISZINGER K. (2011): Egészségturizmus. In:

MICHALKÓ, G. et al.: Turisztikai terméktervezés és fejlesztés. Pécsi Tudományegyetem, Pécs. 9 ív.

BUDAI Z. – SZÉKÁCS O. (2001): A magyar egészségturisztikai kínálat alakítása a különböző célcsoportok igényei szerint. Turizmus Bulletin 5(4):3-6.

BUDAI Z. (2002): Marketing a fürdőfejlesztésben. Turizmus Bulletin 6(1):3-5.

DOBA Sz. – ZSIGMOND E. (2013): Gyógy? Wellness? Spa?-Terminológiai útvesztő az egészségturizmusban. Ekonomické štúdie – teória a prax. International Research Institute, Komárno, pp. 466-474.

FENYVESI J. (2010): Egészségturizmus és egészségipar. Magyar orvosi nyelv 10(2):59-60.

FÓRIS Á. – BÉRCZES E. (2006): A wellness terminológiája. Magyar nyelvőr. 130(4):399-413.

GONDOS B. (2012): Az egészségturizmus és az életminőség kapcsolata: Az egészségturizmus és az életminőség megjelenése a nemzetközi és hazai fejlesztési koncepciókban, stratégiákban. In: LŐRINCZ I. (szerk.): A gazdasági és társadalmi átalakulás perspektívái Magyarországon. XV. Apáczai Napok 2011. Nemzetközi Tudományos Konferencia

Tanulmánykötet: Nyugat-magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Kar, Győr, pp. 8-15.

HEGEDŰS V. (2006): Az egészségturizmus fogalmi rendszerének és keresletének változásai Magyarországon. Földrajzi Értesítő 55(3-4):355-373.

HOJCSKA Á. E. – SZABÓ Z. (2010): Fizioerápia az egészségturizmusban. Oktatási segédlet. Szent István Egyetem Egészségtudományi és Környezetegészségügyi Intézet, Gyula, 95 p.

HORKAY N. (2003): Turisztikai márka és márkapolitika a desztinációmenedzsmentben I. és II., Turizmus Bulletin 7(1):47-53.; Turizmus Bulletin 7(2):21-30.

HUSTINÉ BÉRES K. (2011): Fürdők és az egészségturizmus közgazdaságtana. Elektronikus jegyzet, Széchenyi István Egyetem. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop412A/2010-0019_Furdok_es_az_egeszsegturizmus_kozgazdasagтана/index.html

II. Nemzeti Fejlesztési Terv

IVANCSÓNÉ HORVÁTH Zs. – PRINTZ-MARKÓ E. – DARABOS F. (2016): Wellness generációk – Generációk a wellnessben. Kautz Gyula Konferencia, Nyugat-magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Kar, 13 p.

Jelentés a helyi önkormányzati fürdők – kiemelten a gyógyfürdők – helyzete, fejlesztésének lehetőségei, hatása az idegenforgalomra és a turizmusra. Állami Számvevőszék, 2005. 79 p.

KINCSES Gy. et al. (2009): A gyógyturizmus tendenciái a világban. Egészségügyi Gazdasági Szemle. 47(5):33-37.

KÚTVÖLGYI V. (2017): Az egészségturizmus fogyasztásszociológiai szempontú megközelítése. Acta Carolus Robertus, 7(1):173-188.

LACZKÓ T. – BÁNHIDI M. (2015): Sport és egészségturizmus alapjai, Pécsi Tudományegyetem Egészségtudományi Kar, Pécs, 258 p.

MÁLOVICS J. – MÁLOVICS É. (2009): Szervezeti kultúra és kompetenciák az egészségturizmusban: elméleti modellek és empirikus kutatási lehetőségek In.: HENTESI E. MAJÓ Z. – LUKOVICS M. (szerk.): A szolgáltatások világa. JATEPress, Szeged, pp. 108-126.

MEZŐ F. – KOVÁCS T. (2010): Az egészségturizmus mint az Észak-alföldi régió lehetséges kitörési pontja. *Turizmus Bulletin* 14(4):10-18.

MICHALKÓ G. – RÁTZ T. (2003): A sátorverésen túl. A turizmustudomány magyarországi állapotairól. *Magyar Tudomány* 48(6):447–457.

MOLNÁR CS. (2011): Az egészségturisztikai fejlesztések hatásai, különös tekintettel Kelet-Magyarországra. Doktori értekezés, Széchenyi István Egyetem, Győr, 178 p.

Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia 2017

Országos Egészségturizmus Fejlesztési Stratégia 2007

PRISZINGER K. – PÉNZES E. (2009): Fogyasztói magatartás a termálvízre alapozott turisztikai szolgáltatások tekintetében. A Miskolci Egyetem Közleménye. A-sorozat, Bányászat, 77. kötet, pp. 141-150.

PUCZKÓ L. – SMITH M. (2008): Egészségturizmus: gyógyászat, wellness, holisztika. Akadémiai Kiadó, Budapest, 428 p.

RÁTZ T. – MICHALKÓ G. (2011): Destineering és IVF kezelés – trendek a globális egészségturizmusban In MICHALKÓ G. – RÁTZ T. (szerk.): Egészségturizmus és életminőség Magyarországon. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest, pp. 13-26.

RÁTZ, T. (2001): Zennis és Lomi Lomi, avagy Új trendek az egészségturizmusban. *Turizmus Bulletin* 5(4):7-16.

ROZSNYAI K. (2006): A teremtő gondolat ereje. Piacformáló egészségturisztikai képzés a Gyulai Főiskolán. In: AUBERT A. (szerk.): Fejlesztés és képzés a turizmusban. II. Országos Turisztikai Konferencia tudományos közleményei, PTE TTK Földrajztudományi Intézet, Pécs. CD kiadvány, pp. 54-58.

RUSZINKÓ Á. – DONKA A. (2015): Fürdők jövedelmezőségének összehasonlító elemzése. In: GALAMBOS I. et al. (szerk.): Fürdővárosok. 292 p. Budapest: Történelmi Ismeretterjesztő Társulat Egyesület; Magyar Földrajzi Társaság, pp. 263-274. (TITE könyvek; 7.)

RUSZINKÓ Á. – VIZI, I. (2011): Az egészségturisztikai munkaerőpiac helyzete. *Turizmus Bulletin* 14(4):44-52.

RUSZINKÓ Á. et al. (2009): Egészségturisztikai munkaerő-piaci kutatás. Magyar Egészségturizmus Marketing Egyesület, Budapest, 124 p.

SÁNDOR R. (2011): Egészségturizmus innováció megjelenése és területi összehasonlítása a németajkú és mediterrán országok viszonylatában. *Mikes International* 11(1):49-55.

SAVELLA O. (2017): Informális tanulás egészségmagatartás-formáló hatása az egészségturizmusban. Doktori értekezés. Eszterházy Károly Egyetem, Eger, 211 p.

SŐRÉS A. (2013): Az egészségturizmus hatása az életminőségre Hajdúszoboszlón. Debreceni Egyetem, Debrecen. Doktori értekezés. 158 p

SURJÁN Gy. et al. (szerk.): Egészségtudományi Fogalomtár. Állami Egészségügyi Ellátó Központ, Budapest, <https://fogalomtar.aEEK.hu> (letöltés: 2018. január 1.)

SZABÓ Z. (2011): A magyar gyógyfürdőturizmus és a piac. In: **LŐRINCZ I.** (szerk.): A gazdasági és társadalmi átalakulás perspektívái Magyarországon. Nyugat-Magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Kar, Győr, pp. 54-61.

Széchenyi Terv, 2000

SZIVA, I. (2010): Öntsünk tiszta vizet... Az egészségturizmus fogalmi lehatárolása és trendjeinek válogatott bibliográfiája. *Turizmus Bulletin* 14(4):73-76.

Új Széchenyi Terv, 2011

VAJDA R.–VADAS V. (1990): Magyarország gyógy-idegenforgalma. Alfaprint Nyomdaipari Kiszövetkezet, Budapest, 167 p.

VÁRHELYI T. (2012): Világtrendek az egészségturizmusban – a sikeres szolgáltatók földrajzi eloszlásának változásai. In: NYÁRI D. (szerk.): Kockázat – Konfliktus – Kihívás. A VI. Magyar Földrajzi Konferencia, a MERIEXWA Nyitókonferencia és a Geográfus Doktoranduszok Országos Konferenciájának tanulmánykötete. Szegedi Tudományegyetem Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék, Szeged, pp. 941-948.

ZSARNÓCZKY M. B. (2017): Az egészségturizmus folyamatainak vizsgálata észak-magyarországi mintaterületeken. Doktori értekezés, Szent István Egyetem, Gödöllő, 138 p.

ZÖLD MARKETING ÉS E-TURIZMUS TRENDEK A SZÁLLODAIPARBAN

GROTTE JUDIT

egyetemi docens
Budapesti Metropolitan Egyetem
jgrotte@metropolitan.hu

LUKÁCS RITA

egyetemi docens
Budapesti Metropolitan Egyetem
rlukacs@metropolitan.hu

Absztrakt

Egyre több a tudatos fogyasztó, aki a pihenése idején is törekszik az ökolábnyma csökkentésére. Tájékozódásukat számos minősítési rendszer és címke segíti – például az egyik legnépszerűbb utazási értékelőoldalnak, a TripAdvisor-nak is van saját zöld minősítő rendszere. A tanulmányban bemutatjuk a legismertebb minősítési rendszereket, illetve a hazai jó gyakorlatokat. Ahhoz azonban, hogy teljes képet kapjunk a jelenlegi helyzetről, nem hagyhatjuk el jelen publikációból a minősítő rendszerekhez szorosan kapcsolódó e-turisztikai trendeket és azok megjelenését a magyarországi piacon, valamint a zöld szállodák életében.

Kulcsszavak: Zöld szálloda, fenntarthatóság, zöld marketing, e-turizmus, trendek

Bevezetés

A környezettudatosság szempontjait előtérbe helyező fogyasztók aránya évről évre magasabb egyre több termék- és szolgáltatási kategória esetében. Ennek a folyamatnak a részeként jellemző az a tendencia is, hogy szabadidejük eltöltésekor mind többen figyelnek arra, hogy kisebb legyen az ökológiai lábnyomuk. Bár korábban inkább a szakmai kiválóság vezérelte a hazai szállodákat környezetvédelmi programjaik

elindítására, ma már hazánkban is egyre több vendég értékeli és várja el a zöld kezdeményezéseket.

Azt fogjuk megvizsgálni, hogy milyen dimenziók tesznek egy szállodát zölddé, hogyan lehet a zöld programokat hatékonyan kommunikálni, illetve, hogy milyen globális programok segítik a szállodákat a zöldebbé válásban és ennek marketingjében – ennek részeként bemutatjuk az ezekhez kapcsolódó e-turisztikai trendeket is.

A zöld szállodák működése és elterjedése

1. Zöld és fenntartható szállodák

Az amerikai környezettudatos szállásokat tömörítő Zöld Szálloda Szövetség definíciója szerint a zöld szállodák olyan „környezetbarát létesítmények, amelyek vezetői céltudatosan olyan programokat kezdeményeznek, melyek segítségével vizet, áramot tudnak megtakarítani, csökkenteni tudják a hulladék mennyiségét – miközben megtakarítást érnek el – annak érdekében, hogy megvédjék az egyetlen bolygónkat” (Green Hotels Association, 2019).

Kasim kiterjesztett értelemben azokat a szálláshelyeket tartja zöld szállodának, amelyek nem csak a környezet, hanem a munkatársak, a helyi közösség és a helyi kultúra iránt is elkötelezettek (Kasim, 2004). Ez a definíció már közelebb áll a fenntarthatóság definíciójához, hiszen nem csak a környezet, hanem a társadalom és a gazdaság dimenziója is megjelenik benne. A tanulmány során ezt a második definíciót fogom mérvadónak tekinteni. Kérdés azonban, hogy az olyan, klasszikusan szennyezőnek tekintett iparágak mellett, mint az olaj- vagy az autóipar, vajon mekkora jelentősége lehet a szolgáltató szektornak, ezen belül pedig kifejezetten a turizmusnak?

2. A fenntarthatóság jelentősége a turizmusban

A turizmus jelentőségét jól illusztrálja, hogy a globális GDP 10 százalékát ez az iparág adja, illetve minden tizedik munkavállaló ebben a szektorban dolgozik. Mivel az előrejelzések szerint 2030-ra a turistaérkezések száma a 2017-es 1,323 milliárdról 1,8 milliárdra fog emelkedni, a turizmus által okozott gazdasági, környezeti és társadalmi hatások is jelentős mértékben növekedni fognak (WTO, 2019). Ezzel párhuzamosan természetesen nem elhanyagolható a gazdasági növekedésre és munkahelyteremtésre gyakorolt pozitív hatása sem, különösen az elmaradott, ám egyre népszerűbbé váló régiókban. Ugyanakkor minél több turista választ egy

desztinációt, annál nagyobb figyelmet kell fordítani a környezet védelmére, a kulturális örökség megőrzésére, a béke és a biztonság megteremtésére és fenntartására.

A turizmus környezetre gyakorolt hatásai esetében Kulcsár az utazás (levegő-, zaj- és vízszennyezés, infrastruktúra-fejlesztés), illetve a helyszínen okozott hatásokat (épületek: zöldfelület csökkenése, erózió, tájrombolás, illetve üzemeltetés: hulladék, szennyvíz, talajszennyezés, pazarlás; a természet, az épületek és az örökségek károsodása) különböztette meg. Ezeket a hatásokat a turisták számának csökkentése, az ökoturizmus és azt ezt segítő öko-címkék elterjedése, valamint tisztább technológiák és környezeti menedzsment rendszerek bevezetése csillapíthatja (Kulcsár, 2011).

3. A zöld szállodák fogadtatása

Joggal merülhet fel a kérdés, hogy azzal párhuzamosan, hogy a vendégek környezeti elvárásai növekednek, a fokozódó tudatosság egyúttal azt is jelenti-e, hogy hajlandóak többet fizetni a „zöldebb” környezetért. Manaktola és Jauhari kutatásuk során arra a megállapításra jutottak, hogy a vendégek elsősorban azt szeretnék, ha a szállodák állnák a többletberuházással járó költségeket. A kutatásukban részt vevők 40 százaléka szerint a szállodáknak 50-100 százalékban kellene fedeznie a változással járó költségeket, további 40 százalékuk pedig mindössze 4-6 százalékkal lenne hajlandó többet fizetni egy zöldebb szállásért (Manaktola – Jauhari, 2007).

Hasonló megállapításra jutott Ogbeide is, az általa elvégzett kutatás során a válaszadók háromnegyede ugyanakkora vagy alacsonyabb összeget hajlandó fizetni azért, hogy megszállhasson egy zöld szállodában, mint egy nem-zöld szállodában. Emellett az is kiderült a felmérésből, hogy a vendégek örömmel vennék, ha jutalompontokkal vagy kedvezményekkel díjaznák őket azért, hogy környezettudatos magatartást tanúsítanak pihenésük idején. Bár az átlagos szállodai vendég többletköltséget nem vállalna azért, hogy megszállhasson egy zöld szállodában, alapvetően nyitott arra, hogy kipróbálja a lehetőséget. A szálloda vezetősége számára akkor jelenthet előnyt a zöld stratégia, ha integrálni tudják a szervezeti kultúrába a zöld alapelveket, valamint megtalálják az eszközeit annak, hogy versenyelőnyként pozícionálják zöld személetüket (Ogbeide, 2012). A következő részben arra fogom keresni a választ, hogy milyen marketing előnyökkel járhat a zöld marketing a szállodaipar számára.

4. Zöld marketing a szállodaiparban

A potenciális vendégek növekvő elvárásainak való megfelelés mellett egyéb előnyöket is jelenthet a szállodák számára, ha folyamatosan igyekeznek zöldebbé válni: a hosszú távon elérhető költségcsökkentés mellett a márkaérték növekedéséhez, az imázs pozitívabbá válásához is hozzájárulhat a zöld stratégia, megkülönböztetheti a versenytársaktól az adott szállodát. Vonzerő lehet az új vendégek számára és fokozhatja a lojalitásukat, illetve fenntartható versenyelőnyt biztosíthat a szállodai szolgáltatások ilyen irányú bővítése révén (Hays – Ozretić-Došen, 2014).

Van azonban némi retorikai ellentmondás a szállodák zöld marketingjében, hiszen a magukat környezettudatosnak tartó szállodák a környezet védelme érdekében környezetbarát szolgáltatásokat kínálnak, ugyanakkor továbbra is az a céljuk, hogy vendégeik kényelmét biztosítsák. Frandsen és Johansen szerint kommunikációs kihívást jelent, hogy a szállodáknak egyszerre kell azt az üzenetet közvetíteniük, hogy a vendégeik bizonyos szintű luxus iránti igényét mindenképpen ki fogják elégíteni, emellett viszont törekednek a környezet védelmére is. Tehát párhuzamosan kell törekedniük az erőforrás-felhasználás csökkentésére, a szolgáltatás minőségének megőrzése mellett (Frandsen – Johansen, 2001).

Dán szállodák kommunikációs eszközeit és üzeneteit elemezve arra a megállapításra jutottak, hogy a zöld marketing sikeressége érdekében nem csak az üzeneteket kell újraalkotni, hanem olyan új eszközöket is érdemes bevezetni, amelyek segítségével a vendégek és a szállodai dolgozók környezettudatosságát is fejleszteni lehet. Ilyen lehet például a szállodai szobákban, fürdőszobákban elhelyezett, a törölköző többszöri használatára ösztönző felirat vagy matrica. Az üzenetek hangsúlyainak átalakítása során fontos felvázolni a problémát, legitimizálni a célt ennek megoldása érdekében, együttműködést kérni a környezet és a szálloda környezeti céljainak elérése érdekében, elmagyarázni a változásokat, ugyanakkor biztosítani a vendégeket arról, hogy a jogaikat és a kényelmüket nem fogják erőszakkal csorbítani (Frandsen – Johansen, 2001).

Ezek a felvetések jól illeszkednek a desztinációkkal kapcsolatban általánosan jellemző trendekhez, mint az információ és a bizalom felértékelődése. A vendégek ma már jobban tájékozódnak és el is várják az információkat, ezen kívül pedig nem csak az információ megléte fontos számukra, hanem az is, hogy naprakész információhoz juthassanak. Nem csak arra kell fókuszálni, hogy egy szálláshely megszerezze a bizalmukat, hanem arra is, hogy meg tudja tartani (Bódis, 2017). A zöld gyakorlatok kommunikációjával erősíteni lehet a vendégek

kötődését, a környezettudatosságba való bevonásukkal pedig őket is a zöldítési folyamat aktív részeseivé lehet tenni.

5. Kihívások a zöld utazók számára

A Booking.com 2019 tavaszán 18 ezer megkérdezett segítségével lebonyolított éves fenntartható turizmus kutatási riportja szerint az utazók közel háromnegyede (72%) egyetértett azzal, hogy a bolygó védelme érdekében fontos a fenntarthatóságra törekvő utazási döntéseket meghozni. Ennek megfelelően a kutatásban részt vevők 73 százaléka tervezi, hogy a következő év során környezetbarát vagy zöld szálláshelyet látogat meg. A döntéshozatalt ugyanakkor nehezíti, hogy 72 százalékuk nem hallott még a zöld szálláshelyekre vonatkozó minősítési rendszerekről. (Booking.com, 2019)

További nehézséget jelent az utazók számára, hogy nem igazán tudják, pontosan hogyan tudják fenntarthatóbbá tenni utazásukat (37%), azt feltételezik, hogy nem engedhetik meg maguknak a fenntarthatóbb nyaralás pluszköltségét (36%). Illetve más, kevésbé fenntartható opciók vonzóbbá tűnnek számukra vagy az időbeosztásuk nem teszi lehetővé a fenntarthatóbb döntések meghozatalát (34-34%). A kihívások leküzdésében a válaszadók az utazási irodák szerepét látják legjelentősebbnek – 71%-uk szerint nekik kellene több felelős opciót kínálniuk. (Booking.com, 2019)

A felelősebb döntés meghozatalát az utazók szerint elsősorban gazdasági ösztönzőkkel, például adókedvezményekkel lehetne elősegíteni. Ezzel a kutatásban résztvevők 46%-a értett egyet. 45 százalék az online szállásfoglaló oldalaktól várja a megoldást, fenntarthatósági és zöld szempontokra fókuszáló szűrési lehetőségek formájában. (Booking.com, 2019)

6. Zöld szálloda minősítési rendszerek

Az elmúlt évtizedekben számtalan helyi zöld szálloda minősítési rendszer jött létre – mint például a VDR Certified Green Hotel Németországban, a Malta ECO Certification Máltán, a Legambiente Turismo Olaszországban, a Hoteles+ Verdes Argentínában va gy a Green Seal az Amerikai Egyesült Államokban (Green Hotel World, 2019). A tanulmány keretében azonban csak a nemzetközi minősítési rendszereket fogjuk bemutatni – létrejöttük szerinti időrendben –, amelyek méretüknél fogva jelentősebb tudást és tapasztalatot tudnak megosztani tagjaikkal, illetve amelyek esetében nagyobb az esélye annak, hogy a

környezettudatosságot szem előtt tartó utazók nemzetközi utazásaik során találkozhatnak velük és felismerhetik ezeket.

A GreenGlobe kezdeményezés az 1992-es ENSZ Környezet és fejlődés konferencia hatására, 1994-ben indult el, jelenleg a világ 83 országában érhető el (GreenGlobe, 2019a). A programban való részvételhez a szálláshelyeknek és egyéb turisztikai szolgáltatóknak nem csak a meghatározott követelményrendszernek kell megfelelniük, hanem részt kell venniük a GreenGlobe képzésén is, emellett igénybe vehetik akkreditált tanácsadók segítségét is (GreenGlobe, 2019b). A követelményrendszer a fenntarthatóság menedzsmentjére kidolgozott rendszereket, a társadalmi és gazdasági hatások tudatos kezelését, a kulturális örökség védelmét, valamint a környezeti hatások menedzsmentjét foglalja magában (GreenGlobe, 2019c). A magyar szállodák közül jelenleg egyedül az Intercontinental Budapest tagja a kezdeményezésnek.

A Green Key minősítési rendszert 1994-ben hozták létre Dániában, azonban hamar nemzetközi kezdeményezéssé vált – jelenleg már 56 országból van tagvállalatuk. A program résztvevőinek a Környezeti Oktatásért Alapítvány⁶³ által meghatározott követelményrendszernek kell megfelelniük. A szempontrendszer elsősorban a környezeti menedzsmentre fókuszál, ennek részeként elvárja a vendégek, munkatársak, szállítók és a helyi közösség bevonását is. Emellett a víz, hulladék, energiagazdálkodás, ételek és italok, valamint a nyitott terek kezelését vizsgálja (Green Key, 2019).

A BIOSPHERE tanúsítványt 1995-ben a Felelős Turizmus Intézet⁶⁴ hozta létre, az UNESCO támogatásával. A minősítés egyik különlegessége, hogy a megszerzéséhez szükséges teljesítendő feltételek az ENSZ 17 fenntarthatósági céljára épülnek. A másik pedig, hogy egy körforgásban képzelet el a folyamatos fejlődésre törekvő szállodákat, az elkötelezett desztinációkat és helyi közösségeket, valamint a környezettudatos utazókat, a kommunikációt és a hálózatépítést pedig az úgynevezett nagykövetek támogatják (Biosphere, 2019a).

A fenntarthatóbbá válás által elérhető költségcsökkentés mellett további előnyt jelenthet a tagvállalatok számára a szervezet hálózatához és tudásbázisához biztosított hozzáférés, valamint az online

⁶³ FEE, Foundation for Environmental Education

⁶⁴ RTI, Responsible Tourism Institute

tréninglehetőségek. Emellett különböző tanácsadási szolgáltatásokat is igénybe vehetnek (Biosphere, 2019a). A BIOSPHERE minősítés megszerzéséhez a szállodáknak öt fő területen kell megfelelniük az elvárásoknak: klímaváltozás, , környezet, társadalom, gazdaság és kultúra (Biosphere, 2019b).

A TripAdvisor GreenLeaders programja 2013-ban indult el az Amerikai Egyesült Államokban, egy évvel később pedig már Európában is elérhetővé vált. A szállás- és vendéglátóhelyek világszerte egyik legismertebb értékelőoldala azért indította el a zöld szálláshelyeket megkülönböztető programját, mert saját kutatásaik szerint egyre több utazó vár el környezetvédelemmel kapcsolatos intézkedéseket attól a szállodától, amelyet választ. A felmérésük adatai szerint a TripAdvisort használó utazók 81 százaléka számára fontos, hogy zöld programmal rendelkező szálláshelyet válasszon (Harrison, 2014)

A GreenLeaders programot az ENSZ Környezetvédelmi Programjával⁶⁵, az amerikai környezetvédelmi ügynökséggel – az Energystarral⁶⁶, valamint az amerikai Zöld Építészeti Tanács LEED minősítési programjával⁶⁷ folytatott egyeztetések alapján hozták létre. A programban való részvételre szállodák és panziók jelentkezhetnek, hat minimális feltételnek kell megfelelniük: ágynemű és törölköző újrahasználati terv, az energiafelhasználás rendszeres nyomon követése, újrahasznosítás, energiatakarékos villanykörték használata, a személyzet és a vendégek zöld gyakorlatokra való oktatása, a szennyvíz megfelelő kezelése (helyi vagy települési szennyvízkezelési rendszer segítségével). A szálláshelyek által kitöltött jelentkezési lap alapján független fenntarthatósági szakértők végeznek helyszíni auditot, amelyet évente megismételnek. A minőségbiztosítást erősíti a vendégek zöld gyakorlattal kapcsolatos visszajelzéseinek ellenőrzése is, amelyeket szükség esetén kivizsgálnak az auditorok (TripAdvisor, 2019). A nemzetközi kitekintést követően a hazai zöld szállodákat értékelő programot fogjuk bemutatni.

7. Zöld Szálloda Pályázat

A Magyar Szállodák és Éttermek Szövetsége 1993 óta két évente írja ki a „Zöld Szálloda” pályázatot, a környezettudatos szállodai gyakorlatok elősegítése érdekében. A pályázat benyújtásának feltételei közé tartozik a

⁶⁵ UNEP, United Nations Environment Programme

⁶⁶ EPA, United States Environmental Protection Agency

⁶⁷ USGBC, U.S. Green Building Council

szállodákra vonatkozó környezetvédelmi törvények ismerete és betartása, az éves környezetvédelmi bevallások leadása, környezetvédelmi szabályzat elkészítése, széndioxid-lábnyom kiszámítása, a szelektív hulladékgyűjtés, valamint az önértékelés elkészítése és a minimum követelmény elérése. A pályázatok kiértékelése során külön rangsorolják a lánchoz tartozó és az önálló szállodákat (Turizmus Online, 2018). Mielőtt a cikk folytatódna a magyarországi e-turizmus és zöldszállodák jelenlegi helyzetének bemutatásával, érdemes néhány általános e-turisztikai trendet megismerni.

E-turizmus trendek

Az alábbi innovatív technológiai megoldást több nemzetközi szállodalánc is alkalmazza, bár egyelőre még csak a hűséges, visszatérő vendégprogramban részt vevő vásárlók körében. Ennek keretében a vendégek már elektronikusan is be tudnak jelentkezni érkezéskor a szállodába, amit megtehetnek mobiltelefonról, vagy akár egy Apple óráról is. Ez a folyamat úgy működik, hogy mikor a vendégszoba visszaigazolása megtörténik, a vendég azonnal kap egy SMS-t telefonjára, melyben a szálloda tájékoztatja a vendéget a szobaszámról, a bejelentkezés és kijelentkezés idejéről, illetve egyéb fontos információkról. A vendégérkezés napján, az új technológiai megoldásnak köszönhetően, a vendégnek nem kell személyesen odafáradnia a recepcióhoz, hanem egyszerűen csak felmegy a szobájába és vagy a telefonját, vagy az Apple óráját tudja szobakulcsként alkalmazni (Sanghi, 2014).

Jelenleg csak és kizárólag az Apple céggel van ilyen megállapodás. A Hilton Worldwide világszerte több, mint 3700 szállodájában vezette be a hűségprogramban (HHonors) résztvevő vendégek számára a digitális vendégérkezést szobaválasztási funkcióval. (Hilton Worldwide, 2014). A Starwood szállodalánc már több szállodai márkájánál- mint az Aloft, Element és W hotelek- is bevezette a mobiltelefonos szobakulcs megoldást. A láthatatlan vendégérkezés egyfelől jó a szállodának, hisz ezzel a megoldással csökkenteni tudják a Front Desk túlterheltségét, másfelől jó a vendégeknek, hisz egy kényelmes, nyugalmas, gyors szolgáltatásban részesülhetnek, mely még a szálloda TripAdvisor pontjainak növekedésében is megnyilvánulhat (Kinsella, 2015).

Manapság egy turisztikai desztináció kiválasztásánál komoly befolyásoló tényező a jó ár érték arány. Az online utazási irodák (OTA-k⁶⁸) jó áraikkal és különleges csomagajánlataikkal népszerűbbek, mint az önálló szállodai weboldalak. (Veres-Grotte 2009). A kérdés, hogyan lehetne a szállodák bevételeit úgy növelni, hogy közben csökkentenék az online utazási irodáknak fizetett összegeket. A probléma az, hogy a szállodák az online utazási irodáknak fizetett jutaléka 15-30% között mozog, ami komoly nehézséget generál a kitűzött REVPAR (revenue per available room) mutató elérésében. A megoldás a szállodai oldalakon közvetlen történő foglalások növelése lenne. Ehhez elengedhetetlen egy jól működő, könnyen átlátható, felhasználóbarát szállodai weboldal. A TripAdvisor éppen ezért létrehozta a TripConnect megoldást, ahol a szállodák is mint kvázi online utazási felületek megjelenhetnek az online utazási irodák ajánlataival együtt. Ezért a lehetőségért mind a szállodáknak, mind az online utazási irodáknak komoly pénzeket kell fizetniük a TripAdvisoroknak.

Szintén kiemelkedő fontossággal bír a reputáció menedzsment, mely alapvetően az elektronikus térben történő bizalom létrehozásának kérdéskörét vizsgálja. A bizalom kiépítéséhez a virtuális térben teljesen más eszközökre van szükség, mint a hagyományos fizikai vagy szociális környezetben. Az online környezetben a szállodai reputáció menedzsment egyik legfontosabb platformja a TripAdvisor. De ugyancsak jöhetnek vendégvélemények, visszajelzések például a Facebook-ról, Yahoo-ról, Yelp-ről, és az online utazási irodáktól is, mint az Expedia vagy a Booking.

Rauch (2014) azt javasolja a szállodáknak, hogy inkább csak egy felületet használjanak erre a célra, mintsem több különbözőt. Véleménye szerint erre az egyik legjobb megoldás a Revinate lenne, mely egy teljeskörű reputációs menedzsment folyamatot biztosítana a szállodáknak. „Szóval, mi is az a Revinate? A Revinate egy technológiai megoldásokkal foglalkozó vállalat San Franciscoban, mely a szállodai vendégvéleményeket próbálja meg egy helyen összesíteni. Ezért létrehozták az úgynevezett inGuest megoldást. Az inGuest egyetlen platformon összesíti a szállodai menedzsment rendszerekből (PMS-Property Management System) kinyert vendég foglalási információkat, a vendég fogyasztási szokásait, a vendég social media tevékenységét és a vendég visszajelzéseit” (Revinate.com, 2015).

⁶⁸ OTA: Online Travel Agency

A marketingben egyre nagyobb szerephez jut az úgynevezett ‘Real Time Marketing’ Trackmaven (2015) szerint a “Real time marketing a marketing azon fajtája, mely naprakész eseményekre épül. Ahelyett, hogy a szálloda egy évre előre megtervezett marketing tervet hoz létre fix időkerettel, a real time marketing egy olyan típusú stratégia, mely az aktuális, releváns trendekre és az azonnali vendégvisszajelzésekre koncentrál. A real time marketing célja, hogy összekösse a fogyasztókat azon termékekkel és szolgáltatásokkal, melyekre most, ebben a pillanatban van szükségük.” A social media (pl.: Twitter, Facebook, stb.) oldalakon keresztül a cégeknek könnyedén lehetőségük nyílik arra, hogy megismerjék célcsoportjaikat. Ezzel az információval a szállodák néhány percen belül meghatározhatják naprakész marketing üzenetüket. Azonban, az üzenet tartalma értékesnek kell, hogy bizonyuljon a potenciális vendég számára. Az ilyen típusú marketing alkalmazásokat, melyek vendéggeneráló tartalmat képviselnek, rendszeresen kell kivitelezni.

Legyen ez a Facebook-on, vagy más social media csatornán, a lényeg az, hogy a vendég azonnal kapcsolatba tudjon lépni a szállodával, abban a reményben, hogy elvárásaira azonnali válasz érkezik. A video kampányok (pl.: Flip to), amennyiben megfelelően kidolgozottak a social media oldalakon, kellő mennyiségű vendéget tudnak a szállodák számára generálni. A Flip to megengedi a szállodáknak, hogy felvegyék a szobafoglalás pillanatában a vendégekkel a kapcsolatot és ezáltal a szállodáknak lehetőségük nyílik különleges élményben részesíteniük vendégeiket érkezéskor (Rauch 2014). Gary Vaynerchuk, egy jól ismert internetes cégtulajdonos és szerző, híres mondása így hangzik: „A tartalom a király, de a marketing a királynő, aki a háztartásért felel.” Nagyszerű tartalmakat létrehozni a különböző weboldalakra és blogokra nagyon hasznos, azonban ez egyedül nem hozza meg a szállodáknak a kívánt eredményt.

Zöld szállodák és e-turizmus Magyarországon

A hazai Zöld Szálloda-díj önálló szálloda kategória három helyezettje (Airport Hotel Stáció, La Contessa Kastélyhotel, Royal Club Hotel Visegrád) közül egyedül a 2. helyezett La Contessa Kastélyhotel hozott nyilvánosságra érdemi információt a honlapján. Frandsen és Johansen korábban bemutatott szempontjainak megfelelően nem csak a céljaikat és eredményeiket ismertetik, hanem igyekeznek legitimizálni céljaikat és elmagyarázzák, hogy mit, miért és hogyan alakítottak át a szállodában

(világítási, hűtési-fűtési rendszer kialakítása és működése). Ugyanakkor nem törekednek a vendégek edukálására, bevonására – sem a felelősségük, sem a tőlük elvárt konkrét tevékenységek terén (La Contessa Kastélyhotel, 2019).

A lánchoz tartozó szállodák kategória három helyezettje (Saliris Resort Spa és Konferencia Szálloda, Danubius Hotel Helia, Radisson Blu Béke Hotel) közül a Saliris Resortnál a környezeti célokról és tevékenységekről szól a honlap „Környezetvédelem” menüpontja, viszont emellett bemutatják a környezeti programjuk célját. Ezen kívül megfogalmaznak több olyan konkrét kérést is, amelyek betartásával a vendégek hozzá tudnak járulni a környezettudatos életmód elősegítéséhez: a törölközők többszöri használata mellett a vízzel és árammal való takarékosságra hívják fel a figyelmet (Saliris Resort, 2019).

A „Zöld Szálloda 2019-2020” díj viselésére jogosult további 42 szálloda esetében kevés kivételtől eltekintve alig található információ a környezetvédelmi programjukkal kapcsolatban a honlapjukon. Az egyedüli kivételt a Park Inn szállodalánc jelenti, a budapesti szálloda honlapján ugyanis részletes leírás található a szállodalánc környezeti stratégiai céljairól, amelynek részét képezi a vendégek és a munkatársak bevonása is a környezettudatos szemléletmód megvalósításába. A felelős üzletvitel három fő pillérét a környezeti hatások minimalizálása, a vendégek és munkatársak egészségéről és biztonságáról való gondoskodás, illetve a szociális és etikai problémák közös megoldása jelenti (Park Inn, 2019).

A hazai zöld szállodák esetében megállapíthatjuk, hogy egyelőre szinte minden környezettudatos szálloda számára kihívást jelent a Frandsen és Johansen szerzőpáros által azonosított retorikai ellentmondás – azaz a szállodai élmény és a környezettudatosság egyidejű kommunikációja. Ezt erősíti Ásványi és Komár zöld szállodákat vizsgáló kutatása is (Ásványi – Komár, 2018), amelynek az egyik fő megállapítása, hogy a szélesebb körű edukációra lenne szükség a vendégek esetében, a szállodák részéről pedig a kommunikációs gyakorlat fejlesztésére, azzal a céllal, hogy megkülönböztető jelzővé tudjon válni zöld stratégiájuk.

Az e-turizmus területén vizsgálódva a budapesti KViHOTELt érdemes kiemelni, amely „a világ első teljesen okos hotele a honlap utazóinak” szlogennel hirdeti magát. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a vendégek kulcs helyett egy alkalmazás segítségével tudnak bejelentkezni – már a szállodába való megérkezésük előtt. Szintén az alkalmazás szolgál

kulcsként a szállodai szobához, emellett digitális szállodaportásként is segíti a vendégeket. Igény szerint reggelit vagy taxit is lehet rendelni rajta keresztül, távolról is be lehet állítani a szoba kívánt hőmérsékletét, illetve a szálloda üzeneteit is ezen keresztül lehet elolvasni. Például a szobatakarítás elkészültéről szóló értesítést (KViHOTEL, 2019).

Tehát az alkalmazás az érkezéstől egészen a fizetésig és a szállodából való kijelentkezésig megkönnyíti a vendégek és a szálloda alkalmazottainak életét. Ráadásul jelentős mennyiségű papírt lehet megtakarítani vele, hiszen sok felesleges dokumentum kinyomtatását lehet megelőzni a használatával. Tehát az e-turizmus mellett ez egyúttal egy zöld szállodai kezdeményezésnek is tekinthető. Hazánkban még különlegesennek számítanak ezek a technológiai megoldások, terjedésük azonban akár már a következő néhány év során felgyorsulhat.

Összefoglalás

Bár a zöld szállodákat megkülönböztető minősítések közel negyedszázados múltra tekintenek vissza, csak az elmúlt néhány évben kezdett tömegesen megjelenni az igény irántuk. Az ilyen szállodák megtalálását és a kezdeményezés további elterjedését segíthetik elő a TripAdvisor GreenLeaders programjához hasonló megoldások. Hiszen, ahogy a Booking.com kutatásából is kiderült, a potenciális szállodai vendégek számára nehézséget jelent a zöld szállodák megtalálása. Ha az utazók által gyakran használt keresési felületekbe beépülnek a zöld és társadalmi szempontokat figyelembe vevő szűrők, akkor könnyebben találnak egymásra a felelős turisták és a felelős szálláshelyek.

Amellett, hogy a TripAdvisor a szállásfoglalás során az egyik legfontosabb információforrás – különösen a Z-generáció tagjai körében – a reputáció-menedzsment egyik fontos eszköze is a szállodák számára. Mivel ezen a felületen keresztül a vendégek is megosztják egymással a saját tapasztalataikat, tehát hiteles forrásként tekintenek rá, ideális felület lehet a szállodák számára is zöld programjaik bemutatására.

A GreenLeaders kezdeményezés hazánkban sajnos még nem érhető el, pedig nem csupán a hazai, hanem a nemzetközi szállodapiacra is láthatóbbá tenné a legzöldebb hazai szállodák környezetvédelem iránti elkötelezettségét. Ez a program vagy egy ehhez hasonló felület segíthetne a hazai szállodák kommunikációs dilemmájának feloldásában. Így azok, akik kifejezetten érdeklődnek a téma iránt, könnyebben megtalálhatnák a

zöld szállodákat, a többi érdeklődőt viszont nem rettentik el a szálloda honlapján a környezetvédelemre vonatkozó információkkal.

A zöld szállodák mellett az e-turizmus is kiemelkedő trenddé vált az elmúlt években, ráadásul a technológiai megoldások egyúttal a szállodai működést is környezetbarátabbá tehetik, sok felesleges nyomtatnivaló megtakarítása révén.

Irodalomjegyzék

Ásványi, K. – Komár, Z. (2018): Zöld szálloda – örökzöld imázs. A „zöld” mint minőség és minősítés kommunikációjának elemzése fogyasztói visszajelzések és szállodai honlapok vizsgálata alapján. In: Józsa, L. – Korcsmáros, E. – Seres Huszárik, E. (szerk.) (2018): *A hatékony marketing – EMOK 2018 Nemzetközi Tudományos Konferencia konferenciakötete*. Selye János Egyetem: Komárom 265-276.

Biosphere (2019a): *Help us change the world. At Biosphere we bet on sustainable tourism.* <https://www.biospheretourism.com/en/help-us-change-the-world/79> (letöltve: 2019. március 9.)

Biosphere (2019b): *International Certification Standard for Hotels.* <https://www.biospheretourism.com/en/standards/international-certification-standard-for-hotels/3> (letöltve: 2019. március 9.)

Bódis, G. (2017): A turizmus láthatatlanságának paradoxona: kommunikációs kihívások. *Turizmus Bulletin*, 17 (3-4) 33-45.

Booking.com (2019): *Booking.com reveals key findings from its 2019 sustainable travel report.* <https://globalnews.booking.com/bookingcom-reveals-key-findings-from-its-2019-sustainable-travel-report/> (letöltve: 2019. augusztus 30.)

Buhalis, D., Jun S.H. (2011): E tourism, In: *Contemporary Tourism Reviews*, Goodfellow Publishers Ltd.

DeVoren, D., Herweg, A. (2015): *The TravelClick Perspective – March 2015: Digital Marketing Trends for the Hospitality Industry, TravelClick Innovative Solutions.* <http://www.travelclick.com/en/news-events/press-releases/travelclick-perspective-march-2015-digital-marketing-trends-hospitality-industry> (letöltés: 2015. március 13.)

Frandsen, F. – Johansen, W. (2001): The Rhetoric of Green Hotels. *HERMES - Journal of Linguistics*. 14 (27), 55-83.

Green Hotel World (2016): *Green tourism certification labels*. <https://www.greenhotelworld.com/2016/06/24/green-tourism-certification-labels/> (letöltve: 2019. március 10.)

Green Hotels Association (2019): *What are green hotels?* <http://www.greenhotels.com/> (letöltve: 2019. február 22.)

Green Key (2019): *Green Key. Unlocking sustainability in the hospitality industry*. https://www.greenkey.global/s/Factsheet_GKupdated.pdf (letöltve: 2019. március 15.)

GreenGlobe (2019a): *About GreenGlobe*. <https://greenglobe.com/about/> (letöltve: 2019. március 13.)

GreenGlobe (2019b): Steps on how to become a GreenGlobe member. <https://greenglobe.com/how/> (letöltve: 2019. március 13.)

GreenGlobe (2019c): Standard Criteria and Indicators. <https://greenglobe.com/standard/> (letöltve: 2019. március 13.)

Grotte J. (2016): *Innovative Technology - New Challenges & Solutions in the Hospitality Sector, What's going well? In Hospitality, Tourism and Events Education*; EuroCHRIE Conference, 26-28th of October 2016, Budapest

Harrison, K. (2014): Green Hotels Are Leading The Pack On TripAdvisor. *Forbes*. <https://www.forbes.com/sites/kateharrison/2014/06/20/green-hotels-are-leading-the-pack-on-tripadvisor> (letöltve: 2019. március 15.)

Hays, Darija – Ozretić-Došen, Đurđana (2014): Greening Hotels – Building Green Values into Hotel Services. *Tourism and Hospitality Management*. 20 (1) 85-102.

Hilton Worldwide Global Media Center (2014): *Hilton Worldwide Truly Opens Doors: Company to Roll Out Mobile Room Keys in 2015 at Hundreds of U.S. Hotels Across Four Brands*. <http://www.hiltonworldwideglobalmediacenter.com/index.cfm/newsroom/detail/27701,2014.november3>.

Hospitalityupgrade News (2015): *Accor Launches Accorhotels app for Apple Watch*. http://www.hospitalityupgrade.com/_news/NewsArticles/Accor-Launches-Accorhotels-app-for-Apple-Watch.asp (letöltés: 2015. március 13.)

Kasim, A. (2004): Socio-environmentally responsible Hotel Business: Do Tourists to Penang Island, Malaysia care? *Journal of Hospitality & Leisure Marketing*. 11 (4), 5-28.

Kinsella, T. (2015): *The Hotel Room Key Goes Mobile...What's the Big Deal? The Answer is "Choice of Service,* <https://www.linkedin.com/pulse/hotel-room-key-goes-mobilewhats-big-deal-tim-kinsella> (letöltés: 2015. március 24.)

Kulcsár, N. (2011): The environmental impacts of tourism – Positive initiatives in Europe. *International Seminar Sustainable Tourism Development: European Experience*. 19.05.2011. Barnaul – Tomsk, p. 4.

KviHOTEL (2019): *Kvixperience.* <https://www.kvihotelbudapest.com/hu/kvihotel/kvixperience> (letöltés: 2019. augusztus 30.)

La Contessa Kastélyhotel (2019): *Környezettudatosság.* <http://lacontessa.hu/index.php/hu/hotel/kornyezettudatossag> (letöltve: 2019. február 16.)

Landman, P. (2011) *Revenue Management Manual.* <http://www.xotels.com/images/Revenue-Management-Manual-Xotels.pdf> (letöltés: 2015. március 20.)

Lee, L.W. (2014): 'Advice from creative consumers: a study of online hotel reviews', *International Journal of Technology Marketing*, Vol.9., No.1, pp. 53-71.

Manaktola, K. – Jauhari, V. (2007): Exploring Consumer Attitude and Behaviour toward Green Practices in the Lodging Industry in India. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*. 19 (5), 365-377

Matur, S. (2014) *TripConnect: A Hotelier's Tool to Outsmart OTAs, Web blog,* <http://www.hotelogix.com/blog/2014/07/23/tripconnect-a-hoteliers-tool-to-outsmart-otas/>, (letöltés: 2014. július 23.)

Obgeide, G-C. (2012): Perception of Green Hotels in the 21st Century. *Journal of Tourism Insights*, 3 (1), Article 1

Park Inn by Radisson (2019): *Felelős üzletvitel.* <https://www.parkinn.hu/hotel-budapest/responsible-business> (letöltve: 2019. február 16.)

Radisson Blu (2019): *Responsible Business – Vállaljunk felelősséget!*
<https://www.radissonblu.com/hu/hotel-budapest/responsible-business>
(letöltve: 2019. február 16.)

Saliris Resort (2019): *Környezetvédelem.*
<https://salirisresort.hu/kornyezetvedelem> (letöltve: 2019. február 16.)

TripAdvisor (2019): *GreenLeaders Help Center.*
<https://www.tripadvisor.com/hc/en-us/sections/200154897>
(letöltve: 2019. február 28.)

Turizmus Online (2018): „Zöld Szálloda 2019-20” Pályázat. *Turizmus Online.*
http://turizmusonline.hu/aktualis/cikk/zold_szalloda_2019_20_palyazat
(letöltés: 2019. február 16.)

Veres Z., Grotte J. (2009): Turizmusmarketing In: *Dr. Veres Zoltán: A Szolgáltatásmarketing Alapkönyve*; Budapest: Akadémia Kiadó, pp. 459-479.

World Tourism Organization (2019): *Infographics.*
<http://media.unwto.org/content/infographics> (letöltés: 2019. március 4.)

THE ROAD OF BULGARIAN GARDENING

TÜTÜNKOV-HRISZTOV JORDÁN

főiskolai adjunktus
Budapesti Metropolitan Egyetem
htutunkov@metropolitan.hu

Abstract

The majority of Bulgarian nationals living in Hungary comprise of the descendants of the migrant Bulgarian gardeners, who are recognised as a resident nationality in Hungary by the LXXVII. Act of 1993. Although on the basis of their population it can be classified as one of the smallest minorities, they have had a significant impact on the economic, social and cultural life of Hungary, as the Bulgarian gardeners laid the foundation of the Hungarian horticulture, they played a significant role in the vegetable production for over a century in the country and even in the leanest years they provided the Hungarian citizens with vegetables. The Bulgarian National Council announced „The road of Bulgarian gardening” project in 2015 with the aim to create such an international thematic road that shows the influence of Bulgarian gardening on the European agriculture, especially focusing on Hungary, also, to depict how the Hungarian vegetable growing landscapes were created.

Keywords: *Bulgarian gardening, vegetable production, horticulture, cultural heritage*

Introduction

Within the framework of historic research into the traditional Bulgarian-Hungarian friendship the aim of the international project is to unfold the impact of Bulgarian gardening on the local horticulture, what novel vegetable growing methods were spread all over the territory of the historic Hungary, how they facilitated intensive farming within Hungarian peasant families, what merits they had in transforming the society in Hungary in the 19th and 20th centuries. The owner of the project is the Bulgarian Research Institute and they develop the international cultural

route with the association of the following Bulgarian and Hungarian partner institutions:

- Regional Museum - Veliko Tarnovo,
- Horticultural Museum - Lyaskovets,
- Sveti Konstantin Preslavszi University - Shumen,
- Koszta József Museum - Szentes,
- University of Szegedi - Slavic Department
- University of Pécs - Balkan Institute

The concept of Bulgarian gardening became widespread in Hungary from the 1870s-1880s, including the complex vegetable production method used by Bulgarian horticultural farms, which meant special small-scale methods, greenhouse forcing and irrigation. (Hungarian Ethnographic Lexicon)

By the first half of the 19th century a high-level of horticultural gardening had been created in the areas of Veliko Tarnovo and the neighbourhood of Plovdiv, but due to the limited capacity of domestic markets they were forced to expand abroad. The first gardening teams started off from Lyaskovets near Tarnovo, not long later the biggest areas to release teams were Polikraishte and Draganovo. First, they expanded in the direction of Serbia, Romania and Russia, and after having exploited their opportunities there, they appeared in the historic Hungary: in the neighbourhoods of Brassó, Nagyszeben, Temesvár, Arad, Baja, Szentes, Szegvár, Esztergom, Győr. By the end of the 19th century there were gardeners next to any significant city of the Austro-Hungarian Monarchy and they played a decisive role in the Hungarian vegetable production for over a century. (Hungarian Ethnographic Lexicon)

Naturally, we have to put the question: What caused the success of the Bulgarian gardening technology? Especially that in Hungary gardening guilds had been operating since the 17th century, having mainly gardeners of German nationality who were guaranteed special privileges by several rulers. The German gardeners appearing in the vicinity of bigger cities following the big settlement projects of the 18th century primarily dealt with fruit and flower horticulture, they knew and applied hotbeds heated with manure, they also irrigated the outdoor vegetable plantations but as for efficiency they were unable to compete with the Bulgarian gardening, they were not capable of providing the residents of industrial cities with vegetables, consequently they were squeezed out from the domestic vegetable production. Due to lack of irrigation the majority of Hungarian

peasant farmers had a competitive disadvantage compared with the Bulgarian system. Based on contemporary evaluations, the Bulgarian gardeners were able to have a yield ten times bigger than similar gardens on the same surface area. (Hungarian Ethnographic Lexicon) To answer the question posed above, the secret of Bulgarian gardening lay in complexity, in a systematic approach. The success of the Bulgarian gardening was thanked to three factors: the revolutionary new technology (in Hungary), the work organisation and the trade relations.

New technologies in vegetable gardening

Bulgarian gardeners rented areas to be cultivated always outside cities but within the sight of factory chimneys. Another important aspect was to have soil rich in humus, which was level and flat (because of irrigation) and to have a natural watercourse nearby. The so-called Bulgarian wheel was used to lift water that was advanced to the farms through the irrigation canals. The seeds were imported from Bulgaria or bought from the local Bulgarian seed trader. (Hungarian Ethnographic Lexicon)

They prepared the hotbeds heated with manure in winter months, in some hotbeds they raised the seedlings to be planted under glass, in the rest of the hotbeds they sowed the first early-season vegetables, the small radish that could be sold in the market as early as in March along with spring onions grown outdoors. Their selection of goods in markets were root-crops stored in a pit, carrot, kohlrabi, cabbage and parsley grown in hotbeds. In early spring after selling small radish lettuce was planted, then spring kohlrabi, later tomato, paprika and cucumber. Since the 1960s seedlings were raised and early-season vegetables were grown in greenhouses and polytunnels instead of hotbeds heated with manure, but this made production standardized.

Bulgarian gardening made field growing vegetable production into intensive farming which was also a revolutionary change in the production methods of the period. In early spring, without measuring, using only the unaided eye and with the help of the Bulgarian irrigation hoe they created the small- and big beds with mathematical accuracy and the irrigation canals as straight as an arrow. On the ridge they sowed carrot and parsley seeds, on the sides of the ridge they planted the seedlings of lettuce, between two lettuces they planted seed onion and garlic. By the time lettuce was fully grown, both became strong. At the beginning of March-April they planted blue kohlrabi, after Ice Saints

(mid-May) the outdoor tomato, paprika, celery and savoy cabbage were planted. As kohlrabi was picked, winter kohlrabi or cauliflower was planted instead. (Czibulya Ferenc, 1987.) During the summer gardeners were doing tasks of care of plants in the morning hours and at noon, from the early afternoon they started to pick the goods for the following market day, after tying and washing they transported the goods to the markets by carriage. In case it was needed they irrigated in the evening or at dawn. The mixed culture of plants provided the wide range of vegetables in the markets, on the other hand just a minimal level of pest control was needed. Pests and conifer aphids were prevented mechanically. Only in case of fungal infection was chemical treatment used.

Looking back on Bulgarian gardening it can be said that this kind of vegetable growing was an intensive production as production was based on species of vegetables which were brought from home or improved by themselves having strong potential; nutrient replacement was provided by using manure; it created the harmony of irrigation, soil and care of plants. Present day organic farmers are following the production practices in vegetable cultivation of mixed plant cultures of Bulgarian horticulture traditions.

Work organization

The first and second generations of Bulgarian gardeners in Hungary were working in a special organization of workforce imported from home, which was a kind of co-operative or association called *druzhestvo* or *tayfa* until the 1930s. The works of the market garden were managed by the leader, the foreman. The foreman collected the workers for his team from Bulgarian villages during December and January whom he wanted to work with on rented soil abroad. He told the size and location of the plot to be rented, how much capital was demanded from the members in the form of money and workforce. He guaranteed no pay to anybody – this was the case until the 1920s, as every member was offered a fixed rate of profit (Kovács, 1998). The members had common meals, lived together on the rented area but the work was directed by the foreman. Finances were also managed by the foreman, who could also give advance money to the members. After the day of Saint Demetrius they paid the rental fee or estate fee, the net profit was divided among the members based on the work done, the signed contract and the capital paid in advance. Every member of the team knew their tasks in advance and also their share from the mutual profit. Consequently it was in every worker's interest to make

maximum effort to reach success. Along with financial incentives and share another important driving force was the fact that the people knew each other well, they were sometimes also related, this also contributed to the efficiency of their work. (Hungarian Ethnographic Lexicon) If necessary, the Bulgarian gardeners hired Hungarian day-labourers, who gained knowledge which they passed on to Hungarian farmers.

A part of the members of the Bulgarian teams returned to their homeland after the gardening season was over, where they bought a piece of land or a house in Bulgaria from the money they had collected. Others returned to Hungary so that they could rent a piece of land on their own and started farming independently. Some of the Bulgarian gardeners survived the World War in Hungary, later they were joined by the new wave of gardeners fleeing from Bulgaria due to the political regime. Most of them settled down in the democratic Hungary, they represent the second or third generation. As a result of settling down, significant changes occurred in the ownership, teams were replaced by family farms, the period of large farmers was over, everybody started to cultivate their own land or rented plot.

During the era of socialism the violent collectivisation was a doom for Bulgarian gardeners as well: In Pesterzsébet the Dimiter Blagoev Agricultural co-operative was founded in 1957, the Magyar-Bolgár Barátság Agricultural co-operative in 1959, the Pákozdi Antal Agricultural co-operative in Zugló in 1959. At first the members were exclusively Bulgarian gardeners; later Hungarian employees were used to increase the number of members. On Csepel Island on the area of Marin Mutafov gardener the Duna Agricultural co-operative was founded, that merged with the Zugló-based Pákozdi Antal Agricultural co-operative in 1961, the merger was joined by the small cooperatives in Halásztelek and as a result Duna MGTSZ became one of the most prestigious co-operatives (Hungarian Ethnographic Lexicon). Members of several Bulgarian gardener families retired from this co-operative.

There were some gardeners who were not influenced by collectivisation and there were others who did not give in the blackmail of the Bulgarian Consulate in Budapest (they were blackmailed by not having their passports extended and they would be forced to travel home if they did not join the co-operatives) and they continued to do farming individually. Later Bulgarian gardeners having been disappointed by working in the co-operatives joined them, they quit from the co-operatives and started their family farms again, and a part of them became vegetable traders.

The new-old business people did farming in Rákosszentmihály, more distant parts of Csepel Island (Halásztelek, Szigetszentmiklós, Királyerdő), but the classic Bulgarian vegetable gardening was already behind the times by then: household farming, greenhouses, polytunnels and industrial-scale farming became dominant (Hungarian Ethnographic Lexicon). From the 1980s, the Hungarian farms dominated the vegetable markets.

Cani Ginchev Bulgarian writer who himself had worked as a migrant Bulgarian gardener wrote about the Bulgarian gardeners at the beginning of the 20th century: *„they were not descendants of industrialists or wholesalers, just ordinary people who could take nothing else but the strength of their own hands, their nerve systems to make gold from their decent job, salty sweat and busy savings. Do not assume that they are rich capitalists. No, they are our hard-working gardeners, who find gold on foreign land, on the riverbanks, in swamps and valleys.”*

The sales

The Bulgarian gardens were practically market gardens. They also dealt with the sales as well, from the end of April till the first snow they were familiar figures in the city markets. Picking was continuous, depending on market days. The vegetables were mainly picked by women, men carried them in baskets worn on their backs or in crates. The appearance of Bulgarian gardeners in the markets of bigger towns in Hungary profoundly altered the supply and demand of vegetable gardening. They received first-hand information about demand, what and what amount to be grown and if the business was going well, they delivered goods more times a day. There were some gardeners who sold not on markets but delivered their goods to the greengrocers run by co-operatives, based on their contracts.

Bulgarian gardeners had a close connection with the Hungarian markets and market halls and with the Bulgarian vegetable traders. The big Bulgarian vegetable producers always followed the wholesale market's movements that operated some time in Haller Square, in Lehel Square, in Bosnyák square, until it moved to its present place.

The most popular with vegetable retail trade was the Central Market Hall where Bulgarian gardeners and Bulgarian vegetable traders also sold their goods. Anyone who had an own stall was really respected. Until the turn of the millennium the elite of Budapest, embassies, restaurant owners

went to the Central Market Hall to do their shopping. By the turn of the millennium the number of Bulgarian vegetable traders had plunged, those who remained prefer to rent their stalls and shops, due to their age they do not get involved in trading by person. The Central Market Hall has become a tourist attraction. In 2013 it was awarded as the most beautiful market hall of Europe by the American CNN Travel channel.

Haller Market operated as a wholesale market until 1962. As the town markets acted not only as a selling point but also as the place for social life, these played a significant role in the development of the local Bulgarian communities. It is no surprise that the Bulgarian congregation was founded in 1916 in Lónyay Street from the donations of Bulgarian vegetable producers and traders operating in Hungary, in 1918 the first Bulgarian school was opened, in 1931 the Bulgarian orthodox church was built, thanks to the donations of Bulgarian gardeners the Bulgarian Culture House was built (Ki mit tud? Talent show was directed here by the Hungarian Television in the 1960s.). It can be said that the cradle of the Bulgarian social life was the Haller Market, the Old Market and the Central Market Hall.

Lehel Market, dubbed as the „market of markets”, was extremely popular having a wide range of products and a special atmosphere. The market located in Angyalföld provided the elite of Pest and the people living and working in the district with vegetables. In the farmers’ market some Bulgarian families are still selling their produce. Lehel was especially important for the Bulgarians as it was open until noon on Sundays and gardeners who were unable to sell their goods in other markets could come here to sell what was left.

The Bulgarian gardeners sold their produce next to the church in the first half of the previous century in the Bosnyák Square Market. Later the market moved to the present-day hall in 1962 where they rented stalls. The wholesale market moved from Haller Square to the big area behind the Bosnyák Square Hall and consequently the two types of sales lived side by side: in the hall the retail, in the open area the wholesale until 1991. During the 16 years of the operation of the Bosnyák Square Wholesale Market it was the main hub of distribution of privately grown fruit and vegetables in Hungary. There were hardly any Bulgarian vegetable producers who did not sell here and there were hardly any Bulgarian vegetable traders who did not buy and sell in the Bosnyák Square Wholesale Market.

As for the countryside, the two most significant markets were the Búza Square Market Hall in Miskolc and the Búza Square Farmers' Market in Pécs, but in almost all of the small towns in Hungary the Bulgarian gardeners and vegetable traders were at present.

The social-economic and cultural significance of Bulgarian gardening

According to certain sources there were about 100.000 Bulgarian gardeners in the historic Hungary until the years before World War I. What else could prove their economic significance that Bulgarian workers took 22 million gold korona and in 1912 (many of them travelled home due to the Balkan wars) 8 million as net profit from Hungary (Peykovska, 2011)? The profit taken or sent home by the Bulgarian gardeners helped the domestic businesses and this capital injection also contributed to the development of the Bulgarian economy, by the year 1939 the GDP had reached, even overtaken the economies of the neighbouring Balkan countries. The migrant gardeners also played an important role in the Bulgarian society, as they imported the European mentality from almost all over Europe to their home country that had just been liberated from Ottoman rule.

In Hungary Bulgarian gardeners had the credit for providing the Hungarian residents with basic vegetables and food between the two wars, during the hard period of lack of food and rationing and during the limited supply of goods in the Rákosi-era and after the revolution of 1956.

The migrant Bulgarian gardeners introduced paprika and bonnet pepper at the end of the 19th century in Szentes, at the beginning of the 20th century in Cece, Gyula, Boldog, Bogyiszló sweet paprika production became typical. The paprika species imported by them were mixed with the Hungarian species. Production started to increase in the 1930s. From 1960s polytunnels and greenhouse forcing became widespread. Tomato became common at the end of the 19th century in gardens, mainly grown for processing. Farm cultivation became significant first in the area of Fót and Dunakeszi and production was significant in the area of Kecskemét and Hatvan (Hungarian Ethnographic Lexicon). Establishing the methods of Bulgarian gardeners in Hungary facilitated intensive farming among Hungarian peasant families. In the areas of Gyula, Békés, Szentes, Hódmezővásárhely intensive early-season vegetable growing appeared. (Révész, 1915 and Hungarian Ethnographic Lexicon).

The Bulgarian farmers living in Hungary realised as early as in the 1910s that their national identity can only be retained as Lazar Ivanov Bulgarian farmer in Hungary claimed: „The future has to be built not only by the hoe but also by faith in God and open eyes. The eye is opened by science”. Therefore the above-mentioned Bulgarian congregation was born, the Bulgarians in Hungary Association, the Bulgarian elementary school, the Saints Cyril and Methodius Bulgarian Orthodox Church, the Bulgarian Culture House which needed a significant financial contribution from the Bulgarians living in Hungary at the time. Their Christian faith was proved that Bulgarian gardeners born in Polikraishte donated the highest amount of money to build Saint Marina Church in 1885 in their home village in Polikraishte following the liberation from the Ottoman Empire. After the opening, the gardeners from Polikraishte raised money for 8 more years to obtain a bell for the church. The bell was cast in Budapest then shipped on the Danube to Svishtov and from there it was carried by a carriage pulled by oxen to the church.

Nowadays it is hard to find Bulgarian gardeners in Hungary as from the 1980 they turned to the more profitable flower production. Still there are some dozens of Bulgarian vegetable traders in the markets but their number is on the decrease. The descendants of the former gardeners and traders are second or third generation intellectuals who are proud of their ancestors. The Bulgarians living in Hungary at present have a vivid cultural life, they commemorate their national holidays and celebrations and maintain their cultural heritage of their parents and grandparents.

Bibliography

Peykovska, P.: Balgarszkiye obstnoszti V Ungariya prez XIX-XX. vek. Migracii i isztoricseszko-demografiszka harakterisztika. Insztitut za Isztoricseszki Izsledvanija pri BAN, Sofia, 2011. p. 400. http://real.mtak.hu/8568/1/KLIO_Penka_Peykovska.pdf

Révész I.: A hazai bolgár és bolgárrendszerű kertészetek statisztikai ismertetése (Bp., 1915);

Magyar Néprajzi Lexikon: <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/1-844.html>

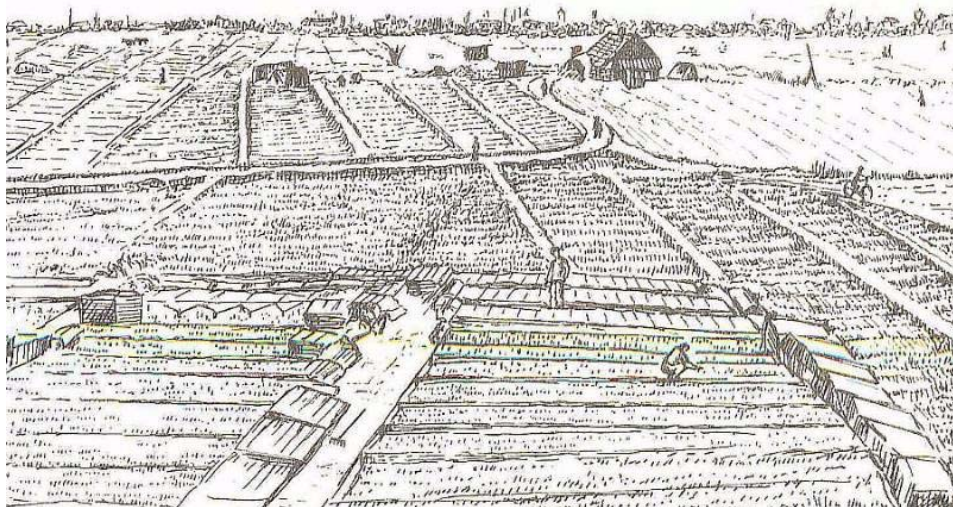
Magyar Néprajzi Lexikon: <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/1093.html>

Kovács E. Öntözött tündérbertek (Fejezetek a bolgárkertészeti kárpátaljai történetéből):

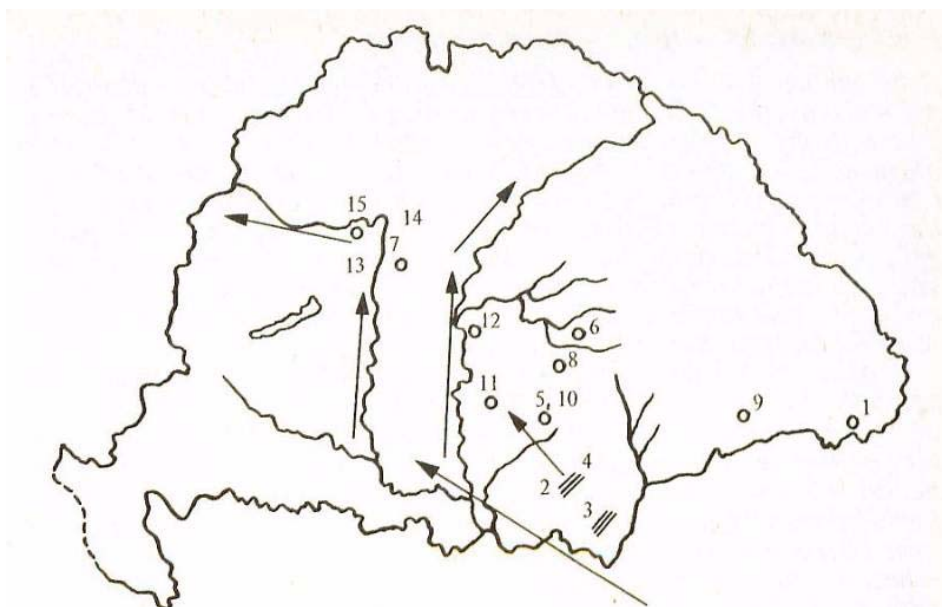
http://www.c3.hu/~hatodik_sip/98%20lapok/Irasok98/Tav98/HS98TA-8.htm

Pictures

The arrangement of a Bulgarian gardening plantation with the irrigation canals (Czibulya, 1987.):



The routes of Bulgarian gardeners



A beszivárgó bolgár kertészek Magyarországon a 18–19. században:

- 1.** 1720. Brassó – **2.** 1737. Temesi Bánság – **3.** 1744. Vinga, Óbesenyő, Krassóvár – **4.** 1790. Vinga – **5.** 1858–1860. Temes megye – **6.** 1865. Nagyvárad – **7.** 1865. Fót – **8.** 1870. Arad – **9.** 1870. Nagyszében – **10.** 1872. Temesvár – **11.** 1873. Torontál-Almás – **12.** 1875. Szentes környéke – **13.** 1876. Téténytől Bogdányig – **14.** 1876. Rákospalotától Vácig – **15.** 1888. Esztergom

Forrás: Czibulya, 1987

http://www.gyoriszalon.hu/index.php?mact=News.cntnt01_detail_0&cntnt01articleid=4843

250 ÉVE SZÜLETETT ALEXANDER VON HUMBOLDT

PAPP-VÁRY ÁRPÁD

professzor emeritus
Budapesti Metropolitan Egyetem
apapp@metropolitan.hu

Abstract

Humboldt Berlinben született 1869-ben. Több egyetemen tanult, de diplomát nem szerzett, kivételes tudását mégis mindenhol elismerték. Édesanyja halálával jelentős örökséghez jutott. Otthagytta az állami szolgálatot, hogy korábbi célját, távoli, ismeretlen földek megismerését megvalósíthassa. Párizsba utazott, itt találkozott Aimé Bonpland orvossal és botanikussal, aki útitársa lett. A Coruñából indulva, 38 napi hajózás után (a ma venezuelai) Cumanában szálltak partra. Bebizonyították, hogy az Orinoco felső folyása az Amazonas egyik mellékfolyójával a bifurkáció révén, amikor egy folyó kétfelé ágazik, összeköttetésben van. Ezt követően az Andok hegyeit tanulmányozták. A Chimborazo megmászásakor a magassággal változó növényzeti zónákat látva megállapította, hogy a klíma és a tengerszint feletti magasság a növények elterjedésére meghatározó befolyással van. Az 5 évig és 2 hónapig tartó út eredményeinek a feldolgozása, több évtizedet vett igénybe. 30 nagy alakú kötet tartalmazza a francia nyelvű leírásokat. Humboldt 57 évesen elhatározta, hogy az anyagi világot egyetlen műben fogja megjelentetni. Az elképzelt mű címe Kozmosz, a természeti világ leírásának vázlata. A nagy mű első kötete 1845-ben jelent meg. 1857-ben magyarul is kiadták. Az első kötet után még négy kötetnyi anyagot írt. Két nappal az ötödik kötet kéziratának a befejezése után élete 89. évében meghalt.

Kulcsszavak: *barométeres magasságmérés, élettelen környezet, bifurkáció, Új-Spanyolország, izoterma, fizikai atlasz*

A nagy utazás előkészítése

Humboldt a porosz hivatali arisztokrácia körébe tartozó gazdag családba született Berlinben, második fiúként 1769-ben. Gyerekkorát a Berlin közeli Tegelenben lévő kastélyukban töltötte. Két évvel idősebb bátyjával együtt kiváló nevelők irányításával otthon tanultak. Apjuk korai halála

miatt a gyerekek alig kerültek az udvari körökkel érintkezésbe. Édesanyjuk állami szolgálatban töltött munkakört szánt fiainak. Alexander a frankfurti, majd a göttingeni egyetemen fél-fél évig jogot tanult, de érdeklődése a természettudományokhoz vonzotta. Az utazást a természet megismerése egyik módjának tartotta. Első útjaként 1790-ben a Rajnán hajózott végig. Hollandia és Anglia érintése után Párizsba utazott. Párizs ebben az időben a forradalom mámoros napjait élte. Az úton vezetője Georg Foster volt, aki fiatalon az apjával együtt részt vett Cook második világmegkerülő útján. Elbeszélései megerősítették Humboldt elszántságát a távoli világok megismerésére. Ezt követően egy évet Hamburgban a kereskedelmi, majd félét Freiburgban a bányászati akadémián tanult. Egyetemi tanulmányai során nem szerzett képesítő oklevelet. Hihetetlen széleskörű tudása és az a képessége, hogy a jelenlevőknek minden alkalommal elmondja véleményét a szóba került dolgokról elfeledtette a hivatalos diploma hiányát. „Berthollett a neves francia kémikus mondta a 30 éves Humboldtról: „Ez az ember egész tudományos akadémiát egyesít magában.” Goethe a fiatal tudóst „a tudás forrásának, a természettudományok bőségszarujának” nevezte. 30 évvel később is elragadtatással kiált fel: „Micsoda férfi ez! Már olyan régen ismerem és mégis mindig újra bámulom. Valóban ismeretekben és eleven tudásban nincs senki hozzá hasonló.” (Radó, 1959: 321.)

1792-ben a bányászati és kohászati főigazgatóság szolgálatába lépett. Hamarosan, 23 évesen főbányamesterré nevezték ki. Hivatali működése alatt sokat utazott, megfordult hazánkban is, de erről csak gyér adatok maradtak fenn. 1794-ben Berlinbe kerül, mint bányafőtanácsnok. 1795-ben szabadsága alatt Svájcba és Itáliába utazott. A következő évben meghalt az édesanyja. Jelentős örökséghez jutván, otthagyta az állami szolgálatot, hogy gyerekkori álmát, az ismeretlen területekre való utazást megvalósíthassa. 1797-ben meglátogatja fivérét Jénában. Itt kerül kapcsolatba Goethével, akivel szoros barátságot kötött és megismerkedett báró Zách Ferenc magyar asztronómussal, a közeli seebergi obszervatórium igazgatójával. Zách a gothai hercegtől kapott megbízást csillagvizsgáló létesítésére. Zách tanácsára és irányításával asztronómiai, topográfiai és meteorológiai műszerek használatát gyakorolta. Megtanulta az akkor legújabb Hadley-féle tükörszextáns kezelését is. Az asztronómiai, topográfiai műszerek ismeretére azért volt szüksége, hogy földrajzi helymeghatározásokat végezzen új térképek szerkesztéséhez, vagy a korábbiak helyesbítéséhez. Zách ajánlására Londonból megrendelte az utazás során végzett munkájához szükséges eszközöket. Külföldi útjára több szextáns, kronométere, barométereket, összesen

több, mint 40 műszert vásárolt és vitt is magával, amikor nekivágtak az útnak. A barométerek közül csak egy tartott ki az amerikai út végéig, a többi útközben összetört. Útján 257 csillagászati helymeghatározást végzett és 453 alkalommal mért magasságot. (Vécsey, 1967) Később készített térképein a földrajzi hosszúságot a párizsi délkörtől számította.

1798-ban Párizsba, a természettudományok akkori központjába utazott, ahol Zách ajánlólevelei segítségével a tudományos körök figyelmét fel tudta kelteni tervei iránt. Itt találkozott Aimé Bonpland orvossal és botanikussal, aki útítársa lett felfedező útján. A forradalmi francia köztársaság és az európai királyságok közötti harcok miatt nem tudtak útnak indulni. Humboldt még Jénában, Zách egyik fogadásán megismerkedett a Dán Nyugat-India (ma Amerikai Virgin-szigetek) egyik szigetén, a Szent Tamás-szigeten élő testvérpárral, akik felcsigázták érdeklődését a trópusok iránt. Ezért amikor a spanyolok kiléptek a franciák elleni koalícióból elhatározta, megkísérli a spanyol uralkodó engedélyét megszerezni, hogy Dél-Amerikába utazhassanak. A spanyolországi útjukra Marseille-ből indultak hajóval. Az Ibériai-félsziget déli partját elérve, onnan többnyire gyalog úton átszelték az országot Madridon át A Coruñaig. Madridban IV. Károly király megadta az engedélyt, hogy saját költségükön a dél-amerikai gyarmatokra utazzanak. Az országot átszelő útjuk során Humboldt meghatározta több jelentős pont földrajzi helyzetét és barométeres magasságméréseket végzett. Az út eredménye az első barometrikus magasságméréssel nyert metszetrajz a Földközi-tengertől az Atlanti-óceánig, amely bizonyította, hogy az Ibériai-félsziget egy magas plató.

A Coruñából a Pizarro nevű hajó fedélzetén indultak el Havannába. A hajó indulása előtt írt búcsúlevele szerint „a szemeim mindig az erők együttműködését, az élettelen környezetnek a hatását az élő növény- és állatvilágra, a természet harmóniáját fogják kutatni.” (Radó, 1959: 324.) A Pizarro megállt a Kanári-szigetekhez tartozó Tenerifén. Itt felmászta a Pico de Teyde 3700 méter magas csúcsára. Humboldt metszetrajzon szemléltette a különböző növények előfordulását. 40 napi vitorlázás után, az eredeti úti cél, Havanna helyett, a hajón kitört tifuszjárvány miatt, a venezuelai Cumanában szálltak partra. Már a XVII. század óta jezsuita híradásokból ismert volt, hogy az Orinoco felső folyása állítólag a Rio Negroval, az Amazonas egyik mellékfolyójával a bifurkáció révén, amikor egy folyó kétfelé ágazik, összeköttetésben van. Humboldt elhatározta, hogy ellenőrzi ezt az állítást.

Felfedező út az Új világban

Csónakkal végrehajtott útjukkal bebizonyították, hogy az Orinoco és az Amazonas vízrendszerét összekötő Casiquiare folyó két irányban is folyik, az Orinoco és az Amazonas folyamterületei összefüggenek. Útjuk során 10 hét alatt 2800 km hosszú utat tettek meg ezer veszély közepette. A bifurkáció kimutatása jelentős földrajzi eredménye útjuknak. Az amerikai utazásukról később készült beszámolóiból magyarul csak az Orinoco-Amazonas kapcsolatát feltáró rész jelent meg 1967-ben (!) a Klasszikus útleírások sorozat egyik köteteként.

Mire a bifurkációt igazoló út végére értek, Bonpland az Orinoco menti Villa la Angosturában (ma Ciudad Bolívar) megbetegedett. Humboldt is megviselték a trópusi viszonyok, keze reumás lett és későbbi levelezésében arra hivatkozik, hogy ezért nehéz elolvasni a kézírását. A három hetes kényszerű pihenési idő alatt Humboldt megrajzolta az Orinoco térképét. A kéziratos rajz ma Krakóban (Biblioteka Jagiellonska) van. Érdekes, hogy a mostoha körülmények között rajzolt térkép szakmai elismerése, értékelése mind ez ideig elmaradt.

1. ábra: Humboldt útvonala. Halálának 100. évfordulója évében a Földrajzi Közleményekben közölt ábra átvétele



A dél-amerikai tengerpartról Havannába hajóztak és három és fél hónapot töltöttek a szigeten. Kuba után Új-Granadában (a mai Kolumbia, Venezuela, Ecuador területén) az Andok hegyeit tanulmányozták. Az Andok magas fennsíkjain át négy hónap alatt jutottak el Quitóba, Ecuador jelenlegi fővárosába. Innen kiindulva próbálták megmászni a Chimborazo vulkánját. A 6310 méter magas hegyet akkor a Föld legmagasabb csúcsának gondolták. Humboldt és társa 5759 méter magasságig jutott, ahol egy áthághatatlan szakadék visszafordulásra készítette őket. A vulkán megmászásakor, az egymást váltó növényzeti övek keresztezése olyan érzést váltott ki Humboldtban, mintha az Egyenlítőtől tartana az Északi-sark felé. A magassággal változó növényzeti zónákat látva megállapította, hogy a klíma és a tengerszint feletti magasság a növények elterjedésére meghatározó befolyással van. Itt vált tudatossá benne a természeti tényezők szoros összekapcsolódása. Új természetlátomását, a Naturgemäldenak (természetfestménynek) nevezte és a hegy színes metszetrajzával szemléltette a magassággal változó növénytársulások bemutatását. A grafikus megoldással az volt a célja, hogy a természeti tényezők összefüggéseit, gyorsan, áttekinthetően lássák az emberek. A hegy növényzeti zónáiról készített rajza később több hegy földrajzi, növénytani leírásának lett a mintája. A Chimborazótól az Andok gerince mentén mentek délre, amíg el nem érték a Marañon folyót, az Amazonas felső folyását. Itt Humboldt elsőként meghatározta a mágneses egyenlítőt, amely az északi és a déli félteke földmágneses térségét egymástól elválasztja. Eljutnak Limába a perui spanyol alkirály székhelyére. A kikötő előtt fekvő Chíncha-szigeteket a madárvilág ürüldéke, a nitrogénben gazdag guanó 7-30 méter vastag rétege borította. Humboldt mindjárt felismerte ennek jelentőségét a mezőgazdaság számára. Több zsáknyi guanót küldött Párizsba kipróbálásra.

Limából Új-Spanyolország központjába, Mexico városába igyekeztek. Egy évet töltöttek az országban.

Egy rövid Washingtoni kitérő után 1804. július 9-én kezdték meg a vissza hajóutat Európába, amelynek földjére augusztus 3-án Bordeaux-ban léptek. Véget ért az 5 évig és 2 hónapig tartó út.

Az utazási eredmények feldolgozása

Richthofen azt írta, hogy „Humboldt a megfigyeléseknek, adatoknak, térképvázlatoknak, rajzoknak olyan tömegét hozta magával, mint előtte egyetlen utazó sem.” (Vécsey, 1987: 20.) A hazahozott anyag

feldolgozása, több évtizedet vett igénybe. 30 nagy alakú kötet tartalmazza a leírásokat, melyek francia nyelven 1805 és 1839 között jeletek meg „A. v. Humboldt és Aimé Bonpland 1799 és 1805 között az Új-világ trópusi vidékein véghez vitt utazásának leírása” címen. Az utazásáról szóló könyvsorozat kötetei más-más címen többféle kiadásban is megjelentek. Két kötet címében az atlasz szó szerepel. Az egyik kiadás címe: Földrajzi és fizikai atlasz Új – Spanyolországról (1808-1811.) A másik kiadásé Az Új – Kontinens földrajzi és fizikai atlasza csillagászati megfigyelések, trigonometriai mérések és barometrikus szintezések alapján. (1814-1838.) Napjainkban az atlasz szó a könyvszerű, egységes térképgyűjteményeket jelenti. Humboldt munkájában a szöveges anyag a meghatározó, azt csak néhány térkép és ábra színesíti. Az atlasz kifejezést Mercator alkotta meg saját munkája elnevezéseként 1595-ben, de Ő és követői XVI. századi atlaszaiban a térképek hátoldalait az ábrázolt területről szóló földrajzi leírásokkal töltötték ki. Ezért nem tarthatjuk meglepőnek, teljesen szokatlannak az atlasz szó használatát Humboldt útleírásának a címeként. Ez a címhasználat, megerősíti azt a feltételezést, hogy évekkel később, 1848-ban, a világ első tematikus világtlaszának a címe, Fizikai atlasz Humboldt javaslatára született.

Az egyik kötetben közölte, az Amerikáról készült első térképet, Juan de la Cosa 1500. évi munkáját. A térkép mellett ismertette készítőjének életútját és a térképre rárajzolta az azóta felfedezett partszakaszokat, így is érzékeltetve a térkép jelentőségét az új földrész megismerésében. Mennyire fontosnak tartotta ezt a térképet jól mutatja, hogy 1853-ban fakszimile térképként is kiadta.

A kötetek mellett Humboldt számtalan tanulmányt közölt az utazás egyes részeredményeiről. Humboldt előtt már a Föld több pontján mérték a hőmérsékletet, de ezeket a táblázatokba foglalt adatokat nehéz volt összehasonlítani. Humboldt ötlete volt, hogy az azonos hőmérsékletű pontokat egy vonallal összekapcsolja. A növényzeti formákról szóló 1816-ban közölt tanulmányában írta le elgondolását, de ehhez még nem mellékelte térképet. A következő évben megjelent munkájának már a címébe is belefoglalta az új ábrázolási módszernek általa adott nevét. A munka címe magyarul: Az izotermákról és a hő elosztásáról a földgolyón. A szövegben hangsúlyozta, hogy vonalai nagyon hasonlóak Edmund Halley 1701 évi térképén szereplő izogon vonalához. Ezen munkájához sem csatolt térképet. A következő évben egy másik folyóiratban jelentette meg az izotermavonalakat mutató rajzát. Ezen hét izovonalat rajzolt az északi féltekére, Észak-Amerikától Kelet-Ázsiáig. A tudományos világ

hamar felismerte a módszer jelentőségét és alkalmazhatóságát. A francia tanulmány fordításai és pár izotermákat szemléltető térkép is hamarosan megjelent. Az igazi elismertséget Heinrich Berghaus Fizikai atlaszának a közzététele hozta Humboldt elképzelésének. Az 1848-ban kiadott atlasz első térképe a Földön szemléltette az izotermákat a következő címen: Az izoterma vonalak Humboldti rendszere Mercator-vetületben. Az atlasz második térképe is az izoterma-vonalakat ábrázolt az északi féltekén poláris vetületben. Az izoterma-ábrázolás általánossá válása nyomán a későbbi tudománytörténeti munkákban Humboldtot az éghajlati térképezés atyjának nevezték el.

Humboldt útleírásának térképeit, ábráit sok szerző átvette saját munkájába, néha hivatkozva is a szerzőre. Az amerikai William Channing Woodbridge (1794-1845) Humboldt leírásai alapján több térképet szerkesztett földrajzi tankönyveibe. A térképeken mindig feltüntette, hogy munkája Humboldt leírásán alapul. Már több térkép megjelenése után, 1827-ben európai tanulmányútján Párizsban felkereste Humboldtot és később is leveleztek egymással.

Az utazás eredményeinek a feldolgozása során Humboldt saját szerkesztésű térképpel kísért politikai tanulmányt írt Kubáról. A kubaiak annyira elismerik munkájának eredményeit, hogy 1939-ben a Humboldt Egyetem előtt felállított fehér márvány szobrára emléktáblát helyeztek Al Segundo Descubridor de Cuba (Kuba második felfedezője) felirattal.

Új – Spanyolország földrajzi és fizikai atlasza

Humboldt később (1804, 1809) tanulmányt jelentetett meg Új Spanyolországról, amelybe maga szerkesztette térképet illesztett. A szövegben leírta, hogyan készült a térkép. Felsorolta azokat a kéziratot és nyomtatott térképeket, amelyeket látott és ezen belül azokat, amelyeket fel is használt térképe készítésekor. Mexico város tágabb környékén több pont földrajzi koordinátáit határozta meg csillagászati módszerrel. E mellett, háromszögeléses felmérést és barometrikus magasságméréseket végzett. A távolabbi területeken csak magasságmérést és kronométeres hosszúság meghatározást készített. Külön táblázatba foglalta azokat a pontokat, amelyek általa meghatározott földrajzi koordinátáit megfelelőnek tartotta. Ez a térképkészítés gyakorlatában teljesen új információ volt, ilyen adatokat nem találunk másik XVIII. században vagy a XIX. század elején készült térképeken. Mexico város központjának, a városi könyvtárnak a koordinátáit különös pontossággal

kívánta meghatározni. A Hold és Nap távolsága alapján, Mexico város és Vera Cruz közötti, általa végzett háromszögelésből számított távolság és a két hely időkülönbsége alapján is meghatározta a hely földrajzi koordinátáit. Míg szélesség meghatározásai megfelelnek a mai mérési eredményeknek, a hosszúság meghatározásainál több kilométeres eltérések adódnak. Mexico város központjánál is, minden erőfeszítése ellenére majdnem 5 kilométeres eltérés van a mai adatokhoz képest. Ennek ellenére a Mexico város környéki terület térképe nagyon jó. A domborzat és a síkrajz ábrázolása a korabeli francia iskola gyakorlatát tükrözi, a domborzatot lendületcsíkozással szemlélteti. A korábbi, általa is felhasznált munkákhoz képest egy feltűnő különbség van térképén, hogy a Sierra Madre hegyláncot nem kettős, hanem csak egyes hegyláncként ábrázolta. A kor általános téves felfogása volt, hogy az Andoktól északra egy hegylánc húzódik végig Amerika nyugati szélén. Humboldt inkább hitt ennek az elképzelésnek, mint a korábbi térképi ábrázolásoknak.

Mai szemmel Humboldt térképe, saját mérései következtében, csak Mexikó középső részén haladja meg a pontosság szempontjából a korábbi térképeket, a többi területen lényeges javulás nem tapasztalható. Az adott korban, az adott eszközökkel, felmérési módszerrel más sem tudott volna jobbat készíteni. A térkép jelentősége, hogy felhívta a figyelmet a terület erőforrására, a beruházási lehetőségekre. Az 1850-es évekig ezt tartották a legfontosabb térképészeti forrásnak Mexikóról és számtalan térkép készült ez alapján az időközi változások feltüntetésével.

Mexikói tartózkodása idején földtani térképet és földtani metszeteket is készített. A földtani térképek már ismertek voltak Humboldt korában, de útleírásában javasolta, hogy a mélységre vonatkozó földtani térképek is készüljenek.

A Kozmosz. A természeti világ leírásának vázlata.

Az utazás és az útról megjelent könyvsorozat kiadása Humboldt vagyonát majdnem felemésztette. Anyagi nehézségei miatt fel kellett adnia függetlenségét és 1827-ben kamarási szolgálatot vállalt a porosz király mellett. Ekkor 57 évesen elhatározta, hogy az anyagi világot egyetlen műben fogja megjelentetni. Az elképzelt mű címe Kozmosz, a természeti világ leírásának vázlata. A szépséget és rendet jelentő görög kozmosz szó Humboldt értelmezésében a Világmindenséget, az eget és a földet jelenti. Elképzelésének bemutatására, kutatásai eredményeinek közkinccsé tétele érdekében a berlini egyetemen előadásorozatot tartott. A 61 előadásnak

óriási sikere volt. Ezeket kibővítve, átdolgozva tervezte a Kozmoszban megjelentetni. A könyv megírása közben, 1829-ben a cár meghívta Oroszországba, hogy az Ural és az Altáj ércbányáiról adjon szakvéleményt. Eljutottak a Kínai Birodalom akkori határáig. Az útján kísérő orosz marsall pontos kimutatást vezetett az úton. Eszerint 18500 km hosszú, majdnem fél egyenlítői utat tettek meg. Az ázsiai út legtartósabb eredménye az volt, hogy a meteorológiai állomások megszervezéséhez toborozott munkatársakat azzal a kéréssel, hogy mérési eredményeiket vele közöljék. Így születet meg kezdeményezésére a világi időjárás szolgálat.

Az ázsiai utazásáról hazaérve, folytatta a Kozmosz megírását. A nagy mű első kötete 1845-ben jelent meg. A következő években 10 nyelven is kiadták, köztük 1857-ben magyarul is megjelent. Az első kötet kiadása után még négy kötetnyi anyagot írt. A második kötet 1847-ben, a harmadik 1850-ben, a negyedik 1858-ban jelent meg. Két nappal az ötödik kötet kéziratának a befejezése után Humboldt élete 89. évében meghalt (Wulf, 2017). Ez a kézirat 1862-ben jött ki a nyomdából. A részletes leírások mellett szükség volt a természeti világ grafikus bemutatására is. Heinrich Berghaus (1797-1884) vállalkozott a Kozmosz anyagának térképi formába öntésére.

Berghaus felmérést tanult, majd a porosz hadsereg földrajzi mérnökeként közreműködött az ország térképezésében. Katonaként részt vett a Napóleon elleni harcokban. Berghaus a Napóleoni háború befejezésekor csapatával Párizs közelében, Saint Germaine-ben táborozott. Amikor meghallotta, hogy K. F. Müffling tábornok meglátogatja Humboldtot megkérte, hogy elkísérhesse a találkozóra. Másnap, 1815. augusztus 18-i reggeli jelentkezésekor a tábornok közölte, egyéb parancsnoki megbeszélések miatt nem tud menni, vigyen el egy levelet Humboldthoz. Ekkor találkoztak először. Tartós és folyamatos kapcsolatuk 1825-ben kezdődött. Ettől kezdve Humboldt haláláig, 1859-ig leveleztek egymással. Berghaus Humboldt neki írt leveleit megőrizte és később 1863-ban, három kötetben közzé is tette. A levelezés bevezetőjében írja le az előbb említett első találkozásukat. A 33 éven át tartott levelezés bizonyítja szoros kapcsolatukat.

Berghaus 1821-1854 között felmérést tanított Berlinben. Tervezte egy földrajzi művészeti iskola (Geographische Kunstschule) alapítását. Ebben Alexander von Humboldt sietett segítségére. Anyagi támogatásával létrejött a földrajzi művészeti iskola Potsdamban 1838-ban. Humboldtnak már nagy utazása előtt az volt az elképzelése, hogy az ismeretek

átadásának legjobb módja a tudományos megállapítás művészi képbe illesztése, más szavakkal grafikai megformálása. Ezt alkalmazta az Andok magashegységi növényzeti zónáinak a bemutatásánál. Érdekes egybeesés, hogy Berghausnak is ez volt a véleménye a tudomány és a művészet összekapcsolásáról, hangoztatva, hogy a grafikus kép üzenetét nemcsak gyorsabban, de tartósabban is megjegyezzük. A földrajzi művészeti iskola megalkotását mindkettőjük elképzelései gyakorlati megvalósításának tekinthetjük.

Az első tematikus atlasz

Egyesek feltételezik, hogy Humboldt a földrajzi művészeti iskola előkészítése során javasolta Berghausnak, hogy készüljön atlasz a fizikai világ bemutatására, a Kozmosz illusztrálására. Ennek nincs írott nyoma, de az tény, hogy Berghaus a Kozmosz megírásával párhuzamosan, megkezdte egy fizikai atlasz térképeinek a szerkesztését. Humboldtnek a készülő atlasz iránti érdeklődését jól jelzi, hogy nagy figyelemmel kísérte és tanácsokkal is támogatta a térképkészítési munkákat. Nem csak követte ezeket a munkákat, hanem befolyásolta is. Az egyes lapok készülésétől az uralkodókat (III. és IV. Frigyes Vilmost) személyesen tájékoztatta, az elkészült próbanyomatokat bemutatta.

A kinyomtatott atlasz első kötete a Kozmosz első kötetének a megjelenési évében 1845-ben, a második kötet 1848-ban jelent meg. Az atlasz kiadója a gothai Justus Perthes cég volt. Az atlasz címe egyszerűen csak Fizikai atlasz vagy térképgyűjtemény (Physikalischer atlas oder Sammlung von Karten). Ez volt az első tematikus atlasz, azaz olyan térképgyűjtemény, amelyik nemcsak a Föld felszínét, hanem a az arra vetített természeti jelenségek térbeli megosztását is szemléltette. Más szavakkal, első alkalommal jelent meg egy olyan mű, amelyben a Föld különböző fizikai tényezőit térképek szemléltették.

Humboldt gondolatainak vizuális megjelenítése óriási siker volt. Másolták, plagizálták, utánozták sok kiadványban. Miért lehetett többféle atlaszt, térképet, ábrát hivatkozás nélkül megjelentetni minden következmény nélkül. Ennek oka, hogy a szerzői jog a XVIII. század közepéig nem létezett. A szerző belátására volt bízva, hogy hivatkozik-e az általa átvett gondolat, vagy rajz alkotójára. Germániában például csak 1849-ben lépett életbe a szerzői jogi törvény (Wulf, 2017). Ennek megismerése és gyakorlati alkalmazása, általánossá válása hosszabb időszakot igényelt.

Humboldt hatása, tudományos jelentősége

Humboldt útleírása, tanulmányai óriási hatással voltak kora természet- és társadalomtudományaira. Nem egy tudomány művelője volt, hanem a természettudományok egészét és több társadalomtudományi kérdést is felöleltek kutatásai. Számptalan tudományt gazdagított új meglátásaival és néhány új tudomány alapítója is lett.

Az éghajlati viszonyok törvényszerűségeinek a feltárásával, az óceáni és kontinentális éghajlat közötti ellentét megfogalmazásával lefektette a tudományos klimatológia alapjait.

Megállapította, hogy a mágneses erő a Földön nem egyenletesen oszlik meg, hanem a mágneses sarkoktól az egyenlítőig csökken.

Kimutatta a vulkáni erők jelentőségét és kapcsolatát hegységek szerkezetével és formájával.

A növényföldrajz az Ő munkássága révén vált új tudománnyá.

Környezetében nem az egyes jelenségeket figyelte, hanem a jelenségek közötti kapcsolatokat, kölcsönhatásokat vizsgálta, az összképet akarta összeállítani az egyes jelenségekből. Ma azt mondanánk a tények szintézisére törekedett. A földrajz szintetikus tudomány, ezért a geográfusok különösen nagyra értékelik tudományos eredményeit. Az Új-Spanyolország és Kuba természeti földrajzáról, gazdaságáról, politikai helyzetéről írott munkái a modern értelemben vett első korszerű, regionális földrajzi művek.

Térképeinek közvetlen hatása, izoterma térképét kivéve nem volt jelentős.

A térképészet tudományát Berghaus általa is támogatott munkáján keresztül befolyásolta. Az első tematikus atlasz térképei új korszakot nyitottak a térképészetnek és egy új kutatási eljárás, a térképészeti kutatási módszer kialakulását segítették. A mai tematikus térképgyűjtemények, elsősorban a nemzeti atlaszok képviselik, megvalósítják, folytatják Humboldt kutatási elképzelését, a természeti erők kölcsönös egymásra hatásának a vizsgálatát, annak képszerű, térképi megjelenítéses feldolgozásán keresztül is.

Összefoglalás

A tudományok történetében nem találunk még egy példát arra, hogy valaki teljes vagyonát tudományos kutatásokra és azok közzétételére

fordítsa. Humboldt első tudományos tanulmányát húsz évesen írta, az utolsó kézírata, a Kozmosz ötödik kötete befejezésekor esett ki kezéből a toll. Nagyon sok munkáját több nyelvre is lefordították. Több tudomány tekinti alapítójának, még több olyan személynek, akinek a munkássága befolyásolta a szakterület fejlődését. Nemzetközi konferenciákat szerveztek születése 100., 200. és most 250. és halálának 100. évfordulóján. Az 2019. évi kerek évforduló tette szükségessé, hogy óriási munkásságáról röviden, mozaikszerűen megemlékezzünk.

Irodalomjegyzék

Allen, D. Y. (2014): Alexander von Humboldt and the Mapping of Mexico. e-Perimetron. Vol. 9. No. 2. pp. 78-96.

Bulla B. (1959): Humboldt és a magyar földrajztudomány. Földrajzi Közlemények, VII: (LXXXIII) kötet, 3. szám. pp. 193-196.

Elle, O. (Hg.) (2018): Alexander von Humboldt — Handbuch: Leben—Werk — Wirkung. J. B. Metzler, Potsdam. p. 331.

Engelmann, G. (1970): Alexander von Humboldts kartographische Leistung. In: Wissenschaftliche Veröffentlichungen des Geographischen Instituts der Deutschen Akademie der Wissenschaften. Neue Folge 27/82. Leipzig, pp. 5- 21.

Humboldt, A. V. (1857): Kozmosz, a világegyetem természeti leírása I-II. (Ford.: Fülöp Zsigmond). Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T., Pest.

Humboldt, A. V.: Az Orinoco vadonában. Vál., ford., bev., jegyz., függelék Vécsey Zoltán. Gondolat, Budapest, 1967. (Világjárók. Klasszikus útleírások) p. 585.

Briefwechsel Alexander von Humboldt's mit Heinrich Berghaus aus den Jahren 1825 bis 1858. Vol. 3. (Classic Reprint)

Kehlmann, D. (2006): A világ fölmérése. Budapest, Magvető Kft. p. 294.

Leitner, U. (2001): Unbekannte Venezuela-Karten Alexander von Humboldts. Internationale Zeitschrift für Humboldt-Studien (HiN II./3), Potsdam. pp. 67-74.

Pápay Gy. (1995): A térképtudomány fejlődésének alapvonalai. (In: Klinghammer István-Pápay Gyula-Török Zsolt: Kartográfia-történet. Eötvös Kiadó, Budapest. pp. 33-135.

Radó S. (1959): Humboldt a geográfus. (Alexander von Humboldt halálának 100. évfordulójára.) Földrajzi Közlemények, VII: (LXXXIII) kötet, 4. szám. pp. 321-341.

Robinson, A. H. – Wallis, H. (1967): Humboldt's Map of Isothermal Lines: Milestone in thematic Cartography. Cartographic Journal, 4. pp. 119-123.

Wallis, H. M.–Robinson, A. H. (1987): Cartographical Innovations. An International Handbook of Mapping Terms to 1900. Map Collector Publications Ltd.

Vécsey Z. (1967): Alexander von Humboldt. In: Humboldt, A. V.: Az Orinoco vadonában. Gondolat, Budapest. (Világjárók. Klasszikus útleírások) p. 585.

Wulf, A. (2017): A természet feltalálója. Alexander von Humboldt kalandos élete. Park Könyvkiadó, Budapest. p. 514.

SARDZSA: A „KULTURÁLIS EMIRÁTUS” - ORSZÁGMÁRKÁZÁS ÉS TÁRSADALOMPOLITIKA

FLÓRIÁN KUND

egyetemi docens
Budapesti Metropolitan Egyetem
kflorian@metropolitan.hu

Országimázs és nemzeti identitás

A nemzet- vagy országmárkázás (nation branding) fogalma két évtizeddel ezelőtti megjelenése óta elsődlegesen a marketing szakirodalom keretein belül került megvitatásra. A terület legismertebb szerzőinek megközelítésében a fogalom egy ország reputációjának mérésére, építésére és menedzselésére hivatott folyamatra utal, melynek céljai elsődlegesen gazdaságiak. Turisztikai vonatkozásaiban az ország, mint desztináció vonzerejét, az export és befektetések tekintetében annak kereskedelmi és gazdasági versenyképességét, a nemzetközi kapcsolatok területén pedig külpolitikai, külkapcsolati befolyását és mozgásterét hivatott erősíteni – vállalati marketing koncepciók és technikák alkalmazásával (Olins, 1999; van Ham 2001; Anholt, 2005, 2007; Dinnie, 2008; Papp-Váry, 2019).

Az országmárkázással foglalkozó írások általában elismerik, hogy az imázs és reputáció sikeres építése pozitív hatással lehet egy ország saját állampolgárai közérzetének javítására, a nemzeti büszkeség, sőt egyfajta nemzeti összetartozás érzésének növelésére is. Ezzel a „befelé” irányuló és az adott ország saját lakosságát befolyásolni hivatott kommunikációval azonban elsősorban a terület kritikai irodalmához sorolt szerzők foglalkoztak (Dzenovska, 2004, 2005; Roy, 2007; Kaneva, 2007, 2009; Jansen, 2008; Aronczyk, 2008; Volcic, 2008; Wills and Moore, 2008; Kaneva and Popescu, 2011; Varga, 2013). Ezek az írások rámutatnak arra, hogy egy ország imázsának alakítása olyan összetett stratégia, mely elkerülhetetlenül kapcsolatba kerül a nemzet identitásáról és jövőképéről szóló diskurzusokkal és így nem függetleníthető az adott társadalmi és politikai hatalmi viszonyoktól. Az országmárkázás ebben a megközelítésben egyfajta ideológia projektként is értelmezhető, mely a

hatalom és tudás egy meghatározott elosztását és szerkezetét támogatja és legtöbbször annak fenntartásában érdekelt (Aronczyk, 2008).

Ebben a dolgozatban az országmárka építést mint a „nemzeti identitás formálására hivatott kulturális praxis” (Löfgren, 1991) egyik jelenkori eszközét értelmezzük, melynek elsődleges célja a nemzetállam szimbolikus, ideológiai, és kulturális komponenseinek újratermelése oly módon, hogy azok erősítsék a fennálló hatalmi struktúrát és a politikai elit érdekeit. Ebben a kontextusban az országmárkázás egy olyan társadalom- és kultúrpolitikai eszköz, mely az identitáspolitika szintjén működik (Varga, 2013), a hazai közönségnek (is) szól, és melynek célja a nemzetállam társadalmi rendjének és hatalmi viszonyainak fenntartása.

Dolgozatunk azokat a társadalmi és politikai feltételeket kívánja azonosítani, melyek keretében egy országmárka stratégia a nemzetállam belső legitimitációját kialakító vagy újratermelő ideológiai apparátus és kultúrpolitikai eszköztár részeként képes funkcionálni. Egész pontosan azt vizsgáljuk, hogy a kulturális azonosság és különbözőség narratíváit felhasználva az országmárkázás diskurzusa hogyan erősítheti az összetartozásról és állampolgárságról szóló hegemon értelmezéseket más, versengő identitások ellenében.

A kulturális emirátus

Tanulmányunk a fenti fogalmi kontextusban az Egyesült Arab Emírségek egyik tagállamának: Sardzsza emirátusának országmárka tevékenységét elemzi azt vizsgálva, hogy a „kulturális emirátus” narratíváját középpontba állító országmárka stratégia hogyan kapcsolódik a törzsi hagyományokra épített posztkoloniális állam belső legitimitációs törekvéseihez, illetve a számarányait tekintve az összlakosságon belül kisebbségbe került őshonos etnikum érdekeit előtérbe helyező politikához. Bár túlmutat jelenlegi keretein, a dolgozat szélesebb kritikai elméleti összefüggéseiben azt a kérdést is fel kívánja vetni, hogy az országmárkázás neoliberais diskurzusa hogyan mozdítja elő egyes lokális identitások globális kapitalizmusba kapcsolását, miközben piacbarát nyelvezetet kínál az ezekre épített etnokratikus politikai törekvéseknek.

Bár az 1971-ben megalapított Egyesült Arab Emírségek hét tagállama közül Dubaj és Abu-Dzabi talán nagyobb nemzetközi ismertségre tettek szert, Sardzsza emirátusa a kezdetek óta kiemelt történelmi jelentőséggel bírt. Az Arab-öböl térsége felett a 16. században befolyást szerző portugálok, majd angolok ellen az Ománi Szultánátusból kiváló kisebb-

nagyobb sejkiségek közül a 18. századra a legjelentősebb tengeri erővé (európai felfogás szerint „kalózzá”) a Kászimi törzs vált. A Brit-Kelet Indiai Társaság hajóinak csak a 19. század elejére sikerült végleg megtörnie a nagyrészt Sardzsza központban székelő sejkiség ellenállását. A térség kereskedő törzsei közötti ellentéteket kihasználva a britek 1820-tól szerződéseken keresztül, majd protektorátusként irányították a „Kalózpartot”. Sardzsza uralkodója ma is a 18. század óta hatalmon lévő Kászimi dinasztia egyik leszármazottja (Heard-Bey, 1982).

A rendelkezésre álló adatok szerint az Egyesült Arab Emírségek területén 1950-ben alig 70 000 fő élt (Heard-Bey, 1982). Az ENSZ statisztikái szerint az ország teljes lakossága 2017-re 9,4 millió főre nőtt. Az önmagában is egyedülálló, 60 év alatt mintegy százszoros népességrobbanást jelző adat még jelentősebbé válik azonban, ha figyelembe vesszük, hogy az államszövetség területén élő lakosság 88 százalékát ma betelepülők és vendégmunkások alkotják. Sardzsza 1,6 milliós lakosságán belül ma mindössze 175 000 főre tehető az őshonos állampolgárok száma.

A népességrobbanás nagyrészt annak köszönhető, hogy az elsődlegesen olajkitermelésre épülő gazdasági fejlődés munkaerőszükséglete miatt az 1980-as évektől nagyarányú betelepülés kezdődött, mely a 2000-es években még jobban felgyorsult. Az őshonos lakosság és a bevándorlók arányainak mértéke még különlegesebb, ha a munkaerőpiaci statisztikákra tekintünk. Egyes felmérések szerint 2019-ben a magánszektorban 99%-os a nem őshonos alkalmazottak aránya.⁶⁹

A tanulmány alapjául szolgáló interjúk 2012 és 2018 között készültek az Egyesült Arab Emírségekben, illetve londoni turisztikai vásárokon az emirátus országmárkájának alakításában részt vevő szervezetek szakértőivel. A kutatásban olyan kormányzati szervek, kulturális intézmények, és kutatóközpontok vettek részt, mint a Sharjah Tourism and Commerce Development Authority, a Sharjah Investment and Development Authority, a Department of Culture and Information, a Sharjah Media Centre (később Sharjah Government Media Bureau), a Sharjah Museums Authority, a Sharjah Art Foundation.

Az interjúk és kampányok elemzése alapján Sardzsza országmárkáját a következő főbb komponensek körül rekonstruálhatjuk: kulturális fókusz,

⁶⁹https://www.researchgate.net/publication/329023560_Emiratization_Benefits_and_Challenges_of_Strategic_Radical_Change_in_the_United_Arab_Emirates

hagyományörzés, oktatás támogatása, kortárs művészet felkarolása, családközpontúság. Ezeket a kvalitásokat a megkérdezettek egyben Sardzsza identitásának sarokköveiként is látják és az ezekre épülő imázst a „hely lényegének autentikus megjelenítéseként” értelmezik.

A kulturális fókusz, vagyis a kultúra művelésének és megőrzésének elsődlegessége Sardzsza paradigmaticus üzenetént emelkedik ki a hely imázsáról folytatott beszélgetésekből és elemzésekből. A kulturális misszió nem csak a többi emirátus viszonylatában pozicionálja Sardzsát, de egyfajta küldetésként jelenik meg a szélesebb térség kontextusában is. A megkérdezett szakértők ennek a misszióknak az elismeréséért értelmezik az UNESCO 1998-ban Sardzsának megítélt Cultural Capital of the Arab World díját és az Arab Liga: The Arab's Cultural Capital kitüntetését is. Sőt, a térségen túlmutató sikereket jelez az a 2014-es díj, mely Capital of Islamic Culture címen Sardzsát mint az iszlám világ fővárosát ismeri el. A Sardzsza országmárkát alakító marketing szakemberek szerint ezt a kulturális ethoszt támasztja alá az emirátusban működő 15 múzeum és Sardzsza 2019-ben elnyert World Book Capital (UNESCO) díja is.

A kulturális fókuszról való beszélgetésből kiemelkedik az „autentikus” jelző használata, mely általában is az emírség identitását és imázsát meghatározó legfontosabb kvalitások egyikeként jelenik meg. Sardzsza kultúraközpontúságának védjegyeiként olyan további jellemzők is kiemelkednek, mint az (erkölcsi) „tisztaság”, „szerénység”, „alázatosság”, „igazság”, „organikusság”, „helyi beágyazottság” megkülönböztető jegyei, kiváltképp a szomszédos emírségek és a tágabb régió viszonylatában.

Az oktatás, illetve a társadalmi fejlődés támogatása szintén meghatározó jelentőségre tesznek szert Sardzsza országmárkájának leírása során. A szakértők ebben a vonatkozásban kiemelik azokat a történelmi referenciákat, melyek szerint 1907-ben Sardzsában nyílt meg a későbbi Egyesült Arab Emírségek első iskolája, majd 1933-ban első könyvtára is. Sardzsza úttörő szerepe a térségbeli társadalmi fejlődés előmozdítása vonatkozásában abban is megjelentik, hogy 1942-ben a sejkiségben vált először lehetővé a nők oktatása.

Az interjúk szerint a művészet értékének elismerését jelzi, hogy 1998 óta Sardzsza ad otthont az arab világ legfontosabb művészeti fórumának, a Sharjah Biennial rendezvénysorozatnak, de ebben a kontextusban megemlítsük az immáron hatodik alkalommal megrendezett Sharjah

World Music Festival és a 2004 óta ünnepelt Sharjah Calligraphy Biennial is.

Végül, Sardzsa imázsának negyedik legfontosabb elemeként a megkérdezett szakértők az emirátus családközpontúságát hangsúlyozzák. Az erről szóló narratívákban a családközpontúság egyszerre jelez egyéni biztonságot és politikai stabilitást, egyfajta konzervatív közhangulatot és visszafogott morált, de utal a sejkiség muszlim értékrendjére is.

Kutatásunk során az országmárkát jellemző kvalitásokon túl arra is választ kerestünk, hogyan értelmezik az annak alakításában résztvevő szakértők tevékenységük célját és jelentőségét. Fontos kiemelni, hogy ezekben a szakmai hitvallásokban az országmárka építés feladata szinte sohasem jelenik meg pusztán a turisztikai-, vagy gazdaságfejlesztési stratégiák eszközeként. Különösképp annak kulturális vonatkozásaiban, a megkérdezett szakértők értelmezésében az országmárka építés folyamata a sejkiségben társadalomalakító, a nemzeti identitást befolyásoló szereppel bír, szemben a szomszédos emirátusok kampányaival, melyekben a kultúra mindössze a promóció és marketing forrásaként jelenik meg.

Ahogy azt Peter Jackson, Sardzsa emírjének építészeti főtanácsadója kiemeli: míg a szomszédos Dubaj vagy Abú-Dzabí megalomán építészeti projekteken keresztül próbálja önmagát a turizmus globális térképeire helyezni, addig Sardzsa saját identitásának a hagyományokon és történelmen keresztüli megfogalmazási módját választotta. Marwan Bin Jasem Al Sarkal, a Sharjah Investment & Development Authority vezetője (CEO) is jelentős különbséget lát a térség államainak marketing stratégiák által vezérelt fejlesztési tervei és Sardzsa: a nemzetépítést és az oktatást középpontba állító társadalmi víziója és jövőképe között. Saját megfogalmazásában: míg az olyan kulturális megaprojektek, mint az Abú-Dzabiban épülő Guggenheim és Louvre csupán egy turizmusfejlesztési eszköztár részeként jelennek meg, addig Sardzsa múzeumi alapításuk óta a helyi közösségi szellemet tápláló és a kulturális emlékezetet megerősítő közösségi terekként lettek koncepcionálva.

Ezekben a Sardzsa kulturális ethosát középpontba állító narratívákban a művészet támogatása is különleges jelentőségre tesz szert. A megkérdezett szakértők a sejkiséget történetileg a „tanulás és művészet térségbeli központjaként”, az uralkodó dinasztiáját pedig évszázadok óta a „művészet mecénásaként” látják. Ráadásul, a kis emirátus által felkarolt művészeti irányzatokat azok autentikussága és lokális beágyazottsága

tekintetében szembe is állítják, például, a szomszédos Dubaj „populáris ízlésével”.

Ahogy a kultúráközpontúság e narratívája egyfajta legitimációs szereppel is bír, vagyis lokalizálni hivatott azt a rohamos gazdasági és infrastrukturális fejlődést, mely riasztó társadalmi átalakulással járt a térségben; a művészet, különösképp a modern művészet felkarolásának történetei is különleges szerepre tesznek szert. Ezekben az értelmezésekben a modern művészet a „progresszivitás” szinonimájává emeltetik, annak „megértése” és az iránta való „érdeklődés táplálása” pedig a helyi gondolkodás „modernizálásának” és a helyi „kreativitás” serkentésének eszközévé válik. A modern művészet felkarolása a helyi politikai elit azon küldetésének lesz egyik legfontosabb területévé, mely „kulturáltabb” helyi lakosságot vizionál. Ezek a „kulturált” és „progresszív” állampolgárok egyszerre lesznek büszkék nemzeti hagyományaikra és ismerik a modern művészetet. Ahogy Manal Ataya, a Sharjah Museums Authority vezetője vallja: ennek az attitűdnek a kialakítása és táplálása az elit egyik legfontosabb missziója, melyben az országmárka építés eszközei is kiemelt szerepnek juthatnak.

A sejk dilemmája és a nemzetépítés kulturális praxisa

Ahogy arra a modernizációs elméletek korai szerzői rámutatnak (Deutsch, 1953; Lerner; 1958), a gazdasági és társadalmi modernizáció során a hagyományos uralkodóknak szükségszerűen szembe kell nézniük azzal a legitimációs kihívással, amit Davidson (2005) közel-keleti kontextusban a „sejk dilemmájának” nevez. Ezek a szerzők megállapítják, hogy a gazdasági és társadalmi modernizációval járó átalakulások következtében olyan új csoportok lépnek színre, melyeket a hagyományos politikai vezetők már nem tudnak a tradicionális hatalmi szerkezetbe integrálni. Ezek az új csoportok egyre inkább kihívást jelentenek a társadalmi és politikai status quo-ra, melyet a hagyományos uralkodó csak a további modernizáció feltartóztatása árán, vagy a hatalmi viszonyok átrendezésével, leginkább annak megosztásával kezelhet (Davidson, 2005).

Michael Hudson (1979) a Közel-Kelet modernizálódó társadalmait vizsgálva azonban arra a következtetésre jut, hogy a hagyományos uralkodók bizonyos tradicionális legitimációs forrásokat mozgósítva akár hosszú távú társadalmi és politikai stabilitást is kialakíthatnak. Különösképpen az Arab-öböl hagyományos uralkodó családjainak

vonatkozásában Hudson megállapítja, hogy ezek az elitek a járadékállam jóléti intézkedései mellett bizonyos tradicionális legitimációs forrásokat mozgósítva olyan „megállapodásokra” jutottak társadalmakkal, melyek képesek voltak biztosítani politikai hatalmuk tartós fennmaradását a modernizáció kihívásai ellenében is.

Sulayman Khalaf (2008) specifikusan az Egyesült Arab Emírségek kapcsán írja, hogy a mindössze néhány évtizeddel ezelőtt, laza törzsi szövetségek talaján és a brit gyarmati érdekek mentén létrehozott ország fennmaradása kimondottan a jóléti gazdasági juttatások és hagyományos kulturális és vallási legitimációs források sikeres „vegyítésének” köszönhető. Értelmezésében ezeknek a fiatal „elképzelt közösségeknek” identitása olyan, nagyrészt a közelmúltban megalkotott kulturális kánonon alapszik, mely örökségvédelmi intézmények és hagyományörző események folyamatos és tudatos munkája által termelődik újra és marad fenn tartva. Ezek az intézmények és események platformot kínálnak a politikai közösség számára, hogy létrehozhasssa, formálhasssa és egyfajta nemzeti kulturális identitás részévé avathassa „kitalált hagyományait”.

Ezt a tevékenységet Khalaf olyan kultúrpolitikai vállalkozásként értelmezi, melynek elsődleges célja egyfajta történelmi emlékezet és nosztalgia létrehozása, és mely az állami médiagépezet segítségével nemzeti kulturális diskurzusként jelenik meg és lesz kontrollált. A kulturális örökség reprezentációja és védelme ebben a vonatkozásban olyan feladat lesz, mely legitimációs kapcsolatot teremt a hagyományos politikai elit és a jelenkori társadalom között. Ahogy azt Oliver James Picton (2010) Sardzsza múzeumainak vonatkozásában írja, ezek a kulturális intézmények valójában annak terepéül szolgálnak, hogy az állampolgárok „gyakorolhasssaák nemzetük elképzelését”, miközben az ezeket a tartalmakat kurátorként menedzselő elit demonstrálhatja államiságát. Dolgozatunk szerint a kulturális emirátus koncepcióján alapuló országmárka stratégia ebben a kontextusban az állam belső legitimációs apparátusának fontos részévé válik. Ez a diskurzus nem csak ünnepli a kiválasztott kulturális hagyományokat, hanem elősegíti azok nemzeti identitásként való elsajátítását is.

A haza kisebbségben

Bár a fenti folyamatok több elméleti fogalmi keretrendszerben is elemezhetők, azok megértése elválaszthatatlan a térségbeli nemzetépítés történelmi sajátosságaitól és a közelmúlt globalizációs folyamatainak regionális jellemzőitől. A törzsi társadalmi szerkezetre épített modern

nemzeti állam belső legitimációs törekvései, és azok alárendelt globális szerepe, illetve neokoloniális természetű kapcsolatrendszere a kapitalizmus magországaival elkerülhetetlenné teszik a posztkoloniális kritika elemzésbe szőlítésát. Ennek a dolgozatnak a keretei azonban csak annyit tesznek lehetővé, hogy néhány fontosabb vonatkozásában érítsük ezt a kritikai szempontrendszert.

Marwan M. Kraidy (2010) írja, hogy „modernnek lenni” az arab világban már az 1850-es évek óta olyan tartalmakat jelez, melyek értelmezése felett egyfajta társadalmi versengés folyik: azokért, vagy azok ellenében. A „modernség” fogalma a nyugati világon túl egyszerre hordozza a gazdasági növekedés, társadalmi fejlődés, egyéni emancipáció ígérétét és a gazdasági függőség, a kulturális hanyatlás és az autentikus közösségi identitások elvesztésének fenyegetését.

A neves emirátusokbeli történész Abdul Khaleq Abdulla (1984) szerint amióta az Arab-öböl törzseiből a brit gyarmati hatalom egyeseket vezetővé emelt, ezek a dinasztikák folyamatos küzdelmet folytatnak a modernitás és szuverenitás fogalmi feletti értelmezési hegemóniáért. Ezeknek a hagyományos társadalmi szerkezetű fiatal államalakulatoknak történelmét egyszerre alakították a modernitás szimbólumai és a függetlenség ideálja felett vívott helyi küzdelmek, illetve a fejlődés és globalizáció kihívásainak, vagy azok „megszelídítésének” dinamikája (Kanna, 2010).

Ebben a kontextusban a nemzeti kulturális emlékezet menedzselése olyan feladattá válik, melynek keretében az állam egyszerre ölti magára a nemzeti örökség védelmezőjének és a modernizáció és globalizálódás sikeres menedzserének szerepét (Khalaf, 2008). Az országmárka építés örökségvédelmi és kulturális fókusz, oktatási és társadalmi modernizációs küldetése olyan diskurzust teremt, melyen belül ez a kettős szerep egyszerre teljesíthető. A politikai vezetés egyszerre lesz a nemzeti identitás szimbolikus komponensei előállítását vezénylő kurátor és a modernizáció kihívásainak sikeres menedzsere. Ahogy dolgozatunk megállapítja, az országmárkázás diskurzusa ennek a kettős küldetésnek kiváló eszköze lesz, mert lehetővé teszi a nemzeti identitás olyan formában való kommunikációját, mely megfelel a modernizáció nyelvezetének és a globalizáció logikájának is.

Míg a 20. század második felét a posztkoloniális államiság és a társadalmi modernizáció kihívásai jellemezték az Arab-öböl fiatal országaiban, addig a 21. század első évtizedei a globalizáció jelentette átalakulásokat hoztak.

Az elmúlt évtizedekben ezeknek az államoknak a lakosságszerkezete olyan mértékben alakult át, mely az őshonos lakosság kisebbségbe kerülését eredményezte.

Ahogy arra több szerző is rámutat, ez a szélsőséges demográfiai egyensúlytalanság a kisebbségbe került őshonos lakosság és a bevándorló és vendégmunkás többség között elkerülhetetlenül a kulturális integritás veszélyeztetettségének diskurzusait hívta életre az Öböl-országokban (Longva, 2005; Kanna 2011), mely a nemzeti identitások megerősítésre irányuló tendenciákat eredményezett. Miriam Cook (2014) találó megfogalmazásában, ezeken a nem olyan rég még törzsi területeken „versenyfutás indult a nemzetbe”, vagy a nemzetté válás érdekében.

Anh Nga Longva (2005) és Ahmed Kanna (2011) is rámutatnak azonban, hogy a nemzetépítés folyamata a 21. században sajátos színezetet kapott az Arab-öböl országaiban. Longva „etnokratikusnak” nevezi azokat a politikai törekvéseket, melyek keretében az állami hatalom felett rendelkező etnikai csoport saját külső jellemzőit és kulturális normáit a nemzetet meghatározó lényegként fogalmazza meg és így kizárja abból a lakosság más etnikumhoz tartozó csoportjait, őket jogilag is hátrányosabb, alárendelt helyzetbe kényszerítve. Az Arab-öböl civil etnokráciáiban az őshonos etnikum kizárólagos birtokosa lesz nemcsak a nemzeti identitás meghatározása feletti hatalomnak, de az állampolgárság intézményének és az azzal járó anyagi és jogi privilégiumoknak (Longva, 2005). Az Egyesült Arab Emírségekben kibontakozó emiratizációs kampány, mely nagyszerű példa erre a törvényekkel szabályozott pozitív diszkriminációra, mely meghatározott, kötelező őshonos foglalkoztatási rátát ír elő a köz- és magánszféra egyes területein.

Dolgozatunk amellet érvel, hogy a Sardzsza imázsát megfogalmazni hivatott kulturális narratívák melyek a multikulturális valóság ellenében kizárólag az őshonos beduin arab népesség és az azt alkotó törzsek hagyományait jelenítik meg a nemzet lényegeként szintén arra mutatnak rá, hogyan támogathatja ez a marketing világából érkező eszköz a hatalom etnokratikus törekvéseit.

Ráadásul, ez az etno-nacionalista diskurzus megerősítést kap az országmárka egy további kvalitása által is. Ahmed Kanna (2011) mutat rá arra, hogy az Emírátságokban az 1990-es évektől kezdődően a családnak egy specifikus: patriarchális és hierarchikus értelmezése vált hegemónná a közéleti diskurzusokban. A család fogalma ebben a formában nem csak a törzs szerepét vette át a társadalom szerveződéséről való

gondolkodásban, de olyan ideológiai keretté is lett, mely a családot az autentikus nemzeti kultúra megőrzésének elsődleges helyévé avatta. A patriarchális családkép és a nemzeti identitás megőrzése feladatának összekapcsolása a kisebbségbe került őshonos népesség kontextusában azzal is együtt járt, hogy „saját” és az „idegen” fogalmi a társadalom szerkezetén belül „megfogható” és térbeli megjelenítést is kaptak. Ráadásul, annak értelmezése, hogy ki tartozik „hozzánk” és ki nem, szintén a család hegemon értelmezési analógiáján keresztül került megfogalmazásra. A család ideálja, mint Sardzsza országmárka identitásának egyik alappillére így újabb példáját mutatja annak, hogyan siethet a marketing egy politikai agenda segítségére, elfedve annak ideológiai küldetését.

Ahmed Kanna (2011) írja, hogy a globalizáció hatásai és az Öböl uralkodócsaládjainak nemzetállami törekvései által létrehozott etno-nacionalista diskurzus tulajdonképpen ugyanannak az „arabizált neoliberalizmusnak” két oldalát jelentik. Dolgozatunk azt állítja, hogy az országmárkázás diskurzusai így nem csak a politikai elit és a társadalom közötti legitimációs paktum kulturális összetevőinek megerősítését szolgálják, de alkalmasak arra is, hogy ennek az arabizált neoliberalizmusnak nyelvezetet adva támogassák a hatalom etnokratikus törekvéseit a globalizáció kihívásainak megfelelően. Érdekes módon, a modernizáció és globalizáció kihívásai így nemhogy gyengítik, hanem megerősítik a nemzetállami hatalmat bitokló helyi eliteket és az országmárkázás ebben a törekvésükben fontos eszközzé válik.

Az etno-nacionalizmus par excellence neoliberális nyelvezete

Ebben a dolgozatban azt vizsgáltuk, hogyan kapcsolódik az országmárka diskurzusa a hatalom belső legitimációs törekvéseihez Sardzsza emirátusában. Megállapítottuk, a „kulturális emirátus” narratívája a hatalom ideológiai apparátusának fontos eszközévé avatta az országmárka stratégiát, nemcsak abban, hogy az önmagát az autentikus kultúra és identitás védelmezőjeként megjelenő politikai elitet támogatta nemzetállami törekvéseiben, de abban is, hogy teret adott és eszközévé vált a nemzeti identitás szimbolikus elemei előállításának. Sőt, az országmárka stratégia megerősítette azokat a kulturális tereket, melyek a nemzeti identitás „betanulásának” elsődleges terepét jelentik a sejktségben. Feltételezhető, hogy az országmárka építés populáris (és piacbarát) nyelvezete hozzájárul a nemzeti kulturális kánon gyakran a közelmúltban kitalált, vagy felkarolt hagyományainak „naturalizálásához”

is. Ennek a dolgozatnak legfontosabb megállapításaként azonban azt fogalmaztuk meg, hogy az őshonos, beduin-törzsi eredetű lakosság kulturális jellemzőinek autentikus, nemzeti hagyományokként való megjelenítése az országmárkázás diskurzusán belül a nemzeti közösség egy olyan, etno-nacionalista értelmezését erősítette meg, mely nem vesz tudomást a lakosság multietnikai összetételéről és szabályozza a nemzet elképzelésének elfogadott lehetőségeit. Ez a dolgozat arra is rámutatott, hogy az országmárka diskurzus a családot középpontba állító narratívái, melyek azt, mint az autentikus nemzeti identitás őrzésére hivatott teret értelmezik, tovább erősítik az állam etnokrata törekvéseit.

Összefoglalásként megállapítható, hogy a posztkoloniális modernizáció és a globalizálódás jelentette kihívások alapvetően segítették az Arab-öböl uralkodó dinasztiáit belső, nemzetiállami legitimációs törekvésekben. A szélsőségesen multikulturális valóság közepette a tradicionális politikai eliteknek sikerült a nemzeti közösség olyan etno-nacionalista értelmezéseit hegemónná tenni, melyek ideológiai és jogi keretrendszerit is szolgáltatják a hatalmi szerkezet konzerválásának. Ahogy ez a dolgozat Szardzsza emirátusának példáján keresztül bemutatta, az országmárka építés stratégiai és (nagyraoszt külföldi) stratégiai nagyban segítették ezeket az uralkodó családokat abban, hogy nemzetmentő küldetésük diskurzusán keresztül nemcsak saját belső legitimációjukat erősítsék meg, hanem kiszolgálják a globális kapitalizmus igényét az egyes lokalitások kisajátítására is. A gazdag Arab-öbölben, ahol az őshonos állampolgárok elenyésző kisebbséget alkotnak az országon belül a kapitalizmus nem gazdaságilag hasznos polgárok eszményképén, hanem a kulturális önazonosság védelmének, a családközpontúság, és modernitásért folytatott nemzeti küzdelem narratíváin keresztül védi pozícióit – ebben az esetben vendégmunkások millióinak valóságát figyelmen kívül hagyva.

Bibliográfia

Abdulla, Abdulkhaleq. (1984). Political dependency: The case of the United Arab Emirates. PhD Dissertation, Georgetown University.

Anholt, S. (2005). Brand New Justice: How Branding Places and Products Can Help the Developing World. Oxford: Elsevier.

Anholt, S. (2007). Competitive Identity: The New Brand Management for Nations, Cities, and Regions. New York: Palgrave Macmillan.

Aronczyk, M. (2008). "Living the brand": Nationality, Globality and the Identity Strategies of Nation Branding Consultants. *International Journal of Communication* , 41-65.

Aronczyk, M. (2007). New and Improved Nations: Branding National Identity. In C. Calhoun, & R. Sennett (Eds.), *Practicing Culture* (pp. 105-128). London: Routledge.

Cooke, M. (2014). *Tribal Modern: Branding New Nations in the Arab Gulf*. Los Angeles and London : University of California Press.

Davidson, C. M. (2005). *The United Arab Emirates: A Study In Survival*. Lynne Rienner.

Deutsch, K. W. (1953). *Karl W. Deutsch, Nationalism and Social Communication. An Inquiry into the Foundations of Nationality*. Cambridge and London.

Dinnie, K. (2008). *Nation Branding: Concepts, Issues, Practice*. Oxford: Elsevier.

Dzenovska, D. (2004). Remaking the nation of Latvia: Anthropological perspectives on nation branding. *Place Branding and Public Diplomacy* , 1 (2), 173–186.

Heard-Bey, F. (1982, 2005). *From Trucial States to United Arab Emirates*. Motivate Publishing Ltd.

Hudson, M. C. (1979). *Arab Politics: The Search for Legitimacy*. Yale University Press.

Jansen, S. C. (2008). Designer nations: neo-liberal nation branding - Brand Estonia. *Social Identities*, 14 (1), 121-142.

Kaneva, N. (2009). Nations as Brands: Towards an Agenda for Research and Critique. *International Journal of Communication* (5), 117-141.

Kaneva, N. (2007). *Re-imagining Nation as Brand: Globalization and National Identity in Post-Communist Bulgaria*. PhD Dissertation. School of Journalism and Mass Communication, University of Colorado.

Kaneva, N., & Popescu, D. (2011). National Identity Lite: Nation Branding in post-Communist Romania and Bulgaria. *International Journal of Cultural Studies* , 14 (2), 191-207.

- Kanna, A.** (2011). *Dubai, the City as Corporation*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Khalaf, S.** (2008). The nationalization of culture: Kuwait's invention of pearl diving heritage. In A. Alsharekh, & R. Springborg, *Popular Culture and Political Identity in the Arab Gulf States* (pp. 40-70). London: London Middle East Institute, SOAS Saqi Publisher.
- Kraidy, M. M.** (2010). *Reality Television and Arab Politics: Contention in Public Life*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lerner, D.** (1958). *The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East*. New York: Free Press. New York: Free Press.
- Löfgren, O.** (1992). The nationalization of culture: constructing Swedishness. *Studia ethnologica*, Vol.3 No.1 June 1992., 3 (1).
- Longva, A. N.** (2000). Citizenship in the Gulf States: Conceptualization and Practice. In N. Butenschön, U. Davis, & M. Hassassian (Eds.), in *Citizenship and the State in the Middle East* (pp. 179-200). Syracuse: Syracuse University Press.
- Longva, A. N.** (2005). Neither autocracy nor democracy but ethnocracy: Citizens, expatriates and the socio-political regime in Kuwait. In P. Dresch, & J. Piscatori, *Monarchies and Nations: Globalisation and Identity in the Arab States of the Gulf* (pp. 114-135). London: I.B.Tauris.
- Olins, W.** (2002). Branding the Nation: The Historical Context. *Journal of Brand Management*, 9 (4-5), 241-248.
- Olins, W.** (1999). *Why Countries and Companies are Taking on Each Others' Roles*. London: Foreign Policy Centre.
- Papp-Váry, Á. F.** (2018). Country branding: what branding? Relevant terminologies and their possible interpretations in the case of countries. *Economic and Regional Studies / Studia Ekonomiczne I Regionalne* 11 : 4 pp. 7-26., 20 p.
- Papp-Váry, Á. F.** (2018). A Successful Example of Complex Country Branding: The 'E-Estonia' Positioning Concept and Its Relation to the Presidency of the Council of the EU. *Acta Universitatis Sapientiae European and Regional Studies* 14 pp. 87-115., 29 p.
- Papp-Váry, Á. F.** (2019). *Országmarkázás. Versenyképes identitás és imázs teremtése*. Budapest. Akadémiai Kiadó

Picton, O. J. (2010). Usage of the concept of culture and heritage in the United Arab Emirates – an analysis of Sharjah heritage area. *Journal of Heritage Tourism* , 5 (1), 69-84.

Roy, I. S. (2007). Worlds Apart: nation-branding on the National Geographic Channel. *Media, Culture & Society*, 29 (4), 569-592.

Szondi, G. (2008). Public Diplomacy and Nation Branding: Conceptual Differences and Similarities. Retrieved from Netherlands Institute of International Relations Clingendael Discussion Papers in Diplomacy: http://www.clingendael.nl/publications/2008/20081022_pap_in_dip_nation_branding.pdf

van Ham, P. (2002). Branding Territory: Inside the Wonderful Worlds of PR and IR Theory. *Millennium - Journal of International Studies* , 31 (2), 249-269.

van Ham, P. (2001). The Rise of the Brand State: The Postmodern Politics of Image and Reputation. *Foreign Affairs* , 80, 2-6.

Varga, S. (2013). The politics of Nation Branding: Collective identity and public sphere in the neoliberal state. *Philosophy & Social Criticism* , 39 (8), 825-845.

Volcic, Z. (2008). Former Yugoslavia on the World Wide Web. Commercialization and Branding of Nation-States. *The International Communication Gazette* , 70 (5), 395-413.

Wills, D., & Moore, C. (2008). Securitising the Caucasus: From political violence to place branding in Chechnya. *Place Branding and Public Diplomacy* , 4 (3), 252-262.

Zeffane, Rachid & Kemp, Linzi. (2019). Emiratisation: Benefits and Challenges of Strategic & Radical Change in the United Arab Emirates. Accessed on 31 July 2019: file:///C:/Users/Dell/Desktop/Emiratization_Benefits_and_Challenges_of_Strategi

ÍRORSZÁG A BREXIT FRONTVONALÁBAN⁷⁰

VÁSÁRY MIKLÓS

egyetemi docens
Budapesti Metropolitan Egyetem
mvasary@metropolitan.hu

Absztrakt

Az Egyesült Királyság Európai Unióból (EU) történő kilépése az EU történetének egyik legnagyobb kihívása. Az integrációba vetett hitt, a közös piac jelentette előnyök és a tagságból fakadó széleskörű pozitív hatások nem voltak elengedőek arra, hogy a brit társadalom és a politikai elit tartósan elköteleződjön az integrációs folyamatok mellett. Ennek hatása és a régmúlt történelmi örökségének következményei is hozzájárultak ahhoz, hogy a kilépésre sor kerülhet. Számos elemzés és tanulmány tárgyalta már a brit viszonyok vonatkozásában megjelenő hatásokat és azok várható következményeit. (például Halmai, 2018; KPMG, 2017) De indokolt megnézni Írország, mint az egyedüli szárazföldi határral bíró uniós tagállam, helyzetét és áttekinteni a kereskedelmi folyamatival kapcsolatos elemzést.

Jelen tanulmány célja, hogy bemutassa az ír kereskedelmi kapcsolatok kitettségét az Egyesült Királyság vonatkozásában. Cél, hogy a kétoldali kereskedelmi folyamatokkal kapcsolatos trendek és folyamatok is áttekintésre kerüljenek.

Kulcsszavak: *Brexit, Írország, közös piac, nemzetközi kereskedelem*

Bevezetés

Az Egyesült Királyságban 2016. június 23.-án tartott népszavazáson vette kezdetét a Brexit folyamata, amikor a szavazók 51,9%-a az Európai Unióból való kilépésre szavazott. (BBC, 2016) 2017. március 27-én hivatalosan is bejelentették a kilépést az Európai Tanács elnökének. Így megkezdődött a kilépési tárgyalások érdemi folyamata. Bár ennek a

⁷⁰ A Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

szakasznak kétévesnek kellett volna lenni a kilépés feltételei még mindig nem véglegesek. Az Európai Bizottság 2018. március 19-én terjesztette elő a kilépésről szóló megállapodás tervezetét (EC, 2019b), de a többszöri brit parlamenti elutasítást követően halasztásra kellett sort keríteni. Előbb 2019. október 31-ig, aztán 2020. január 31-ig kaptak határidőt az Európai Unió elhagyására. (Európai Tanács, 2019)

Az EU és az Egyesült Királyság közötti tárgyalásokat érintő fennakadás együtt járt a brit kormányzatot érő feszültséggel, melynek eredményeként Theresa May brit miniszterelnök 2019. május 24-én lemondott pozíciójáról. (BBC, 2019a) Az őt követő Boris Johnson 2019. július 24-én lépett hivatalba (BBC, 2019b). Johnson eredeti szándéka szerint legkésőbb 2019 októberében mindenképpen meg kellett volna valósítani a kilépést. A továbbra is zajló tárgyalások során nyilvánvaló vált, hogy az EU nem kívánja feladni a korábban elért megállapodást, az EU érdekinek is megfelelő megállapodás tervezetét így nem kívánták felülmúlni.

A brit törekvések szerint az uniós tagságból fakadó előnyök teljes elvetésével célozták meg, bár több alternatíva kialakítására is lehetőség volt.⁷¹ Még mindig kérdéses, hogy “puha” (soft) vagy “kemény” (hard) Brexit-forgatókönyv megvalósítására fog sor kerülni, de az Egyesült Királyság inkább a keményebb, míg az európai partnerek inkább a jelenlegi közös piaci folyamatokhoz inkább hasonló, “puhább” változatban érdekeltek.⁷²

Felmerül a kérdés, hogy miért is olyan sajátos az ír kapcsolat? Az ír helyzet sajátosságát húzza alá, hogy 1969 és 1998 között több ezer halálos áldozatot és több tíz ezer sebesültet követelő konfliktusra⁷³ került

⁷¹ Az európai piachoz fűzött kapcsolatok vonatkozásában több lehetséges változat is elképzelhető (Európai Gazdasági Térség -norvég modell, Európai Szabadkereskedelmi Társulás – svájci modell), vámunió, szabadkereskedelmi megállapodás (FTA), WTO legnagyobb kedvezménye elve) (ECD, 2016), melyek az EU piacához kapcsolódóan jelentenek változatokat. Ugyanakkor egyes politikai elképzelések is befolyásolták ezek kereteit, így további változatok elképzelhetők lettek (Randerson, 2019)

⁷² A kemény Brexit érvei között felmerül, hogy (1) elkerülhetők a felesleges, olykor szigorú uniós előírások; (2) Nagy-Britannia egyedül kedvezőbb feltételekkel jobb kereskedelmi megállapodásokat tudna kötni, mint az EU egésze és a brit vállalatok kereskedelempolitikai feltételei javulhatnak a világpiacon; (3) a brit kormány szabadon dönthet munkaerőáramlás feltételeiről; (4) az Egyesült Királyság megszabadulhat a közös költségvetés nettó hozzájárulási helyzetétől. (Halmai, 2018)

⁷³ A konfliktus alapvető okai 12. századig nyúlnak vissza, amikor normannok léptek ír földre és az írek több évszázadon át küzdöttek a hódítók elnyomása ellen. 1921-ben létrejöhett ugyan a független ír állam, de a sziget északkeleti része, Ulster továbbra is

sor a két ország között. Ennek vetett véget az 1998-as Belfasti (Nagypénteki) Egyezmény, melynek rendelkezései szerint minden katonai és civil határőrizeti létesítményt megszüntettek és szabadon átjárhatóvá tették ír-északír határt. Ez volt békefolyamat legkézzelfoghatóbb eredménye és jelképe.(ma7.sk, 2017) A határ megléte illetve annak lehetséges megjelenése jelentős feszültséget jelentett és emiatt került a Brexit megállapodásba is meghatározó elemként be a *jogilag működőképes tartalékmegoldás*” (ritkábban „védőháló megoldás”) néven szereplő jegyzőkönyvről (közkeletűen az ír backstopról) szól rész. Erre azért volt szükség, hogy az ír-északír határ jelenlegi átjárhatósága – és az ehhez kapcsolódó minden egyéb, az ír sziget békéjét szavatoló Nagypénteki Szerződésből eredő jog és együttműködés – akkor is fennmaradjon, ha az Egyesült Királyságnak és az EU-nak nem sikerül megegyezniük a jövőbeli együttműködés feltételeiről. (Világgazdasági Intézet, 2019)

Ilyen kényes helyzetben meghatározó jelentőségű, hogy a határok esetleges fizikai ellenőrzése⁷⁴, milyen hatással járhat a kereskedelmi folyamatokra? A kilépésről szóló megállapodás elfogadásának hiányában nehéz még meghatározni, hogy miként fogja a Brexit megváltoztatni az Egyesült Királyság és Írország kapcsolatát, ugyanakkor a jelenlegi kapcsolatok helyzetének és alakulásának elemzésére mód nyílhat.

brit fennhatóság alatt maradt. Ezen területen a vallási és politikai megosztottságából fakadóan fajult el egy etnikai konfliktus melyben a britpárti protestánsok álltak szemben a katolikus republikánusok, akik független és egységes Írország létrehozására törekedtek. Tovább fokozta az feszültséget, hogy a két felet a brit hadseregnek kellett volna szétválasztani.

⁷⁴ Megállapodás nélküli kilépés esetén az Európai Uniónak az Egyesült Királysággal közös határain olyan szabályozást kell alkalmaznia, mint amit a harmadik országokkal kapcsolatban szokott. A vámügyi ellenőrzés mellett meghatározó jelentőségű az állat- és növényegészségügyi szabványok ellenőrzése, valamint az elvárt uniós normáknak való megfelelés vizsgálata. Az uniós jog szerint ugyanis minden mezőgazdasági terméket és élelmiszert, beleértve az állati takarmányokat és növényi termékeket is, egészségügyi ellenőrzéseken kell bevizsgálni. A szükséges, minősített határellenőrző állomások jelenleg egyszerűen nem léteznek a franciaországi Calais-ban, mivel az egységes piacon folytatott kereskedelemben természetesen nem is volt szükség ilyen jellegű ellenőrzésekre. Az ilyen „képességekkel” rendelkező határellenőrző állomás Zeebrugge és Rotterdam lehet vagy Liverpool az Írország felé vezető úton.

Az Egyesült Királyság és Írország egyidőben 1973-ban csatlakozott az Európai Gazdasági Közösséghez és a jelenlegi gazdasági és politikai fejlődésük és kapcsolatuk nagymértékben függ az EU tagságától. Az Egyesült Királyságnak az EU-ból való kilépéséről szóló döntése számos területen kérdést vet fel a már említett észak-írországi békefolyamat alakulása mellett kiemelt jelentőségű lesz az Észak-Írország és az Ír Köztársaság közötti határátkelés lehetősége a személyek és az áruk vonatkozásában, valamint az ír szigeten valamint az Egyesült Királyság relációjában megvalósuló kereskedelmi együttműködés alakulása.

Az Egyesült Királyság, Írország, Észak-Írország és az Európai Bizottság elfogadták azt az elvet, hogy Észak-Írország és az Írország között az áruk és a személyek vonatkozásában nem alakítanak ki határt. Az Egyesült Királyság viszont még mindig arra törekszik, hogy elhagyja az EU-t, az egységes piacot és a vámuniót. Ez viszont azt jelenti, hogy az északi ír és az ír határ az EU külső határává válik, ahol a vám- és hatósági ellenőrzésekre alapvetően sort kell keríteni és ennek megfelelően kell azt kialakítani.⁷⁵ Az ír kérdés jelentőségét mutatja, hogy a 2019. október 17-én bemutatott brit kormányzati javaslat egy sajátos határellenőrzési mechanizmussal tartaná fenn a jelenlegi gyakorlatot és oldaná meg a kilépés miatti vámunió megszűnését⁷⁶. (Portolio.hu, 2019)

Anyag és módszer

A kétoldalú kapcsolatok bemutatása során az Európai Unió Statisztikai Hivatalának kereskedelmi adatbázisát használtam. Az eredmények bemutatása előtt ki kell hangsúlyozni, hogy az országokra vonatkozó adatok esetében az ágazatonkénti és termékkálánkénti bontás a SITC-ben (Szabványos Nemzetközi Kereskedelmi Osztályozás) és a Harmonizált Rendszerben (HS) rendelkezésre álló külkereskedelmi termékforgalmi adatokra épül. (Eurostat, 2019) A vizsgálatok során az alábbi alapvetéseket szükséges rögzíteni:

⁷⁵ A fizikai határ kialakításával együtt fennáll annak a veszélye, hogy bármely „fizikai infrastruktúra” a terroristák célpontjává válhat.

⁷⁶ A jelenlegi javaslat szerint Észak-Írország az Egyesült Királyság vámtérségének része maradna viszont az áruk vámolására nem az északír-ír határon kerüene sor, hanem az egyes kikötőkben. A Brexitet követő átmeneti időszak után (2021-től) így, ha külső, harmadik országból érkezik áru az északír területre és az nem megy tovább az EU-ba, akkor a brit vámokat fogják alkalmazni. Abban az esetben, ha ez az áru az EU egységes piacára kerül, akkor az uniós vámokat kell alkalmazni amit a brit hatóságok fognak érvényesíteni az EU megbízásából. (Portfolio, 2019)

- Az adatok vizsgálata során 2000 és 2018 közötti trendszerű adatok illetve az időszak első és utolsó évének adatai kerültek feldolgozásra.
- Az egyes szektorok jelentőségének áttekintése során a SITC- (Standard International Trade Classification) rendszerben elérhető – az adatok kezelhetősége végett – két számjegyű bontásban elérhető termékgazdálkodási adatok használatára kerül sor.
- Az Eurostat harmonizált elvei alapján csak az uniós statisztikai forrásra támaszkodtam, a nemzeti hatóságok által közreadott adatokkal törétnő összevetésre nem.
- Egyes áruféleségek esetében az EU irányába megvalósuló beszállítás esetében a korábban az EU-n kívüli országokból érkező termékek az EU-ba lépés, illetve egy EU országbeli importőr székhelye alapján már EU-n belüli származású terméknek jelentek meg, így egyes jelentősebb áru kereskedelmi tevékenységet folytató országok szerepe és jelentősége felülértékelletté válhat.

A vizsgálat keretében több módszer, viszonyszám és index is felhasználható. Az első ezek közül az export-import egyenleg, mely plasztikusan ábrázolja az ország exportjának és importjának a különbségét.

$$B_{E/I} = x_{ij} - m_{ij} \quad (1)$$

Ahol az $B_{E/I}$ az egyenleg összegét, a x_{ij} , az adott ország export értékének összegét, az m_{ij} pedig az import hasonló értékének összegét adja meg.

Alkalmazható még az export import arány mutatója . Az arány a legegyszerűbb exportspecifikációs mutató, mely az országok exportját az importjához viszonyítja egymáshoz.

$$R_{E/I} = \frac{x_{ij}}{m_{ij}} \quad (2)$$

Ahol az $R_{E/I}$ az index értékét, a x_{ij} , az export tételek, jelen esetben az egyes ország export értékének összegét, az m_{ij} pedig az import hasonló értékének összegét adja meg.

Az elemzés kiterjed a vizsgált országok Herfindahl–Hirschman-index (HHI) értékének számítására is, mely alapvetően az országok külpiaci termékeinek piaci részesedésének mértékét, annak koncentráltóságát adja meg. Az eljárás során az egyes termékcsoportok export részesedését kell négyzetre emelni, és az így kapott értékeket összegezni. Az indexet a következő módon képezhető:

$$\text{HHI} = \sum_{i=1}^N S_i^2 \quad (3)$$

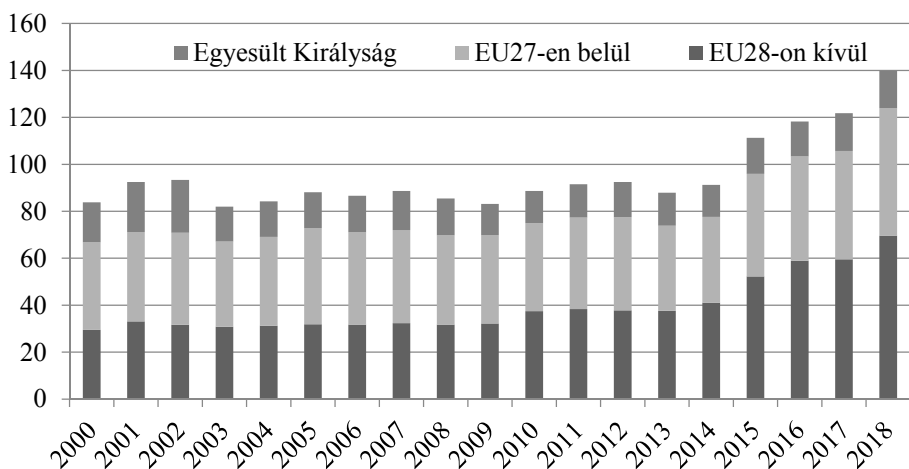
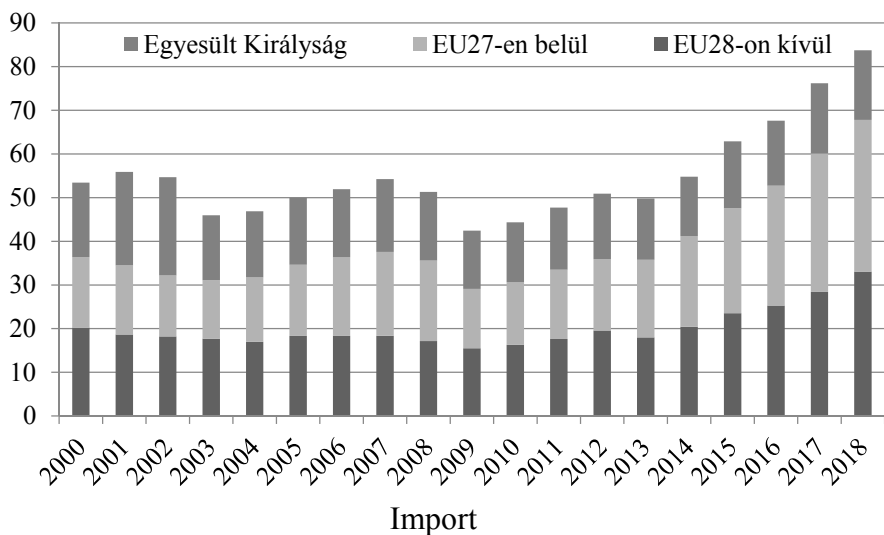
ahol az S_i az i adott termékcsoport piaci részesedése. A mutató értéke ennek megfelelően 0-1 között mozog. Az egyhez közelebbi nagyobb érték magas fokú koncentráltóságot jelez.

Az eredmények bemutatása

Az ír kereskedelem vonatkozásában elmondható, hogy a vizsgált időszak alatt jelentős mértékű fejlődésen esett át. Az teljes import értéke a 2000. évi 53,4 milliárd euróról, 57%-al magasabb szinten 83,7 milliárd eurót ért el, míg az export értéke a 2000 évi 83,8 milliárd euróról 139,8 milliárd euróra bővült. A teljes folyamatot az 1. ábra szemlélteti.

Ez alapján látható, hogy igen markáns szerepet tölt be az ír export és import szerkezetben az Egyesült Királyság. 2018-ra az importon belül az EU-n kívüli partnerek irányából a teljes forgalom 40%-ot, az EU27⁷⁷ tagállamai 41%-ot, míg az Egyesült Királyság 19%-ot képviselt. Az export esetében is markáns a brit jelenlét, hiszen 2018-ban a teljes ír kivitel 11%-a ment a szomszédos országba, 39% az EU többi országába és 50% az EU-n kívüli egyéb országokba. A bemutatott folyamat alapján megállapítható, hogy a brit gazdasági kapcsolatok jelentősek és meghatározóak az ír gazdaság számára, még akkor is, ha fokozatosan mérséklődött a brit piachoz való kötöttség. A vizsgált időszak alatt az import esetében ugyanis a 2000. évi 32%-ról indult a brit arány (19%-ra csökkent), míg az export kezdeti 20%-a feleződött meg 18 év alatt.

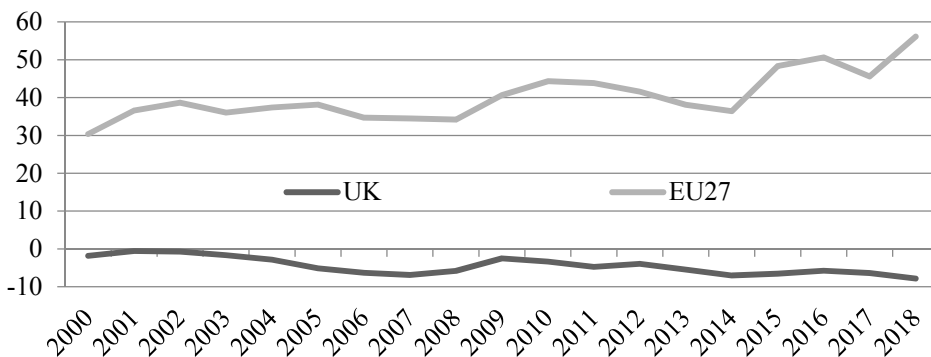
⁷⁷ AZ EU28 tagállamai az Egyesült Királyságot leszámítva.



1. ábra: Az ír külkereskedelem alakulása 2000 és 2018 között (milliárd euró)

Forrás: Eurostat 2019 alapján saját számítás

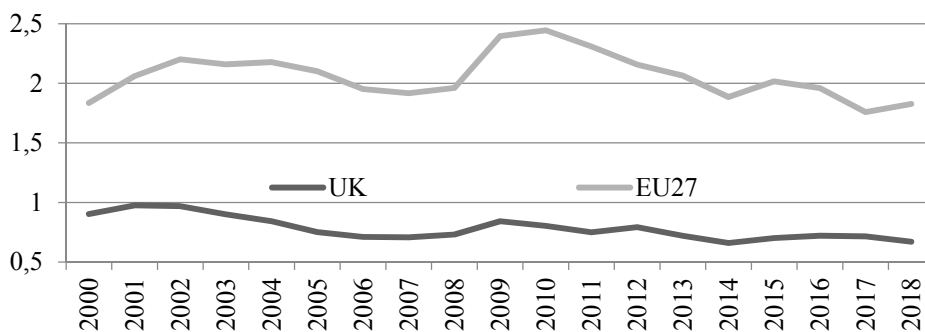
Mindezek ellenére látható, hogy a földrajzi közelség jelentette kereskedelmi elnyőket eredményesen használják ki az ír relációban kereskedő piaci szereplők. Ezt igazolja a kereskedelmi egyenleg alakulásának menete is. (2. ábra)



2. ábra: Az ír uniós külkereskedelmi forgalom export import egyenlegének alakulása (2000-2018, milliárd euró)

Forrás: Eurostat 2019 alapján saját számítás

Az ír gazdaság részéről a brit kapcsolatok negatív és tartósan csökkenő trendet mutatnak, azaz fokozatosan növekszik az ír kereskedelmi passzívum, míg az EU többi tagállamát érintő áruforgalom esetében a bővülés és növekvő aktivitás figyelhető meg. Ennek eredményeként látható, hogy az ír gazdaság számára az integráció következtében megjelenő piacbővülés nagy valószínűség szerint az egységes piac következtében megvalósuló előnyök miatt valósulhatott meg. Abban az esetben, ha megvizsgáljuk az export import arányokat hasonló következtetésekre juthatunk. A brit kereskedelmi értékek stabilan negatív és az ír külkereskedelem számára kedvezőtlen irányt mutatnak. (3. ábra) Itt is a már korábban bemutatott export import egyenleggel kapcsolatos megállapítások érvényesek.

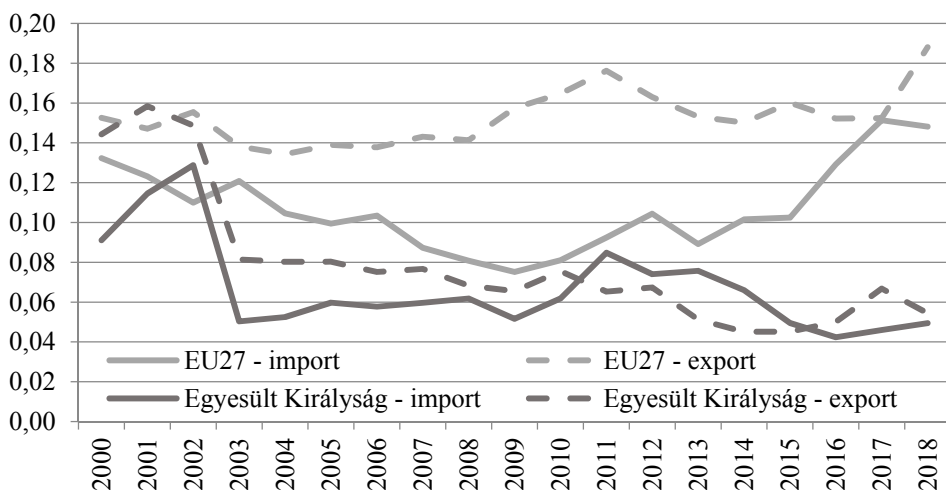


3. ábra: Az ír uniós külkereskedelmi forgalom export import arányának alakulása (2000-2018)

Forrás: Eurostat 2019 alapján saját számítás

A vizsgált időszakban tehát egyre inkább nőtt az uniós tagállamok vonatkozásában megvalósuló ír külkereskedelmi forgalma. A mélyebb összefüggések feltárásánál érdemes a termékek külkereskedelmi áruforgalomban betöltött arányt mutató, a piacok koncentrátságát számszerűsítő Herfindahl–Hirschman-indexet (HHI) is kiszámolni. (4. ábra)

Az eredmények alapján egyértelműen látható, hogy a brit reláció földrajzi közelsége igen meghatározó. Vélhetően ennek tulajdonítható be ugyanis az, hogy a külkereskedelmi áruszerkezetet illetően markánsan megjelenik a heterogén áruszerkezet, azaz a brit reláció vonatkozásában alacsony a HHI index aránya. Ezzel együtt fokozatosan csökken az összege is, tehát a növekvő áruforgalommal párhuzamosan egyre több termék jelent meg a kétoldalú áruforgalomban, azan nőtt a külkereskedelem vonatkozásában megjelenő termékek köre. Ezzel párhuzamosan viszont nőtt az EU többi országával kapcsolatos forgalom koncentrátsági értéke, így növekvő export és import volumenével együtt fokozatosan nőtt a koncentráció szintje is. Magyarán a kerekedelmi forgalom növekedését döntően a külpiacon is versenyképesnek tekinthető jelentős értékkel bíró termékcsoportok generálták.



4. ábra: Az ír uniós külkereskedelmi forgalom Herfindahl–Hirschman-index értékeinek alakulása (2000-2018)

Forrás: Eurostat 2019 alapján saját számítás

1. táblázat: Az ír külkereskedelem jelentősebb tételei és azok megoszlása (2000,2018, milliárd euró, %)

| Megnevezés | 2000 | | Megnevezés | 2018 | |
|---|---------------|-----|---|---------------|-----|
| | milliárd euró | % | | milliárd euró | % |
| Írország – Egyesült Királyság | | | | | |
| import | | | | | |
| Atomreaktor, kazán, gépek és mechanikus berendezések; ezek alkatrészei | 3,91 | 21% | Ásványi tüzelőanyagok, ásványi olajok és ezek lepárlási termékei, bitumenes anyagok; ásványi viaszok | 3,45 | 15% |
| Elektromos gép és felszerelés és alkatrészei; hangfelvevő és -lejátszó készülékek, televíziós kép- és hangfelvevő és -lejátszó készülékek és ezek alkatrészei | 3,45 | 18% | Atomreaktor, kazán, gépek és mechanikus berendezések; ezek alkatrészei | 2,00 | 8% |
| Ásványi tüzelőanyagok, ásványi olajok és ezek lepárlási termékei, bitumenes anyagok; ásványi viaszok | 1,23 | 7% | Elektromos gép és felszerelés és alkatrészei; hangfelvevő és -lejátszó készülékek, televíziós kép- és hangfelvevő és -lejátszó készülékek és ezek alkatrészei | 1,62 | 7% |
| Járművek és ezek alkatrészei, a vasúti vagy villamosvasúti sínhez kötött járművek kivételével | 1,00 | 5% | Egyéb termékek | 1,39 | 6% |
| Egyéb termékek | 0,76 | 4% | Járművek és ezek alkatrészei, a vasúti vagy villamosvasúti sínhez kötött járművek kivételével | 1,22 | 5% |
| export | | | | | |
| Atomreaktor, kazán, gépek és mechanikus berendezések; ezek alkatrészei | 4,64 | 27% | Gyógyszeripari termékek | 2,45 | 15% |
| Elektromos gép és felszerelés és alkatrészei; hangfelvevő és -lejátszó készülékek, televíziós kép- és hangfelvevő és -lejátszó készülékek és ezek alkatrészei | 3,70 | 22% | Hús és élelmezési célra alkalmas belsőségek | 1,40 | 9% |
| Szerves vegyi anyagok | 2,17 | 13% | Atomreaktor, kazán, gépek és mechanikus berendezések; ezek alkatrészei | 1,07 | 7% |
| Egyéb termékek | 0,83 | 5% | Tejtermékek; madártojás; természetes méz; máshol nem említett, élelmezési célra alkalmas állati eredetű termék | 0,86 | 5% |
| Gyógyszeripari termékek | 0,63 | 4% | Elektromos gép és felszerelés és alkatrészei; hangfelvevő és -lejátszó készülékek, televíziós kép- és hangfelvevő és -lejátszó készülékek és ezek alkatrészei | 0,75 | 5% |

| Megnevezés | 2000 | | Megnevezés | 2018 | |
|---|---------------|-----|---|---------------|-----|
| | milliárd euró | % | | milliárd euró | % |
| Írország –Európai Unió | | | | | |
| Import | | | | | |
| Atomreaktor, kazán, gépek és mechanikus berendezések; ezek alkatrészei | 14,03 | 25% | Légi járművek, űrhajók, és ezek részei | 21,92 | 24% |
| Elektromos gép és felszerelés és alkatrészei; hangfelvevő és -lejátszó készülékek, televíziós kép- és hangfelvevő és -lejátszó készülékek és ezek alkatrészei | 10,39 | 19% | Gyógyszeripari termékek | 11,46 | 13% |
| Járművek és ezek alkatrészei, a vasúti vagy villamosvasúti sínhez kötött járművek kivételével | 4,04 | 7% | Atomreaktor, kazán, gépek és mechanikus berendezések; ezek alkatrészei | 8,93 | 10% |
| Egyéb termékek | 3,21 | 6% | Ásványi tüzelőanyagok, ásványi olajok és ezek lepárlási termékei, bitumenes anyagok; ásványi viaszok | 5,94 | 6% |
| Ásványi tüzelőanyagok, ásványi olajok és ezek lepárlási termékei, bitumenes anyagok; ásványi viaszok | 2,29 | 4% | Elektromos gép és felszerelés és alkatrészei; hangfelvevő és -lejátszó készülékek, televíziós kép- és hangfelvevő és -lejátszó készülékek és ezek alkatrészei | 4,81 | 5% |
| export | | | | | |
| Atomreaktor, kazán, gépek és mechanikus berendezések; ezek alkatrészei | 20,42 | 24% | Gyógyszeripari termékek | 44,99 | 32% |
| Szerves vegyi anyagok | 17,45 | 21% | Szerves vegyi anyagok | 27,66 | 20% |
| Elektromos gép és felszerelés és alkatrészei; hangfelvevő és -lejátszó készülékek, televíziós kép- és hangfelvevő és -lejátszó készülékek és ezek alkatrészei | 16,07 | 19% | Optikai, fényképezési, mozgófényképezési, mérő-, ellenőrző, precíziós, orvosi vagy sebészeti műszer és készülék; ezek alkatrészei | 13,04 | 9% |
| Gyógyszeripari termékek | 4,60 | 5% | Illóolajok és rezinoidok; illatszerek, szépség- vagy testápoló készítmények | 7,70 | 6% |
| Egyéb termékek | 4,15 | 5% | Atomreaktor, kazán, gépek és mechanikus berendezések; ezek alkatrészei | 7,52 | 5% |

Forrás: Eurostat 2019 alapján saját számítás

2. táblázat: Az ír és brit külkereskedelem legfontosabb tételei megoszlása (2000,2018, %)

| Megnevezés | 2000 | Megnevezés | 2018 |
|--|------|---|------|
| Ír behozatal az Egyesült Királyságból – a legnagyobb részarányú brit termékek | | | |
| Cink és ebből készült áruk | 90% | Ólom és ebből készült áruk | 86% |
| Gabona-, liszt-, keményítő- vagy tejkészítmények; cukrászati termékek | 86% | Malomipari termékek; maláta; keményítő; inulin; búzasikér | 80% |
| Kakaó és kakaókészítmények | 81% | Élő állatok | 79% |
| Szappan, szerves felületaktív anyagok, mosószerek, műviaszok, fényesítő- vagy polírozóanyagok, gyertya, fogászati viasz és gipsz | 80% | Kakaó és kakaókészítmények | 78% |
| Nyomatott könyvek, újságok, képek és más nyomdaipari termékek; kéziratok, gépirásos szövegek és tervrajzok | 75% | Nyomatott könyvek, újságok, képek és más nyomdaipari termékek; kéziratok, gépirásos szövegek és tervrajzok | 76% |
| Ír behozatal az Egyesült Királyságból – a legkisebb részarányú brit termékek | | | |
| Papíripari rostanyag fából vagy más cellulóztartalmú anyagból; visszanyert (hulladék és használt) papír vagy karton | 3% | Légi járművek, űrhajók, és ezek részei | 0% |
| Ércek, salakok és hamu | 3% | Dohány és feldolgozott dohánypótló | 3% |
| Légi járművek, űrhajók, és ezek részei | 6% | Ércek, salakok és hamu | 3% |
| Szerves vegyi anyagok | 13% | Szerves vegyi anyagok | 4% |
| Műtrágyák | 13% | Fényképészeti vagy mozgófényképészeti termékek | 8% |
| Ír kivitel az Egyesült Királyságba – a brit piacon értékesített legnagyobb részarányú ír termékek | | | |
| Élelmezésre alkalmas zöldségfélék, gyökerek és gumók | 91% | Élelmezésre alkalmas zöldségfélék, gyökerek és gumók | 98% |
| Cink és ebből készült áruk | 88% | Szalmából, más fonásanyagokból készült áruk; fonásárúk | 94% |
| Növényi eredetű nyersanyag fonásra; máshol nem eml. növényi termék | 79% | Kötött vagy hurkolt szövet | 94% |
| Kakaó és kakaókészítmények | 78% | Élelmezési célra gyümölcs és diófélék; citrus- dinnyefélék héja | 93% |
| Állati vagy növényi zsír és olaj és ezek bontási termékei; elkészített ételzsír; állati vagy növényi eredetű viasz | 71% | Kőből, gipszből, cementből, azbesztből, csillamból vagy hasonló anyagokból készült áruk | 90% |
| Ír kivitel az Egyesült Királyságba – a brit piacon értékesített legkisebb részarányú ír termékek | | | |
| Fegyverek és lőszerke; ezek alkatrészei és tartozékai | 0% | Szörme és műszörme; ezekből készült áruk | 0% |
| Sellak; mézga, gyanta és más növényi saps és kivonat | 1% | Dohány és feldolgozott dohánypótló | 1% |
| Szalmából, eszpartófüből vagy más fonásanyagokból készült áruk; kosárkötő- és fonásárúk | 2% | Vasúti mozdonyok vagy villamos-motorkocsik, sínhez kötött járművek és alkatrészeik; közlekedési jelzőberendezés | 1% |
| Esernyők, napernyők, sétatatok, ostorok, és ezek alkatrészei | 2% | Ércek, salakok és hamu | 1% |
| Ércek, salakok és hamu | 2% | Szerves vegyi anyagok | 2% |

Forrás. Eurostat 2019 alapján saját számítás

Az egyes termékkörök esetében is érdemes áttekinteni a jelentősebb kategóriákat is. (1. táblázat) Az import vonatkozásában az egyes gépek berendezések, atomenergiái, járműipari eszközök és alaktrészek valamint az ásványi olajok aránya és jelentősége emelkedik ki. Ezen termékkörök esetében mind az uniós, mind a brit kapcsolatok vonatkozásában hasonlóságok mutatkoznak.

Ezzel együtt a magas hozzáadott értékű atomenergiái és elektornikai termékek az export esetében is megjelennek, mind uniós, mind a brit viszonylatban. Az ír kivitelben a brit rációban 15%, míg az uniós esetében 32%-os részarányt képviselnek a gyógyszerek, de az élelmiszerek jelentősége is nagy, a hús és húskészítmények és a tej és tejtermékeket illetően.

Viszont felmerül a kérdés, hogy mely termékek érintettek a leginkább illetve a legkevésbé a Brexit változó kereskedelempolitikai hatásai által. (2. táblázat)

A termék körök vonatkozásában nehéz meghatározni általános vezérelvet. Alapvetően kisebb jelentőségű termékcsoportok esetében jelenik meg kiemelt brit kitétség. Ezek esetében a földrajzi közelség a domináns, olyan termékek jelennek meg inkább, melyek szállítása távolabbi országokból, illetve országokba gazdaságosan nem megvalósítható. Ebből a körből említést érdemelnek egyes élelmezési áruféleségek. Várhatóan ezek termékek esetében fokozódhat a brit piacok szűkülése miatti kitétség.

Összefoglalás

A kereskedelmi adatok vizsgálata során megállapítható, hogy Írország és az Egyesült Királyság között jelentős kereskedelmi kapcsolat áll fenn. Ennek volumene – a vizsgált időszakban – jelentősen nőtt, eppúgy ahogy az EU-val folytatott kereskedelemé is. Ugyanakkor Írország kereskedelmi egyenlege negatív és ennek üteme fokozatosan növekszik. A vizsgálat időszaki adatok alapján megállapítható, hogy a külkereskedelmi termékcsoportok koncentráltasága csökkent, és az Egyesült Királyság szerepe és jelentősége a külkereskedelmi áruforgalom tekintetében átalakult. Ennek ellenére, számos olyan, bár kisebb jelentőségű kategóriát lehet megjeleníteni, ahol még mindig igen domináns a brit beszállító illetve felvevő piac jelentősége.

A Brexit pontos kimenete a 2019 decemberében megtartandó előrehozott brit parlamenti választások függvényében még változhat. Az azonban már látható, hogy ha még is sor kerül a kilépésre, akkor a brit gazdagsághoz hasonlóan az ír is jelentős mértékben ki lesz téve az adaptációs időszakban megjelenő nehézségeknek. A határellenőrzés és az egyes országok vámjogi előírásainak betartása további többletfeladatokat és növekvő adminisztrációs terhet jelethet a kereskedelmi partnereknek. Ennek révén az ír termékek versenyképessége is változhat. Ezzel együtt indokolttá válhat a kereskedelem terelési technikák használatával a kieső, elnehezülő, illetve beszűkülő kétoldalú kereskedelmi folyamatokat más partnerországokkal felélénkíteni.

Irodalomjegyzék

BBC (2016): EU referendum Results http://www.bbc.com/news/politics/eu_referendum/results letöltve 2016.07.01

BBC (2019a): Theresa May quits: UK set for new PM by end of July, <https://www.bbc.com/news/uk-politics-48395905>, letöltve 2019.06.02

BBC (2019b): Boris Johnson becomes the UK's new prime minister <https://www.bbc.co.uk/newsround/49081103>, letöltve 2019.07.24

Európai Bizottság (2018a): Javaslat a 2021–2027-es időszakra vonatkozó többéves pénzügyi keretről, COM(2018) 322 final, 2018/0132(APP), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:52018PC0322&from=EN>, letöltve 2018.05.08

Európai Bizottság (2018b): Commission Staff Working Document, Accompanying the document Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions A Modern Budget for a Union that Protects, Empowers and Defends The Multiannual Financial Framework for 2021-2027, {COM(2018) 321 final}, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1527239561812&uri=CELEX%3A52018SC0171>, letöltve 2018.05.08

Európai Bizottság (2019a): Felkészülés a megállapodás nélküli brexitre: Az Európai Bizottság számba veszi az előkészületeket és gyakorlati

útmutatást nyújt az összehangolt uniós megközelítéshez http://europa.eu/rapid/press-release_IP-19-2052_hu.htm, letöltve 2019. május 7.

Európai Bizottság (2019b): The EU-UK Withdrawal Agreement Brussels, 11.4.2019 COM (2019) 194 final https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/com_2019_194_withdrawal_agreement.pdf, letöltve 2019. április 12

Európai Tanács (2019): Brexit, <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eu-uk-after-referendum/> letöltve 2019. július 1

Halmi P. (2018) A Brexit lehetséges gazdasági hatásai, Európai Tükör XXI : 2 pp. 7-32. , 26 p. (2018)

<https://www.irishtimes.com/news/world/brexit/brexit-the-facts>

KPMG (2017): The Brexit effect on EU nationals. A survey on what European workers will do now, <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/uk/pdf/2017/08/the-brexit-effect-on-eu-nationals.pdf>, letöltve 2017.05.12

Ma7.sk (2017): A nagypénteki egyezmény <https://ma7.sk/kozelet/a-nagypenteki-egyezmeny>, letöltve 2019.10.23.

Portfolio.hu (2019): Tegyük tisztába: mi ez az új Brexit-megállapodás?, <https://www.portfolio.hu/unios-forrasok/20191018/tegyuk-tisztaba-mi-ez-az-uj-brexit-megallapodas-404315>, letöltve 2019.10.23.

Statistics Netherlands (2016), Im-, export, transit trade; value weight, <http://cbs.overheidsdata.nl/82007ENG>, letöltve 2016.05.08

The Institute for Government (2019): Ireland and Brexit, <https://www.instituteforgovernment.org.uk/explainers/ireland-brexit>, letöltve 2019.10.23.

GLOBAL MIGRATION TRENDS AND EUROPE

ADAM CSAKY

In the recent years, the phenomena of international migration still remains one of the most discussed cases. Regardless of perspective, the constant inflow of refugees pressed the European Union border policies to a brink and still contests all affected political systems of Europe. As we know, 'migrant' is an umbrella term⁸⁶ which covers those individuals that leave their country of origin to a different destination. The reason for leaving however, can be dual as they ought to move based on an individual decision or without any voluntary basis. In the latter case the main point is not an economic or financial advantage but the protection of human rights. From the perspective of the media, the term 'migration crisis' appeared around the year 2015 however the flow of refugees to this date was strong already.⁸⁷

Without discussing the reconstruction of Schengen area⁸⁸ it became clear that the European Union must intervene through the deployment of strengthened border policies and regulations to restore order. Naturally, reinventing of these actions in an already 'open bordered' community – such as the European Union has become over the years – turned out to be increasingly difficult. Distinguishing asylum seekers and economic migrants also became challenging since the vast numbers of refugees weakened the administration core of the first-responder' countries such as Turkey, Italy and Greece. The implementation of prompt registration and dispatch had to put in effect immediately.

In this study we will attempt to explore the main trends of migration and the pathways for the future primarily within the European region. To

86 IOM UN Migration website: Who is a migrant? – IOM Definition of „Migrant” <https://www.iom.int/who-is-a-migrant> Accessed: 2019-11-12

87 Intersections. East European Journal Of Society And Politics, 2 (4): 5-10. Rajaram, P. K.: Whose Migration Crisis? Editorial Introduction, p.6.

88 Specifically mentioning the European Border and Coast Guard which would have empower the power of the European Union's current border agency, Frontex. The European Border and Coast Guard Agency (Frontex) was established by Regulation (EU) 2016/1624 of 14 September 2016 on the European Border and Coast Guard (OJ L 251, 16.9.2016, p. 1). <https://frontex.europa.eu/about-frontex/legal-basis/> Accessed: 2019-11-12

successfully cover the statistical basis of what is occurring today it is important to highlight those organizations that are able to provide data regarding to this phenomena.

The chapter draws upon sources of data assembled by the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR⁸⁹), the International Organization for Migration (IOM⁹⁰), the United Nations Department of Economic and Social Affairs (UN DESA⁹¹) and the Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD⁹²).

Based on these key sources, the author attempts to highlight the main aspects of international migration in the current years.

These are the following:

1. International migration is constantly increasing in numbers
2. Migration has a demographic impact on the hosting region
3. Refugee labour-market integration and digitalization are important aspects of international migration

The first tendency is the increasing number of international migrants over the decades. Based on UN-DESA data (see Table 1⁹³) we can highlight the expanding figure of 82~ million people between the year of 1990 and 2015.

89 <https://www.unhcr.org/> Accessed: 2019-11-12

90 'Established in 1951, IOM is the leading inter-governmental organization in the field of migration and works closely with governmental, intergovernmental and non-governmental partners. With 173 member states, a further 8 states holding observer status and offices in over 100 countries, IOM is dedicated to promoting humane and orderly migration for the benefit of all. It does so by providing services and advice to governments and migrants.' <https://www.iom.int/about-iom> Accessed: 2019-11-12

91 'UN DESA helps countries make informed decisions by providing a wealth of information through our publications and databases and through our support for international deliberations at the United Nations General Assembly, Economic and Social Council (ECOSOC), Commissions, Forums and other bodies.' <https://www.un.org/development/desa/en/about/who-we-are.html> Accessed: 2019-11-12

92 'OECD brings around its table 39 countries that account for 80% of world trade and investment, giving it a pivotal role in addressing the challenges facing the world economy.' <https://www.oecd.org/about/history/#d.en.194377> Accessed: 2019-11-12

⁹³ World Migration Report, 2018. p. 15, Table 1.

Table 1. International migrants, 1970–2015

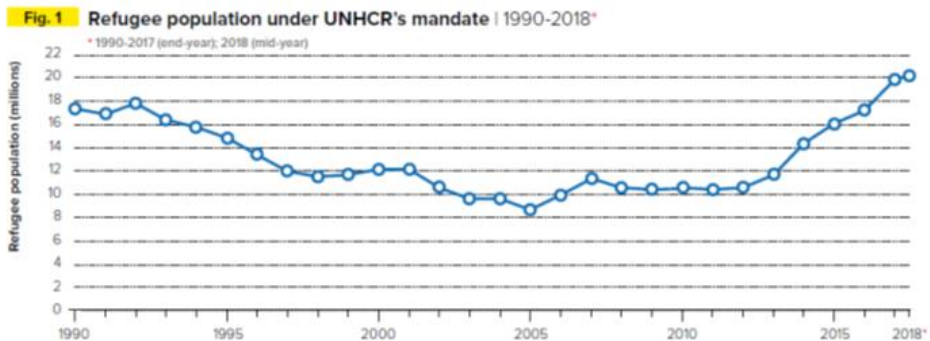
| Year | Number of migrants | Migrants as a % of world's population |
|------|--------------------|---------------------------------------|
| 1970 | 84,460,125 | 2.3% |
| 1975 | 90,368,010 | 2.2% |
| 1980 | 101,983,149 | 2.3% |
| 1985 | 113,206,691 | 2.3% |
| 1990 | 152,563,212 | 2.9% |
| 1995 | 160,801,752 | 2.8% |
| 2000 | 172,703,309 | 2.8% |
| 2005 | 191,269,100 | 2.9% |
| 2010 | 221,714,243 | 3.2% |
| 2015 | 243,700,236 | 3.3% |

Source: UN DESA, 2008 and 2015a.

Note: The number of entities (such as States, territories and administrative regions) for which data were made available in the 2015 UN DESA Revision of International Migrant Stock was 213. In 1970, the number of entities was 135.

There are several organizations which are currently not mentioned nonetheless the data they have been provided us with throughout the years has become irreplaceable. In the next part we will examine the types of trends which has been occurred over the recent years.

The increasing number of migrants can be observed in column 2 but it is important to mention that the term 'migrant' – as mentioned before – poses as an additional layer of ramification since many refugees are able to change their status regarding to what type of asylum they have applied first – comparing to their current situation in Europe thus creating an irregular pattern between European citizens and refugees.



Nonetheless we can state that based on UNHCR⁹⁴ and UN-DESA data (see Fig. 1 below), regular and irregular migration flows are continually expanding as of today **(1)**.

Specific significance can be tied to the demographic impact of migration **(2)** regarding to the hosting region. As known, the main age-group of migrants are considered young with more than 70% of them are younger than 30 years of age.⁹⁵ Aging society is a known problem of modern regions of the World and with a large number of citizens relocating to a specific target area will affect that country's employment rate and development. Also in a sense, economic migration can be an answer to a specific type of labor-shortage. Also for a deeper analysis we have to examine the host country's economy with specific highlight on the supply and demand of products and also the service industry. The main reason for this is that robotization and automation will have an effect on the working capability of economic migrants and refugees: 'Recent OECD estimates suggests that 14% of all jobs across the 32 OECD countries analysed have a high risk of automation. A further 32% of jobs may experience significant changes to how they are carried out (OECD 2018c).'⁹⁶

Labour-market integration and digitalization are important aspects of migration-related issues **(3)** and their angle on the workforce is just one factor from many. That being said, those citizens relocating to a new country not only has to excel in the field of their specialization but have to adjust to the digital age regarding to new types of methodologies, laws and practices.

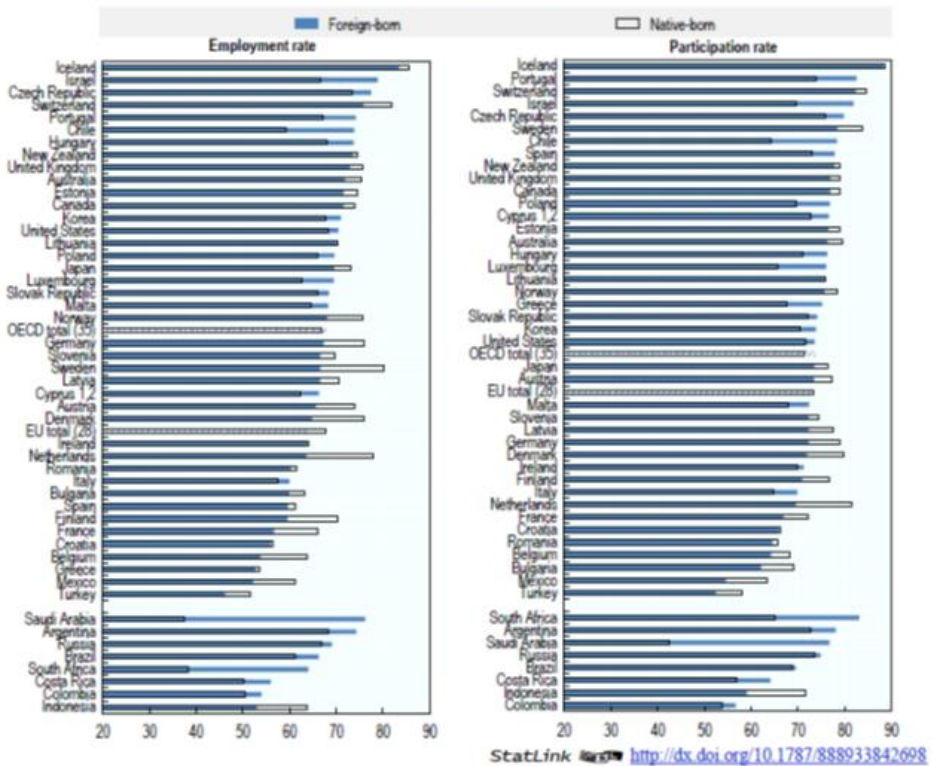
94 Table 1.1 Refugees, asylum-seekers, internally displaced persons (IDPs), returnees (refugees and IDPs), stateless persons, and others of concern to UNHCR by country/territory of asylum, mid-2018 (or latest available estimates) http://popstats.unhcr.org/en/asylum_seekers
UNHCR Mid-year trends (2018) p.5, Fig. 1.
<https://www.unhcr.org/statistics/unhcrstats/5c52ea084/mid-year-trends-2018.html>
Accessed: 2019-11-12

95 2019 International Migration and Displacement Trends and Policies Report to the G20. 2019., p. 27.

96 2019 International Migration and Displacement Trends and Policies Report to the G20. 2019, p.28.

Figure 3.7. Employment and participation rates

Percentages of 15- to 64-year-olds, 2017



We can compare the employment and participation rates between native-born and foreign-born employees: (2017) Settling In 2018: Indicators Of Immigrant Integration © Oecd/European Union. p. 75. Figure 3.7.

Europe has been experiencing a surge in international employment inflow in the recent years however the ascending figure of labour migration is also have a pattern of decline and this dualism can be seen in research data for a while.⁹⁷

⁹⁷ Entry-level workers who are new to the local labour market find digitalized markets less attractive to adjust to and the local companies trying to fill vacant positions with foreign workers from abroad. However in some cases, foreign workers lack not just only the experience which is needed for a specific position but they also have to adjust themselves culturally and politically since they are coming from different societies and backgrounds.

That being said, relocated refugees can also use online platform and tools of digitalization to enhance their options in the labour markets. As Anna Engblom, senior

Another crucial element which has been affecting digital patterns is the implementing of biometrics. As Engblom (2018) stated⁹⁸ with the 'digital trail' aspect, biometric technology has also brought an additional viewpoint to the migration management and identifying process. Using biometrical tools to check and store data from refugees also helped the central administration bodies of the receiving countries as one of the first steps of integration.

UNHCR works closely together with IOM regarding to refugee identification and resettlement procedures. The usage of biometrics in these cases is used to assure that one individual's identity is the same with the data on their identity documentation.⁹⁹

expert on labour migration at the International Labour Organization (ILO) wrote: 'Digital migration management platforms can help reduce the cost and time induced by formal recruitment processes, which too often pushes many women and men to migrate through informal, undocumented, and unsafe channels.'

When digital management platforms also store important documents – such as work contracts, payment slips or medical certificates – they create a record of agreements, a so called 'digital trail'. This can be useful if disputes about contract terms, repayments or other issues arise between a migrant worker and an employer or recruitment agency.' How digitalization can help achieve fair migration.'

The 11th ASEAN Forum on Migrant Labour held in Singapore on 29-30 October discussed how to maximize the potential of digitalization to promote decent work for migrant workers in the Asia Pacific region. https://www.ilo.org/asia/media-centre/news/WCMS_648541/lang--en/index.htm Accessed 2019-11-12

98 Anna Engblom: How digitalization can help achieve fair migration (2018) https://www.ilo.org/asia/media-centre/statements-and-speeches/WCMS_648541/lang--en/index.htm Accessed: 2019-11-12

99 UNHCR Policy on the Protection of Personal Data of Persons of Concern to UNHCR: <https://www.refworld.org/pdfid/55643c1d4.pdf> Accessed: 2019-11-12

Additional information can be found on data protection principles at:

The Executive Committee of the High Commissioner's Programme has referred to data protection principles in the following Conclusions: No. 91 (LII) – 2001 (f), available at: <http://www.unhcr.org/3bd3e1d44.html>; No. 93 (LIII) – 2002 (b) (viii), available at: <http://www.unhcr.org/3dafdd344.html>; and No. 102 (LVI) – 2005 (v), available at: <http://www.unhcr.org/43575ce3e.html>.

To help integration and international repatriation policies, the United Nations General Assembly approved the Global Compact on Refugees¹⁰⁰ which was affirmed in December, 2018. This framework has four main goals: '1) ease the pressure on host countries, 2) enhance refugee self-reliance, 3) expand access to third-country solutions and 4) support conditions in countries of origin for return in safety and dignity.'¹⁰¹ The fourth element of the Compact, the Global Refugee Forum has key importance since it will convene every four years to discuss further steps of cooperation regarding to international migration. The first meeting will be held in Geneva 17-18 December 2019.¹⁰²

In conclusion we can state that international migration remains as a priority not just regarding to politics but as a common humanitarian cause. There are more than 250 million people living outside their country of birth and this number will be increasing in the future (1). Migration policies and methods have been upgraded and adjusted to work-out a more efficient way of handling large-scale refugee movements in Europe and other parts of the World.

International organizations constantly working together to help nation states and the European Union to decrease pressure. The constantly

100 Global Compact on Refugees. 2018. <https://www.unhcr.org/the-global-compact-on-refugees.html> Accessed: 2019-11-12

101 The framework also has four main parts matching the four goals:

'The Global Compact on Refugees has four parts:

An introduction setting out the background, guiding principles, and objectives of the global compact.

The Comprehensive Refugee Response Framework (CRRF), as agreed to by Member States in Annex I of the New York Declaration.

A Programme of Action setting out concrete measures to help meet the objectives of the compact, including:

Arrangements to share burdens and responsibilities through a Global Refugee Forum (every four years), national and regional arrangements for specific situations, and tools for funding, partnerships, and data gathering and sharing.

Areas in need of support, from reception and admission, to meeting needs and supporting communities, to solutions.

Arrangements for follow-up and review, which will primarily be conducted through the Global Refugee Forum every four years, an annual high-level officials meeting held every two years between forums, and the High Commissioner's annual report to the General Assembly.'

Global Compact on Refugees. 2018. <https://www.unhcr.org/the-global-compact-on-refugees.html> Accessed: 2019-11-12

102 Global Refugee Forum: <https://www.unhcr.org/global-refugee-forum.html> Accessed: 2019-11-12

increasing number of refugees in Europe is shaping the demographic landscape of economic aspects of their hosting region (2-3). New forms of scientific advancements are used to help identify refugees which will affect integration systems and their structures (3).

References

Engblom, A.: How digitalization can help achieve fair migration (2018) https://www.ilo.org/asia/media-centre/statements-and-speeches/WCMS_648541/lang--en/index.htm Accessed: 2019-11-12

Global Compact on Refugees. (2018) <https://www.unhcr.org/the-global-compact-on-refugees.html> Accessed: 2019-11-12

Global Migration Indicators (2018) Global Migration Data Analysis Centre (GMDAC) International Organization for Migration

Global Refugee Forum: <https://www.unhcr.org/global-refugee-forum.html> Accessed: 2019-11-12

ILO Website: https://www.ilo.org/asia/media-centre/news/WCMS_648541/lang--en/index.htm Accessed 2019-11-12

International Migration and Displacement Trends and Policies Report to the G20. (2019)

Rajaram, P. K.: Whose Migration Crisis? Editorial Introduction. Intersections. East European Journal Of Society And Politics, 2 (4): 5-10., p.6. (2016)

IOM UN Migration website: Who is a migrant? – IOM Definition of „Migrant” <https://www.iom.int/who-is-a-migrant> Accessed: 2019-11-12

IOM Website <https://www.iom.int/about-iom> Accessed: 2019-11-12

OECD Website <https://www.oecd.org/about/history/#d.en.194377> Accessed: 2019-11-12

OECD/EU (2018), Settling In 2018: Indicators of Immigrant Integration, OECD Publishing, Paris/European Union, Brussels. <https://doi.org/10.1787/9789264307216-en>

UNHCR Mid-year trends (2018), Refugees, asylum-seekers, internally displaced persons (IDPs), returnees (refugees and IDPs), stateless persons, and others of concern to UNHCR by country/territory of asylum,

mid-2018 (or latest available estimates)
http://popstats.unhcr.org/en/asylum_seekers Fig. 1.
<https://www.unhcr.org/statistics/unhcrstats/5c52ea084/mid-year-trends-2018.html> Accessed: 2019-11-12

Regulation (EU) 2016/1624 of 14 September (2016) on the European Border and Coast Guard (OJ L 251, 16.9.2016, p. 1).
<https://frontex.europa.eu/about-frontex/legal-basis/> Accessed: 2019-11-12

UN-DESA Website <https://www.un.org/development/desa/en/about/who-we-are.html> Accessed: 2019-11-12

UNHCR Mid-Year Trends – UNHCR, Geneva (2019).

UNHCR Policy on the Protection of Personal Data of Persons of Concern to UNHCR: <https://www.refworld.org/pdfid/55643c1d4.pdf> Accessed: 2019-11-12 The Executive Committee of the High Commissioner’s Programme has referred to data protection principles in the following Conclusions: No. 91 (LII) – 2001 (f), available at: <http://www.unhcr.org/3bd3e1d44.html>; No. 93 (LIII) – 2002 (b) (viii), available at: <http://www.unhcr.org/3dafdd344.html>; and No. 102 (LVI) – 2005 (v), available at: <http://www.unhcr.org/43575ce3e.html>. Accessed: 2019-11-12

UNHCR Website <https://www.unhcr.org/> Accessed: 2019-11-12

United Nations Committee On Economic, Social And Cultural Rights - Thirty fifth session - The Right To Work General comment No. 18 Adopted on 24 November 2005 Article 6 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. (2005)

Vision Europe Summit: Improving the Responses to the Migration and Refugee Crisis in Europe. Lisbon (2016).

Vision Europe Summit: Winners and losers of globalisation. Torino (2017).

World Migration Report (2018)

A GLOBÁLIS MIGRÁCIÓ FÖLDRAJZOS SZEMMEL

PAPP-VÁRY ÁRPÁD

professzor emeritus
Budapesti Metropolitan Egyetem
apapp@metropolitan.hu

Absztrakt

The reasons for global migration are the overpopulation, ecological catastrophes and shortages of safety. Today more people change country than ever before. Increasing migration does not eliminate, does not reduce the existing causes. Majority of the West-European politicians do not perceive the danger that millions of migrants can cause. Population of Europa is 500 million person. They say the continent can accommodate easily 10 million immigrants. It might be feasible for 10 million, but what happen if more people come. Who knows, who wants to tell what is the upper limit of migrations. The migration hinterland of Hungary is the area from Turkey to India and the continent of Africa. In this area, population growth is very rapid. We think, politicians of West-Europe overestimate their potential. The European Union's total economy is weak compared to the size of the problems.

Kulcsszavak: demográfiai ciklusok, túlnépesedés, ökológiai katasztrófák, létebiztonság hiánya

Bevezetés

A világ tudósai egyetértenek abban, hogy a XXI. század egyik kihívása a globális migráció. Miért nevezik a kutatók napjaink népvándorlását globális migrációnak? Azért, mert ez a térváltoztatás különbözik minden korábbtól. Óriási területekről, sok gyengén fejlett országból, az informatikai lehetőségek kihasználásával szervezett tömegek áramlanak három gazdag területre, Észak-Amerikába, Ausztráliába és Európába. Ezek közül csak az európai migrációval kívánunk foglalkozni. A napi politikai hírek tele vannak az ezt tárgyaló gyakran egymásnak ellentmondó állításokkal. A migrációt megalapozó, kiváltó okaival ritkán

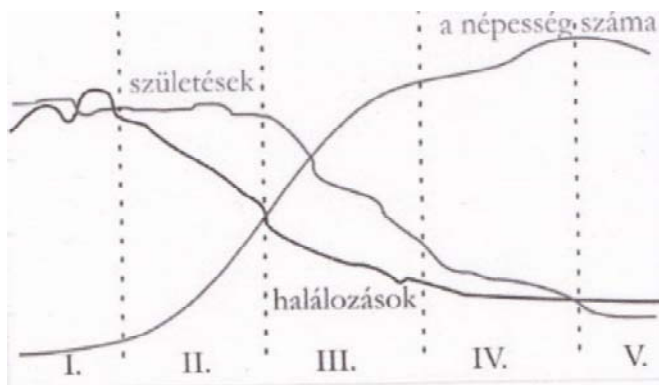
foglalkozik a politika. Jól tükrözi ezt az összefoglaló migráns kifejezés helyett két különböző egymásnak is ellentmondó fogalom használata. Akik támogatják a migrációt menekültekről, politikai üldözöttekről, kényszervándorlásról beszélnek és követelik, a korábbi helyzetben született nemzetközi menekültjogi intézkedések betartását a megnőtt számú bevándorlók esetében is (Dieng, 2018). A migráció ellenzői gazdasági bevándorlókat emlegetnek, akik önszántukból, a jobb élet reményében kelnek vándorútra, de az új környezetben is meg akarják őrizni sajátos kultúrájukat.

Demográfiai ciklusok

A földrajztudomány már régen megállapította, hogy a népességszám növekedése időben öt szakaszra (demográfiai ciklusra) osztható. Az első szakaszra magas születési és halálozási arány a jellemző, a népesség nagyon lassan nő. A második szakaszban a születési arány magas, de a halálozási ráta csökken a javuló életfeltételek nyomán. A népesség gyorsan növekszik (a népességrobbanás kezdete). A harmadik szakaszban az alacsony szintű halálozási arány mellett csökken a születések száma, a népességnövekedés üteme lassul. A születési arány csökkenése az ipari társadalom megjelenéséhez köthető. A falusi népesség a bányákban, ipari üzemekben talál munkát. A városi településeken nincs szükség a mezőgazdaságban jól hasznosítható gyerekekre. A megváltozott életvitel, a nők foglalkoztatása és a gyermeknevelési, oktatási költségek miatt csökken a nagycsalád iránti vágy. A negyedik szakaszban, mind a születési, mind a halálozási arány alacsony, a népességnövekedés leáll. Az ötödik szakaszban a születési arányszám a halálozási arányszám alá csökken, a népesség fogyni kezd. Sajnos hazánk is az ilyen országok körébe került.

A ma fejlett országoknak nevezett államokban a népesség-növekedés és népességcsökkenés a gazdasági élet változásainak megfelelően alakult, ezért ezt a folyamatot szervesnek (organikusnak) tekinthetjük.

2. ábra: Demográfiai ciklusok (piricsi-Trócsányi után)



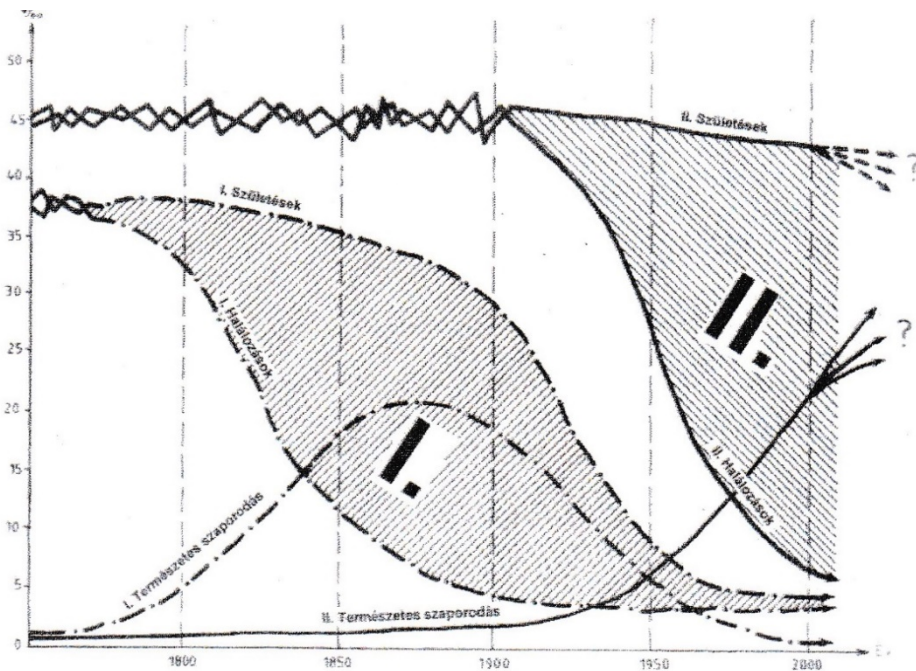
Túlnépesedés

A fejlődőnek nevezett országokban a népesség növekedése nem a gazdasági változásoknak megfelelően alakult és alakul ma is. A nemzetközi szervezetek és a gyógyszergyárak az 1960-as évektől kezdve egyre nagyobb mértékben támogatták ezen országok egészségügyét. A betegségek okozta halálesetek jelentősen csökkentek, az életkor nőtt. Az egészségügyi változásokkal párhuzamosan nem változott a nők műveltségi színvonala, társadalmi helyzete, megbecsültsége, emancipációja. Ezért a fogamzásgátlás ismertetése, elterjesztése sikertelen volt. A sok gyerek vállalására vallási, társadalmi okok készítetik a fejlődő világ férfi lakosságát, mert az utódok száma határozza meg társadalmi tekintélyüket. Mivel nyugdíjrendszer nincs a gyerekek jelentik az öregkori ellátás biztosítását. Ezen hatások nyomán megállíthatatlan népességnövekedés indult meg. Ezt a folyamatot, a fejlett országok organikus népességváltozásával szemben anorganikus (kényszerített) változásnak nevezhetjük.

A kétféle változás mértékének az érzékeltetésére Magyarország és a Fülöp-szigetek népességszám változását szeretném bemutatni. Trianon után az ország népessége 7 millió fő volt. Ugyanennyi ember élt akkor a háromszor nagyobb Fülöp-szigeteken. Mindkét országban a teljes termékenységi arányszám, azaz a gyerekek átlagos száma 6 volt. Ezt követően hazánkban gyorsan csökkent a születések száma, a Fülöp-szigeteken viszont nem csökkent, hanem nőtt. Hazánk népessége 90 évvel később, 2010-ben alig tízmillió, a Fülöp-szigetek becsült népessége kilencvenkétfélmillió. A Fülöp-szigeteki népesség növekedése nem kirívó példa, hanem általános jelenség nagyon sok ázsiai, afrikai országban.

Például Elefántcsontpart népessége az 1960. évi 3,6 millió főről 2015-re, 55 év alatt, 22 millió före, azaz hatszorosára nőtt. Ugyanezen két év között Pakisztán népessége négyszeresére, Iraké majdnem hatszorosára, Jemené, Ugandáé ötszörösére nőtt.

3. ábra: A demográfiai robbanás folyamata (I.=organikus; II.=anorganikus fejlődés) (Süli-Zakar után)



A munkahelyek hiánya

A fejlődő országok fő termelési tevékenységét a mezőgazdasági termelés adja. A hagyományos mezőgazdasági termelés a XX. század végére elérte megtartó képességének határait. A legnagyobb foglalkoztató a mezőgazdaság nem képes több munkaerőt felvenni. Az ENSZ által emlegetett „zöld forradalom” a gépesített termelés, műtrágyázás, öntözés eddig csak kis területeken valósult meg. Nagyobb területen való bevezetésének társadalmi hatásai kiszámíthatatlanok, feltehetően munkanélküli tömegek bevándorlását eredményezné a városok nyomornegyedeibe, majd onnan tovább. Az iparosítás az iskolázatlanság, a munkakultúra hiánya és a birtokviszonyok tisztázatlansága miatt elmaradt ezekben a térségekben.

Ezen okok közül külön ki kell emelni a birtokviszonyok tisztázatlanságát. Európában a gazdasági fejlődés kikényszerítette a földkataszter kiépítését. A területet felmérték, adott tulajdonost, a termelés módját (szántó, erdő, legelő) rögzítették. A kataszteri felmérésnek elsődleges célja a minden tulajdonosra vonatkozó állami adózás meghatározása volt. Az adó-megállapításon túl sokkal nagyobb közvetett hatása volt a kataszternek, a banki kölcsönök fedezetéül szolgált. A bank a föld árának megfelelően tudott termelésfejlesztéshez, beruházásokhoz kölcsönt adni. A kataszter gazdasági befolyásának közel múltbeli példái, hogy az „ázsiai kis tigrisek” Szingapúr, Tajvan, Dél-Korea gyors fejlődését a kataszteri térképre épülő nyilvántartás megteremtése segítette elő.

Az eddigiek talán elég meggyőzően mutatják, hogy a lakosság létszámának változatlan társadalmi, gazdasági körülmények közötti korlátlan növekedése túlnépesedéshez vezet, ami kikényszeríti az elvándorlást a térségből.

A létbiztonság hiánya

A demográfiai okok miatt állandósuló ellátási, megélhetési problémák mellett a népességmozgás mási jelentős mozgatója a létbizonytalanság. A létbizonytalanság okainak egy része a természetes környezet változása nyomán bekövetkező ökológiai katasztrófák. Ilyen a vízhiány vagy a klímaváltozás nyomán bekövetkező sivatagosodás. Ezeket is megfigyelhetjük Földünk különböző tájain, a sajtó is rendszeresen ad tájékoztatást ezekről, de ezek a hírek még nem érték el a globális vészjelzés szintjét. A jövőre vonatkozóan az ilyen jelenségek egyre erősödő, nagymértékű változásával számolhatunk.

A létbiztonság hiányának másik, még jelentősebb okát összefoglalóan politikainak nevezhetjük. A diktatórikus államberendezkedések, az államok szétesése, a hadurak garázdálkodása, a törzsi, vallási ellentétek szítása a tömegek menekülését, elvándorlását okozza.

Összefoglalás

A túlnépesedés, az ökológiai katasztrófák és a létbiztonság hiánya állandósítja, sőt a környezeti változások erősödő hatása várhatóan jelentősen növeli majd a globális migrációt. A növekvő migráció nem szünteti meg, nem csökkenti az azt kiváltó okokat. Európa politikai vezetőinek jelentős része nem látja növekvő veszélyt, azt hiszik országaik

létszámcsökkentésére megoldást ad, ha „kitárják kapuikat” a politikai és gazdasági bevándorlók tömegei előtt. Teljesen téves az az állítás, hogy az 500 millió főt számláló Európai Unió könnyedén befogadhat 10 millió bevándorlót. Lehet, hogy 10 millió esetében ez megvalósítható, de mi van, ha ennél sokkal többen jönnek. A túlnépesedés változatlan okai ezt valószínűsítik. Ki tudja, ki meri, ki akarja megmondani mi az a felső határ ameddig elfogadhatók a bevándorló tömegek? A kivándorlás szempontjából Európa „hátszaga,” ahogy a nemzetközi irodalomban szerepel „migrációs hinterlandja” a Törökországtól Indiáig terjedő terület és Afrika. Ezen a területen nagyon gyors a népességnövekedés. Afrika Szaharától délre eső területein, az úgynevezett Fekete-Afrikában a becslések szerint húsz év múlva 500 millió fővel többen fognak élni. Ez a szám Európa mai népességszámával azonos. A fenti adatok ismeretében sokan úgy gondolják, az Európai Unió politikusai alaposan túlbecsülik lehetőségeiket, mert „az Európai Unió minden gazdasága eltölpül... a problémák nagyságához képest”. (Süli-Zakar, 519. o.)

Irodalomjegyzék

Andelson, R. V.: Land-Value Taxation around the World.= American Journal of Economics and Sociology, 2000. 59, no. 5 1-490.

Csizmadia N.: Geopillanat. A 21. század megismerésének térképe. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2015.

Denk, A.: Európa elveszíti emberi arcát. Népszava, 2018.10.12. 10 o.

Kerényi A. : Környezettan. Természet és társadalom globális szempontból. Mezőgazda Kiadó, Budapest, 2003.

Rédei M.: Mozgásban a világ: a nemzetközi migráció földrajza. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest, 2010.

Süli-Zakar I.: A globális migráció földrajzi alapjai. In: Kókai S. (szerk.): A változó világ XXI. századi kihívásai. Nyíregyházi Egyetem Turizmus és Földrajztudományi Intézete. Nyíregyháza, 2016.

<http://tamop412a.ttk.pte.hu/files/foldrajz2/> Pirisi G. - Trócsányi A.: *Általános társadalom és gazdaságföldrajz.* Letöltve 2018. 10. 23.

KÍNA REGIONÁLIS VASÚTI KAPCSOLATAINAK FEJLŐDÉSE A 21. SZÁZADBAN

ERDEI ATTILA

PhD. hallgató
Szent István Egyetem
erdei1974attila@gmail.com

ERDEINÉ DR. KÉSMÁRKI-GALLY SZILVIA

egyetemi tanár
Budapesti Metropolitan Egyetem
sgally@metropolitan.hu

Absztrakt

A technológia és a politika több mint 2 évezreden át formálta Eurázsia országai közötti kereskedelmet. A házasított tevék és az újonnan feltalált iránytű elősegítette a „Selyemút” kialakulását. A Han Birodalom és a görög városállamok közötti békés szinergia lehetővé tette a szárazföldi kereskedelem felvirágzását. A XV. század végén a nagy óceánjáró hajók és az új navigációs módszerek feltalálása is hozzájárult a tengeri kereskedelem versenyképességének ugrásszerű növekedéséhez. Azóta Ázsia és Európa közötti kereskedelem elsősorban a tengeren történt. Mindezekon túl egy évtizeddel ezelőtt még nem létezett rendszeres vasúti teherfuvarozás Kínából Európába. A változás szele 2013-ban kezdett el fújni, amikor a kínai kormány javasolta a „Selyemút Gazdasági Övezet” és a „21. századi Tengeri Selyemút” stratégiát. A Selyemút Gazdasági Övezete Eurázsia és Észak-Afrika, a Tengeri Selyemút Ázsia csendes-óceáni térségének nagy részét foglalja magába. Napjank vasútépítése e stratégia fontos része. Tanulmányunk Kína vasúti összeköttetéseinek jelenlegi helyzetét elemzi mind országon belüli, mind nemzetközi szinten.

Kulcsszavak: Eurázsia, Kereskedelem, Selyemút, Régiók

Bevezetés

Az ősi Selyemút Kína közepétől Changan városából (a mai Xi'an-ból) indult, és haladt nyugat felé sivatagokon, oázisokon és hegyvidéki átjárókon, Samarqand és Bukhara és Merv gyönyörű városain keresztül a Földközi-tengerig. Akkoriban a Selyemutat tekintették az egyik legjelentősebb összeköttetésnek, amely a különböző népeket és kultúrákat összeköti. A „Selyemút” vagy a „Seidenstraße” kifejezést a német geográfus és felfedező Ferdinand von Richthofen adta.

A Selyemút nem csak egy út volt. Számos kereskedelmi útvonalból állt, amelyek Kína keleti részétől Indiáig és Egyiptomig terjedtek, Bagdad, Konstantinápoly és Samarkand városán át egészen Moszkváig, Velencéig és más európai városokig. (Eszterhai, 2017). Az 1. ábra szemlélteti, hogy e név milyen komplex úthálózatot fed le.



1. ábra: A Selyemút szárazföldi és tengeri hálózata

Forrás: Silkroutes.Net (2017)

A több mint ezer éven át virágzó Selyemút a nagy földrajzi felfedezések korában fokozatosan elvesztette globális jelentőségét, és hamarosan feledésbe merült.

A tengeri kereskedelem jelentős versenyelőnybe került az új navigációs technológiák, illetve a nagyobb és biztonságosabb óceánjáró hajók révén. Vagyis a tengeri navigáció forradalma alapvetően átalakította a Föld

geopolitikai térképét. A XV. század vége óta Ázsia és Európa közötti kereskedelem elsősorban tengeren halad.

Kína vasúthálózata

Az első Kínában épült vasút egy 600 méter hosszú keskeny nyomtávú demonstrációs célú vonal volt, amelyet 1864-ben Pekingben építettek a vasúti technológia bemutatására. A Qing kormányzatot nem érdekelte az új technológia, ezért a vonalat szét kellett bontani. Az első hivatalos forgalmat lebonyolító vasút a Wusong Railway volt, amely 1876-ban nyílt meg. A pálya 12 km hosszúságú volt és Sanghajtól Wusongig tartott (Wang H., 2015). Ezt a vonalat a Qing kormány jóváhagyása nélkül építették, ezért egy évvel később ezt a vonalat is lebontották. Majd a kínai kormány 1895-től vasúti koncessziókat adott külföldiek számára.

1911-re a vasúthálózat hossza elérte a 9.000 km-t, ezeket a vonalakat külföldi társaságok építették, birtokolták és üzemeltették. Az első kínaiak által tervezett és épített vasút a Jingzhang vonal (Peking-Fengtai-Zhangjiakou) volt, amely 1905 és 1909 között épült.

A Kínai Köztársaság korszakában, 1912-től 1949-ig, a vasúti hálózat fejlődését lelassították az ismételt polgárháborúk és a japán invázió. A lassú fejlődés egyik ékköve az 1901-ben az oroszok által Északkelet-Kínában (Mandzsúria) megnyitott Kínai Keleti Vasút (Chinese Eastern Railway).

Közvetlenül a II. világháború után, 1945-ben, Kínában már 27.000 km volt a vasúthálózat hossza, amelynek majdnem fele (13.000 km) Mandzsúriában található (Ginsburg, 2017).

A Kínai Népköztársaság megalakulása után az új kormány, Mao Ce-tung vezetésével, komoly beruházásokat végzett a vasúthálózatban. Az 1950-es évektől a '70-es évekig sok vasútvonal épült. Ma az ország minden tartományi szintű része, Makaó kivételével, csatlakozik a vasúthálózathoz.

1990-től 2001-ig évente átlagosan 1.092 km új vasutat nyitottak meg, melyből 837 km többvágányú és 962 km villamosított vonal. 2017 végén az üzemeltetett vasutak 127.000 km-t értek el, melyből 24.100 km többvágányú és 18.900 km villamosított vonal (2. ábra). Az ország területén tizenhat nagy vasúti folyosót alakítottak ki, amelyből nyolc észak-dél irányban (függőlegesen), további nyolc pedig kelet-nyugat irányban (vízszintesen) fut összesen 81 nagyvárost összekötve.



2. ábra: A Kínai Népköztársaság vasúti hálózata
Forrás: TravelChinaGuide (2017)

Az elmúlt évtizedben Kínában kiterjedt nagysebességű vasúti hálózat épült. Ez egy nyolc nagysebességű vasúti folyosóból álló rácsot alkot (1. táblázat) és teljes hossza 12.000 km. Az új vonalak többsége a meglévő vonalak útvonalait követi, és kizárólag személyszállításra szolgálnak. A nemzeti hálózat több szakaszát – különösen a délkeleti part menti folyosó mentén – olyan városok összekapcsolására építették, amelyeknek korábban nem volt vasúti összeköttetése (Eszterhai, 2016).

1. táblázat: Nagysebességű vasúti folyosók Kínában

| | Vasútvonal | Maximális sebesség (km/h) | Távolság (km) |
|------------------|---|---------------------------|---------------|
| Vízszintes vonal | Qingdao–Taiyuan High-Speed Railway | 250 | 873 |
| | Xuzhou–Lanzhou High-Speed Railway | 350 | 1.363 |
| | Shanghai–Wuhan–Chengdu High-Speed Railway | 250-350 | 2.078 |
| | Shanghai–Kunming High-Speed Railway | 350 | 2.066 |
| Függőleges vonal | Peking–Harbin High-Speed Railway | 350 | 1.700 |
| | Peking –Shanghai High-Speed Railway | 350 | 1.433 |
| | Peking –Guangzhou–Shenzhen–Hong Kong High-Speed Railway | 200-350 | 2.229 |
| | Hangzhou–Fuzhou–Shenzhen High-Speed Railway | 250-350 | 1.495 |

Forrás: TravelChinaGuide (2017)

A kínai vasutak nemzetközi összeköttetései

Kína a Nemzetközi Vasúti Unió (UIC) tagállama, továbbá aláírta a transzeurázsiai vasúthálózat-megállapodást is, amely elősegíti a vasúti hálózatok integrációját Európában és Ázsiában.

Kazahsztán, Mongólia és Oroszország irányába ún. nyomtáv-váltás áll fenn, ami azt jelenti, hogy ezek az országok 1.520 mm széles nyomtávot használnak a normál 1.435 mm nyomtáv helyett (3. ábra), vagyis cserélni kell a vasúti kocsik forgóvázat a határállomásokon.

Kazahsztán felé az 1990-ben megnyitott Alashankou vasúti átkelő új „eurázsiai szárazföldi hidat” képez, lehetővé téve, hogy a Kelet-kínai-tenger melletti Lianyungangból induló vonatok az Északi-tengernél levő Rotterdamba jussanak. Hasonló szerepet tölt be a Khorgos-i vasúti átkelő is.

Kína Oroszországba irányuló mindhárom vasúti átjárója a két ország közötti határ keleti szakasza mentén található. A Manzhouli és a Suifenhe átkelők a Transz-Mandzsúriai vasút két végén helyezkednek el, amely rövidítésként szolgált az 1900-as évek elején Kína északkeleti részén épült transzszibériai vasút számára. Manzhouli Kína legforgalmasabb belföldi átrakóállomása.



3. ábra: Fő eurázsiai útvonalak és azok nyomtávjai
Forrás: TravelChinaGuide (2017)

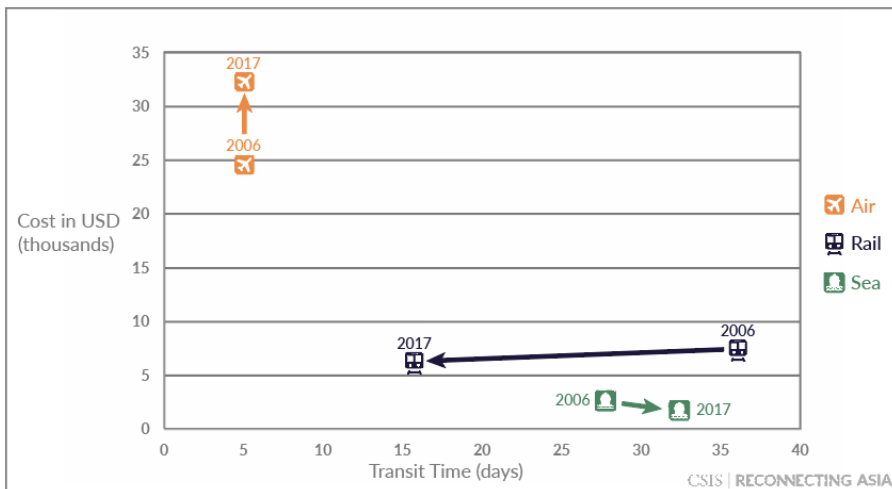
Kína egyetlen vasúti összeköttetése Mongóliával Erenhotban található.

Elmondható, hogy az elmúlt években Kína erőteljesen fejlesztette és elősegítette vasúthálózatának kiterjesztését a szomszédos országok felé és a távoli régiókra (Orosz Távols-Kelet; Délkelet-Ázsia; Dél-Ázsia: Pakisztán, India, Nepál; Közép-Ázsia: Kirgizisztán, Üzbegisztán; Közel-Kelet).

Vasúti kereskedelem

Hillman (2018) tanulmánya szerint 10 évvel ezelőtt szinte nem létezett rendszeres közvetlen áruszállítás Kínából Európába. Csak néhány vonat szállított termékeket a transzszibériai vasúton (TSR) keresztül, hosszú tranzitidővel és kiszámíthatatlan beérkezéssel. Manapság már közvetlen vasúti összeköttetés van 35 kínai város és 34 európai város között, egyre növekvő mennyiségű szállított áruval.

A 4. ábra alapján látható, hogy a vasúti szállítás jelentősen olcsóbb, mint a légi, illetve gyorsabb, mint a tengeri szállítás, ezzel versenyképes köztes megoldást nyújthat az áruszállás számára az elkövetkező években.

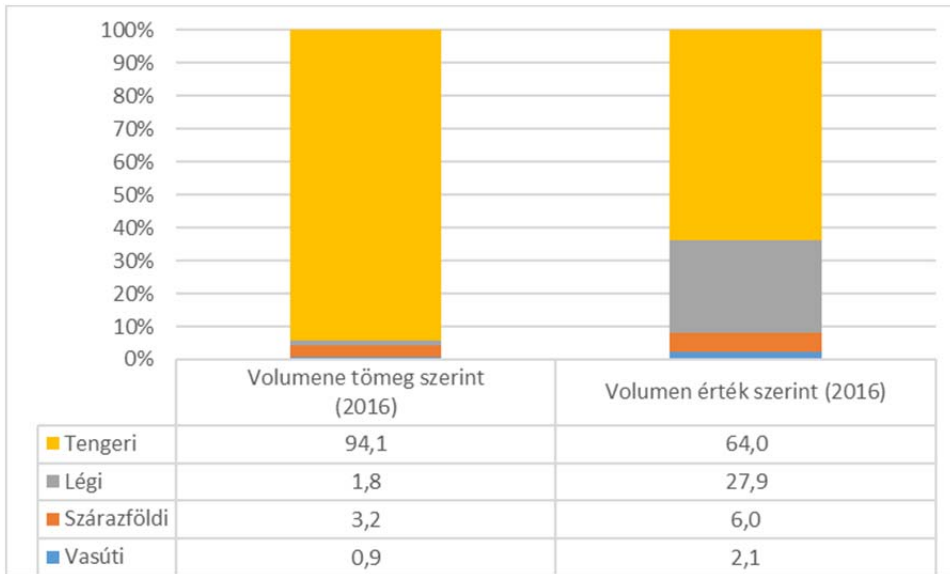


4. ábra: A szállítási költségek és a szállítási idő változása (2006-2017)

Forrás: Hillman, 2018

2016-ban a szállított áruk mennyiségének csak 1%-át, értékének is csak alig több mint 2% -át szállították vonattal Kína és Európa között. Ahogy az 5. ábra is szemlélteti, a tengeri kereskedelem továbbra is domináns.

2016-ban az összes kínai-európai kereskedelem szállított tömeg szerint 94%-a és szállított érték szerint 64%-a került tengeri úton elszállításra.



5. ábra: Kína-Európa közötti kereskedelem volumene tömeg és érték szerint
Forrás: Saját számítás Eurostat (2017) adatok alapján

Három elsődleges áru fuvarozási folyosó alakult ki Kína és Európa között. Az északi folyosónak három Kínából induló vonala van, amelyek mindegyike csatlakozik a transzszibériai vasúthoz. A középső folyosónak több változata van, de mindegyik Kínából Kazahsztánon keresztül vezet. A kialakuló déli folyosó tovább fejlődhet az elkövetkező években, Közép-Ázsia, Irán, Grúzia és Törökország útján juthat el Európába. Ez a vonal lehetővé tenné az európai élelmiszertermelők számára, hogy elkerüljék az orosz szankciókat, de az útvonal jelentős infrastruktúrafejlesztést igényel.

Az új közvetlen szolgálatok (mint például Peking-London, Yiwu-Madrid) izgalmas kihívást és lehetőséget jelentenek, de az még a jövő titka, hogy mennyi árut fognak ezeken a vonalakon szállítani valójában.

Új politika: az „Egy övezet, egy út” (OBOR)

A változás szelei 2013-ban kezdtek fújni. 2013 szeptemberében a Kínai Népköztársaság elnöke (Xi Jinping) beszédet mondott az asztanai Nazarbajev Egyetemen tett hivatalos kazahsztáni látogatása során. A kínai elnök beszédében kijelentette: „Szorosabb gazdasági kapcsolatok kialakítása, az együttműködés elmélyítése és az eurázsiai régió fejlesztési

tereinek kibővítése érdekében segítő kezet nyújtsanak egy „a Selyemút mentén elhelyezkedő gazdasági övezet” felépítésében.”(Wang Y., 2015).

A javaslat két fő útvonalat tartalmaz, amelyek összekötik a három kontinenst (Ázsiát, Afrikát és Európát): egyrészt a Selyemút Gazdasági Övezetet (Közép-Ázsián keresztül Észak-Afrikáig és Európáig), másrészt a Tengeri Selyemutat (az ázsiai-csendes-óceáni térségbe). Az útvonalak megkönnyíti az áruk, a pénzügyi szolgáltatások, a technológiák, az információk, illetve a munkaerő cseréjét és mozgását.

Az „Új Selyemút” vagy az „Egy övezet, egy út (One Belt One Road)” kezdeményezés Kína számára rendkívül nagy jelentőséggel bír, mivel az ország számára mind nemzeti, mind nemzetközi szinten előnyökkel jár. Egyrészt elősegítheti néhány olyan rosszul fejlett tartomány (például Xinjiang, Gansu, Ningxia, Guangxi és Yunnan) gazdasági és infrastruktúra-fejlesztését, amelyek az új kereskedelmi útvonal mentén található. Másrészt növeli Kína befolyását Közép-Ázsiában és a mediterrán térségben.

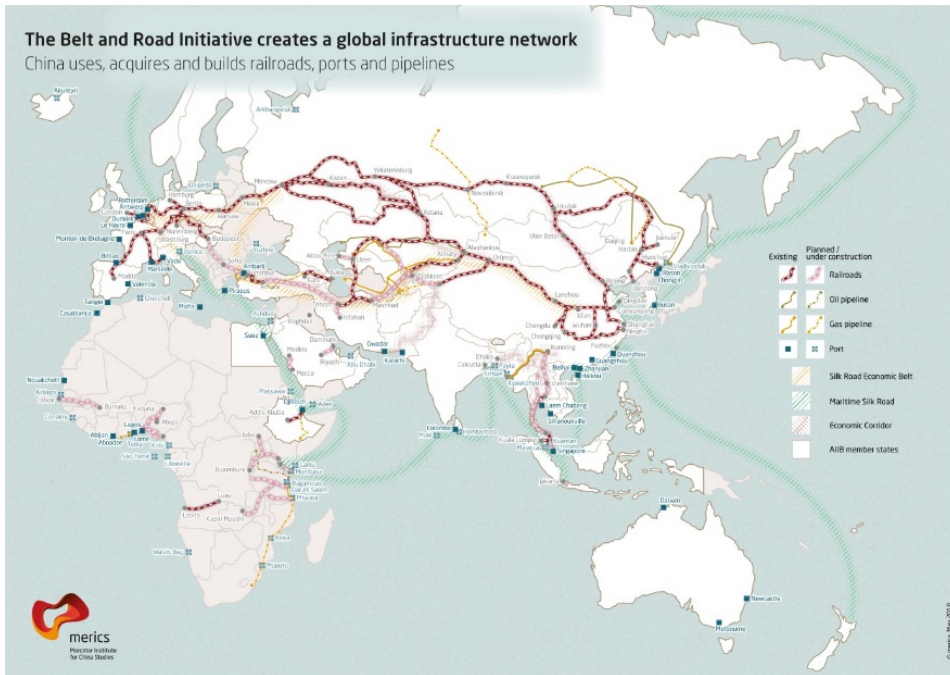
A projekt olyan területet érint, amely a világ GNP-jen 55%-át, a világ népességének 70%-át és az ismert energiatartalékok 75%-át lefedi.

Kína tervei közel 1 milliárd USD-os beruházásokat jelent, és 40 országgal folytatott kereskedelmének értékét egy évtized alatt 2,5 trilliárd USD-ra emeli. Ez a terv a II. világháború utáni Marshall-terv óta az egyik legnagyobb gazdasági kezdeményezés.

Az OBOR cselekvési terve

Kína fontos lépést tett a koncepció megvalósítása felé 2015. március 28-án, az ázsiai Bo'ao Fórumon. Kína Nemzeti Fejlesztési és Reformbizottsága, Külügyminisztériuma, és Kereskedelmi Minisztériuma cselekvési tervet mutatott be az OBOR számára, melynek neve „Jövőkép és fellépések a Selyemút Gazdasági Övezet és a 21. századi Tengeri Selyemút közös építésén”.

Az OBOR projekt összesen mintegy 60 országot von be (6. ábra). Xi Jinping elnök azt is kijelentette, hogy a világ minden táján sok kormány már jelezte, hogy csatlakozna a szükséges beruházási projektek sorozatához. A vasútutalak építése is e stratégia fontos része. Hillman (2018) szerint ez nemcsak az Európán keresztül már üzemeltetett Kína-Európa vasutat foglalja magában, hanem a Moszkva-Peking nagysebességű vasút és a Zhongjiwu vasút is része lesz.



6. ábra: Az OBOR kínai befektetési világszerte

Forrás: MERICS (2018)

A Khorgos-Aktau vasútvonal (7. ábra) a független Kazahsztán legfontosabb kelet-nyugati vasúti tengelye a kínai határon fekvő Khorgos és a kaszpi-tengeri Aktau kikötője között. A projektnek köszönhetően Kazahsztán kapott egy fontos kelet-nyugati folyosót, amely elősegítheti a nemzetgazdaság fejlődését. Kína Kazahsztánon keresztül elérheti a Kaszpi-tenger kikötővárosát, ahonnan az Új Selyemút folyosóját különböző útvonalak felé építhetik:

- Volgograd-Moszkva-Szentpétervár.
- Donyeck-Kijev-Lviv-Krakkó-Berlin vagy Lviv-Budapest/Pozsony/Prága-Bécs/München.
- Kaszpi-tenger nyugati oldalán Baku-Tbilissi-Ankara-Isztambul felé.
- Kaszpi-tenger keleti oldalán, Teherán felé.



9. ábra: Khorgos-Aktau vasútvonal
Forrás: Kenderdine (2017)

Összefoglalás

Tanulmányunkban ismertetésre került a híres, ősi „Selyemút” története, valamint jelentősége a világkereskedelemben a kezdetektől a XV-XVI. századi nagy felfedezésekig. Majd a kínai vasút múltja, jelene, valamint fejlődésének lehetséges módjai kerültek áttekintésre. Ez a vasúthálózat jelenleg a leggyorsabban növekvő gyorssebességű hálózat a világon.

2013 őszén a kínai kormány új kezdeményezést tárt a nyilvánosság elé, az „Egy övezet, egy út (OBOR)” című javaslatot, melynek lényege egy szárazföldi és egy tengeri útvonal nagy volumenű fejlesztése a kínai kereskedelem elősegítése érdekében. A két kezdeményezés a „Selyemút gazdasági övezet” és a „21. századi tengeri Selyemút” nevet viselik. A szárazföldi útvonalat három folyosó alkotja. Az első Kínából Európa Balti-tenger melletti országaiba irányul, Közép-Ázsiát és Oroszországot keresztezve. A második útvonal célja Kína és a Földközi-tenger összekapcsolása Közép- és Nyugat-Ázsián keresztül. Végül a harmadik útvonal, Kínából az Indiai-óceánhoz vezet Délkelet-Ázsián keresztül.

Az új OBOR stratégia célja új gazdasági fejlesztési központok és forgalmi útvonalak megnyitása a közlekedési infrastruktúra összekapcsolásával.

Az új közvetlen vasúti szolgáltatások (mint például Peking-London, Yiwu- Madrid) izgalmas kihívást és lehetőséget jelentenek, de még a jövő titka, hogy mennyi árut fognak ezeken a vonalakon szállítani valójában.

Kína és Európa között a vasúti szállítás jelentősen olcsóbb, mint a légi és gyorsabb, mint a tengeri szállítás. Ezzel a vasút versenyképes köztes megoldást kínálhat az áruszállás számára az elkövetkező években.

Irodalomjegyzék

Eszterhai V. (2016): High-speed Railways in China, <http://www.geopolitika.hu/en/2017/05/16/high-speed-railways-in-china>, Utolsó letöltés: 2018. 11. 09.

Eszterhai V. (2017): The Geopolitical Significance of One Belt, One Road from a Historical Perspective, <http://www.geopolitika.hu/en/2017/11/28/the-geopolitical-significance-of-one-belt-one-road-from-a-historical-perspective-2/> Utolsó letöltés: 2018. 11. 03.

Eurostat (2017): China-EU international trade in goods statistics, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/China-EU_-_international_trade_in_goods_statistics Utolsó letöltés: 2018. 11. 03.

Ginsburg, N. S. (2017): Manchurian Railway Development. The Far Eastern Quarterly. 8 (4): 398-411 pp.

Hillman, J. E. (2018): The Rise of China-Europe Railways, <https://www.csis.org/analysis/rise-china-europe-railways> Utolsó letöltés: 2018. 11. 09.

Kenderdine T. (2017): Caspian Sea is China's best bet for Belt and Road; Kazakhstan-to-Greece route aligns Beijing's land and maritime strategies <https://asia.nikkei.com/Politics/Caspian-Sea-is-China-s-best-bet-for-Belt-and-Road> Utolsó letöltés: 2018. 10. 14.

MERICs (2018): Mercator Institute for China Studies https://www.merics.org/sites/default/files/2018-06/MERICs_Silk_Road_v8.jpg Utolsó letöltés: 2018.10.16.

Silk Routes.Net (2017):

<http://www.silkroutes.net/OBOR/1MapUNESCO.jpg> Utolsó letöltés: 2018. 10. 15.

TravelChinaGuide (2017): <https://www.travelchinaguide.com/china-trains/railway-map.htm> Utolsó letöltés: 2018. 10. 15.

Wang, H. (2015): Merchants, Mandarins, and the Railway. Institutional Failure and the Wusong Railway 1874–1877. *International Journal of Asian Studies*, 12 (1): 31-53 pp.

Wang, Y. (2015): China’s “New Silk Road”. A Case Study in EU-China Relations. In Amighini, A. – Berkofsky, A. (eds.): *Xi’s Policy Gambles: The Bumpy Road Ahead*. ISPI Report, 93 p.
https://www.ispionline.it/it/EBook/CHINA.POLICY.2015/CHINA.POLICY_Cap.6_EBOOK.pdf. Utolsó letöltés: 2018.11.16

A BIG DATA-TÓL A SMALL DATA-IG, AVAGY A MÉRET A LÉNYEG?

VÍZLER ESZTER

nyelvtanár

Budapesti Metropolitan Egyetem

evizler@metropolitan.hu

Absztrakt

A tanulmány rövid áttekintést kínál a Big Datáról, melyben érinti a fogalom definiálási nehézségeit, a hozzá fűződő várakozásokat, illetve számos Big Data-val kapcsolatos problémát. Ezt követi egy régi-új jelenség, a Small Data bemutatása. A gondolatmenet vezérszálát adó kérdésre, azaz, hogy vajon a méret-e a legmeghatározóbb aspektusa a Big és a Small Data-nak, összetett a válasz: míg a méret – általában, de nem minden esetben - meghatározza a köztük lévő különbséget, és fontos eleme mindkettőnek, önmagában csak az adatmennyiségre történő korlátozás szűk értelmezés. A méret, tehát, számít, de nem csak a méret számít.

Kulcsszavak: Big Data, Small Data

Abstract

This study gives a short overview of Big Data including the difficulties with defining it, the expectations towards Big Data along with several problems related to it. This is followed by presenting an old-new concept called Small Data. The question behind the main train of thought, namely whether size is the decisive factor when differentiating Big and Small Data is answered in a complex manner: while size is usually though not always distinguishes the two and is an inherent feature of both, restricting the definition to size is a very narrow approach. Size does matter but it is not only size that matters.

Keywords: Big Data, Small Data

Bevezetés

Ugyan a Big Data fiatalnak tekinthető fogalom - széles körben 2011-től terjedt el -, az ez idő alatt ebben a témában megjelent összes – akárcsak tudományos – cikk feldolgozhatatlan mennyiséget tesz ki. Ez írás ezért hát minél frissebb írásokra támaszkodik, akár annak az árán is, hogy régebbi, ám meghatározó mainstream irodalmak kimaradnak. A cél ugyanis az, hogy a Big Data-val kapcsolatban felmerülő aggályok a lehető legújabban megjelent forrásokra támaszkodva kerüljenek megemlítésre, illetve, hogy lehetőség nyíljon az ezekre a problémákra adott egyik egyik válasz bemutatására, a Small Data-ra.

Big Data a szónak a „nagy adatmennyiség” értelmében mindig is volt. Ami napjainkra nagyon nagy változást hozott, az az adattermelés megsokszorozódása, valamint annak digitalizációja. „Az IBM szakértői becslésük alapján arra jutottak, hogy napjainkban két évente megduplázódik az összes adatmennyiség, vagyis huszonnégy hónap alatt annyi adat termelődik, mint a történelemben előtte összesen.” (Giczi-Szőke 2017:462) A mennyiség mellett azonban az adatok rögzítése és így az azokhoz való hozzáférés – elméleti lehetősége - is óriási változáson ment át. „2000-ben még a világ adatvagyonának hetvenöt százalékát analóg formában, papíron, filmekben, kazettákon tároltuk. 2013-ban az információtömegnek a 98 százaléka digitális formában érhető el. Tehát nem pusztán a mennyiségből, hanem az adatok digitális voltából fakadnak a megismerés új lehetőségei.” (Dessewffy-Láng 2015:158) A megismerés új lehetőségei alatt a Big Data-t, illetve a hozzá elválaszthatatlanul kapcsolódó Bid Data analitikákat értik a szerzők. Népszerűségét illusztrálja az a nemrégiben kiadott IDC (International Data Corporation) előrejelzés, mely a Big Data-hoz kapcsolódó technológia és szolgáltatások piacának 2018-as növekedési rátáját a teljes információs technológiai piac hatszorosára becsülte. (Tyagi-Mishra 2018)

A Big Data

A tudományterületek széles skáláján találunk Big Data-elemzéseket a televíziós műsorszórástól kezdve (Murschetz-Schlütz 2018), a mezőgazdasági termelésen át (Bronson 2019), a közösségi hálón terjedő terrorizmus elleni használatáig. (Alzahrani et al. 2018). A biológiai és orvosi irodalomban exponenciálisan nőnek az ilyen elemzések; Todde és Giuliani szerint voltaképpen bármelyik in vitro vagy in vivo megközelítést kiegészíti egy „in silico” rész, amelyben a kísérleti

eredményeket a Big Data-ra épülő elemzéssel kinyert eredményekkel vetik össze. (Todde-Giuliani 2018) „A Big Data társadalomtudományi szempontú értelmezésének is napról napra növekvő irodalma van” (Ságvári, 2017:493) Unalomig ismételt, mégis megkerülhetetlen tény, hogy az is igaz, hogy a Big Data-nak nincs definíciója, mint ahogy az is igaz, hogy számtalan definíciója van. A kifejezés eredetét követően ezeket a definíciókat mutatom be.

A kifejezés eredete

Gandomi-Haider Dieboldra hivatkozva írja, hogy a Big Data elnevezés alighanem már az 1990-es években megszületett a Silicon Graphics asztaltársaságának közös ebédei alatt. Saját kutatásuk azonban arra mutat rá, hogy a kifejezés csak a 2011-es évtől terjedt el, és a mai felkapottságát az IBM és más vezető technológiai cégek promóciós tevékenységének tudják be, akik jelentős összegeket fektettek be, hogy kihasználják a Big Data alapú elemzésekben jelentkező piaci rést. (Gandomi-Haider 2015) Kitchin és Lauriault arra hívják fel a figyelmet, hogy 2008 előtt az adatokra ritkán utaltak kicsiként (small) vagy nagyként (big), voltaképpen minden adat kicsi volt a „small data” mai értelmében, függetlenül annak méretétől. (Kitchin-Lauriault 2015) Mitől és miért lett fontos, hogy milyen adat nagy, és milyen kicsi? Arra keresem most a választ, hogy valóban a szavak elsődleges értelme, azaz a méret-e a lényeg a Big, illetve a Small Data kapcsán.

Definíciók

A Todde és szerzőtársa szerint minden olyan adatgyűjtés Big Data-nak számít, amely rendelkezik megfelelően nagy mérettel, viszont híján van definíciónak, mivel nem a priori hipotézis vagy konkrét kutatási feladat mentén jött létre. (Todde-Giuliani 2018) Ennél specifikusabbak azok a meghatározások, amelyek az adatok mennyiségét az azokat feldolgozni képes számítástechnikai technológiákkal kötik össze, kihangsúlyozva, hogy a régi technikai eszközök a Big Data feldolgozására már nem alkalmasak, azaz a mennyiségi meghatározás kiegészül egy technikai jellemzővel is. (Bronson 2019, Abdel et al. 2018) Mások ezeken túl a vegyes – strukturált/nem strukturált - adatok jellegzetességét emelik ki. (Tyagi-Mishra 2018) Ennek az adatheterogenitási aránynak a megbecsülése meglehetősen eltér a szakirodalomban. Dessewffy-Láng szerint „a legtöbb szakértő egyetért abban, hogy ezek a strukturált adatok

az összes adat mintegy 20%-át teszik ki”, míg Cukier ezt az arányt csak 5%-ra becsüli. (Dessewffy 2015:163-164, Cukiert (2010) idézi Gandomi-Haider 2015). A becslések eltérése adódhat az időbeli különbségből – ez persze akkor azt jelentené, hogy 2010 és 2015 között strukturált adatból lett több. Valószínűbb, hogy a Big Data mennyisége áll a mögött, hogy az arányok megítélése ilyen eltérő becslésekhez vezet, hiszen a méret legalábbis megnehezíti, ha nem is lehetetleníti el teljesen a teljes adatmennyiség átláthatóságát.

A V-k:

A tömör definíciókon túl a Big Data általános jellemzőit is meg akarták ragadni a kutatók. Ennek során születtek meg az úgy nevezett 3, 4 vagy 5 V-s leírások. Laney 2001-ben a nagy mennyiséget (Volume), a változatosságok (Variety) és a sebességet (Velocity) tartotta a Big Data legfontosabb jellemzőinek és egyben kihívásainak. Ezt a SAS a változékonysággal és a komplexitással egészítette ki. (Variability, complexity). Az IBM az adat igaz voltát firtató Veracity kifejezést tette hozzá a fenti három jellemzőhöz, míg az Oracle az értéket (Value). (Schroeck et al. 2012, Tyagi-Mishra 2018, Riahi-Riahi 2018, Gandomi-Haider 2015:139) Az egyik legátfogóbb meghatározást De Mauro–Greco–Grimaldi adják, akik „2014-ben több mint 1500 tanulmány és konferenciaelőadás alapján négy olyan kulcsterületet azonosítottak, amelyekben a különböző Big Data-meghatározások döntő többségében megtalálhatók voltak. Ezek: 1. az információ jellege; 2. az összegyűjtéshez és tároláshoz használt technológia; 3. az elemzéshez alkalmazott módszerek; 4. továbbá a mindezek segítségével elérhető társadalmi, gazdasági hatások. Ezek alapján a következő [...] meghatározást javasolták: 'Big Data represents the Information assets characterised by such a High Volume, Velocity and Variety to require specific Technology and Analytical Methods for its transformation into Value.'” (De Mauro–Greco–Grimaldi 2015, idézi Ságvári 2017:494) Az adatmennyiség, vagy méret, tehát ugyan alapvető, de csak egy a sok jellemző közül, ráadásul egy meglehetősen definiálatlan jellemző.

Milyen nagy a nagy?

Nem igazán létezik konzensus a tekintetben, hogy mi is tekinthető big data-nak, ha csupán az adatmennyiséget vesszük figyelembe. (Gandomi-Haider 2015) Az IBM 2012-ben készített felmérése, melybe 95 ország,

illetve 26 iparág mintegy 1144 képviselőjét vonták be, azt mutatta, hogy a nagy adatmennyiség fogalma egyrészt ágazonként, másrészt pedig földrajzi értelemben is eltér. Míg a válaszadók valamivel több, mint fele tekintett egy terabyte és egy petabyte közötti adatmennyiséget Big Data-nak, addig 30% nem tudta megbecsülni, milyen nagy a nagy az ő szervezetük esetén. Továbbá az adat mennyisége csupán a hatodik legfontosabb Big Data jellemzőnek bizonyult a nyolc lehetséges opció közül. (Schroeck et al. 2012)

Még ha el is tájékozódunk a byte-ok világában sem biztos, hogy közelebb jutunk ahhoz, mi, vagy mennyi a Big Data. „A keletkezés és a felhasználás jellegétől függően nagyon sokféle adattípus tekinthető Big Data-nak: például tera- és petabyte-okban mérhető éghajlati adatok, gigabyte-okban mérhető társadalmi hálózatok adatai, vagy éppen csupán megabyte-okban kifejezhető, már valamilyen formában tisztított és strukturált adat a minket körülvevő világ tetszőleges jelenségeivel kapcsolatban. A fő kérdés inkább az, hogy miként férhetünk hozzá, gyűjthetjük össze, tárolhatjuk, elemezhetjük, értelmezhetjük, vagy oszthatjuk meg másokkal ezeket az adatokat. A Big Data újszerűsége ugyanis éppen ezekben rejlik. (Ságvári 2017:494)

A Big Data egyik legelhíresültebb szószólója, Chris Anderson a Wired magazin honlapján 2008-ban kifejezetten a méretben látta a meghatározó jellemzőt. Szerinte a petabyte koraként leírható jelent a „több” különbözteti meg az elmúlt időszakoktól. Írásában nem kevesebbet állított, mint hogy ha megfelelő mennyiségű adattal rendelkezünk, a számok magukért beszélnek, és a régi - hipotézisre, modellre és tesztelésre alapuló - kutatások szükségtelenné, ahogy ő fogalmaz „elavulttá” válnak. Érvelésének leggyengépp pontja, amikor a Google fordító programjára hivatkozik: „Google can translate languages without actually 'knowing' them (given equal corpus data, Google can translate Klingon into Farsi as easily as it can translate French into German).¹⁰³ A Google-translate – különösen még akkor, amikor Anderson ezt a tézist megfogalmazta – inkább volt a hanyag és/vagy félrefordítások szinonímája, mintsem egy olyan tökéletesen működő rendszer, ami nagy adathozzáférésnek köszönhetően önmaga hibátlanul meg tudna bírkozni a fordítás – egyébként igencsak összetett - feladatával.¹⁰⁴

¹⁰³ <https://www.wired.com/2008/06/pb-theory>

¹⁰⁴ Ez az állapot a neurális fordítási technológia bevezetésével sokat javult.

Anderson állításaival többen vitába szálltak (Calude-Longo 2017, Dessewffy-Láng 2015, Ságvári 2017) és valóban úgy tűnik, a Big Data 10 év elteltével sem söpörte el a deduktív kutatási munkákat. Ennek egyik oka, hogy a Big Data a maga lehetőségei mellett jelentős kihívásokat is jelent.

Big Data-problémák

A Big Data egyik legnagyobb problémája éppen a méretéből fakad, hiszen ahogyan azt már a definíciókban is megjelent, a hagyományos információtechnikai eszközök ilyen méretű, gyorsaságú és ennyire sokféle adat kezelésére, úgy, hogy azokból értelmezhető output-ok jöjjenek létre, nem alkalmasak. Új eszközök kifejlesztésére volt szükség; ilyen a Hadoop, a MapReduce vagy a Big Table. (Gandomi-Haider 2015, Riahi-Riahi 2018, Ságvári 2017, Tyagi-Mishra 2018). Hiába viszont a hatalmas rendelkezésre álló adatmennyiség, ha épp hogy rendelkezésre nem áll. Digitális választóvonal mentén formálódnak ugyanis úgy nevezett adatszegény és adatgazdag csoportok attól függően, hogy kik, hol, mennyire, vagy mennyire nem férnek hozzá adatokhoz. (Boyd-Crawford 2012)

A Big Data-s kutatásokkal kapcsolatos problémák ezzel még nem érnek véget, a Dezzain.com¹⁰⁵, például, további három fő problémát vázol. Az egyik az adatbiztonsághoz kapcsolódik. Az adatokat ugyanis nem elég begyűjteni, azokat biztonságosan tárolni is tudni kell, ennek elmaradása, szándékos vagy gondatlanságból elkövetett elmulasztása esetén súlyos jogi következményekkel kell számolni. A másik gondot a torz eredményekhez vezető kívülálló-effektus okozza. Erre példa a Google Flu Trends¹⁰⁶. Még ha jó adatokkal is rendelkezünk, akkor sem garantált a helyes értelmezés – áll a honlapon következő problémaként. Míg az

¹⁰⁵ A Dezzain egy keresőmotor-optimalizáló segédanyagokat, offline és online üzleti fejlesztési csomagokat, webes eszközöket, szolgáltatásokat kínál, valamint és szakmai beszámolókat közlő oldal.

¹⁰⁶ <https://www.forbes.com/sites/stevensalzberg/2014/03/23/why-google-flu-is-a-failure/#1cea2e655535>

A Google azzal az ígérettel állt elő, hogy Big Data-ra építve előre fogja tudni jelezni az influenza terjedését, azonban kudarcot vallott. Ennek az lehetett az – egyik – oka, hogy sokan, akik rákerestek az influenzára vagy nem is voltak betegek, vagy influenzásnak hitték ugyan magukat, de a betegségük oka más volt. Ergo a Google Flu Trends sok rossz adatra támaszkodott. Az ehhez hasonló hamis ígéretés kapta aztán a Big Data Hubris106 (Big Data Gőg) elnevezést.

adatok felfedik a tevékenységeket, azt nem árulják el, ki, mit, miért csinál.

Hasonló aggályt vet fel a hamis korreláció (spurious correlation) problémája. 1992-ben az Illinois Egyetem felmérést készített 56.000 hallgató körében, akiket ivási szokásaikról és jegyeikről kérdeztek. Korrelációra találtak a két változó között: minél többet iszik a hallgató, a jegyei annál rosszabbak. A korreláció, ugyanakkor, nem egyenértékű az ok-okozati összefüggéssel. Az adatokból nem derül ki, hogy az összefüggés azért áll fenn, mert az alkohol butít, vagy mert azok a hallgatók, akik isznak, eleve gyengébb képességűek, vagy mert a másnapos hallgatók jellemzően lógnak órákról, vagy mert a már amúgy is tanulmányi gondokkal küzdő hallgatók isznak-e bánatukban, stb. Az ilyen és ehhez hasonló eseteket nevezik hamis korrelációnak, és azt kívánja bizonyítani matematikai alapokon, hogy minél több az adat, annál több tetszőleges, értelmetlen és használhatatlan korreláció fogja felütni a fejét. (Calude-Longo 2017) Filippas és szerzőtársait idézi Karaoulanis, akik szintén kétségbe vonják a „sok adat = több információ”-elvet. Arra a következtetésre jutnak, ugyanis, hogy amikor bizonyos szövegszegmenshez próbálnak pozitív vagy negatív jelzöt kapcsolni (például ajánlások vagy cégek hírnevének monitorizálása során), egy bizonyos pont után a több adat semmennyire, vagy csak nagyon kis mértékben járul hozzá jobban értékelhető eredményhez. (Karaoulanis 2018)

A Simpson Paradoxon szintén óvatosságra int. A jelenség arra utal, amikor egy fennálló korreláció csoportbontás után ellenkező előjelet kap¹⁰⁷, vagy akár el is tűnik. Ha Anderson proklamációjának megfelelően lemondunk az elméletekre, hipotézisekre és modellekre építő kutatásokról és vakon a nagy számok erejére bízunk magunkat, semmi nem óv meg minket attól, hogy levonjunk egy, a Simpson Paradoxon miatt előálló, téves következtetést.

Small Data

¹⁰⁷ https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0010_2A_21_Nemeth_Renata-Simon_David_Tarsadalomstatisztika_magyar_es_angol_nyelven/ch01s05.html

Ha a Big Data ilyen sok problémát és módszertani aggályt vet fel, nem jelennek meg-e „trónkövetelők”? Ötletszerűen rákeresve a „Small Data” szókapcsolatra¹⁰⁸, a próbálozás tanulságos keresési eredménnyel járt.

Martin Lindström 2016-ban könyvet jelentetett meg *Small Data –The Tiny Clues That Uncover Huge Trends* címmel. A könyvet egy J.F. Kennedy amerikai elnökről szóló történet inspirálta. Kennedy, állítólag, egy mozdulattal döntötte be az amerikai kalapipart, ami azt követően indult erős hanyatlásnak, hogy az elnök kalap nélkül jelent meg a beavatásán. Lindström annak eredt a nyomába, milyen más, hasonló apróságok indítanak be változásokat. Mintegy 2000 vásárló otthonába ment el 77 különböző országba, hogy megértse, mik vezetnek a fentihez hasonló átalakulásokhoz.¹⁰⁹ Habár állítja, hogy mind a Small, mind a Big Data-ra szükség van, a szerző a Small Data jelentősége irányába erősen elkötelezett¹¹⁰, sőt, azt jósolta, hogy a Small Data 2017-re át fogja venni a Big Data helyét.¹¹¹ A fenti számokat nézve – 2000 otthon, 77 ország -, ugyanakkor, felvetődik az - a nyilvánvalóan provokációnak szánt - kérdés, hogy Lindström maga vajon kis adatmennyiséget használt-e a Small Data hasznának bizonyításához?

Lindström könyve ugyan érdekes olvasmány, nem tudományos munka, ő maga sem társadalomtudós, ahogyan ezt könyvében el is ismeri. (Lindström 2016) Munkája laikus antropológiai vizsgálódásnak tekinthető, mely során voltaképpen már olyan jól ismert kvalitatív módszereket hasznosít, mint a résztvevői megfigyelés vagy az interjúk. Ugyanakkor megállapításai, melyeket megfigyeléire alapoz, híján vannak a módszeres bizonyításnak. Marketingben jártas szakemberként vélhetően jól ráérezett arra, hogy vizsgálódásainak eredményét Small Data-ként aposztrofálva egy olyan időszakban, amikor a Big Data fénykorát éli,

¹⁰⁸ Mivel nem az adatok méretére, hanem az adatmennyiségre utalunk, természetesen *Little Data* lenne a helyes kifejezés. Rákerestem hát az utóbbira is, de az kevesebb találatot hozott, mint a *Small Data*. Ennek oka abban keresendő, hogy a *Big (Data)* ellentéte a *Small*, és csakúgy, mint ahogy vélhetően a *Big Data* a *big amount of data* kifejezés rövidüléseként terjedt el, ugyanez volt sejthető a *Small Data* esetében is.

¹⁰⁹ <http://www.marketingjournal.org/small-data-big-impact-an-interview-with-martin-lindstrom/>

¹¹⁰ Lindström szerint napjaink 100 legnagyobb innovációjából akár 60% - 65% is lehet azoknak az aránya, amelyek valóban Small Data-n alapulnak. <http://knowledge.wharton.upenn.edu/article/small-data-new-big-data>

¹¹¹ <http://www.marketingjournal.org/small-data-big-impact-an-interview-with-martin-lindstrom/>

sokkal jobban felkeltheti az olvasók érdeklődését, mintha csak egy sokadik marketinges, vagy kvalitatív kutatásokról szóló könyvet igyekezne népszerűsíteni.

A Small Data fogalma mindazonáltal a tudományos(abb) diskurzusban is teret nyert. De voltaképpen mennyi és mi is a Small Data? A kép összetettebb, mintsem hogy csupán a Big Data-t felváltó új fellángolásként lehessen beazonosítani. „Small data connects people with timely, meaningful insights (derived from big data and/or “local” sources), organized and packaged – often visually – to be accessible, understandable, and actionable for everyday tasks” - **áll a smalldatagroup.com honlapján.**¹¹² **A Small Data, tehát nem csak nevében kapcsolódik a Big Data-hoz.** A Small Data-t elsősorban a Big Data-t kiegészítő megközelítésként határozzák meg, amely a mikroszintű elemzésekre fókuszál. Csak úgy, mint a Big Data esetében, itt is több definíció áll rendelkezésre. Utalhat a Small Data kisméretű adathalmazra, a Big Data melléktermékére, vagy olyan adatokra, amelyek egyéni megfigyelésekből származnak. (Doumar 2018)

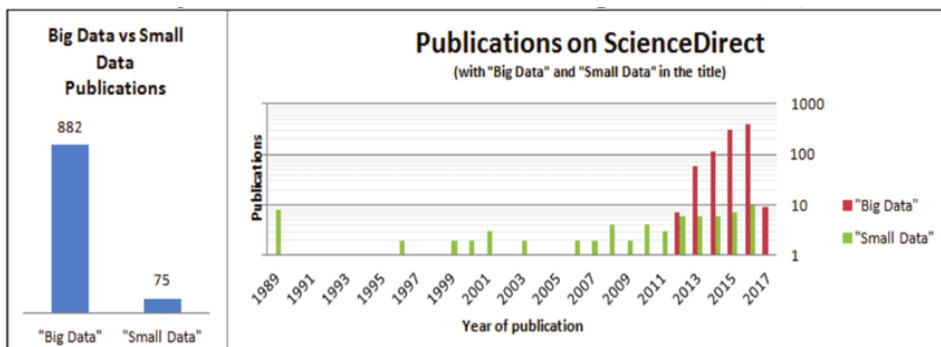
Sőt, voltaképpen nem is újkeletű jelenségről van szó. A Big Data előtt minden Small Data volt, ahogy arra Kitchin és Lauriault szavaival már utaltunk. A tudományos világ a mintavételi eljárások során létrehozott - jó esetben, a populációt bizonyos változókra nézve reprezentatívan leképező - adatokra támaszkodva keresett választ kérdéseire. Az 1. ábra diagramján jól látható, hogy a Big Data fogalmának elterjedése és jelentős térhódítása előtt a Small Data szókapcsolat használatos volt, illetve az is, hogy a Big Data fellángolás alábbhagyásával a Small Data hogy kerül egyre inkább a kutatások fókuszába, legalábbis ami a ScienceDirect-en megjelent publikációkat illeti. Ez természetesen nem fedi le a teljes kutatói-kutatási spektrumot, mégis érdekes kiindulópont a Small Data térhódításának további követéséhez. (1. ábra)

Ez a Small Data nem az a Small Data

Ráadásul, ez a Small Data már nem az a Small Data, állítja Kitchin és Lauriault. Az új Small Data ugyanis már hasznosítja mindazokat a fejlesztéseket, amelyeket a Big Data hozott; az adatkészleteket egymáshoz kapcsolják, megosztják, Big Data-val kombinálják és az utóbbinál használatos elemzési módszereket használják ezeken a kisebb

¹¹² <https://smalldatagroup.com/2013/10/18/defining-small-data/>

méretű adatbázisokon. Az új kihívást így a kis- és nagyméretű adatbázisoknak a harmonizálása, megosztása és újrahaznosítása fogja jelenteni. (Kitchin és Lauriault 2015)



1. ábra: Small Data publikációk elterjedése (Doumar 2018 Thinyane alapján)¹¹³

A diagram legalábbis sugallja, hogy a címet utólag kissé módosítsam. Hiszen ahelyett, hogy *A Big Data-tól a Small Data-ig, avagy a méret a lényeg?* valószínűleg helyesebb lenne így fogalmazni: *A Small Data-tól a Big Data-n át a Small Data-ig - avagy a méret a lényeg?* ezzel pedig el is érkezett az idő, hogy válaszoljak a címben feltett kérdésre.

Konklúzió

A Big Data és a Small Data definícióinak és térhódításának bemutatása kapcsán arra a kérdésre kerestem a választ, vajon a méret-e a lényeg. Hiába eldöntendő a kérdés, a válasz nem lehet egy szavas. Egyrésztől a válasz *igen*, a méret alapvetően meghatározza azt a különbséget, ami a nagy mennyiségű adatot elemző Big Data analitikákat, illetve ami a kis adatmennyiséggel dolgozó Small Data megközelítéseket jellemezi. A Big Data szerkezetének feltérképezésénél, amikor a nem strukturált-strukturált (illetve félig strukturált) adatok arányára tett becsléseket vetettük össze, szintén a mérettel kapcsolatos feltevésre jutottunk annak magyarázatában, hogy miért térnek el ilyen nagy mértékben a becslések értékei. A definíciókban és a Big Data jellemzőkben is mindenhol szerepel a méret. Ugyanakkor ez csupán *egy* kitétele annak, hogy Big Datáról

¹¹³ Thinyane, M. 2017. Investigating an Architectural Framework for Small Data Platforms. In The Proceedings of 17th European Conference on Digital Government ECDG 2017 (p. 220)

beszélhessünk. Ugyanilyen inherens jellemzője az adatforrások sokfélesége, az adatok sebessége, illetve sokak szerint a változékonysága, a változatossága, a komplexitása nem beszélve arról a speciális technikai fejlesztésről és azokról az elemzőtechnikákról, amelyek az ilyen nagy mennyiségű adatokhoz szükségeltetnek. Ráadásul, még a Small és a Big Data között sem feltétlenül a méret a megkülönböztető jegy. Néhány kis adathalmaz is lehet nagyméretű, ilyenek például a népszámlálások (Kitchin és Lauriault 2015). Ugyanakkor viszont a nagy adathalmazok is viselkedhetnek kis adathalmazként, amikor az, a már említett helyzet áll fenn, hogy a sok adat olyan sok látszatösszefüggést mutat, hogy semmivel sem tudunk meg belőle többet, mintha nagyon kevés adatunk lenne. Egy szó helyett tehát egy mondatban a válasz a kérdésre az, hogy igen, számít a méret, de nem *csak* a méret számít.

Felhasznált Irodalom

Abdel, R. – Hamdan, W. D. – Shaalan, K. Advances in Knowledge Management: A systematic review of big data perspective *In International Journal of Information Technology and Language Studies (IJITLS)* Vol. 2, Issue. 3, 2018: 25-35.

https://www.academia.edu/38047582/Advances_in_Knowledge_Management_A_systematic_review_of_big_data_perspective Utoljára letöltve: 2018.01.06.

Alzahrani, A. - Bajwa, K. B. - Alghamdi T. – Aldahawi. H. (2018) Countering Terrorism on Social Media Using Big Data In Wyld, D. C. et al. (Eds): *AI, CSTY, NMOCT* 2018: 35–42.

<https://airccj.org/CSCP/vol8/csit89404.pdf> Utoljára letöltve: 2018.01.06.

Boyd, D. – Crawford, K. (2012) Critical Questions For Big Data. Provocations for a Cultural, Technological, and Scholarly Phenomenon. In *Information, Communication & Society* Vol. 15, No. 5, June 2012: 662–679. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1369118X.2012.678878> Utoljára letöltve: 2018.01.06.

Bronson, K. (2019) Digitization and Big Data in Food Security and Sustainability In: Ferranti, P., Berry, E.M., Anderson, J.R. (Eds.), *Encyclopedia of Food Security and Sustainability*, vol. 2: 582–587. Elsevier, Ottawa.

https://www.academia.edu/37925518/Digitization_and_Big_Data_in_Food_Security_and_Sustainability Utoljára letöltve: 2018.01.06.

Calude, C. S. – Longo, G. (2017) The Deluge of Spurious Correlations in Big Data In *Foundations of Science* 2017, Volume 22, Issue 3: 595–612.

<https://www.di.ens.fr/users/longo/files/BigData-Calude-LongoAug21.pdf> Utoljára letöltve: 2018.01.06.

Dessewffy, T. – Láng, L. (2015) Big Data és a társadalomtudományok véletlen találkozása a műtőasztalon. *Replika* 92–93 (2015/3–4. szám): 157–170.

Doumar, A. (2018) *Small data and sustainable development goals: A review*

https://www.researchgate.net/publication/328392596_Small_data_and_sustainable_development_goals_A_review Utoljára letöltve: 2018.01.06.

Gandomi, A. – Haider, M. (2015) Beyond the hype: Big data concepts, methods, and analytics In *International Journal of Information Management* 35 (2015):137-144.

<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0268401214001066> Utoljára letöltve: 2018.01.06.

Giczi, J. - Szőke, K. (2017) Hivatalos statisztika és a Big Data In *Statisztikai Szemle*, 95. évfolyam 5. szám: 461-490.

http://www.ksh.hu/statszemle_archive/2017/2017_05/2017_05_461.pdf Utoljára letöltve: 2018.01.06.

Karaoulanis, A. (2018) Big Data, What Is It, Its Limits and Implications in Contemporary Life In *Business Ethics and Leadership*, Volume 2, Issue 4, 2018:108-109.

https://www.researchgate.net/publication/329921942_Big_Data_What_Is_It_Its_Limits_and_Implications_in_Contemporary_Life Utoljára letöltve: 2018.01.06.

Kitchin, R. – Lauriault, T. P. (2015) Small Data in the Era of Big Data In *GeoJournal* 2015/80: 463–475

https://www.academia.edu/27335576/Small_data_in_the_era_of_big_data. Utoljára letöltve: 2018.01.06.

Lindström, M. (2016) *Small Data: The Tiny Clues That Uncover Huge Trends*. St. Martin's Press, New York, 2016

Murschetz, P. C. – Schlütz, D. (2018) Big Data And Television Broadcasting. A Critical Reflection on Big Data's Surge to Become A New Techno-Economic Paradigm and Its Impacts on the Concept of the «Addressable Audience» In *Fonseca, Journal of Communication*, n. 17: 23-38.

https://www.researchgate.net/publication/328890121_BIG_DATA_AND_TELEVISION_BROADCASTING_A_CRITICAL_REFLECTION_ON_BIG_DATA'S_SURGE_TO_BECOME_A_NEW_TECHNO-

ECONOMIC_PARADIGM_AND_ITS_IMPACTS_ON_THE_CONCEPT_OF_THE_ADDRESSABLE_AUDIENCE_Big_Data_y_television Utoljára letöltve: 2018.01.06.

Riahi, Y. – Riahi, S. Big Data and Big Data Analytics: Concepts, Types and Technologies In *International Journal of Research and Engineering* 2018 Vol. 5 No. 9.: 524-528.

https://www.academia.edu/37795477/Big_Data_and_Big_Data_Analytics_Concepts_Types_and_Technologies

Utoljára letöltve: 2018.01.06.

Ságvári, B. (2017) Társadalomtudomány a Big Data korában In *Statisztikai Szemle*, 95. évfolyam 5. szám: 491-504.

Shockley, R. - Smart, J. - Romero-Morales, D. - Tufano, P. (2012). *Analytics: The real-world use of big data. How innovative enterprises extract value from uncertain data. IBM Institute for Business Value.*

<https://public.dhe.ibm.com/common/ssi/ecm/gb/en/gbe03519usen/global-business-services-global-business-services-gb-executive-brief-gbe03519usen-20180209.pdf>

Utoljára letöltve: 2018.01.06.

Todde, V. – Giuliani, A. (2018) Commentary Big Data. A briefing. In *Ann Ist Super Sanità* 2018. Vol. 54, No. 3:174-175.

https://www.academia.edu/37599567/Commentary_Big_Data_A_briefing
2018.01.06.

Tyagi, P. - Mishra P. (2018) A Review toward Powers of Big Data and its Challenges, Tools and Techniques In *International Journal of Computer Science and Mobile Computing IJCSMC*, Vol. 7, Issue. 12, December 2018: 1–5.

https://www.academia.edu/37915625/A_Review_toward_Powers_of_Big_Data_and_its_Challenges_Tools_and_Techniques Utoljára letöltve: 2018.01.06.

**A NEMZETI MÉDIA- ÉS HÍRKÖZLÉSI HATÓSÁG
MÉDIATANÁCSA, VALAMINT AZ ORSZÁGOS RÁDIÓ
ÉS TELEVÍZIÓ TESTÜLET ÁLTAL A HELYI (ÉS
KÖRZETI) TELEVÍZIÓK ÉS RÁDIÓK SZÁMÁRA
NYÚJTOTT TÁMOGATÁSOK JOGSZABÁLYI
HÁTTERE, A TÁMOGATÁS ESZKÖZRENDSZERE ÉS
A TÁMOGATÁS MÉRTÉKE 1996-2019 KÖZÖTT¹¹⁴**

KÁLLAY ESZTER

jogi munkatárs
Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság

KOLLARIK TAMÁS

a Médiatanács tagja
Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság
megbízott oktató
Budapesti Metropolitan Egyetem

TAKÓ SÁNDOR

jogász, filmalkotó, megbízott oktató
Budapesti Metropolitan Egyetem

1. Történeti bevezető

A tájékoztatási monopólium lebontása és újbóli kialakulásának megakadályozása, a véleménynyilvánítás szabadsága, valamint a független, kiegyensúlyozott és tárgyilagos tájékoztatás biztosítása

114 Jelen tanulmány egy része megjelent Ferenczy Györgyi (szerk.): 30 éves a Helyi Televíziók Egyesülete című kötetben (33-55 pp.). Kállay Eszter - Kollarik Tamás: A Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Médiatanácsa, valamint az Országos Rádió és Televízió Testület által a helyi (és körzeti) televíziók számára nyújtott támogatások jogszabályi háttere, a támogatás eszközrendszere és a támogatás mértéke 1996-2019 között címen.

érdekében¹¹⁵ az Országgyűlés 1996-ban – a hosszú évek óta fennálló, mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenes helyzetet¹¹⁶ megszüntetve – új alapokra helyezte a hazai médiaszabályozást.

A rádiózásról és televíziózásról szóló 1996. évi I. törvény (a továbbiakban: Rttv.) 1996. február 1-jei hatályba lépésével új médiajogi szabályrendszer és új médiaigazgatási csúcsszerv született: az Országos Rádió- és Televízió Testület. A törvénynek köszönhetően alakult ki hazánkban a klasszikus duális médiarendszer, amely a „televíziós alrendszer” tekintetében azt jelentette, hogy a közszolgálati televízió mellett megjelenhettek a kereskedelmi televíziók is. Hamarosan két országos kereskedelmi televíziós csatorna is megkezdte működését.

A duális rendszer kialakulásának folyamata azonban már az Rttv. hatályba lépése előtt elkezdődött, hiszen az 1980-as évek első felében már megjelentek az első helyi stúdiók. Az Rttv. hatályba lépése előtt kiadott stúdióengedélyek jogosultjai az engedélyben foglaltak szerint végeztek műsorszolgáltatást, működésük jogszabályi hátteréről pedig a sajtóról szóló 1986. évi II. törvény szolgált.¹¹⁷

Az Országos Rádió és Televízió Testület (a továbbiakban: ORTT) legfontosabb feladatai között szerepelt a korábbi stúdióengedélyek alapján működő műsorszolgáltatók¹¹⁸ felmérése. Az ORTT 1996. évi tevékenységéről szóló országgyűlési beszámoló adatai szerint¹¹⁹ az 1996. előtt kiadott stúdióengedélyek alapján működő műsorszolgáltatók regisztrálása 1996. március 31-ig megtörtént. A felmérések szerint önkormányzati tulajdonban lévő 30 helyi televízió mellett 15 televízió különböző formájú vállalkozások tulajdonában volt.

115 1996. évi I. törvény preambuluma

116 37/1992. (VI. 10.) AB határozat

117 1986. évi II. tv. 9. § (2) Helyi jellegű, önálló rádió- vagy televízió műsort készítő stúdiót (a továbbiakban: helyi stúdió) állami szerv, gazdálkodó szervezet, társadalmi szervezet és egyesület is alapíthat; e szervezetekre az időszaki lap alapítójára és kiadójára vonatkozó rendelkezéseket megfelelően alkalmazni kell. (3) A helyi stúdió jogosult rádió-, illetőleg televízió műsort készíteni, és jogszabályban meghatározott módon nyilvánosan közölni.

118 A tanulmányban – igazodva az Rttv. nyelvezetéhez – a 2011. előtti időszak tekintetében a műsorszolgáltató elnevezés szerepel a jelenleg hatályos és használatos mediaszolgáltató elnevezés helyett.

119 ORTT közlemény, az ORTT országgyűlési beszámolója az 1996. évi tevékenységről, Művelődési Közlöny 1997/11.

Az önkormányzati tulajdonban lévő stúdiók átalakulásának előkészítése komoly felelősséggel járt, hiszen a helyi konfliktusokkal és érdekellentétekkel szemben kellett biztosítani a szabályozás eszközeivel a helyi televíziók politikai függetlenségét. A stúdióengedélyek műsorszolgáltatási szerződéssé történő alakítása a kezdeti időszakban azért sem ment zökkenőmentesen, mert mindeközben az országos jogosultságok meghirdetése állt a figyelem fókuszában. Ezt a „mulasztást” támasztja alá az ORTT 1996-os országgyűlési beszámolójának azon megállapítása is, mely szerint: „Fontos szempont a helyi és körzeti vételkörzetű műsorszolgáltatók helyzetének elemzése és a Testület támogatási koncepciójába való beillesztése. Eddig kevés idő volt erre, de a jövőben súlyt kell fektetnie rá a Testületnek, mindazon információs eszközök és anyagi támogatások figyelembe vételével, amelyekkel az előzőekben foglalkoztunk....”¹²⁰

A televíziózás magas költségigényű műfaj. Egy tisztán üzleti alapon működő piac nagyfokú médiakonzentrációhoz vezetne, ami vélhetően nem kedvezne a kultúra sokszínűségének, s előbb vagy utóbb az egyetemes és nemzeti kultúra támogatása is háttérbe szorulna az egész szektorban, üzleti megfontolások okán. A szabályozás eszközeivel a jogalkotó feladata és lehetősége annak biztosítása, hogy piaci verseny mellett is garantáltan érvényesülhessenek kultúrpolitikai és egyéb, értékközpontú prioritások. Az Rttv. rendszerében ilyen szabályozási eszköz például a – mennyiségi és minőségi többletkötelezettségek előírása mellett biztosított – műsorszolgáltatási díj alóli mentesség, vagy meghatározott típusú műsorszámok és műsorszolgáltatók támogathatóságához szükséges törvényi feltételek megteremtése.

Az 1996-ban felállított új szabályozás eredményeképpen – a kereskedelmi műsorszolgáltatók mellett – megjelenhettek a közműsorszolgáltatók¹²¹ és a nem nyereségérdekelt műsorszolgáltatók¹²² is a hazai televíziós piacon.¹²³

120 ORTT közlemény, az ORTT országgyűlési beszámolója az 1996. évi tevékenységről, Művelődési Közlöny 1997/11.

121 Rttv. 2. § 17. Közműsorszolgáltató: olyan műsorszolgáltató, amely az Országos Rádió és Televízió Testület által elfogadott saját műsorszolgáltatási szabályzat alapján műsorában többségében közszolgálati műsorszámokat szolgáltat.

122 Rttv. 2. § 34. Nem nyereségérdekelt műsorszolgáltató: az olyan műsorszolgáltató, amely nemzeti és etnikai vagy más kisebbségi, kulturális cél vagy hátrányos helyzetű csoport szolgálatát vállalja, vagy a lakóhelyi közösség közéleti fórumaként kíván szolgálni, ha a műsorszolgáltatásból származó – elkülönítetten

Mindeközben 1998-ban megtörtént a stúdióengedélyek műsorszolgáltatási szerződéssé alakítása (illetőleg esetenként annak megtagadása), s hosszas előkészítő munkálatok után a földfelszíni frekvenciát használó helyi televíziós és rádiós pályázatokra vonatkozó pályázati felhívások 1998. március 16-ai közzétételét követően 1999 elején a műsorszolgáltatási szerződések többségének megkötésére is sor került. Az Rttv. 113. §-a értelmében a vezetékes – azaz nem földfelszíni frekvenciát használó – műsorszolgáltatók nyilvántartásba vételének folyamata is megindult, s ennek eredményeként 1998 végére 260-ra növekedett a nyilvántartásba vett műsorszolgáltatók száma.^{124,125}

Az ORTT 1998. évi országgyűlési beszámolója már triális rendszerként tekint a kialakult struktúrára, azaz ekkor már a nem nyereségérdekelt, civil kezdeményezések – mint közműsor-szolgáltatások és nem nyereségérdekelt szolgáltatások - egyértelműen a rendszer harmadik pillérét képezik a kereskedelmi és közszolgálati műsorszolgáltatás mellett, sőt körük fejlesztését tűzi ki célul ugyanezen beszámolójában az ORTT.¹²⁶

nyilvántartott – pénzügyi eredményét kizárólag a műsorszolgáltatás folytatására, fejlesztésére használja fel.

123 Az Rttv. fogalomrendszerében a műsorszolgáltatások csoportosítása több szempontból lehetséges. A vételkörzet nagysága alapján megkülönböztethető a helyi, a körzeti és az országos műsorszolgáltatás, a műsorszolgáltatás típusa alapján az általános és szakosított műsorszolgáltatás. A műsorszolgáltató működésének módja, feladatai és fenntartásának jellege alapján lehet kereskedelmi műsorszolgáltató, közszolgálati műsorszolgáltató, közműsorszolgáltató vagy nem nyereségérdekelt műsorszolgáltató. A műsorszolgáltatási jogosultság elnyerésének (létrejöttének) módja alapján léteznek a földfelszíni (analóg), azaz pályázat útján elnyert műsorszolgáltatások, valamint a bejelentést követő nyilvántartásba vétellel létrejövő jogosultságok.

124 Az Országos Rádió és Televízió Testület 1998. évi beszámolója a Magyar Köztársaság Országgyűlésének, Budapest, 1999, 25. oldal

125 Kétféleképpen lehet műsorszolgáltatási jogosultságot szerezni, attól függően, hogy korlátos erőforrás (földfelszín frekvencia esetében a sikeres pályázatot követően műsorszolgáltatási szerződést köt) vagy nem korlátos erőforrás (kábelben történő terjesztés esetében bejelentés és nyilvántartásba vétel szükséges) felhasználásával végzik a műsorszolgáltatást.

126 Az Országos Rádió és Televízió Testület 1998. évi beszámolója a Magyar Köztársaság Országgyűlésének, Budapest, 1999, 7. oldal

1998 kulcsfontosságú a helyi műsorszolgáltatók támogatása szempontjából, hiszen mennyiségük ekkorra markánsan megnövekedett, a támogatásukra irányuló hatósági szándék változatlanul fennáll, sőt évről-évre erősödik, s teljes mértékben rendeződnek – az Rttv. V. fejezetében létrehozott, és e feladatkörrel is ellátott – Műsorszolgáltatási Alap önálló működésének személyi és tárgyi feltételei.

Mindezek eredményeként az 1997-es első, hálózatfejlesztéseket célzó pályázatot követően 1998-ban elkezdődhet a helyi műsorszolgáltatók pénzügyi stabilitását, technikai fejlesztését valamint sokszínű műsorkínálatát biztosító pályázatok kiírása.

Hogy a bevezetőben ismertetett szabályozás eredményeképpen az 1990-es évekhez képest hová fejlődött mára a hazai médiaszolgáltatási piac, azt a tanulmány 1. számú mellékletében található ábra pontos számadatokkal szemlélteti. A helyi (és körzeti) audiovizuális médiaszolgáltatások számának változását pedig a 2. számú melléklet ábrái mutatják be.

2. Jogszabályi háttér (1996-2010)

A támogatások jogszabályi háttérét mindenekelőtt az Rttv. 77. § és 78. §-nak rendelkezései teremtették meg, az alábbiak szerint:

„77. § (1) A Műsorszolgáltatási Alap (a továbbiakban: Alap) olyan elkülönített pénzalap, amelynek feladata a közszolgálati műsorszolgáltatás, a közműsor-szolgáltatók, a nem nyereségérdekelt műsorszolgáltatók, a közszolgálati műsorok és műsorszámok támogatása, a kultúra megőrzése és továbbfejlesztése, a műsorok sokszínűségének biztosítása, valamint az e törvényben meghatározott egyéb feladatok támogatása.

(2) Az Alap eszközei kizárólag az e törvényben meghatározott célokra használhatók fel.

(3) Az Alap forrásai: a műsorszolgáltatási díj, a pályázati díj, a műsorszolgáltatási szerződészegési kötbér és kártérítés, a bírság, az üzemben tartási díj, valamint e címen az állam által átalány, illetve kiegészítés formájában folyósítandó költségvetési hozzájárulás, továbbá az önkéntes befizetések.

(4) Az Alapba történő önkéntes befizetés közérdekű kötelezettségvállalásnak minősül.

(5) Az Alap kezelője a Testület. Az Alap jogi személy.

(6) Az Alap kezelésének részletes szabályait – a pénzügyminiszterrel egyetértésben – a Testület határozza meg és a Művelődési Közlönyben közzéteszi.

78. § (1) Az Alap bevételének évi legalább fél-fél, legfeljebb egy-egy százalékát a nem nyereségérdekelt műsorszolgáltatók, valamint a közműsor-szolgáltatók visszatérítendő vagy vissza nem térítendő támogatására kell fordítani. A támogatás a műsorszolgáltató folyamatos tevékenységének meghatározott idejére folyósítható.

(2) A műsorszolgáltatók által az Alapba fizetett műsorszolgáltatási díj összegének legalább ötven százalékát a műsorszolgáltatók magyarországi gyártású, közszolgálati műsorszámok készítésének visszatérítendő vagy vissza nem térítendő támogatására kell fordítani, különös tekintettel a filmgyártással összefüggő előírásokra.

(3) A közszolgálati műsorszolgáltatók a (2) bekezdés alapján kiosztásra kerülő összeg legfeljebb egyharmadáig részesülhetnek támogatásban.

(4) A közszolgálati műsorszámok és műsorok, valamint a nem nyereségérdekelt műsorszolgáltatók, illetve a közműsor-szolgáltatók támogatását nyilvános pályázat útján kell biztosítani. A pályázatot a Testület írja ki, és a Testület által összehívott eseti bírálóbizottság értékeli.

(5) A bírálóbizottság tagjait a Testület köztisztviselőben álló személyek közül választja ki, a Testület tagjaira vonatkozó összeférhetetlenségi szabályok alkalmazásával. A bírálóbizottság tagjai nem lehetnek köztisztviselők. A bírálóbizottságban a műsorszolgáltatási díj fizetésére kötelezettek és a nem nyereségérdekelt műsorszolgáltatók, valamint közműsor-szolgáltatók szakmai-érdekképviselői szerveinek képviselőit biztosítani kell.

(6) A Testület a döntését nyilvánosságra hozza.”

Az Alap tehát az ORTT-vel szorosan együttműködve, a törvény által pontosan meghatározott feladatmegosztás mellett válik a műsorszolgáltatóknak nyújtandó támogatás kulcsszereplőjévé.

A helyi és körzeti televíziózás szempontjából nem elhanyagolható momentum a közszolgálati műsorszolgáltató, azaz az MTV Rt. Közszolgálati Műsorszolgáltatási Szabályzatának 2002. január 1-jei

elfogadása, hiszen a szabályzat egyértelműn kimondta, hogy az MTV Rt. elősegíti a körzeti stúdiók és sugárzási lehetőségeik kialakítását és továbbfejlesztését, s a körzeti műsorszolgáltatási feladatok ellátása során az MTV Rt. együttműködik a helyi és körzeti televíziókkal.¹²⁷

3. Támogatási kategóriák és összegek (1997-2010)

3.1. 1997-2004

Az előbbieken ismertetett szabályozási környezet és intézményrendszer felállítását követően 1997/98-ban tehát megindulhatott az ORTT támogatási tevékenysége. A pályázati eljárások alapvető típusai 1997 és 2004 között az alábbiak voltak:

- kábelhálózat-építés;
- kábelhálózat-fejlesztés;
- műsorszórás korszerűsítés;
- nem nyereségérdekelt műsorszolgáltatók műsorszolgáltatásának javítását fejlesztő támogatás;
- nem nyereségérdekelt műsorszolgáltatók és közműsorszolgáltatók fenntartási és üzemeltetési költségeinek havi támogatása;
- nem nyereségérdekelt műsorszolgáltatók és közműsorszolgáltatók műszaki fejlesztésének támogatása;
- az átmenetileg nehéz gazdasági helyzetbe jutott nem nyereségérdekelt műsorszolgáltatók és közműsorszolgáltatók támogatása;
- helyi és körzeti műsorszolgáltatók műsorszórásának elindításához vagy korszerűsítéséhez szükséges eszközök beszerzésének támogatása;
- filmgyártás támogatása;
- közszolgálati műsorszámok készítésének támogatása;

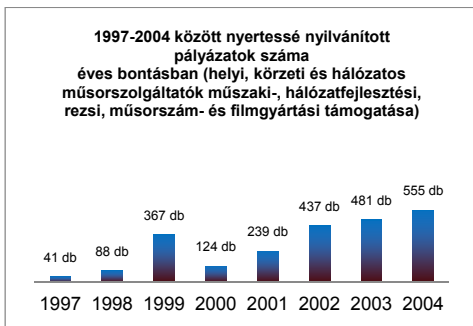
127 Magyar Televízió Rt. Közszolgálati Műsorszolgáltatási Szabályzat, 2002. január, 6. fejezet c) pont

- helyi hír- sport- és közérdekű szolgáltató magazinműsorok készítésének támogatása;
- helyi vagy körzeti műsorszolgáltatók állandó műsorainak készítésének támogatása;
- televíziós, rádiós közvetítések támogatása.

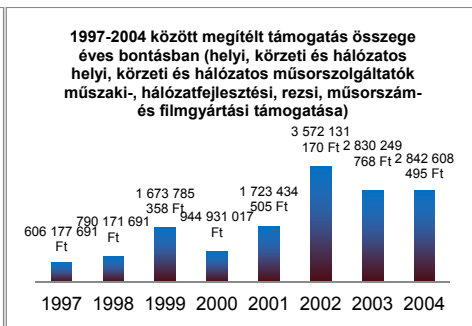
A fentiek alapján megállapítható, hogy már egészen a kezdeti időkben felismerhetők a támogatási struktúra napjainkban is meglévő főbb pályázati eljárási típusai.

A következő ábrák az 1997-2004 közötti időszakban a helyi, körzeti és hálózatos műsorszolgáltatóknak nyújtott támogatásokat mutatják be, éves bontásban.

1. ábra



2. ábra



1997-2004 között a helyi, körzeti és hálózatos televízióknak, valamint rádióknak nyújtott támogatás mértéke és száma összesen: 14 983 489 695 Ft (2332 db).

3.2. 2005-2010

3.2.1. Televíziós támogatások

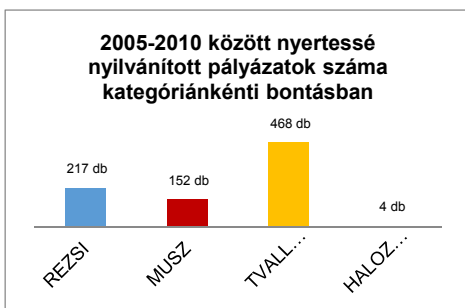
A 2005 és 2010 közötti időszakban tovább egyszerűsödik a pályázati eljárások rendszere. A kifejezetten televíziós műsorszolgáltatók számára kiírt pályázati eljárások alapvető kategóriái és elnevezései ebben az időszakban az alábbiak voltak:

- NPREZSI: fenntartási és üzemeltetési költségek (nem nyereségérdekelt és közműsor-szolgáltatók, azaz közösségi műsorszolgáltatók számára);

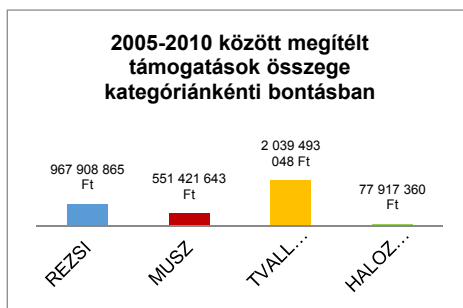
- NPMUSZ: technikai háttér kialakítása (nem nyereségérdekelt és közműsor-szolgáltatók, azaz közösségi műsorszolgáltatók számára);
- TVMUSZ: földfelszíni televíziós műsorszolgáltatók műsorszórásának korszerűsítése;
- TVALLANDO: televíziós hír-, sport- és magazinműsorok támogatására;
- HÁLÓZAT: hálózatos televíziók hírműsorai támogatására.

A következő ábrák a rezszi valamint műszaki támogatásokra, az állandó televíziós műsorszámokra és a hálózatos televíziók hírműsoraira vonatkozó támogatási csoportokra bontva mutatják be a támogatás volumenét. A 3. és 4. ábra pályázati kategóriánként összesítve, az 5-12. ábrák az egyes pályázati típusokra lebontva, a 13-14. ábrák pedig az összes támogatást évenkénti kimutatásban ábrázolják:

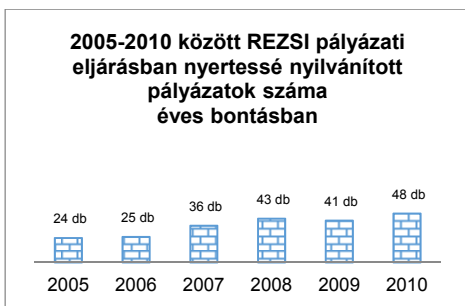
3. ábra



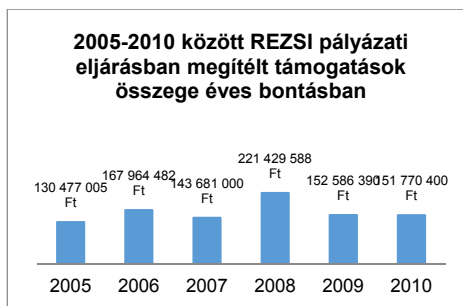
4. ábra



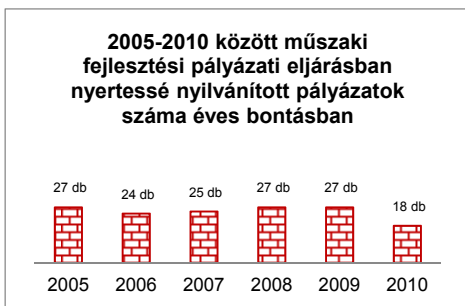
5. ábra



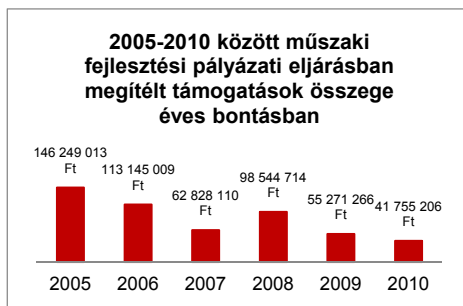
6. ábra



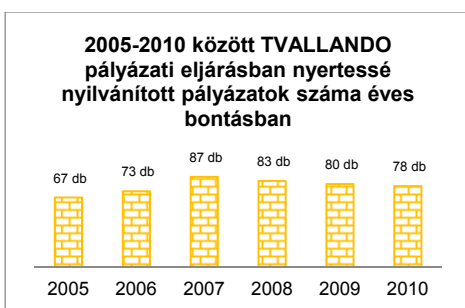
7. ábra



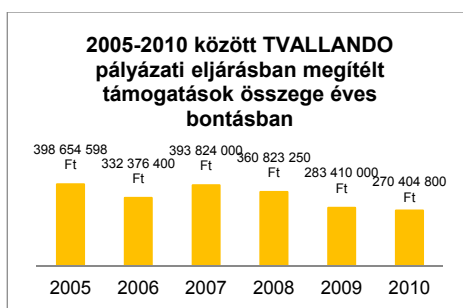
8. ábra



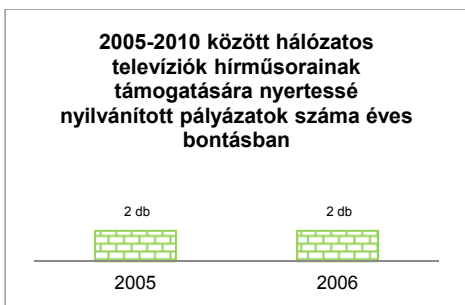
9. ábra



10. ábra



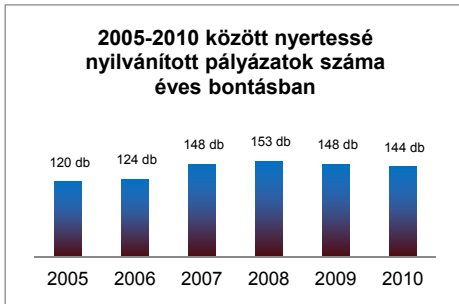
11. ábra



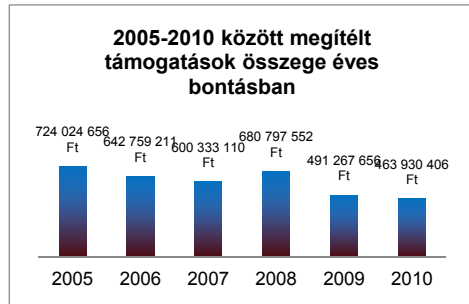
12. ábra



13. ábra



14. ábra



2005-2010 között a helyi, körzeti és hálózatos televízióknak nyújtott támogatás mértéke és száma összesen: 3 636 740 916 Ft (841 db)

3.2.2. Rádiós támogatások

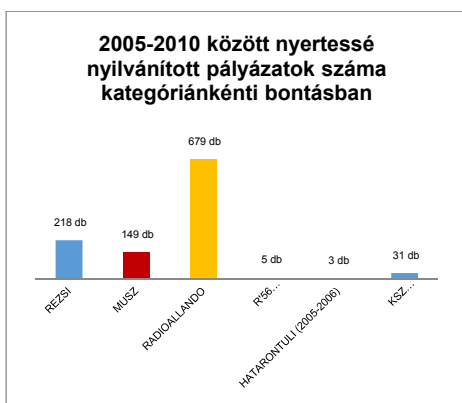
A 2005 és 2010 közötti időszakban a rádiós műsorszolgáltatók számára kiírt pályázati eljárások alapvető kategóriái az alábbiak voltak:

- REZSI támogatás:
 - NPRESZI: fenntartási és üzemeltetési költségek támogatása (nem nyereségérdekelt és közműsor-szolgáltatók, azaz közösségi műsorszolgáltatók számára);
 - KISKÖZREZSI: nem nyereségérdekelt műsorszolgáltatók és közműsor-szolgáltatói jogosultsággal rendelkező kisközösségi műsorszolgáltatók folyamatos tevékenységének havi támogatása, fenntartási és üzemeltetési költségekhez való hozzájárulás;
- Műszaki fejlesztés támogatása (a továbbiakban: MUSZ):
 - RMUSZ: magyarországi földfelszíni terjesztésű helyi és körzeti rádiós műsorszolgáltatók műsorszórásának korszerűsítésére;
 - NPMUSZ: technikai háttér kialakításának támogatása (nem nyereségérdekelt és közműsor-szolgáltatók, azaz közösségi műsorszolgáltatók számára);
- RADIOALLANDO: rádiós hír-, sport- és magazinműsorok támogatására;
- R'56: az 1956-os forradalom feldolgozása és bemutatása témájú rádiós műsorszámok készítésének támogatására;

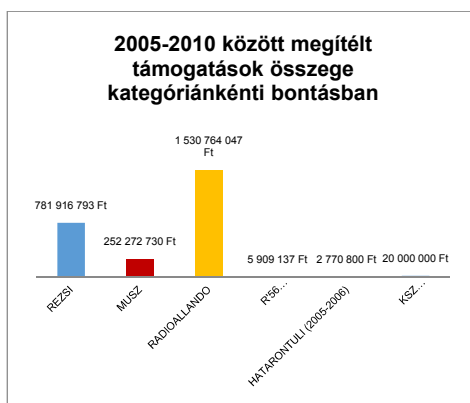
- HATARONTULRADIO: a határon túl működő magyar nyelvű rádiós műsorszolgáltatók, vagy magyar nyelvű szerkesztőséget működtető rádiós műsorszolgáltatók által készített, az egyetemes és a magyar kultúra megőrzését és továbbfejlesztését célzó dokumentumműsorok készítésének támogatására;
- KSZ: a magyarországi földfelszíni terjesztésű kisközösségi rádiós műsorszolgáltatók műsorszórásának elindításához szükséges eszközök beszerzésének valamint új, még nem használt műsorszóró berendezések beüzemelésének támogatása (berendezéscsomag biztosítása);

A következő ábrák a főbb pályázati kategóriákban nyújtott támogatások darabszámát és mértékét csoportosítva mutatják be.

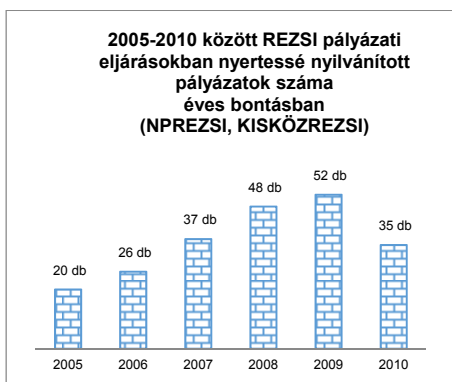
15. ábra



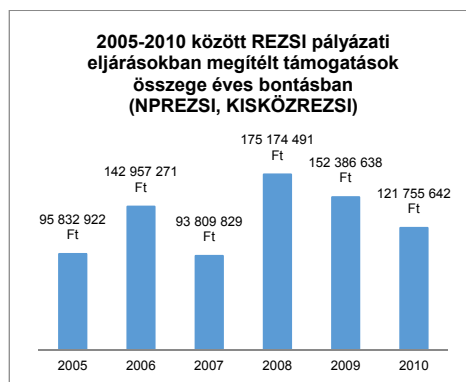
16. ábra



17. ábra



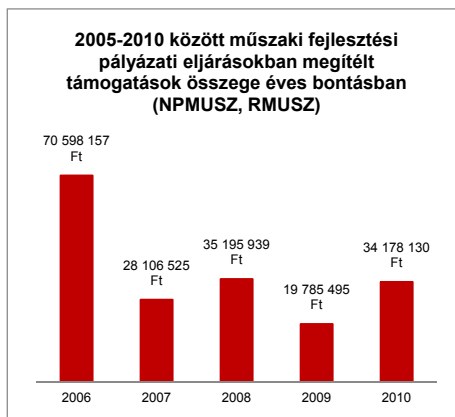
18. ábra



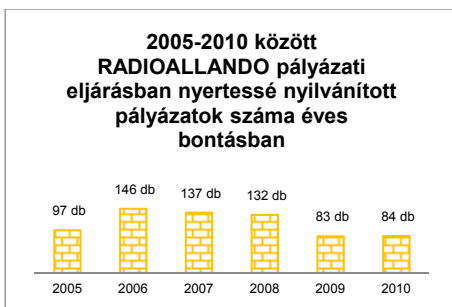
19. ábra



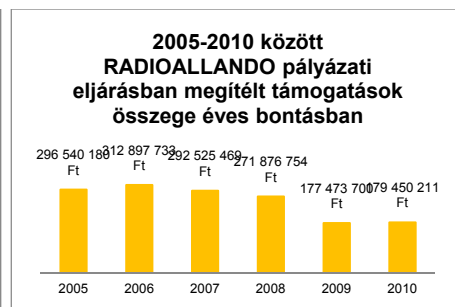
20. ábra



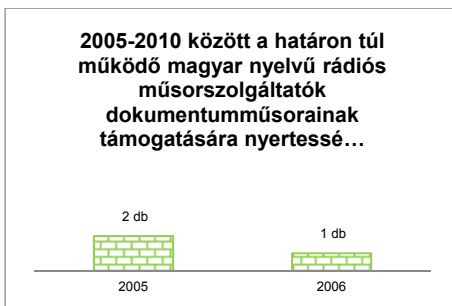
21. ábra



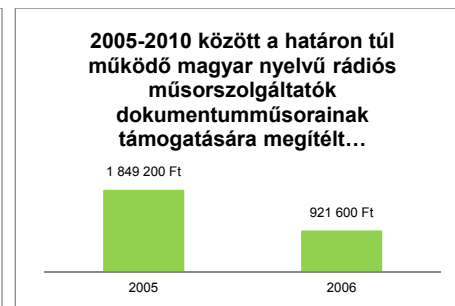
22. ábra



23. ábra



24. ábra



25. ábra



26. ábra



2005-2010 között a helyi és körzeti rádióknak nyújtott támogatás mértéke és száma összesen: 2 593 633 507 Ft (1085 db).

4. Jogszabályi háttér (2011-2019)

4.1. Az új támogatási rendszer jogszabályi háttere és főbb intézményei

A 2011-es év gyökeres változásokat hozott a médiaszabályozás területén a médiaszolgáltatásokról és tömegkommunikációról szóló 2010. évi CLXXXV. törvény (a továbbiakban: Mttv.) 2011. január 1-jei hatályba lépésével. Az új törvény hatálybalépését követően a helyi televíziózás és rádiózás támogatásának kialakult rendszerében is elkerülhetlenné vált a változás.

A médiaigazgatás új csúcsszerve a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Médiatanácsa lett. A Médiatanács megalakulását követően – jogelődje, az ORTT által elkezdett támogatást alapul véve, annak hagyományait folytatva – életre hívta a Magyar Média Mecenatúra programot, amely egyrészt a magyarországi rádiós és televíziós mediaszolgáltatók rezsi, műszaki fejlesztési és műsorgyártási támogatásából, másrészt pedig a filmkészítés támogatásából áll.

A kiszámítható piaci szabályozási környezetnek, az átlátható frekvenciagazdálkodási elveknek, valamint a Mecenatúra program kedvező támogatási feltételeinek köszönhetően a helyi és körzeti mediaszolgáltatók egyre kedvezőbb helyzetbe kerülhettek.

Vitathatatlan tény, hogy a Magyar Média Mecenatúra program támogatása nélkül a hazai mediaszolgáltatók jelentős hányada ma is

komoly működési és finanszírozási problémákkal nézne szembe, és sok szereplő ellehetetlenülne.¹²⁸

Az új támogatási rendszer jogszabályi kereteit az Alaptörvény IX. cikk (2) bekezdése és az Mttv.-nek a Médiaszolgáltatás-támogató és Vagyonkezelő Alapra vonatkozó rendelkezései részét képező, 136. § (1) bekezdése fektette le, a támogatás odaítélésének módjára vonatkozó keretrendszert pedig 137. § tartalmazza, az alábbiak szerint:

Alaptörvény IX. cikk (2) bekezdés

„Magyarország elismeri és védi a sajtó szabadságát és sokszínűségét, biztosítja a demokratikus közvélemény kialakulásához szükséges szabad tájékoztatás feltételeit.”¹²⁹

Mttv. 136. § (1)¹³⁰

„Az Alap olyan elkülönített vagyonkezelő- és pénzalap, amelynek feladata a közszolgálati médiaszolgáltatás, a Közszolgálati Közalapítvány, a közösségi médiaszolgáltatások, a közszolgálati médiaszolgáltató szervezeti átalakításának támogatása, a közszolgálati célú műsorszámok gyártása és támogatása, az elsőként filmszínházban bemutatásra szánt filmalkotások és a kortárs zenei művek támogatása, a tulajdonosi joggyakorlása alatt álló állami és saját vagyonának gondos kezelése és gyarapítása, valamint az ezekhez kapcsolódó egyéb tevékenységek támogatása, illetve elvégzése.”

Mttv. 137. §¹³¹

„(1) A közszolgálati célú műsorszámok¹³², a közösségi médiaszolgáltatók¹³³, az elsőként filmszínházban bemutatásra szánt

128 Lásd: jelen tanulmány 39. és 40. ábra.

129 Magyarország Alaptörvénye, 2011. április 25.

130 2018. december 31-ei állapot.

131 2018. december 31-ei állapot.

132 Az Mttv. nem definiálja a közszolgálati célú műsorszámok fogalmát, azonban a törvény 83. § (1) bekezdésének a közszolgálati médiaszolgáltatás céljaira vonatkozó felsorolása pontos iránymutatás szolgál e tekintetben. Érdemes megemlíteni továbbá a Közszolgálati Kódexet, amely ugyan jogforrásnak nem minősül, azonban a közszolgálati

filmalkotások – ide nem értve a törvény 136. § (8) bekezdésében meghatározott módon támogatott filmalkotásokat – és a kortárs zeneművek támogatását nyilvános pályázat útján kell biztosítani.

(2) Az Alap által kidolgozott általános pályázati feltételeket a Médiatanács hagyja jóvá.

(3) Az Alap a jóváhagyott általános pályázati feltételek alapján készíti el és teszi közzé a pályázati felhívásokat. A pályázatok elbírálásának módját az általános pályázati feltételekben kell szabályozni.”

Az Mttv. – szemben az Rttv. által létrehozott nem nyereségérdekelt műsorszolgáltató és közműsor-szolgáltató kategóriákkal –, a közösségi médiaszolgáltatás fogalmát vezette be.¹³⁴ E fogalom és kategória bevezetésének alkotmányos alapjai az Mttv. kommentárja szerint az alábbiak:¹³⁵

„A közösségi médiaszolgáltatás kategóriájának megkülönböztetése azon a jogalkotói felismerésen alapul, miszerint a közszolgálati tartalom előállítása, szolgáltatása nem állami monopólium, és a sokszínűség védelme érdekében az állami tulajdonban álló közszolgálati

médiaszolgáltatás egyik legfőbb alapidokumentumaként az Mttv. 83. §-ában rögzített célok pontosítását, és a közszolgálati médiaszolgáltatásra vonatkozó elveket tartalmazza. 133 Mttv. 66. § (1) A lineáris közösségi médiaszolgáltatás

a) egy meghatározott társadalmi, nemzetiségi, kulturális vagy vallási közösség, csoport, vagy

b) egy adott településen, régióban vagy vételkörzetben élők tájékoztatásra, kulturális műsorszámok elérésére irányuló különleges igényeit szolgálja ki, vagy

c) műsoridejének túlnyomó részében a közszolgálati médiaszolgáltatás 83. §-ban meghatározott céljait szolgáló műsorszámok kerülnek közzétételre.

134 Az Mttv. fogalomrendszerében, hasonlóan az Rttv.-hez, több szempontból csoportosíthatóak a médiaszolgáltatások. A vételkörzet nagysága alapján az Mttv. is megkülönbözteti helyi, körzeti és országos médiaszolgáltatásokat, típusuk alapján az általános és tematikus médiaszolgáltatásokat. A médiaszolgáltatás jellege alapján van eltérés a korábbi szabályozáshoz képest, ugyanis a közszolgálati, és kereskedelmi médiaszolgáltatások mellett harmadik kategória az Mttv.-ben a közösségi médiaszolgáltatás. A médiaszolgáltatási jogosultság módjának elnyerése (létrejötté) alapján léteznek a földfelszíni (analóg), azaz pályázat útján elnyert médiaszolgáltatások, valamint a bejelentést követő nyilvántartásba vétellel létre jövő jogosultságok.

135 Médiajogi kommentárok, Szerkesztette Koltay/Lapsánszky, Wolters Kluwer, Budapest, 2014, 274. o.

médiaszolgáltató mellett más médiaszolgáltatók is közreműködhetnek a közszolgálati feladatok megvalósításában és közszolgálati célú műsorszámok sugárzásában. Ily módon a közösségi médiaszolgáltatás feltételeinek biztosítása az Alaptörvény IX. cikkéből következő, a média sokszínűségének és a demokratikus közvélemény kialakulása feltételeinek biztosítására irányuló állami kötelezettség megvalósításának része.”

A korábbi törvényi szabályozáshoz képest az Mttv. bevezette továbbá kifejezetten közösségi rádiós jogosultsággként a kisközösségi médiaszolgáltatás fogalmát is,¹³⁶ a vételkörzetben élő speciális jellemzők szerint elkülöníthető csoportnak szóló műsorok, vagy egyes közintézmények (oktatási intézmények, kollégiumok stb.) látogatói számára szóló műsorok sugárzását biztosítva amatőr vagy félamatőr rádiós társaságok számára, médiaszolgáltatási díj fizetési kötelezettsége nélkül. Ezen kategória korábban normaszövegben nem, azonban az ORTT pályázati felhívásaiban már megjelent.¹³⁷

A Mecenatúra program működtetésében a Médiatanács szorosan együttműködik az Rttv.-ben szabályozott Műsorszolgáltatási Alap jogutódjával, a Médiaszolgáltatás-támogató és Vagyonkezelő Alappal (a továbbiakban: Alap). Az Alap az Mttv. által létrehozott, elkülönített vagyonkezelő- és pénzalap.¹³⁸ Kezelője a Médiatanács.¹³⁹ A Médiatanács az Alap kezelőjeként meghatározza a támogatáspolitikát, elfogadja az éves támogatási tervet¹⁴⁰, jóváhagyja az Alap általános pályázati feltételeit, meghatározza a bírálóbizottságok működési feltételeit, megválasztja a bírálóbizottságok tagjait és meghoz minden támogatással kapcsolatos döntést. Az Alap a Médiatanács támogatáspolitikai döntéseihez igazodva ellátja a Mecenatúra program tekintetében a Médiatanács döntéseinek adminisztratív előkészítését és lebonyolítását, így a pályázatok kiírásának előkészítését, a bírálat előkészítését, a döntés-előkészítő szakmai tevékenységet, a szerződéskötést, a támogatások folyósítását és a támogatások felhasználásának ellenőrzését.

136 Mttv. 203. § 24. Kisközösségi médiaszolgáltatás: sztereo vétel esetén legfeljebb az adóállomástól számított egy kilométer sugarú körnek megfelelő földrajzi területre kiterjedő vételkörzetben működő helyi lineáris rádiós közösségi médiaszolgáltatás.

137 Médiajogi kommentárok, Szerkesztette Koltay/Lapsánszky, Wolters Kluwer, Budapest, 2014, 556. o.

138 Mttv. 136. § (1)

139 Mttv. 136. § (6)

140 Mttv. 136. § (10)

A támogatási terv elkészítésekor az Alap és a Médiatanács figyelemmel van minden évben az előző évi tapasztalatok mellett a bírálóbizottságok és az Alap Mecenatúra Igazgatósága által megfogalmazott javaslatokra, a médiaszolgáltatók és a filmes szakma részéről érkezett igényekre, és az egyes szakmai fórumokon – filmes konzultációkon, Helyi Televíziók Országos Egyesülete (HTOE), Helyi Rádiók Országos Egyesülete (HEROE) közgyűlésein, és a Médiatanács által szervezett Kvóta-fórumon – elhangzott észrevételekre is.¹⁴¹

Az Alap forrásai elsősorban médiaszolgáltatási díjak, pályázati díjak, műsorszolgáltatási szerződészegési kötbérek, kártérítések, bírságok, a közszolgálati hozzájárulás, a frekvenciadíjakból az NMHH által az Alaphoz utalt összeg, valamint egyéb források.¹⁴²

4.2. Az állami támogatásokra vonatkozó uniós jog

Támogatás-szabályozási szempontból hazánk 2004. május 1-jei uniós csatlakozása óta megkerülhetetlen kérdés, hogy összeegyeztethető-e a nemzeti kulturális szándék az uniós versenyjoggal, azaz mit szól mindehhez az EU.

A belső piaccal összeegyeztethető állami támogatások kritériumrendszerét egy nagyon komplex, sok jogterületet átölelő szabályrendszer határozza meg az Európai Unióban, amely versenyjogi szabályozásból, az állami támogatásokra vonatkozó szabályrendszerből, a csoportmentességi rendeletekből, a közszolgáltatások ellentételezésére vonatkozó előírásokból és uniós alapidokumentumokból áll, hogy csak a legfőbb jogforrásokat említsük.

Az Európai Unió működéséről szóló szerződés 107. cikk (1) bekezdése ugyan általános jelleggel tiltja a belső piaccal összeegyeztethetetlen állami támogatásokat¹⁴³, azonban emellett kimondja azt is, hogy a fenti tilalom nem abszolút érvényű, és a belső piaccal összeegyeztethetőnek

141 Országgyűlési beszámoló a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Médiatanácsának 2018. évi tevékenységéről, 82.o.

142 Mtv. 136.§ (3) bekezdése

143 EUMSZ 107. cikk (1) Ha a Szerződések másként nem rendelkeznek, a belső piaccal összeegyeztethetetlen a tagállamok által vagy állami forrásból bármilyen formában nyújtott olyan támogatás, amely bizonyos vállalkozásoknak vagy bizonyos áruk termelésének előnyben részesítése által torzítja a versenyt, vagy azzal fenyeget, amennyiben ez érinti a tagállamok közötti kereskedelmet.

tekinti „a kultúrát és a kulturális örökség megőrzését előmozdító támogatást, ha az az Unión belüli kereskedelmi és versenyfeltételeket nem befolyásolja a közös érdekekkel ellentétes mértékben.”¹⁴⁴

A Bizottság 1407/2013/EU rendelete egyértelműen rögzíti az EUMSZ 107. és 108. cikkének a csekély összegű támogatásokra való alkalmazása tekintetében,¹⁴⁵ hogy a csekély összegű támogatásokra vonatkozó rendelkezései figyelembe vétele esetén lehetőség van támogatás nyújtására.

Jelen tanulmány keretei között az uniós szabályozás részletesebb ismertetésére nincsen lehetőség, a következőkben a Magyar Média Mecenatúra program pályázatainak közül a médiaszolgáltatók számára kiírt pályázati eljárások részletes ismertetése következik.

5. A Médiaszolgáltatóknak szóló pályázati eljárások típusai és a pályázat benyújtására jogosultak köre (2011-2019 között)¹⁴⁶

5.1. Pályázati eljárástípusok

A Médiatek a Magyar Média Mecenatúra program keretén belül öt pályázati eljárástípust hozott létre kifejezetten a médiaszolgáltatók részére:

- DIGI2013: helyi földfelszíni analóg televíziók digitális átállításának támogatása (egyszeri alkalommal meghirdetve, 2013-ban);
- KMUSZ: közösségi médiaszolgáltatók működését biztosító stúdiótechnikai háttér kialakításához nyújtandó támogatás;
- REZSI: közösségi és kisközösségi rádiók és televíziók működési és üzemeltetési költségeihez való hozzájárulás;

144 EUMSZ 107. cikk (3) d) pont

145 1407/2013/EU bizottsági rendelet: Helyénvaló fenntartani, hogy 200 000 EUR legyen a felső határa a csekély összegű támogatás összegének, amelyben egy vállalkozás tagállamonként három éves időtartamon belül részesülhet. E felső határ továbbra is szükséges annak biztosításához, hogy az e rendelet hatálya alá tartozó bármely intézkedésre úgy lehessen tekinteni, hogy az nem befolyásolja a tagállamok közötti kereskedelmet és nem torzítja a versenyt, illetve nem fenyeget annak torzításával.

146 Az egyes pályázati feltételek a Magyar Média Mecenatúra program életre hívása óta több alkalommal módosításra kerültek, jelen tanulmány a 2019 júniusában hatályos feltételeket ismerteti.

- RADIOALLANDO: rendszeresen jelentkező közszolgálati célú rádiós műsorszámok készítésének és adásba szerkesztésének támogatása;
- TVALLANDO: rendszeresen jelentkező közszolgálati célú televíziós műsorszámok készítésének és adásba szerkesztésének támogatása.

5.2. A pályázat benyújtására jogosultak köre

A TVALLANDO/RADIOALLANDO pályázati eljárásokban az a magyarországi – hatósági szerződés vagy nyilvántartásba vétel alapján helyi vagy körzeti médiaszolgáltatás folytatására jogosult – lineáris audiovizuális vagy rádiós médiaszolgáltató nyújthat be érvényes pályázatot, amely a pályázati eljárásban résztvevő helyi vagy körzeti médiaszolgáltatási tevékenységét a pályázata benyújtása előtt már legalább 3 hónapja ténylegesen gyakorolja, valamint a támogatott időszakban adásba kerülő, a pályázati kérelem űrlapon megjelölt állandó műsorszámra, illetve műsorszám típusra a Médiatanácstól még nem nyert el támogatást.

A KMUSZ, REZSI eljárásokban az a magyarországi médiaszolgáltató nyújthat be pályázatot, aki hatósági szerződés vagy nyilvántartásba vétel alapján lineáris közösségi médiaszolgáltatási jogosultsággal rendelkezik, és közösségi médiaszolgáltatási tevékenységét a pályázat benyújtása előtt már legalább 3 hónapja ténylegesen gyakorolja, továbbá akinek a pályázati felhívásban megjelölt évben a nettó árbevétele nem haladta meg a 100 millió Ft-ot.

Médiaszolgáltatási jogosultságonként csak egy pályázat vehet részt az eljárásokban. A pályázat érvényességének Alap általi ellenőrzése kiterjed a pályázatot benyújtó de minimis támogatásokra vonatkozó uniós szabályoknak való megfelelés ellenőrzésére is.¹⁴⁷ A pályázatok benyújtásának további általános érvényességi követelményeit a Médiatanács által elfogadott Általános Pályázati Feltételek (ÁPF) tartalmazza, mely szerint érvényesen az pályázhat, aki

- igazolja, hogy nincsen – NAV, helyi önkormányzat, vagy közös jogkezelő szervezetek felé fennálló – lejárt köztartozása,

147 1407/2013/EU bizottsági rendelet

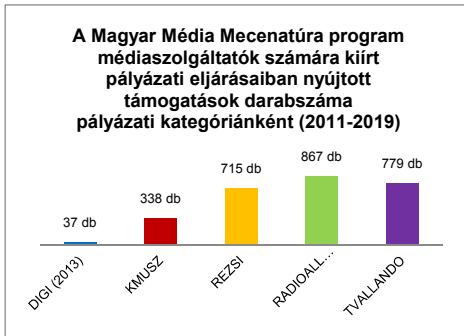
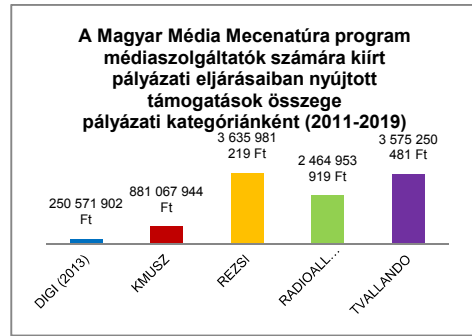
- nem áll csőd-, felszámolási, végelszámolási, illetve a megszüntetésére irányuló egyéb eljárás alatt,
- nincs a Médiatanáccsal szemben lejárt fizetési kötelezettsége,
- nincs a támogatási szerződésekből eredően az Alappal szemben lejárt fizetési kötelezettsége,
- nincs kizárva a Program pályázati eljárásaiból,

ellenőrizhető és beazonosítható módon befizetett pályázati díja a Médiatanács bankszámláján jóváírásra került a pályázat beadási napjáig (az adott eljárásban/fordulóban a pályázat benyújtására nyitva álló határidő utolsó napjáig)

6. Az egyes pályázati eljárási típusok főbb jellemzői és a megítélt támogatások összege 2011-2019 között¹⁴⁸

A 2011-2019. között a Médiatanács mindösszesen 10 807 825 465 Ft összegű támogatást nyújtott a DIGI 2013, a KMUSZ, a REZSI, a RADIOALLANDO és a TVALLANDO pályázati eljárásai segítségével a televíziók számára 2736 alkalommal. Az egyes pályázati eljárási típusokban támogatott pályázatok számát és a támogatás összegét a 27. és 28. számú ábra szemlélteti:

148 Az egyes pályázati feltételek a Magyar Mecenatúra program életre hívása óta több alkalommal módosításra kerültek, jelen tanulmány a 2019 októberében hatályos feltételeket ismerteti minden pályázati eljárás esetében. Ez alól a DIGI2013 pályázati eljárás annyiban kivétel, hogy az egy egyszeri pályázati eljárás volt, amely 2013-ban került kiírásra, így esetében a kiírás kori feltételeket tartalmazza a tanulmány. Az egyes pályázati eljárások bemutatása mindig a legutóbbi pályázati kiíráson alapul, azaz az aktuális állapotot ismerteti. Az egyes pályázati eljárások keretében nyújtott támogatások összege és a támogatott pályázatok darabszáma tekintetében szintén a 2019. októberi állapotot kerül megjelenítésre mind az egyes pályázati eljárások, mind pedig azok összesítése esetén.

27. ábra¹⁴⁹28. ábra¹⁵⁰

6.1. DIGI2013 pályázat

A pályázat kiírásával kapcsolatos igény korábban a Helyi Televíziók Országos Egyesülete részéről merült fel. A szakmai szervezetek kérését befogadva a Médiatanács meghirdette a helyi, földfelszíni sugárzású televíziók digitális átállásához szükséges eszközök beszerzésének támogatására a DIGI2013 pályázati eljárást, 312 millió forintos keretösszeggel.

A Médiatanács a digitális átállás éve során a digitális adóberendezések vásárlásához történő egyszeri hozzájárulás révén támogatta a helyi audiovizuális szektort. A támogatásból a helyi kereskedelmi és közösségi televíziók digitális átállást szolgáló berendezéseket és csatlakozó kiegészítő eszközöket vásárolhattak. A kiírás célja az volt, hogy lehetővé tegye a közszolgálati célú műsorszámok helyi vételkörzetben történő digitális földfelszíni szórását, közönséghez történő eljuttatását. A nyertesek a támogatás összegét még be nem üzemelt digitális adóberendezések (DVB-T), tápvonalak és adóantennák, valamint modulációs vonalhoz tartozó mikrohullámú berendezések és kiegészítő kártyák vásárlására fordíthatták.

A pályázaton olyan helyi televíziók indulhattak, akik legalább 30 napja gyakorolták a médiaszolgáltatási tevékenységet és helyi analóg földfelszíni frekvenciát használó jogosultsággal rendelkeztek. A helyi kereskedelmi televíziók esetében további feltétel volt, hogy a szerződésében legalább napi 20 százalék közszolgálati tartalom

149 A 2019. év vonatkozásában az adatok az októberi állapotot tükrözik.

150 A 2019. év vonatkozásában az adatok az októberi állapotot tükrözik.

sugárzását vállalta, vagy korábban részt vett a televíziós közéleti magazin-, illetve hír- és kulturális magazinműsorok gyártását finanszírozó pályázaton.

Az egy beruházásra elnyerhető támogatás mértéke legfeljebb 8 millió Ft volt. A pályázatot az eljárás első fordulójában a felhívás kibocsátásának napjától 2013. május 9-ig lehetett benyújtani, ezt követően pedig havonta folyamatosan.

A médiaszolgáltatók a beruházás tervezett összköltségének 80%-ára kaphattak támogatást, maximum 8 millió Ft értékben. A Médiatanács 37 médiaszolgáltató digitális átállásához járult hozzá, összesen 250 571 902 Ft értékben.

6.2. KMUSZ pályázat

A pályázat célja a közösségi médiaszolgáltatói jogosultsággal rendelkező magyarországi médiaszolgáltatók folyamatos – a törvényi kötelezettségekhez illeszkedő, a médiaszolgáltatás színvonalas és megbízható – működését biztosító stúdiótechnikai háttér kialakításának támogatása a pályázati felhívásban szereplő eszközök és berendezések megvásárlására (műszaki fejlesztésére). Egy pályázó által elnyerhető maximális támogatás összege:

Közösségi televíziók esetében: 5 millió Ft

Közösségi rádiók esetében: 3 millió Ft

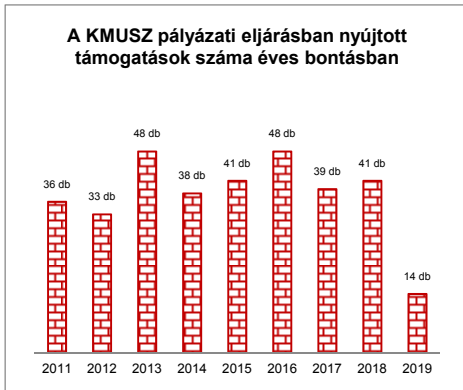
Kisközösségi rádiók esetében: 1 millió Ft

A stúdió(k) belső akusztikájának fejlesztésére a maximálisan igényelhető támogatás részeként legfeljebb 2 millió Ft, kisközösségi rádiós médiaszolgáltatást nyújtó médiaszolgáltatók esetében legfeljebb 1 millió Ft támogatás igényelhető.

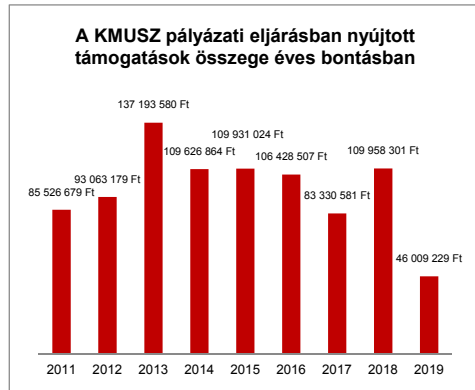
A KMUSZ pályázaton közösségi televíziók és rádiók részére 2011-2019. között a Médiatanács összesen 338 alkalommal nyújtott támogatást 881 067 944 Ft értékben. A KMUSZ2019 pályázati eljárásban a teljes éves keretösszeg közösségi televíziók és rádiók számára 110 millió Ft.

A KMUSZ pályázaton nyújtott támogatások számát és összegét éves bontásban a 29. és 30. ábra mutatja be.

29. ábra



30. ábra



6.3. REZSI pályázat

A pályázat célja a közösségi és kisközösségi médiaszolgáltatók (rádiók, televíziók) működési és üzemeltetési költségeihez való hozzájárulás. A támogatott periódus: minden év január 1. és december 31. közötti időszak az első fordulóban, majd fordulóról fordulóra egy-egy hónappal csökken. A pályázat folyamatosan benyújtható, amíg rendelkezésre áll a keretösszeg.

Az egy pályázó által médiaszolgáltatói jogosultságoként elnyerhető maximális havi támogatás összege:

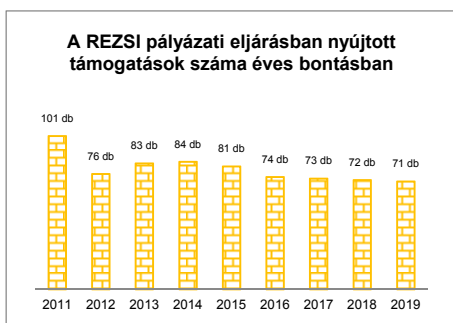
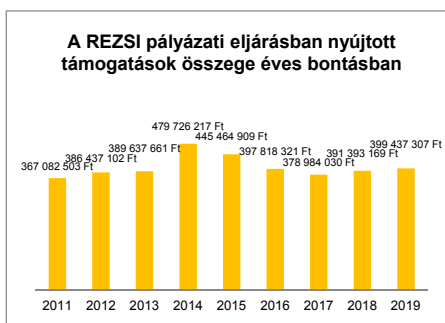
Közösségi televíziók esetében: 600 ezer Ft

Közösségi rádiók esetében: 500 ezer Ft

Kisközösségi rádiók esetében: 400 ezer Ft

A REZSI pályázatán 2011-2019. között a Médiatanács közösségi televízióknak és rádióknak összesen 715 alkalommal nyújtott támogatást 3 635 981 219 Ft értékben. 2019-ben a teljes éves keretösszeg közösségi televíziók és rádiók számára 400 millió Ft.

A REZSI pályázatban nyújtott támogatások számát és összegét éves bontásban a 31. és 32. ábra mutatja be.

31. ábra¹⁵¹32. ábra¹⁵²

6.4. RADIOALLANDO pályázat

A pályázat célja négy negyedéven keresztül minden hét azonos napján/napjain, azonos időpontban rendszeresen jelentkező közszolgálati célú rádiós műorszám támogatott időszakban történő folyamatos készítésének és adásba szerkesztésének vissza nem térítendő támogatása, ütemezett elő- és utófinanszírozás formájában.

Helyi és körzeti, közösségi, kisközösségi és kereskedelmi médiaszolgáltatók egyaránt pályázhatnak. A pályázati eljárás 4 fordulós. A RADIOALLANDO2019 pályázati eljárásban az éves pályázati keretösszeg 300 millió Ft, fordulónként legfeljebb 75 millió Ft támogatás nyújtható.

Az alábbi műsortípusok támogatására lehet pályázni:

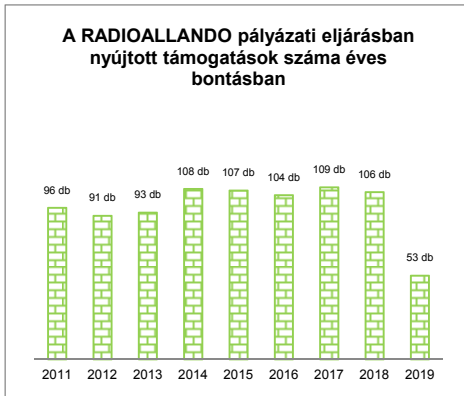
| | |
|----------------------|----------------------|
| Hírműsor | max. 9.000 Ft/adás |
| Szolgáltató magazin: | max. 45.000 Ft/adás |
| Tematikus magazin | max. 45.000 Ft/adás. |

A RADIOALLANDO pályázatán 2011-2019. között a Médiatanács összesen 867 alkalommal nyújtott támogatást 2 460 320 199 Ft értékben. A pályázati eljáráson 2011-2019. között nyújtott támogatások számát és összegét a 33. és 34. számú ábra mutatja be.

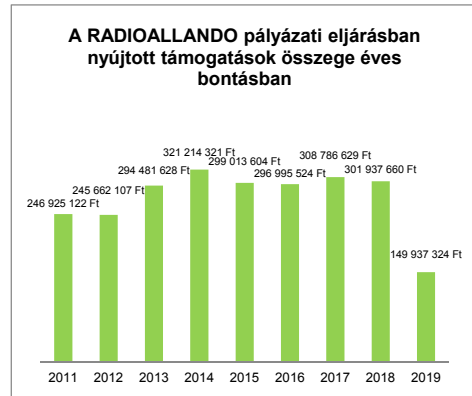
151 A 2019. év vonatkozásában az adatok az októberi állapotot tükrözik.

152 A 2019. év vonatkozásában az adatok az októberi állapotot tükrözik.

33. ábra¹⁵³



34. ábra¹⁵⁴



6.5. TVALLANDO pályázat

A pályázat célja 4 negyedéven keresztül minden hét azonos napján, azonos időpontban rendszeresen jelentkező közszolgálati célú televíziós műsorszám folyamatos készítésének és adásba szerkesztésének támogatása. Helyi és körzeti, közösségi és kereskedelmi médiaszolgáltatók egyaránt pályázhatnak. A pályázati eljárás 4 fordulós. A TVALLANDO2019 pályázati eljárásban az éves pályázati keretösszeg 500 millió Ft, fordulónként legfeljebb 125 millió Ft támogatás nyújtható.

Az alábbi műsортípusok támogatására lehet pályázni:

Hírműsor: max. 40 ezer Ft/adás

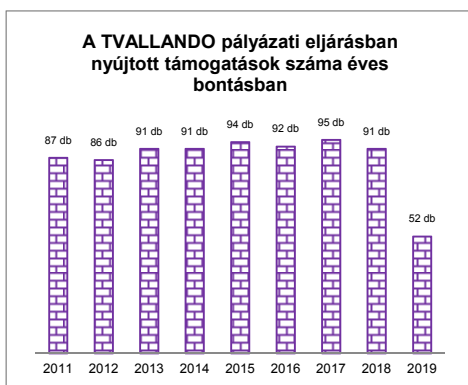
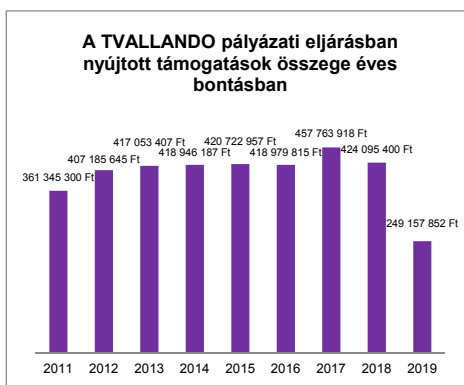
Közéleti magazinműsor: max. 60 ezer Ft/adás

Kulturális magazinműsor: max. 40 ezer Ft/adás

A TVALLANDO pályázatán 2011-2019. között a Médiatanács összesen 779 alkalommal nyújtott támogatást 3 575 250 481 Ft értékben. A pályázati eljárás 2011-2019. között nyújtott támogatások számát és összegét a 35. és 36. számú ábra mutatja be.

153 A 2019. év vonatkozásában az adatok az októberi állapotot tükrözik.

154 A 2019. év vonatkozásában az adatok az októberi állapotot tükrözik.

35. ábra¹⁵⁵36. ábra¹⁵⁶

6.6. „Filmes” pályázatok¹⁵⁷

A Médiatanács a Mecenatúra programban 2011-es indulása óta az alkotóknak és a médiaszolgáltatóknak szóló pályázatainak keretében összesen 4085 alkalommal 23 625 944 314 Ft értékben nyújtott támogatást, melyből 1349 alkalommal filmes vagy rádiós alkotás elkészítéséhez járult hozzá 12 818 118 849 Ft értékben.

A Médiatanács támogatásával 2011 óta 43 televíziós bemutatásra készült játékfilm, 81 forgatókönyv, 129 kisjátékfilm, 336 dokumentumfilm, 231 ismeretterjesztő film, 156 animációs film és 35 animációs sorozat, 25 történelmi dokumentumfilm, 89 rádiójáték, 171 online, lekérhető tartalom készül(t) el, valamint 53 alkalommal járult hozzá a Médiatanács ad-hoc forgatás finanszírozásához.

A Magyar Média Mecenatúra program klasszikus filmes pályázatainak közül érdemes kiemelni a Kollányi Ágoston ismeretterjesztő filmes pályázatot, az Ember Judit dokumentumfilm pályázatot, a Huszárik Zoltán kisjátékfilm és kísérleti film pályázatot, valamint a Fehér György televíziófilm pályázatot, tekintettel arra, hogy ezek mindegyike esetében több alkalommal volt 2011-2018. között helyi televízió a nyertes pályázó.

155 A 2019. év vonatkozásában az adatok az októberi állapotot tükrözik.

156 A 2019. év vonatkozásában az adatok az októberi állapotot tükrözik.

157 Az adatok 2019. októberi állapotot tükrözik.

A konvergens médiakörnyezetnek köszönhetően a médiaszolgáltatók többsége megjelent már az online térben is, így a Magyar Média Mecenatúra program lekérhető közszolgálati médiatartalmak készítését és közzétételét támogató Neumann János online pályázata is kiváló lehetőség a televíziók számára a műsorkínálat színesítésére. Ezt felismerve nyert online film készítésére támogatást a Mecenatúra programban számos helyi televízió az elmúlt évek során.

7. A kvótakötelezettség

Médiaszolgáltatások témájában születő tanulmányból a műsorkvótakötelezettségre történő utalás sem maradhat el, tekintettel arra, hogy ez egy olyan törvényi kötelezettség, amely a médiaszolgáltatók számára évről-évre mindig új kérdéseket, teendőket, feladatokat vet fel.

Ugyan jelen tanulmány elsősorban a helyi médiaszolgáltatásokra fókuszál, melyekre – a közösségi médiaszolgáltatásokat kivéve – nem vonatkoznak az Mttv. által előírt műsorkvóták, azonban a Magyar Média Mecenatúra program életre hívásának okai nem érthetőek meg teljes körűen a kvótaszabályok ismerete nélkül.

Az Mttv. 20-22. §-ban található kvótaszabályok kötelező műsorszerkezeti követelményeket fogalmaznak meg, európai és azon belül kifejezetten magyar alkotások bemutatására. A rendelkezések további eleme, hogy ezen magyar és európai művek meghatározott százaléka a médiaszolgáltatótól független előállítótól kell, hogy származzon, és nem lehet régebbi 5 évnél. A rádiós médiaszolgáltatások tekintetében a törvény a magyar zenei művek minimumát rögzíti.

A jogi szabályozás elsősorban azt a célt szolgálja, hogy minél több hazai és európai gyártású értékes, közszolgálati tartalom juthasson el a közönséghez. A rendelkezések egyszerre biztosítják a magyar és európai műsorkészítők és filmesek, valamint a magyar és európai kultúra védelmét, támogatását és fejlesztését. Ezen nemes célok teljesítése azonban sok esetben nagy kihívást jelent a médiaszolgáltatók számára.

A Médiatanács Magyar Média Mecenatúra programja támogatásával készülő friss kortárs magyar tartalmak alkalmasak arra, hogy azokat a

programszerkezetbe illesztve a médiaszolgáltatók eleget tegyenek törvényi kötelezettségeiknek, és teljesítsék a magyar kvótát.¹⁵⁸

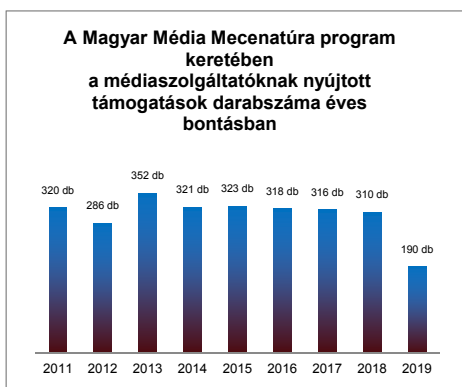
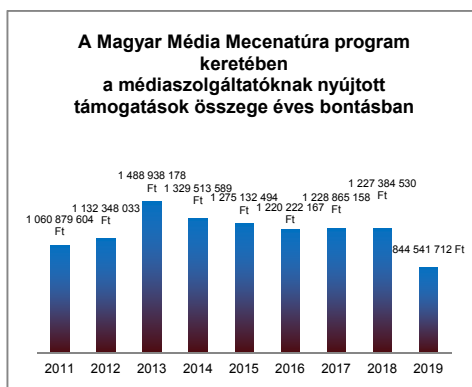
A Médiatanács abból a célból, hogy a hazai médiaszolgáltatók képviselői első kézből értesülhessenek az új hazai filmes és rádiós alkotásokról, 4 alkalommal (2014, 2015, 2016, 2018) rendezett Kvóta-fórumot, ahol a Magyar Média Mecenatúra program támogatását elnyert produceri irodáknak lehetőségük nyílt bemutatni alkotásaikat a médiaszolgáltatók jelenlévő képviselőnek. Ezen rendezvényeken tapasztalt hatalmas érdeklődés, kerekasztalbeszélgetések és konzultációk alapján egyértelműen megállapítható, hogy komoly igény van ma Magyarországon az értékes, közszolgálati filmes és rádiós alkotásokra.

8. A Magyar Média Mecenatúra program támogatásainak eredményei¹⁵⁹

Az előbbieken ismertetett eljárásokkal a Médiatanács átfogó segítséget nyújt a hazai audiovizuális és rádiós médiaszolgáltatói szektornak. A Mecenatúra programnak köszönhetően 2011 óta stabil és kiszámítható támogatási környezetben működhetnek a médiaszolgáltatók. A következő két ábra az öt támogatási kategóriában (a DIGI 2013, a KMUSZ, a REZSI, RADIOALLANDO, a TVALLANDO) nyújtott támogatásokat összesítve, évekre lebontva szemlélteti.

158 A programban támogatott művek mind megfelelnek a független mű kritériumának, így a segítséget nyújtanak a műsorkvóta kötelezettség teljesítéséhez, kivéve, azt a médiaszolgáltatót, amely saját médiaszolgáltatásában adja le, akkor értelem szerűen csak európai és magyar kvótát teljesít, a függetlent nem.

159 Az ábrákban szereplő adatok a 2019. év vonatkozásában a 2019. októberi állapotot tükrözik.

37. ábra¹⁶⁰38. ábra¹⁶¹

A Médiatanács minden évben adatokat kér be a beszámolásra kötelezett¹⁶² médiaszolgáltatóktól a Mecenatúra programban elnyert támogatásokra vonatkozóan. Ezen adatok segítségével a médiaszolgáltatók pénzügyi eredményei olyan szempontból vizsgálhatóak, hogy azok hogyan alakultak volna a Mecenatúra program keretében nyújtott támogatások nélkül. A vizsgálatok eredményének összesítése a Médiatanács tevékenységéről szóló éves Országgyűlési beszámolóból megismerhető.

A 39. ábra a helyi és körzeti földfelszíni terjesztésű médiaszolgáltatói jogosultságok eredményesség szerinti 2018-as megoszlását mutatja be az éves beszámolóik alapján, majd az ezt követő 40. ábra a helyi és körzeti földfelszíni terjesztésű médiaszolgáltatók médiaszolgáltatásainak 2018-as eredményességét illusztrálja a Mecenatúra program támogatása nélkül.

160 A 2019. év vonatkozásában az adatok az októberi állapotot tükrözik.

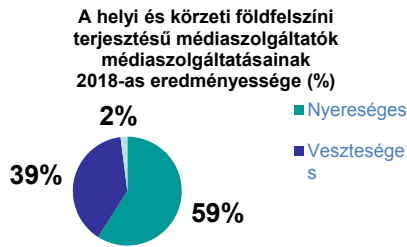
161 A 2019. év vonatkozásában az adatok az októberi állapotot tükrözik.

162 Beszámolásra kötelezettek köre:

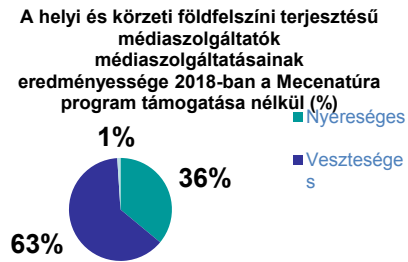
hatósági szerződés alapján a földfelszíni kereskedelmi rádiók és televíziók;
hatósági szerződés és Mttv. 66. § (3) bekezdés alapján a földfelszíni közösségi rádiók és televíziók;

Mttv. 66. § (3) bekezdés alapján a vezeték nélküli közösségi rádiók.

39. ábra

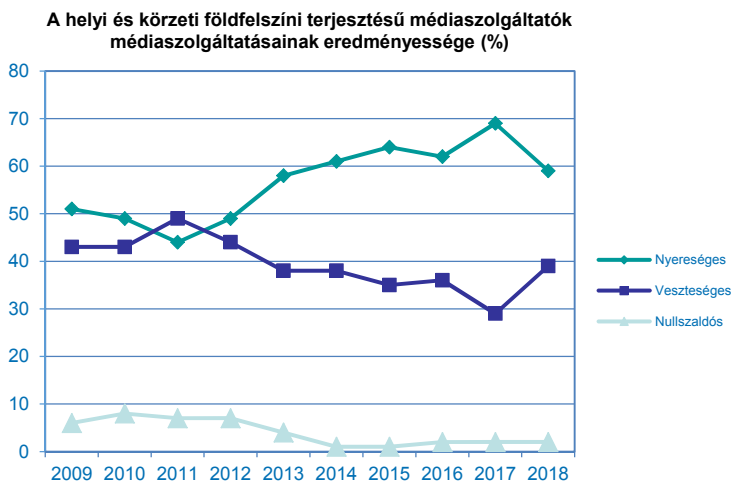


40. ábra



A két ábra összehasonlítása alapján kiolvasható, hogy támogatások igénybevétele nélkül 2018-ban a médiaszolgáltatások 36%-ának működtetése lett volna nyereséges, 63% veszteséggel zárt volna. Ezzel szemben ugyanezen értékek a Mecenatúra támogatásának köszönhetően 59%-os és 39%-os arányt mutatnak, ami jelentős különbségnek tekinthető. Végezetül a 41. ábra a helyi és körzeti földfelszíni terjesztésű médiaszolgáltatók médiaszolgáltatásai eredményességének 2009 és 2018 közötti változását jeleníti meg.

41. ábra



Ezen utolsó ábra kiválóan érzékelteti, hogy 2011 (azaz a Magyar Média Mecenatúra program életre hívása) óta összességében nőtt az aránya a nyereséges médiaszolgáltatásoknak, s ezzel arányosan csökkent a veszteséges médiaszolgáltatások száma. Ez a 2011-ben kezdődő trend elsősorban a reklámköltségek növekedésével áll párhuzamban, azonban a Magyar Média Mecenatúra program médiaszolgáltatóknak nyújtott támogatási rendszerének szerepe sem hagyható figyelmen kívül.

9. A 2019-es év jogszabályváltozásai

A 2019-es év januárja jelentős jogszabály módosításokat hozott a Médiatek és az Alap támogatási rendszere tekintetében.

9.1. 2018. évi CXII. törvény

A filmalkotások készítésével és terjesztésével kapcsolatos egyes törvények módosításáról szóló 2018. évi CXII. törvény 2019. január 1-jei hatállyal módosította az Mttv.-t, ezen belül elsősorban az Alap feladatkörét ismertetető 136-137. §§ rendelkezéseit.

A törvénymódosítás alapján a filmalkotások támogatása 2019. január 1. napjától az újonnan létrehozott Televíziós Film Mecenatúra feladata, így a Magyar Média Mecenatúra program ún. filmes pályázati eljárásai kikerültek az Alap támogatási köréből.¹⁶³

A törvény szövegéből ugyanakkor egyértelműen kiolvasható, hogy a médiaszolgáltatók támogatása tekintetében nem történt változás, azaz nincs akadálya annak, hogy a REZSI, a KMUSZ, a TVALLANDO és a RADIOALLANDO pályázati eljárások keretén belül a korábbi módszernek megfelelően folyjon tovább a médiaszolgáltatók és a filmalkotásnak nem minősülő közszolgálati célú műsorszámok támogatása.

A 2018. évi CXII. törvény az értelmező rendelkezések tekintetében is változást hozott 2019. január 1-jei hatállyal az Mttv.-ben. Az új 203. § 40a. pont szerint 2019. január 1-től „Médiaszolgáltatásban bemutatásra szánt filmalkotás: az olyan filmalkotás, amellyel kapcsolatban a 137/G. § szerint támogatást igénylő a támogatásra irányuló pályázati kérelem benyújtásakor vállalja, hogy a filmalkotást valamely – Magyarországon

163 Mttv. 136. § (1) Az Alap olyan elkülönített vagyonkezelő- és pénzalap, amelynek feladata a közszolgálati médiaszolgáltatás, a Közszolgálati Közalapítvány, a közösségi médiaszolgáltatások, a közszolgálati médiaszolgáltató szervezeti átalakításának támogatása, a filmalkotásnak nem minősülő közszolgálati célú műsorszámok gyártása és támogatása, a tulajdonosi joggyakorlása alatt álló állami és saját vagyonának gondos kezelése és gyarapítása, valamint az ezekhez kapcsolódó egyéb tevékenységek támogatása, illetve elvégzése.

Mttv. 137. § (1) A filmalkotásnak nem minősülő közszolgálati célú műsorszámok és a közösségi médiaszolgáltatások támogatását nyilvános pályázat útján kell biztosítani.

Mttv. 137./F. § A Televíziós Film Mecenatúra (a továbbiakban: Mecenatúra) olyan elkülönített pénzalap, amelynek feladata a médiaszolgáltatásban bemutatásra szánt, a 83. § (1) bekezdés b)-l) pontjában foglalt valamely közszolgálati cél megvalósulását szolgáló filmalkotások és filmsorozatok támogatása.

letelepedett – országos lineáris audiovizuális médiaszolgáltató, vagy a területfejlesztésről és területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvény szerinti régiókból legkevesebb ötben legalább 12 – Magyarországon letelepedett – helyi médiaszolgáltatói jogosultsággal rendelkező lineáris audiovizuális médiaszolgáltató vagy legalább 3 – Magyarországon letelepedett – körzeti lineáris audiovizuális médiaszolgáltató fogja bemutatni, és az igénylő a pályázat benyújtásakor rendelkezik az érintett médiaszolgáltatók filmalkotás bemutatására vonatkozó szándéknyilatkozatával.”

Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a filmtámogatási pályázatok benyújtásához korábban is szükséges befogadói szándéknyilatkozatot a törvényben meghatározott számú helyi illetve körzeti lineáris audiovizuális médiaszolgáltató is kiállíthatja, így kiterjesztve a befogadásra alkalmas médiaszolgáltatók körét, már sokkal több médiaszolgáltatóhoz fordulhatnak a független filmes alkotók. Ennek gyakorlati kivitelezésében komoly szerepe lehet majd a jövőben a Helyi Televíziók Országos Egyesületének. Mindezek eredményeként pedig értékes tartalmakhoz juthatnak a helyi és körzeti televíziók is.

9.2. 2019. évi LXIII. törvény

Az Európai Parlament és a Tanács 2018. november 14-i (EU) 2018/1808 irányelve módosította a tagállamok audiovizuális médiaszolgáltatások nyújtására vonatkozó egyes törvényi, rendeleti vagy közigazgatási rendelkezéseinek összehangolásáról szóló 2010. március 10-i 2010/13/EU irányelvet (a továbbiakban: AVMS irányelv), és erre, valamint egyéb jogalkotói megfontolásokra tekintettel, 2019 júliusában a Magyar Országgyűlés az Mttv. módosításáról döntött.¹⁶⁴

A módosítások hatályba lépésének napjával, azaz 2019. augusztus 1-jével az Mttv.-nek – sok egyéb rendelkezése mellett – az Alapról szóló 136 - 137. §-ai, valamint a műsorkvótákra vonatkozó 20-22. §-ai is módosultak.

Ezen módosítások közül a 137. § (1) - (3) bekezdéseinek kiemelése fontos jelen tanulmány témájára tekintettel, hiszen ezen módosítás egyértelműsíti – 2019. január 1-jei hatállyal megtörtént módosításokra is figyelemmel – a pályázatok odaitélésének módját, az alábbiak szerint:

164 2019. évi LXIII. törvény a médiaszolgáltatással kapcsolatos egyes törvények módosításáról

„137. § (1) A filmalkotásnak nem minősülő közszolgálati célú műsorszámok és a közösségi médiaszolgáltatások támogatását nyilvános pályázat útján a Médiatanács végzi.

(2) Az átláthatóság, követhetőség, diszkriminációmentesség és garanciális kiszámíthatóság érdekében a Médiatanács az (1) bekezdésben foglalt pályáztatás tekintetében Általános Pályázati Feltételeket határoz meg, amelyben meghatározza a pályázat elbírálásának és lebonyolításának szabályait.

(3) A Médiatanács a (2) bekezdésben meghatározott Általános Pályázati Feltételek alapján fogadja el és teszi közzé az egyes pályázati felhívásokat.

(3a) Az (1)-(3) bekezdésben foglalt pályázat útján elnyert és az Alap által folyósított, árat közvetlenül befolyásoló támogatás ellenében vállalt kötelezettség az Áfa tv. 13. §-a tekintetében nem minősül szolgáltatásnyújtásnak.”

Mindezen módosítások megerősítik a 9.1. pontban kifejtetteket, azaz a médiaszolgáltatók támogatása tekintetében nem történik változás, azaz nincs akadálya annak, hogy a REZSI, a KMUSZ, a TVALLANDO és a RADIOALLANDO pályázati eljárások keretén belül a korábbi módszernek megfelelően folyjon tovább a médiaszolgáltatók és a filmalkotásnak nem minősülő közszolgálati célú műsorszámok támogatása.

9.3. Törvényjavaslat a Nemzeti Filmintézet 2020 január elsejei létrehozásáról.

A magyar filmipar további erősítése érdekében, alapozva az elmúlt évek eredményeire, 2019. november 12-én Magyarország kormánya törvénymódosítási javaslatot nyújtott be a Nemzeti Filmintézet létrehozására.¹⁶⁵ A törvénymódosítás célja, hogy az intézet egységes rendszert biztosít a mozi és televíziós forgalmazásra szánt alkotások támogatására, biztosítva annak átláthatóságát. Azt eredményezve egyúttal, hogy még több sikeres, minőségi magyar alkotás készülhessen a jövőben. A Nemzeti Filmintézet 2020. január 1-jével jönne létre, a Magyar

165 T/8037 Törvényjavaslat az Egyes törvényeknek a Nemzeti Filmintézet Közhasznú Nonprofit Zrt. létrehozásával összefüggő módosításáról,
<https://www.parlament.hu/irom41/08037/08037.pdf>

Nemzeti Filmalap Közhasznú Nonprofit Zrt. alapjaira épülve. Az új intézet a Televíziós Film Mecenatúra és a Televíziós Filmkollégium által ellátott támogatási feladatok jogutódja lesz. A Nemzeti Filmintézet az elkészült tartalmakat a lehető legszélesebb közönséghez juttathatja majd el, egységes terjesztési elvek alapján. Ezzel még több néző és nagyobb bevétel érhető el a korábbi időszakhoz képest. A fentiekén túl kiemelt cél, hogy a fiatal generációk több platformon is elérjék a tartalmakat. Az új intézményi rendszer célja a fentiekén túl, hogy kiszámítható, folyamatos munkalehetőséget biztosítson a filmipar szereplőinek. Fontos szempont emellett, hogy a Nemzeti Filmintézet egységes szakmai kontrollt biztosítson mind a tartalom, mind pedig a forgalmazás terén. Az új intézmény legfőbb célja kiküszöbölni a párhuzamosságokat, így azonos költségvetési forrással hatékonyabb működést lehet elérni. A Nemzeti Filmintézet létrehozásával a magyar film érdekképviselése és nemzetközi versenyképessége is erősödhet.

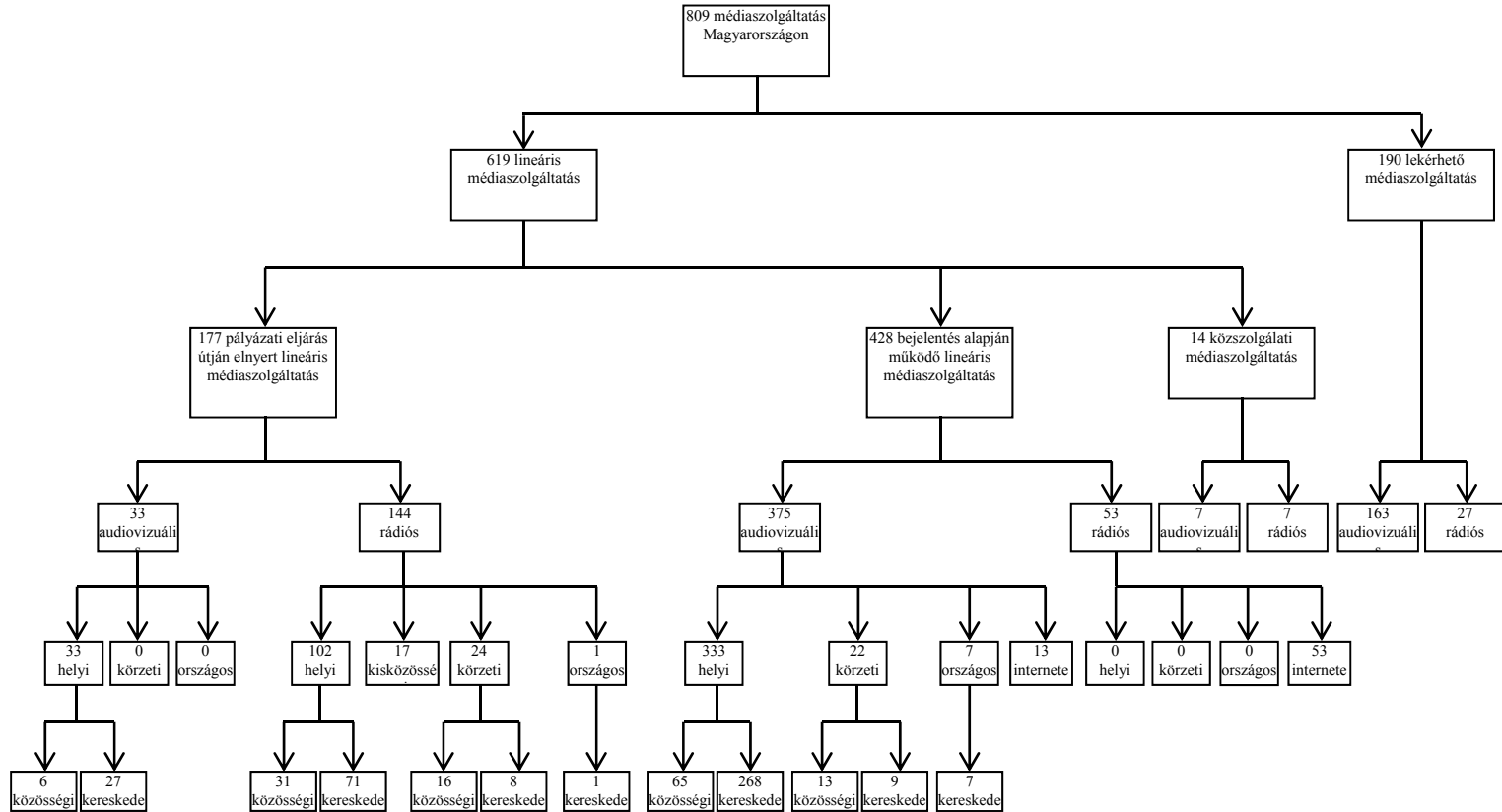
10. Zárszó helyett

A Médiatanács és az NMHH hosszú évek óta kiváló szakmai kapcsolatot ápol a HTOE és a HEROE szervezetekkel. A folyamatos szakmai konzultációk alkalmával lehetőség nyílik arra, hogy a tagtelevíziók, illetve a tagrádiók képviselői közvetlenül megvitathassák problémáikat és javaslataikat a hatóság vezetőivel, a Médiatanács és az NMHH képviselői pedig első kézből, közvetlenül az érintettektől értesülhetnek a szabályozás és a hatósági gyakorlat okozta esetleges problémákról, továbbá a helyi televíziózás és rádiózás aktuális kérdéseiről. A folyamatos konzultáció és eszmecsere a garancia a harmonikus viszony kialakulására és megtartására, ami kétségkívül a helyi televíziózás és rádiózás javát szolgálja.¹⁶⁶

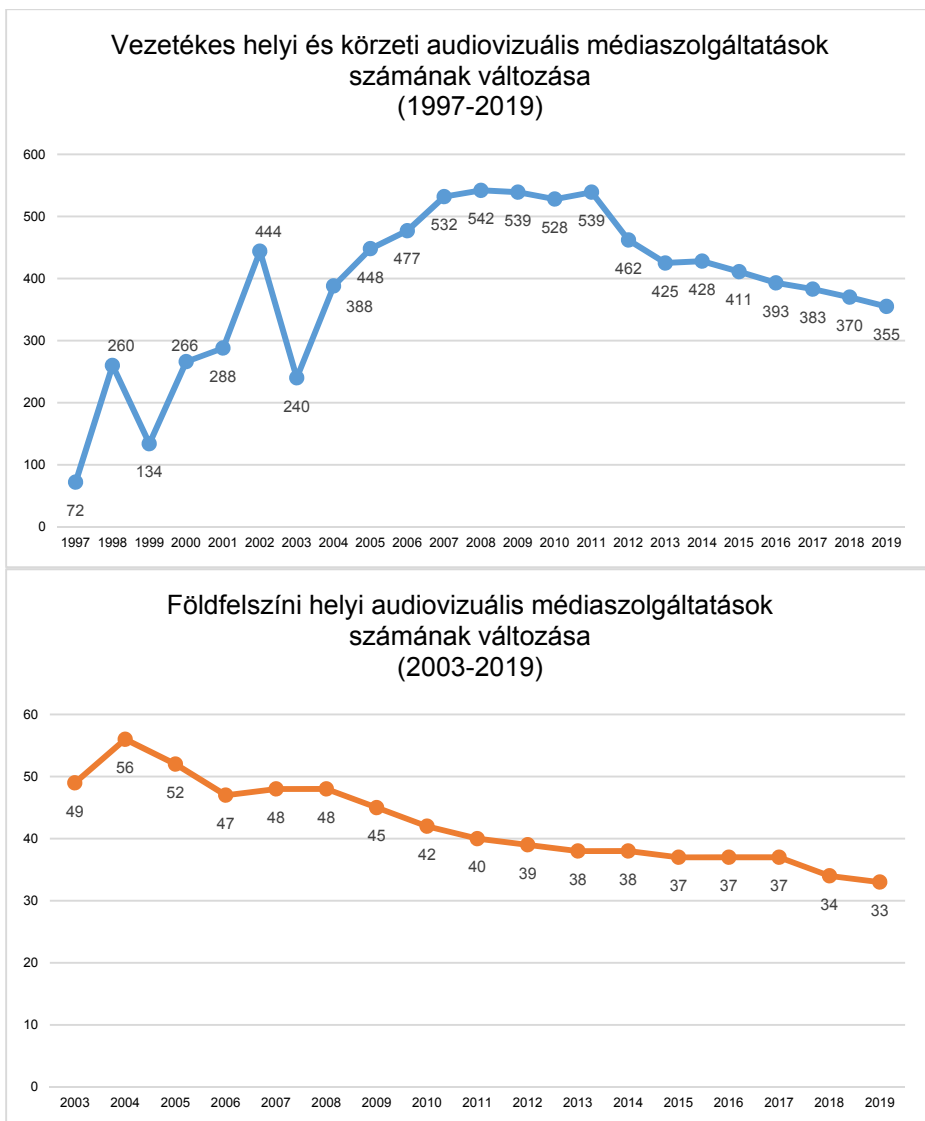
166 A szerzők köszönetet mondanak a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság (NMHH) és a Médiaszolgáltatás-támogató és Vagyonkezelő Alap (MTVA) munkatársainak a tanulmány elkészültéhez nyújtott segítségükért: dr. Kelemen Lindának (NMHH), Vereb Zoltánnak (NMHH), dr. Vincze Zsuzsannának (NMHH), dr. Andrásy Györgynek (NMHH), dr. Kocsis Noéminek (MTVA) és dr. Prókai Kiss Zsuzsannának (MTVA)

Melléklet:

1. A médiaszolgáltatások száma és egyes típusai Magyarországon (2019. június)



2. Helyi (és körzeti) audiovizuális médiaszolgáltatások számának alakulása Magyarországon



Felhasznált irodalom:

ORTT közlemény, az ORTT országgyűlési beszámolója az 1996. évi tevékenységről, Művelődési Közlöny 1997/11.

Az Országos Rádió és Televízió Testület 1998. évi beszámolója a Magyar Köztársaság Országgyűlésének, Budapest, 1999

Országgyűlési beszámoló a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Médiatanácsának 2018. évi tevékenységéről

Médiaajogi kommentárok, szerkesztette Koltay/Lapsánszky, Wolters Kluwer, Budapest, 2014

Jogszabályjegyzék, döntések:

- 1996. évi I. törvény a rádiózásról és televíziózásról
- 1986. évi II. törvény a sajtóról
- a Magyar Televízió Rt. Közszolgálati Műsorszolgáltatási Szabályzat, 2002. január
- 2010. évi CLXXXV. törvény a médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról
- Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.)
- 2019. évi LXIII. törvény a médiaszolgáltatással kapcsolatos egyes törvények módosításáról
- 2018. évi CXII. törvény filmalkotások készítésével és terjesztésével kapcsolatos egyes törvények módosításáról
- Az Európai Unió működéséről szóló szerződés (EUMSZ)
- Az Európai Bizottság 1407/2013/EU rendelete (2013. december 18.) az Európai Unió működéséről szóló szerződés 107. és 108. cikkének a csekély összegű támogatásokra vonatkozó alkalmazásáról
- Európai Parlament és a Tanács 2018. november 14-i (EU) 2018/1808 irányelve
- Az Európai Bizottság 2012/21/EU határozata (2011. december 20.) az Európai Unió működéséről szóló szerződés 106. cikke (2) bekezdésének az általános gazdasági érdekű szolgáltatások nyújtásával megbízott egyes vállalkozások javára közszolgáltatás ellentételezése formájában nyújtott állami támogatásra való alkalmazásáról
- 37/1992. (VI. 10.) AB határozat

II. Projekt anyagok

A KÖZÖSSÉGI MÉDIA IFJÚSÁGRA GYAKOROLT HATÁSA – HÍD – A GENERÁCIÓK ELTÉRŐ MÉDIAHASZNÁLATÁNAK MEGÉRTÉSHEZ ÉS KÖZELÍTÉSÉHEZ

MURAI ANDRÁS

főiskolai docens
Budapesti Metropolitan Egyetem
amurai@metropolitan.hu

RÉTFALVI GYÖRGYI

főiskolai tanár
Budapesti Metropolitan Egyetem
gretfalvi@metropolitan.hu

SCHLEICHER NÓRA

egyetemi docens
Budapesti Metropolitan Egyetem
nschleicher@metropolitan.hu

Kutatási terv

Hogyan értsük meg gyermekeink (diákjaink) internet és közösségi média használatát, és hogyan értsék meg gyermekeink, mit nem értenek a szüleik (tanáraik)?

Hogyan látja, értelmezi a digitális világ lehetőségeit és veszélyeit tanár, szülő és diák. Milyenek az otthon (család), az iskola (diák-tanár) és a kortárs csoport (barátok) belső viszonyai és egymással való kapcsolata, hogyan „utazik” az identitás a színterek között, online és offline. (vö.

Livingstone és Sefton-Green 2016). Hogyan és mire használják a digitális eszközöket az érintettek az egyes szintereken, milyen konfliktusok alakulnak ki ennek kapcsán? Hogyan csökkenthetőek ezek a konfliktusok?

Médiahasználat-beli és kommunikációs különbségek, generációk közötti megértésbeli problémák jelzik, hogy a mai, késő-modern médiakörnyezetben a fiatalok és a velük foglalkozó felnőttek nemcsak külön nyelvet, de különböző csatornákat és felületeket is másképpen és más célból használnak, melyek kulturális beágyazottsága is más.

A médiakutatás hagyományos módszereivel feltérképezhető, hogy milyen eszközöket használnak, hol vannak jelen a fiataljaink, mire használják a különböző kommunikációs csatornákat, de ezen kívül számos kérdés marad megválaszolatlan és okoz szülő-gyermek, fiatal-tanár, fiatal és a vele kapcsolatba kerülő felnőtt között félreértéseket, konfliktusokat és a felnőttek a gyermekek (diákok) között kialakuló online konfliktusok megoldásában sem tudnak segíteni akkor, ha a digitális írástudásuk nem közelíti a fiatalokét. Miközben Európában a magyar lakosság használja a közösségi médiát a legintenzívebben, a generációk médiahasználatára (platformok, periodicitás és célok stb.) illetve ehhez kapcsolódóan digitális írástudásuk szintje is nagyon különbözik. (vö. Digital in 2018 In Eastern Europe, Tófalvi 2018)

Módszertani keret: Akciókutatás (participatory action research)

Az akciókutatás során a kutatók a témában érintett résztvevőkkel, szülőkkel, tanárokkal, diákokkal szorosan együttműködve tervezik meg a változást célzó beavatkozásokat. Figyelemmel követik a folyamatokat, mérik annak eredményességét, és az eredmények alapján újabb javaslatokat fogalmaznak meg. (Az akciókutatás használatáról a neveléstudományban vö. Havas 2004, Vámos 2013)

A projekt által elérni kívánt célok

1. A fiatal (12 – 18 éves) korosztály közösségi média és internet használatának megértése:

Az első próbakutatást (pilot projekt) követően célunk az akciókutatást különböző társadalmi rétegekben (főváros/vidék, város/falu, elit iskola/peremhelyzetű iskola, állami/magán, egyházi/ nem egyházi iskolákban) is

lefolytatni az egyes helyszínek közötti hasonlóságokat és különbségeket feltárni, a beavatkozás lehetőségeit a körülményekhez igazítani.

A próbakutatásban a következő kérdésekre keressük a választ: Feltárjuk, hogy a célcsoport médiahasználati szokásaiban milyen változások mentek végbe a kutatócsoport 2013-ban lefolytatott reprezentatív felmérése óta. Hogyan változtak a tájékozódás, információszerzés módjai, preferenciái a digitális tartalom-ökoszisztémában. (vö. Tófalvi 2018, Rétfalvi 2014), Melyek az online kapcsolatépítés motivációi és pszichológiája, melyek a személyiség/identitás-építő tevékenységek okai. (vö. Schleicher 2014)

2. A felnőttek (szülők, tanárok) és a fiatalok közelítése fázisban a következő kérdésekre keressük a választ az akciókutatás eszközeinek segítségével:

Miért nem érti/fogadja el nehezen (idegesíti, félti, tiltja stb.) a felnőtt a fiatal mobil és közösségi média használati szokásait, másként fogalmazva, miért okoz állandó konfliktusokat, hogy a fiatal folyamatosan online állapotban van. Miért nem érti a fiatal, hogy a felnőttet mi zavarja, miért félti, miért aggódik, miért tilt.

A kidolgozandó módszerek a következők:

Fordított tanítás: fiatalok „tanítják” a felnőtteket (szülőt, tanárt). A hagyományos helyzet, a hagyományos szerepek megfordításával a fiatalokat hozzuk olyan helyzetbe, hogy el kelljen magyarázniuk, meg kelljen tudni értetniük a médiahasználati szokásaikat a felnőttekkel és rákényszerülnek arra is, hogy megértsék hol akad el a kommunikáció, honnantól nem érti a felnőtt a fiatalok számára olyan természetes folyamatokat.

Mesterségesen generálunk majd olyan szituációs helyzeteket is, ahol a drámapedagógia eszközeivel élünk. Ezen felül a szülők, tanárok, diákok és kutatók részvételével deliberatív vitákat szerveznénk.

A deliberatív demokrácia elmélete, mely részben Habermas (2001) kommunikatív etikájának elvein alapul, előbbre valónak tartja a racionális érvelésen alapuló konszenzusos döntéshozatalt a képviseleti demokrácia többségi elvénél. Legitim döntésnek azt tekinti, mely kiállta a döntés által érintettek vizsgálódásának próbáját és elnyerte beleegyezésüket

[Reykowski](#) (2006) lengyel iskolások szüleinek a bevonásával sikerrel alkalmazta a módszert. A szülők az iskolai keretek között történő szex

oktatás erősen megosztó kérdését vitatták meg a deliberatív módszertani keretben.

Az érintett felek részvételével zajló deliberatív vitákban a szereplők között korábban konfliktusforrásként megjelenő kérdéseket vitatnának meg az érintettek és hoznának közösen mindenki által elfogadott döntést, olyan, egyébként mindennapos kérdésekben, mint az órai és szüneti digitális eszközhasználat, digitális eszközhasználat a lefekvés előtti egy órában otthon, az elérhető tartalmak szűrése, a posztolás szabályai, szövegek, fotók posztolása, a szülői, tanári jelenlét és aktivitás a közösségi médiában, kommentelés szabályai érzékeny helyzetekben, cyber-viktimizáció és cyber-agresszió (vö. Zsila és Demetrovics 2018) stb. Ezeket a konfliktusokat a feltáró kutatás mutatja majd meg, de a megoldási lehetőségeket a viták során dolgozzák ki a felek.

A módszertől várható előnyök: a demokratikus döntéshozatal tanulása a gyakorlatban, egymás nézőpontjának jobb megismerése, a közösen hozott normák várhatóan jobb betartása stb.

A generációk közelítését a média használaton és a médiaértésen keresztüli kommunikáció és a médiahasználaton keresztül kooperációs kisprojektek alkalmazásával is katalizálnánk.

A kooperációs, vegyesgenerációs projektek során az online platformokon keresztüli, a fiatalok és a felnőttek között kommunikáció lenne fejleszhető, olyan problémákat kellene megoldaniuk, amelyeknél a generációk közötti együttműködés a jó stratégia. Az együttgondolkodás, az együttműködés során a generációk nyelve és a médiahasználati szokásaik is közelíthetőek lennének.

Irodalomjegyzék

Habermas, J. 2001. [1985] *A kommunikatív etika*. Budapest: Új Mandátum.

Havas P., Akciókutatás és a tanulás fejlesztése, in. *Új Pedagógiai Szemle*, 2004 június, <http://epa.oszk.hu/00000/00035/00082/2004-06-ta-Havas-Akciokutatas.html>.

Livingstone, S., Sefton-Green, J. 2016. *The Class Living and Learning in the Digital Age*, New York University Press, New York, <http://connectedyouth.nyupress.org/book/9781479824243/>.

Rétfalvi Gy., "Először gépezek, aztán telefonozok, majd gépezek": Közösségi média használat magyar középiskolások körében – alapadatok, *Kommunikáció Média Gazdaság*, 2014, XI/1, 87-118.

Reykowski, J., Deliberative Democracy and "Human Nature": An Empirical Approach *Political Psychology*, 2006, 27/3.

<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1467-9221.2006.00516.x>

Schleicher N., 2014, Közösségi média használat magyar középiskolások körében: Facebook "barátok" és a digitális identitás pp. 34-48. In: Gyulyás, Péter (szerk.) *Művészet és technikai civilizáció, Hódmezővásárhely, Magyarország: Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskola.*

Tófalvi T., Minden egyben Tibi atyától Kasza Tiborig, Felhasználói szokások és fogyasztási mintázatok a Facebook által dominált magyar digitális tartalom-ökoszisztémában, In. *Médiakutató*, 2017, Tél, 51-65.

Vámos Á., A gyakorlat kutatása a neveléstudományban – az akciókutatás – *Neveléstudomány*, 2013/2.

http://nevelstudomany.elte.hu/downloads/2013/nevelstudomany_2013_2_23-42.pdf

Zsila Á., Demetrovics Zs., Cyber-viktimizáció és cyber-agresszió, A közösségioldal-használat összefüggései az online bántalmazással, In. *Médiakutató*, 2017, Tél, 21-33.

Egyéb forrás:

Deliberatív közvéleménykutatás: egy jobban informált demokrácia felé

<https://portal.uni-corvinus.hu/index.php?id=20697>

Digital in 2018 In Eastern Europe, [Be Social, 2018.](#)

<http://kozossegi-kalandozasok.hu/2018/02/06/kozossegi-media-adatok-2018/>

A KÖZIGAZGATÁS ÁLLATORVOSI LOVA: AZ „ÉRPATAKI MODELL”... ALULNÉZETBŐL¹

(egy kerekasztal-beszélgetés a településsel foglalkozó egy újságíróval és egy szakemberrel; illetve egy interjú kapcsán)²

HAIN FERENC

főiskolai docens
Budapesti Metropolitan Egyetem
fhain@metropolitan.hu

Absztrakt

Ez szöveg egy kerekasztalbeszélgetés és egy interjú szerkesztett változata. A két beszélgetés témája az Érpatak nevű falu működését modellként állító egykori polgármester e minőségében folytatott tevékenysége. A beszélgetéseket megszerkesztettem, bevezetővel és egy összefoglalással, illetve jegyzetekkel láttam el. Az összeállított szöveg forrásdokumentum a későbbi, a témával foglalkozó kutatások számára.

¹ Az itt bemutatott kerekasztalbeszélgetésnek és az interjúnak kontextust teremtő kutatást a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosító számú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” című kiemelt projektje támogatta. Az ebben a keretben folyó kutatómunkát a *Versenyképesség a köz szolgálatában* nevű, a Budapest Metropolitan Egyetem Államtudományi Műhelyének (NKE/5365-4/2017.) kutatójaként végeztem. E szöveg végleges változatának az elkészüléséért köszönettel tartozom Vas Lászlónak, a kutatócsoport vezetőjének.

² A kerekasztalbeszélgetés helye és időpontja a Budapesti Metropolitan Egyetem és a Nemzeti Közszolgálati Egyetem „Versenyképesség a közszolgálatában” elnevezésű kutató műhelye által rendezett "A hatékony kormányzás lehetőségei" című konferencia volt, a Budapesti Metropolitan Egyetemen, 2018. április 27.-án.

Az interjú pedig a Klubrádió Kötőtű című műsorában, a 2018.03.29.-i *Az időközi választás után Érpatakon* című adásban hangzott el.

Kulcsszavak: *Érpatak, „Érpataki modell”, települési önkormányzat, helyi közpolitika, települési együttélési problémák*

Előszó

A helyi közpolitikák témája a jó kormányzás egyik nagyon sajátos területe, amelyről kevés konkrét példát ismerünk, és főleg arról, hogy miként képezik részét a helyi közpolitikák a helyi önkormányzás komplexumának. Az alábbiakban egy sajátos település sajátos példájában pillanthatunk bele, amelynek közpolitikai nézőpontú vizsgálata hasznos tanulságokkal járhat a politikai-közpolitikai viszonyok, a helyi közpolitika-alkotási kapacitások, a helyi társadalom mozgástere és a nemzeti alkotmányos jogállami keretek helyi érvényesíthetősége szempontjából. A konferencia programjában szereplő kerekasztal-beszélgetés itt közölt anyaga fontos szociografikus forrás a kutatás számára, amelynek átfogó elemzésére a kutatás zárókötetében került sor.³

Érpatak extravagáns expolgármestere, Orosz Mihály Zoltán hírhedté tette a dél-nyírségi falut. Az általa "modellnek" nevezett, és a polgármesterkedése révén megvalósított cigány-magyar együttélési-, és a településvezetési gyakorlat (2005-től 2018-ig) több elemében, több településeken is hivatkozott példa lett országszerte. Ezzel együtt, vagy talán ennek ellenére, a volt polgármester és tevékenysége a magyar nagytársadalmi nyilvánosságban nem a helyi közpolitikai programjai, hanem néhány „médiakompatibilisabb”, provokatív politikai akciója révén vált ismerté. Ilyenek például a 2014-es Pride során a menethez történő csatlakozási kísérlete⁴, az igazságszolgáltatás képviselőit

³ A zárókötet: Hain, F. (2019) Adalékok az „Érpataki modell” történetéhez, Kiadó: Hain Ferenc, Budapest. Online dokumentumként: <http://www.eltereader.hu/kiadvanyok/hain-ferenc-adalekok-az-erpataki-modell-tortenetehez/> Letöltve: 2019.08.10.

⁴ Amennyire elhíresült az expolgármester által a performansz során alkotott „buzikamion” kifejezés, amire a felmászás lehetőségét Orosz követelte a Pride-on, annyira nem ismert a történet érdemi háttere. Orosz a 2013 február 9-én az érpataki önkormányzat által, az érpataki általános iskolában szervezett nyilvános rendezvényen, amelyet a „Becsület-napja” alkalmából tartottak, a közönség soraiban észre véve a vele folyamatosan vitában álló helyi TASz-jogvédőt és egy újságíró, verbálisan rájuk támadt, vélt liberális nézeteik miatt pocskondiázta és nemkívánatos

jelképező bábuk akasztása ugyanebben az évben Nyíregyházán, vagy a szintén ugyanabban az évben történt izraeli elnököt és miniszterelnököt jelképező bábuk felakasztása Érpatakon.⁵

személyeknek nevezte őket, majd rendőrt hívott. A rendőrség annak ellenére kivezette Szöllősi Gábort és Tódor Jánost, hogy a rend megzavarásra a polgármester állításán kívül semmilyen jel nem utalt. A Nyíregyházi Törvényszék elítélte Oroszt ezért és a Független Rendőri Panasztestület pedig az eljáró rendőröket. Orosz erre az esetre hivatkozva akart jogot formálni a Pride-on való részvételre, kettős mércét, jogsérelmet emlegetve, nem-, vagy (szándékosan) félreértve a jogi helyzetet.

Lásd az ügy kapcsán a TASz-átfogó helyzetismertetését: Szabó Máté Dániel: *Orosz Mihály Zoltán a Budapest Pride-on*, 2014.07.07. Online dokumentumként:

http://ataszjelenti.blog.hu/2014/07/07/orosz_mihaly_zoltan_a_budapest_pride-on

Letöltve: 2018.06.13.

⁵ Orosz 2014 júniusában a Nyíregyházi Törvényszék épülete előtt jelképesen a bírókat és ügyészeket akasztott, a „jogrend gyilkosainak igazságot szolgáltatva” a demonstrációjával. Lásd róla az expolgármester saját forrását, *Akasztják a jogrend gyilkosait*, 2014.06.16, Online dokumentumként: <http://www.erpatak.hu/index.php?l=1&k=1&cid=154> Letöltve: 2018.06.13.

Érpatakon pedig Orosz Benjamin Netanjahu izraeli kormányfő és Simon Peresz izraeli elnök fényképével kidekorált bábukát végeztetett ki nyilvánosan, a *Dicsőség a névtelen palesztin hősöknek! Igazságot Palesztinának!* címmel rendezett „önkormányzati és civil tiltakozás” keretében, az „Érpataki modell” Országos Hálózatával és a Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalommal közösen. Lásd róla: *Nyomoznak az érpataki akasztás miatt*, Index, 2014.08.05. Online dokumentumként: https://index.hu/belfold/2014/08/05/nyomoznak_az_erpataki_akasztas_miatt/ Letöltve: 2018.06.13.

Az ügyek összefüggnek: a harmadik lábjegyzetben említett eseményen, a TASz-jogvédő és újságíró személyiségi jogainak megsértése miatt ítélték el Oroszt, ami ellen tiltakozásul rendezte a bíró és ügyész akasztós „utcaszínházat” Nyíregyházán, 2014 június 17.-én. A performansznak két

Az alábbiakban ismertetésre kerülő kerekasztal résztvevői újságíróként, kutatóként foglalkoztak a településen történetekkel. A beszélgetés résztvevői Becker András (újságíró, Atlatszo.hu), Nagy Pál (történész, a Miskolci Egyetem munkatársa) és Hain Ferenc (szociálpszichológus, a Budapesti Metropolitan Egyetem kutatója) voltak.

következménye lett: egyrészt ettől kezdve a Nyíregyházi Törvényszék elfogultságra hivatkozva kizárta magát minden olyan eljárásból, amelyben Orosz érintett, másrészt a sikeren felbuzdulva a polgármester két hónappal később Érpatakon újra akaszthatott. Félnivalója láthatólag nem volt, mert bár a nyíregyházi utcaszínház egyértelműen alkalmas volt arra, hogy másokban riadalmat, illetve megbotránkozást keltsen, még csak szabálysértési eljárás sem indult ellene. Lásd bővebben az atlatszo.hu kapcsolódó cikkét: *Már feltucat büntetőeljárás folyik az érpataki polgármesterhez köthető ügyekben* címmel. [Átlátszó.hu](https://atlatszo.hu), 2016.08.02, Online dokumentumként: <https://atlatszo.hu/2016/08/02/mar-feltucat-ugyben-folyik/> Letöltve: 2018.06.13.

Egy kerekasztalbeszélgetés és egy interjú az „Érpataki modell” kapcsán

HAIN FERENC: Bemutatnám a két beszélgetőtársamat. A bal oldalamon Nagy Pál ül, aki történész, cigánytörténelemmel foglalkozik és Érpatakon nőtt föl. Pali foglalkozott az érpataki -történettel történészként is és konfliktusba is keveredett ennek okán a polgármesterrel.

NAGY PÁL: Így van.

HAIN FERENC: A jobb oldalamon pedig Becker András ül, aki az Átlátszó újságírója. Ő is foglalkozott több körben az érpataki történésekkel és általában a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében történetekkel több vonatkozásban is, most ő nincs velünk, de Móricz Csaba nevű kollégánkkal együttműködésben.

BECKER ANDRÁS: Igen.

HAIN FERENC: Oké. Én arra gondoltam, ha bárkinek van menetközben felvetése, akkor én megpróbálom a helyzetet interaktívan kezelni. Ha valaki mondjuk jelentkezik, vagy jelzi, hogy van ötlete, akkor szót adok neki mondja, és aztán ennek mentén beszéljünk.

BECKER ANDRÁS: Bizonyos kereteken belül. (Nevetés)

HAIN FERENC: A közönség soraiban, az elsőben, jobbra tőlem Csík Juci ül, újságíró. Őt, illetve kolléganőjét, S. Kállai Szilviát a Tilos Rádiótól is szeretnem bemutatni. Felmerült, hogy majd ők vezetik ezt a beszélgetést. Ők azt szokták meg, hogy ők vezetik a beszélgetéseket, amiken részt vesznek, de most mégis a hallgatóság tagjai lesznek. (Nevetés)

... és akkor hogy is kezdjünk bele?

Röviden, Pali, összefoglalnád, kérlek, hogy 2005-ben hogy is kezdődött ez az egész, amikor Orosz Mihály Zoltán polgármesterként hatalomra jutott? Mennyi idő után nőtte ki magát olyanná amilyenné lett és „modellizálta” saját magát? Tehát, hogy vált valami modell értékűvé,

amit ő mondott, tett és hogyan kezdett ez terjedni? Mert a kezdetben azért nem így volt.

NAGY PÁL: 1990 óta Érpataknak két polgármestere volt ezidáig. 2005-ben azért került sor időközi választásra, mert az előző polgármester elhalálozott. Azt tudni kell, hogy a falu, már az előző polgármester alatt is visszhangzott a hírekben meg a Parlamentben attól, hogy milyen zűrzavar van ott és milyen bűncselekményeket követtek el, különösen a kilencvenes évek közepe táján. Abba nem bocsátkoznék most bele, hogy az itteni társadalom, hogy alakult át és ennek milyen következményei lettek⁶. 2005-ben Orosz lett a polgármester, a képviselő testület tagjaként, mint valami „üdvöske”, mint egy „tanult ember”, akitől a helyi vállalkozók nagy része jelentős változást várt. Többen nagyon komolyan támogatták anyagilag is, meg a helyi közéletben is. Meg is nyerte a választást és a következő évi rendes önkormányzati választáson szintén polgármesterré választották. Nagyjából azt várták tőle, hogy a paternalista urambátyámos viszonyok helyett lendületet kap a falu és pályázatok révén, modern eszközökkel fejlesztési forrásokat fog Orosz a településre hozni. Persze ebből a vállalkozói réteg önmagának is hasznot remélt. Egy-két éven belül kiderült azonban, hogy szó sincsen ilyesmiről. Azoknak ment neki először, akik a legjobban támogatták. Fokozatosan kiderült, úgy 2008 tájára, hogy mindazok akik fejlődést vártak tőle nem voltak tisztában azzal, hogy ennek az embernek mi van a fejében, valójában mire is törekedett. Ezt most nem boncolgatnám tovább, de meggyőződésem, hogy az egyik ambíciója az volt, hogy rátehesse a falu kasszájára a kezét. A súlyosabb probléma azonban az, ami az „Érpataki modell” meghirdetésének a hátterében állt. Ugyanis senki sem tudta és nincsenek ezzel a mai napig sem tisztában az emberek, hogy Orosznak mi is a „katyvasz-világnézete”, ami az úgynevezett modell hátterében áll. Ez az úgynevezett tradicionalizmusra épül, arra, amit nemzetközileg az orosz Dugin neve fémjelez. Az ő nézetei pedig az olasz fasiszta filozófus Julius Evola tanaira épülnek, aki az SS bécsi kutatóintézetének az egyik nagy reménysége volt egykor. Van egy László András nevezetű magyar filozófus, aki Orosz közvetlen mesterének tekinthető és aki ezt az összefüggést az írásaiban ki is mutatta. Az ő tiszteletére írt

⁶ Nagy Pál publikált egy írást a témában: Nagy Pál: „A C betű a hátunk megett van”. Cigány-magyar együttélés és az „Érpataki modell”. IN: Szuhay Péter (szerk.): Távolodó világaink. A cigány-magyar együttélés változatai. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 2013. Cigány Néprajzi Tanulmányok 16. 389-423. old.

"tanulmányában", nevezzük így idézőjelben, Orosz kifejtette az Evola tanaiból következő nézeteit. Ezt dolgozta össze különféle teológiai és egyéb „bölcsekedéseivel” és ebből származik az az elgondolás-, és kategóriarendszer, amiket Orosz azóta is használ. A „kötelékbe szerveződés”, meg a hasonló militarista terminológiákra emlékeztető fogalmak például. Ezt egészítette ki a Wass Alberttől származó megkülönböztetéssel, ami a társadalmat rombolókra és építőkre osztja fel. Ez volt az a mozzanat, amire a magyarországi szélsőjobb vevő volt. Orosz sosem nevezte magát Jobbikosnak, mindig azt mondta ő nem Jobbikos. És igaza is van, mert ő ennél sokkal radikálisabb volt. Ő a Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalomhoz állt közel. Viszont amikor Vonáék megneszelték, hogy ebben a rendteremtő, rendpárti ideológiában van fantázia a vidéki társadalom megnyeréséhez, nem Orosz lett Jobbikos, az én álláspontom szerint, hanem a Jobbik lett Oroszos. És ezt megpróbálták használni a legutóbbi időkig.

HAIN FERENC: Ez annyira így van, hogy bár Érpatak egy 1.700 fős kistelepülés, de például 2016 elején Tiszavasváriban, amit sokáig Vona Gábor a „Jobbik mintavárosának” nevezett, elindítottak egy érpataki-mintájú rendteremtő programot. Miskolcon pedig, ahol Pali is lakik és ahol egy Jobbikos politikus, Jakab Péter sok tekintetben egyszemélyben határozza meg a várospolitikát egyik-másik alapirányát, tematizálja sokszor a képviselőtestületi üléseket. A nyilatkozatai szerint pedig Jakab Péter Oroszt a mesterének tartja, több helyen hivatkozik is az „Érpataki-Modellre”. Ami nekünk ebből fontos, hogy Miskolc hiába Fideszes város, sok tekintetben a „Jobbikos diktátumot” követi. Talán mindenki hallott már a miskolci számozott utcákról való roma-kitelepítésről, ami eredetileg Jakab és a Jobbik programja volt, és ami több vonatkozásában is az érpataki minta mentén történik ma is.

Ilyen értelemben én is valamifajta mintának nevezném tehát az érpatakit, amennyiben tényleg igaz az, hogy több helyen követik ezt a büntető-, zsaroló, nem szabályok, hanem államhatalmi erőfölény révén megvalósított, de a többség számára vonzó jelszavak mögé bújtatott hatalomgyakorlást. Ezt praktikusán úgy kell elképzelni, hogy egy településen, a rendőrségtől a gyermekjóléti szolgálaton keresztül az önkormányzatig, minden hatóság -ahogy Pali említette- „kötelékbe szerveződik”, és együttes, totális ellenőrzést hajt végre a megregulázni akart célcsoporton, célszemélyen sokszor törvénysértések útján. Érpatakon ezt azért is volt könnyű megtenni, mert a gyermekjóléti

szolgálat vezetője Orosz élettársa volt. Különböző eszközökkel az egyes csoportok tekintetében, de Orosz hatalmas nyomást gyakorolt a települési társadalom csoportjaira, tagjaira, aminek a helyi gazdaság és közélet átalakulása, a teljes úgynevezett civil szféra „leuralása” lett az eredménye. Becker András, illetve kollégái, amit feltártak az Átlátszón, az mindennek a büntető jogilag is értelmezhető vonatkozásai.⁷

BECKER ANDRÁS: Amit Nagy Pál elmondott az az ideológiai alapjait jelenheti ennek a fajta rezsimnek, amit Orosz bevezetett Érpatakon. Amit Móricz kollégámmal megtaláltunk az infrastrukturális, gazdasági alapjait jelenti ennek. Orosz nagyon „innovatívan” használta a közmunkaprogramokhoz nyújtott támogatásokat. Ezeket tényleg nagyon találékonyan átvezetve. Ezeknek az erőforrásoknak egy részét átvezette a saját civil projektjeibe. És végül is azt találtuk, hogy sikerült közel 50 ingatlant dokumentáltan beazonosítani, ami a korábbi tulajdonosától a valóságban Orosz irányítása alatt álló Benefícium szeretetszolgálat nevű civil szervezethez került.

HAIN FERENC: Elmondod a technikát?

BECKER ANDRÁS: A nyomásgyakorlás elég széleskörű technikáját alkalmazta Orosz ahhoz, hogy a tulajdonosok az adott ingatlanról lemondjanak. Itt volt elüldözéstől kezdve mindenféle. Egészen extrém dolgokat is találtunk. Utána beazonosítottuk ezt az 50 ingatlant és megpróbáltunk beszélni a tulajokkal.

HAIN FERENC: Ez közel egy tizede az Érpatakon található lakóingatlanoknak.

BECKER ANDRÁS: Volt olyan, aki nem is tudott róla. Ehhez hozzátartozik, hogy errefelé elég bizonytalan tulajdoni viszonyok vannak és a tulajdoni lapok azt nem követik. Van olyan eset amikor nyolc adásvételi állapotot rögzít a tulajdoni lap. Nehéz ezt azonosítani. Szóval

⁷ Lásd például Becker András – Halász Áron: Gyűjtogatás, fenyegetés, erőszak és rengeteg per kíséri az “Érpataki modell” diadalmenetét. 2014. július 21. <https://atlatszo.hu/> Online dokumentumként: <https://atlatszo.hu/2014/07/21/gyujtogat-as-fenyeges-es-eroszak-es-rengeteg-per-kiseri-az-erpataki-modell-diadalmenetet/> Letöltve: 2018.05.23.

50 ingatlan, többé kevésbé erőszakos módszerekkel, a Beneficium birtokába kerül. Ezeket közmunkásokkal, a közmunka keretében takarították ki Orosz. Például le kellett vágni a fűvet vagy elvinni a szemetet. Gyakran romos épületben. A bűncselekmény gyanúját veti fel az, hogy hogyan szerezte meg az expolgármester ezeket az ingatlanokat és valamiféle költségvetési csalás, hivatali visszaélés tényállását az, hogy egy magántulajdonban lévő ingatlant közmunkára szánt forrásokból, közpénzből „állagmegóv”, javított föl valaki. Ebben mindenképpen el fogják ítélni a volt polgármestert, csak az a kérdés mikor. Ez a másik, amit mondani szerettem volna. Ezt többször leírtuk: az Orosz Mihály Zoltán - jelenség a magyar államigazgatás kudarcának a szimbóluma. Egy olyan polgármesteren, aki nem volt polgármester egy évig.

HAIN FERENC: Bocsánat, ehhez a háttértörténet. Egyszer, amikor a jegyző hosszabb ideig nem ment be munkába, betegállományban volt, Orosz és két hivatali dolgozó elmentek a jegyző lakására, hogy kérdőre vonják, jön-e dolgozni vagy nem?!

Idetartozik, hogy tényleg azt gondolom, hogy ez a közigazgatás nonszensze, 16 jegyzőt fogyasztott el Orosz, tudtommal, a 12 év alatt. Ennek az van a hátterében, hogy egy önkormányzatnál a működés jogszerűségét a jegyző ellenőrizné, ám most már a jegyző munkáltatója a polgármester. Miközben a polgármester jogszerűségét a jegyzőnek kötelessége megállapítani, aközben az Orosz, amikor nem tetszett neki, ahogy egy jegyző látta a dolgokat, kirúgta.

Visszatérve a konkrét esetre, Oroszék kimentek a jegyző lakására, aki egyébként a közeli nagyváros polgármesterének a lánya volt, és ott csoportos magánlaksértést követtek el, azzal, hogy nem hagyták el a lakást többszöri felszólításra sem. Automatikusan megszűnik a polgármesterség, ha egy ilyen ügyben elmarasztal egy hivatalban lévő személyt a bíróság, és Orosz esetben ez történt. Viszont Orosz nem adta át a tisztségét és egy évig volt úgy polgármester, hogy jog szerint nem volt polgármester.⁸ Ezzel a hatóság nem volt hajlandó semmit sem kezdeni. Egyik alkalommal nem volt hajlandó eljárni, mert már nem

⁸ Lásd ennek kapcsán: Orosz Mihály fenyegetőzik, de nincs igaza 2012. május 1. <https://atlatszo.hu/> Online dokumentumként: <https://atlatszo.hu/2012/05/01/orosz-mihaly-fenyegetozik-de-nincs-igaza/> Letöltve: 2018.05.23.

polgármester. Utána nem járt el ellene, mert ő a polgármester. Teljesen ellentmondó hatósági eljárások, ügyészségi bírósági állásfoglalások fogalmazódtak meg a kérdésben.⁹ A kormányhivatal nem volt hajlandó/képes végrehajta(t)ni az átadás átvételi eljárást. Most már tudjuk, hogy például hamis orvosi igazolással igazolta Orosz alkalmanként a hatóság, a bíróság előtti megjelenésének a hiányát.

Teljesen exlex állapot volt ez, Orosz kénye-kedve szerint kezelte a rendszert.¹⁰ 2012-ben, amikor is megnéztük Szabolcs-Szatmár-Bereg összes 1500 és 2000 lakosság szám közötti települését, körülbelül nyolcszor-kilencszer akkora volt az ideiglenesen gyermekelhelyezések kezdeményezésének a száma Érpatakon, mint a többi hasonló lakosság és gyermekszámú faluban. Orosz szólt az élettársának, vagy a rendőrségnek és a gyerekek elvételével fenyegették meg a szülőket, vagy el is vették a gyerekeket. Még mindig látható ennek a „reklámozása” Érpatak honlapján. Az egész gyakorlat nyilvános, ezt Orosz büszkén vállalja, modellként ezt hirdeti: ha valakinek fázik a gyereke, mert hideg van vagy nincs a hűtőszekrényben élelmiszer, az önkormányzat nem segíteni igyekszik, ahogy törvényi kötelessége volna, hanem a gyerekek elvételével fenyeget, illetve el is veszi a gyereket. Nem meglepő, hogy ezzel a legtöbb szülő zsarolható, például rávehető arra, hogy nagyon olcsón megszámítva eladják az ingatlanukat az Orosz által ajánlott szeretetszolgálatnak.

BECKER ANDRÁS: Érpatakon csődöt mondott a teljes magyar államigazgatás, beleértve a bűnüldözést és beleértve az igazságszolgáltatást is. Ezt úgy kell elképzelni, mint egy enklávé. Az ember Érpatak közigazgatási területére megérkezett és ott nem voltak érvényben a magyar jogszabályok, ott Orosz Mihály jogszabályai voltak érvényben. Egészen nyilvánvalóan, nagyon súlyos bűncselekmények nyomozása sikkadt el. Gyújtogatások, súlyos testi erőszakok. Nem tudom ki látta a jelenlevők közül a *True Detective* című krimisorozatot, de úgy kell Érpatakot elképzelni: egy zárt világ, ahol nincsenek szabályok.

⁹ Nem érdektelen, hogy ez ellen az exlex állapot ellen Orosz maga is hangosan tiltakozott. A már említett Nyíregyházi Törvényszék előtti bíró és ügyész akasztós „utcaszínházi előadás” alatt, ha viszonylag összefüggéstelenül is, de hosszan kelt ki a volt polgármester a helyzet kapcsán.

¹⁰ Lásd még ennek kapcsán: Becker András – Hain Ferenc Ahol csődöt mondott a jogrendszer: az Érpatak-szindróma 2014. szeptember 10. <https://atlatszo.hu/> Online dokumentumként: <https://atlatszo.hu/2014/09/10/ahol-csodott-mondott-a-jogrendszer-az-erpatak-szindrroma/> Letöltve: 2018.05.23.

Amikor Orosz hatalma meggyengült, Móricz kollégám ott volt a faluban valamit dokumentálni, és amikor jött el a településről akkor üldözőbe vették, szó szerint üldözték autóval. Csaba menekült 140-nel, közben hívott, hogy mi van. Az volt a szerencséje, hogy a szomszédos településen meglátott egy rendőrfőosztályt. Megállt, mondta üldözik, védelmet kér. Rendőr azt mondta, hogy „ne vicceljen, mi az, hogy üldözik?” Csabát igazoltatták, Oroszt, aki két verőemberrel üldözte őt, nem. A történetnek pedig az a vége, hogy Orosz feljelentette Csabát gyorsjáratért és ellene indult szabálysértési eljárás. Tehát én nem is részletezem ezt tovább, de úgy kell elképzelni ezt a sajátos világot, ami több mint 10 évig fennállt Érpatakon, hogy ott nem volt joghatóság, nem voltak érvényben a magyar törvények. Gyilkosság is történt... egészen elképesztő extrém ügyek. Még egy mondatot tennék hozzá: Orosz Mihály perbajnok volt, volt időszak Nyíregyházán, amikor Orosz Mihály pernapot tartottak. Mindenkit azonnal beperelt, illetve az ellene induló pereket is a település erőforrásaiból vitte, tehát falu költségvetéséből fedezte azt. Az ügyvédi költségeket, a település pénzén számolta el az ezekkel kapcsolatos egyéb költségeit is, tehát egyszerűen ez az ember maga alá gyűrte az összes erőforrást, a teljes infrastruktúrát és tehetetlen volt vele szemben az állam tíz éven keresztül.

HAIN FERENC: Még egy "kis színes" mindehhez: most, a polgármesteri tisztség átadás-átvétele kapcsán kerülnek elő adatok. Szöllősi Gábort -aki hivatalos volt a kerekasztal-beszélgetésre, de sajnos az édesanyja megbetegedése miatt nem tudott eljönni-, és aki sokáig jogvédőként dolgozott a településen a TASz támogatásával, egy alkalommal újságíróként bejelentkezve valaki, kihívta a faluszéli buszmegállóhoz, mondván nem ismerős a faluban. A buszmegállóba megérkezve Gábort késsel és boxerrel megtámadta, az állkapcsát törte egy ismeretlen személy. A rendőrségnek nem sikerült érdemi eredményre jutnia a nyomozás során. A telefon kártyája, amiről Gábor hívását indították, úgynevezett azonosíthatatlan "okos-kártya", volt, de ahogy a romagyilkosságok elkövetői sem tudták, hogy egy-egy hívás során nem csak a telefonkártya adatairól, hanem a telefon (azonosító) adata is rögzül, ezt Gábor megtámadója sem tudta. A telefon, ahogy én tudom, még ma is a falu önkormányzatának tulajdonában van. A rendőrségnek viszont ebben az összefüggésben sem sikerült semmit sem kinyomoznia.

Ahogy azóta sejteni lehet, a támadást végrehajtó személy Bakti Péterrel, aki akkortájt az érpatoki mezőőrség vezetője volt, ma a Tiszavasvári mezőőrség vezetője, egy karateklubba járt Nyíregyházán.

Nem tudom, hogy mennyire hangzik drámaian, de tulajdonképpen ez zárult le március 25.-én valamilyen szinten.¹¹ Nagyon fontosnak tartom, amit András mondott, az államigazgatás gyakorlatilag kapitulált az elmondott polgármesteri működésmóddal szemben. Az egykori vármegyerendszeri hasonlattal gondolom érzékeltethetőnek, ami Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében történt/ történik: például abból, hogy melyik eljáró ügyészhez kerül egy ügy, abból a helyiek már sejtik, hogy az ügyből vádemelés lesz-e egy ügyben vagy sem. Abból, hogy melyik bíróhoz kerül egy ügy a kimenetele is sejthető. Miközben több polgármester ellen indult eljárás az országban, hogy magáncélra használta az autóját, addig Orosszal szemben soha nem indult eljárás. Pedig Orosz egy olyan autót használt magáncélra országjárásához, amelyet egy olyan pályázaton nyert a település, amelyben tudtommal az is előírásként szerepelt, hogy a pályázaton nyert autó a település közigazgatási határán belül használható.

EGY HOZZÁSZÓLÓ: Mi állhat Orosz Mihály mögött, hogy ilyen módon képes államot játszani az államban? Mit értünk az alatt, hogy a település teljes infrastruktúráját mozgósította a hatalomgyakorlás során, aminek a járási, megyei és közigazgatási apparátus nem tudott a törvények jelentette határt megsabni?

HAIN FERENC: Azt gondolom, hogy ennél sokkal szövevényesebbek a helyi viszonyok. Például a Fidesz helyi egyéni választókerületi képviselője, Simon Miklós, aki egyébként osztálytársa volt Palinak az általános iskolában, érpataki és a helyben élő családtagjai az utolsó pillanatig üzleteltek Orosszal. Egy csomó önkormányzati megbízást ők kaptak, tudtommal még nemrég is közbenjártak azért, hogy Oroszt megválasszák egy megyei vadásztársaság vezetőjének. Ezek olyan régi vármegyerendszeri-jellegű összefonódások, amik szerintem sokszor a pártokon is átívelnek és az ehhez a körhöz tartozók számára az egyéni túlélést is lehetővé teszik ilyen helyzetekben. Ennek szerves részét képezték például a nagy közös ökörsütések, ahol például, az elmesélések szerint, Orosz többször is vendégül látta a megyei rendőség és bíróság egyes vezetőit.

BECKER ANDRÁS: Én még annyit szeretnék aláfestő elemként elmondani, hogy Orosznak két, az országos médiát is bejárt performansa volt az utóbbi években: egy, az izraeli- zászlóra emlékeztető zászlót

¹¹ Azzal, hogy az időközi választásokon, 2018.04.25.-én Orosz elvesztette a polgármesteri címét.

égetett el és felakasztott két bábút, amik az izraeli államfőt és a zsidó állam miniszterelnökét jelképezték; a másikon pedig jelképes akasztásra kerül egy ügyész és egy bíró a "világromboló és nemzetpusztító tevékenységük miatt" ahogy az Érpatak honlapján máig olvasható.¹² Orosz a közhatalommal olyan nyilvánvaló agresszivitással ment szembe, amire már azt gondolná az ember, hogy elég erős input ahhoz, hogy valamilyen választ kiváltson az államigazgatási részéről. Például, ha mást nem, akkor a kormányhivatal vagy a Belügyminisztérium, amelyik felelős a közfoglalkoztatási programok nagy részéért, indítson egy utólagos ellenőrzést, de ezek a dolgok nem történtek meg.

HOZZÁSZÓLÓ: Ez azt jelenti, hogy gyenge az állam?

HAIN FERENC: Nem, ez azt jelenti, hogy itt nincs, nem volt jelen az állam.

EGY MÁSIK HOZZÁSZÓLÓ: Nem szabad elfelejteni azt, hogy a kapcsolatháló, az Orosz-marketing nem végződik Érpatak vagy a megye határán és ennek komoly jelentősége van. A magyarországi szélsőjobboldaliak jelentős része, a Vér és Becsület, az összes neonáci találkozási pontként használta Érpatakat. Rendezvények, kiképzések sora történt itt. Morvai Krisztinától Tomcat-ig mindenki hazajárt Érpatakra, aminek egy egészséges esetben fel kellett volna keltenie a rendvédelmi szervek figyelmét.

HAIN FERENC Van egy közös ismerősünk, aki Juci rádióműsorában is elmondta azt a hipotézisét, hogy ő azt gondolja, Orosz Mihály Zoltán az Alkotmányvédelmi Hivatal embere és ezért lehet, hogy nem történik körülötte semmi, mert más, józan ész alapú magyarázat arra -Tódor János, Érpatakkal szintén sokat foglalkozó újságíró szerint- nem található, ami Érpatakon ez ügyben történt.¹³

HOZZÁSZÓLÓ: Nem lehet, hogy olyan okos és ügyes és ezért erős....

HAIN FERENC: Nem, egyáltalán nem okos.

A FENTEBB MÁSIK HOZZÁSZÓLÓKÉNT JELZETT RÉSZTVEVŐ: Nem, sokkal inkább olyan kapcsolatrendszere van: a szélsőséges szervezetek, a bírók, a rendőrök... Sikerült egy olyan kapcsolati hálót kialakítani, aminek segítségével és erejével kijátssza ezt a kört.

¹² Ezekről volt szó fentebb, az előszóban és a kapcsolódó 4-es és 5-ös lábjegyzetben.

¹³ Lásd e szöveg második részében az idézett rádiós beszélgetést és ott hipotézist.

HAIN FERENC: Olyan lehet például rekonstruálni/ tudni, mint hogy volt olyan TASz-ügyvéd kezdeményezésére indult eljárás Orosz ellen, amiben a doktori címhasználatát vizsgálták. Orosznak két egyháza is volt és ő, mint az egyik egyház vezetője doktori címet adományozott magának.¹⁴ Elment a kormányhivatalba és bevezetette a személyi igazolványába a névváltoztatást. Ezt követően ő doktorként aposztrofálta magát. A TASz volt ügyvédje összegyűjtött, ha jól tudom, 147 olyan közokiratot, amit Orosz mint polgármester doktorként írt alá. Ez ügyben közokirat hamisítás címén született feljelentés. Öt bíróságon járt az ügy, négy bíróság jelentett be elfogultságot. Egy ideig bűncselekményként, aztán szabálysértésként kezelte az ügyészség kezdeményezésére az ügyet a bíróság, aztán elévülés miatt megszüntették a szinte a végtelenségig elhúzódó eljárást. Nem jutott el odáig az ügy, hogy valaki 147 rendben ügy ír alá közokiratot, hogy az a valóságnak nem megfelelő adatot tartalmaz és ezért -a józan észnek megfelelően- elmarasztalják?! Egész elképesztő!

HOZZÁSZÓLÓ: A mai konferencia napján összegyűjtöttünk javaslatokat, tényeket. Most itt fantasztikusan megrázó dolog, amit hallhatunk. A legmegfelelőbb, ami történhet, ennek a megírása. Amire ezzel együtt szükség volna, azt valamiféle koncentrikus körökben látom... egy megye, egy település egy személy, akinek örült a terve, talán ő maga is... de érdemes volna szisztematikusan átlátni, hogy mik az egyes tényezők esetében a speciális helyi feltételek. Az eset a maga komplexitásában biztos, hogy egyedi, de egyes elemeiben egyáltalán nem egyedülálló.

HAIN FERENC: Teljesen egyetértek. Például egy Ásotthalom sok vonatkozásában hasonlít az Érpatakon történetekhez, de sok vonatkozásában különbözik is.

HOZZÁSZÓLÓ: Igen, tulajdonképpen egy ellenőrző listát kéne készíteni, hogy ez az elem itt meg van, itt nincs és így tovább. Mert attól még messze vagyunk, hogy megnyugtató megoldást találjunk, de fontos volna dokumentálni, rendszerezni, a találatokat. Közigazgatási, államigazgatási,

¹⁴ Ennek történetét Tódor János meg is írta. Lásd: Tódor János: Doktor lovag – Egy Szálasi-hívő polgármester ámokfutása II. 2012. április 12. <https://atlatszo.hu/> Online dokumentumként: <https://atlatszo.hu/2012/04/12/doktor-lovag-egy-szalas-hivo-polgarmester-amokfutasa-ii/> Letöltve: 2018.05.23.; Tragikomikus, hogy Orosz ennek a történetelemnek a kapcsán, tudtommal csak a tekintetben kért helyreigazítást, hogy ő a saját egyházától nem két év alatt, hanem öt év alatt kapott doktori címet.

önkormányzati, helyi-, és makrotársadalmi szempontból, hogy mik a relevanciái az esetnek azt mindenképpen érdemes volna összeszedni.

HAIN FERENC: Talán lehetne a következőkben elvégzendő feladatnak ez az összefoglalása a zárszava is ennek a beszélgetésnek. Köszönöm szépen a kerekasztal résztvevőinek a beszélgetést, a vendégeknek a megjelenést!

* * *

E szöveg második részében egy rádió beszélgetésből¹⁵ idézünk részleteket. Az első részben a műsorvezető Tódor Jánossal készített telefonos interjúból idézünk:

CSÍK JUCI: A te újságírói munkásságod során nagy erőfeszítéseket tettél a szélsőséges szervezetek feltérképezésére, ahogy a legutóbb megjelent könyvedből is kiderül, és ahogy mi arról be is számoltunk a Klubrádióban. Ebben az összefüggésben is különösen érdekes Érpatak. Ha átveszi az új polgármester, a helyét, akkor te mit vársz annak kapcsán, hogy kiderüljenek itt dolgok, vagy változzanak dolgok?! Hiszen azért Érpatak honlapján a mai napig megtalálható Györkös Istvánnak a Becsület-napi beszéde! Rendszeres Vér és Becsület Egyesület-i találkozók voltak Érpatakon...

TÓDOR JÁNOS: Így van. Három dolgot szeretnék elmondani, amiről már korábban is beszélgettünk többször és ami nem kap elég súlyt:

Az első az, hogy Orosz Mihály Zoltán egy súlyosan beteg, pszichopata személyiség. Tehát praktikusán egy gyakorló elmebeteg, akinek nem tölthetne be ilyen funkciót... Itt jön a második része a dolognak, ami itt el is hangzott: az igazságszolgáltatás, a közigazgatás-irányítás, illetve az államnak a funkcióival kapcsolatban. Gyakorlatilag nem működik az állam Szabolcs-Szatmár-Bereg megyének ezen a részén, mert, ahogy Feri elmondta, a kormányhivatal nem tudta felállítani a jogerősen már nem polgármester Oroszt, miközben tíz hónap telt el. A kormányhivatalnak mindenféle lehetősége lett volna, a karhatalomtól kezdve minden a

¹⁵ Lásd az 2. lábjegyzetet.

rendelkezésre áll. Nyilvánvalóan én ezt nem tudom bizonyítani, hogy ez egy direkt hatás, vagy nem direkt hatás, hogy őt hagyták működni, de sokan így gondolják, és az erősíti az ő reputációját, ami Feri el is mondott a doktori címmel kapcsolatban. Úgy látják az emberek, hogy vígan él, semmi nem történik, rengeteg pert visz, többen próbálkoztak Orosz elmozdításával, és mégsem történik semmi.

A harmadik dolog, amire tulajdonképpen a kérdésed is vonatkozott, és ami a másik kettővel is összefügg, illetve amivel én tudom, hogy összefügg, csak nem tudom egyelőre bizonyítani, Érpatak egyfajta találkozási pontjává vált az úgynevezett paramilitáris csoportoknak, szervezeteknek, ahová tartozik a Hatvannégy Vármegye Mozgalom, a Magyar Nemzeti Arcvonal, a Magyar Gárda, az Új Magyar Gárda, illetőleg a Betyársereg. Ők ott rendszeresen megjelentek a 2011 óta tartott felvonulásokon, az úgynevezett "Kitörésnapi-felvonulásokon" és nem kis létszámban. Ahhoz képest, hogy Budapesten 2-300-an szoktak gyülekezni, Érpatakon 50-60-an jöttek össze. Akkor is ennyien voltak, amikor bennünket Szöllősi Gáborral kivezettettek egy a rendezvényükről. Nem csak Magyarországról, hanem Felvidékről is gyűltek ott. Akikkel egyszer mi ott egy ilyen alkalommal találkoztunk ott például, azok 20-25-en felvidéki fiú voltak. És akkor itt jön a kapcsolat, a feltételezés, ami már nem is feltételezés csak, mert már dokumentumokkal is rendelkezem erről. E szerint ő valószínűleg az Alkotmányvédelmi Hivatal ügynöke lehet. Ez az én feltevésem. Ezért hagyja működni az állam, ezért hagyja működni az összes kormányhivatal. Nem tudnak vele semmit sem kezdeni.

Legfőképpen az ügyészség. Annak idején, amikor én is írtam róla az Átlátszóban 2013-ban, akkor interjút csináltam a megyei főügyéssel, aki közölte, hogy nem történt bűncselekmény, és ha én nekem tudomásom van róla, akkor tegyek feljelentést. Én nem tettem. Én is úgy vagyok vele, mint Szöllősi Gábor, meg Polyák Feri bácsi, hogy rendszeresen bíróságra járok és nincs erre szükségem.

Alapvetően az a probléma, hogy egy pszichikai esetről van szó, egy mentálisan sérült emberről, akit nem szabadna hagyni ebben formában működni. Persze nagyon jól tudjuk, hogy a nagypolitikában rengeteg ilyen figura van.

Egy másik részlet az idézett rádiós beszélgetésből:

HAIN FERENC: Az említett, rendszeresen bíróságra járó Polyák Feri bácsi egyik emblemikus esete egy becsületsértési ügy, ahol is a polgármester tett feljelentést, mert Feri bácsi, ahol csak tehetett elmondta, próbálom idézni: *Zoli te nem vagy ember, aki veri a szüleidet nem ember, márpedig te verted a szüleidet, te az én szememben nem vagy ember.* Ezt Feri bácsi sokszor, sokak előtt elmondta. Elmondta a bíróság előtt is többször, még volt olyan, hogy a bírónő felszólítása ellenére is, aki megkérte, hagyja abba, mert ezzel becsületet sért. Feri bácsi ezt azért csinálta, mert provokálni akarta Oroszt, a tényállítását pedig a bíróság előtt is bizonyítani: tanukat hívva, bírósági tanúvallomásban igazolni mindezt.

CSÍK JUCI: Tehát itt egy tudatos provokációról volt szó!?

HAIN FERENC: Igen. A Szöllösi Gábortól kapott információ szerint 43 olyan, valahogy "elhalt" bírósági ügy van, amiből ez az egyik. Az első fokon ebben a „be nem fejezett ügyben” előfordult az, hogy a bírónő szabadságvesztés lehetőségével "fenyegette" Feri bácsit, mondván talán az majd elég visszatartó erőt jelent, mert egyébként Feri bácsi kijelentése vitathatatlanul alkalmas a becsületsértésre. A bírónő egy jó ideig a Feri bácsi állításának a hátterét nem akarta vizsgálni, önmagában a kijelentés, Orosz által bepanaszolt becsületsértő jellegére vonatkozóan vezette csak az eljárást.

Azért érdekes ez itt most nekünk, mert ez egy helyi parasztember egyszerű és világos logikája, miszerint valakit vérig sért valami olyannal, ami a helyiek és feltehetően "minden rendes ember" erkölcsét mélyen és bántóan sérti, ezzel végig járja akár a jog lépcsőit is, ha kell, és igazán kellemetlen helyzetbe hozza majd a volt polgármestert. Meg volt győződve az igazáról, ügyvédet sem fogadott, fel sem merült benne, hogy a bíróságon az igaza ne érvényesülne. Ehhez képest még első fokon sem lett, tudtommal, ítélet az ügyben. A több éve indult eljárás, valahogy, egy idő után nem folytatódott és, mint ahogy mondtam, 43 ilyen ügy van.

Ez az eset azért fontos, mert jól mutatja, hogy egy falusi ember, aki mélyen meg van győződve az igazáról, eljut ennek hangoztatásával a bíróságra és nem szolgáltatnak neki igazságot. És ez, az ellene érvényesíteni akart igazság ellehetetlenítése megint csak Oroszt erősítette.

Ahogy fentebb meg is fogalmazódott, sok tekintetben nem lehet azt mondani, hogy az egyes elemeit tekintve, bármi különös történt volna Érpatakon, hisz szerte az országban sok, hasonló, extrém dologról hallani, de az ilyen jellegű események koncentrációja Érpatakon mindenképpen egyedivé teszi a helyzetet. Feri bácsi története, mint jogeset, szerintem méltó párja a korábban említett, „*doktori cím-ügynek*”, vagy az „*úgy volt polgármester, hogy jogerősen nem volt polgármester ügynek*”.

Összefoglalás

Benyomást szerezhettünk a volt polgármester működésének néhány jogi, közigazgatási, gazdasági, hatalomtechnikai és kapcsolathálózati vonatkozásáról.

1. Nagyon fontos jelenség, hogy a polgármester tevékenységének egyes részleteivel foglalkozva bizonyos értelemben folyamatosan elfedődik a lényeg. Ez a lényeg-elfedés, a polgármester saját tematikájának érvényesülése a történések reflexiója kapcsán az Érpatak-probléma egyik nagyon fontos része. Azért különösen érdekes ez, mert a polgármester úgy (volt) képes tematizálni a nyilvánosságban róla folyó diskurzust, hogy összeségében nem túl nagy erőforrás állt csak mindehhez rendelkezésére és a kezdetekben még az országos szabályozást és az akkori közhangulatot sem nevezhetjük számára igazán támogatónak.¹⁶ Persze az az igazán kifejező, hogy Orosz médiakezelése a saját

¹⁶ Itt a szabályozás vonatkozásában arra gondolok, hogy például 2010 előtt még nem jelentett akkora „kockázatot” egy-egy sajtóper az egyes médiumoknak, így a bármilyen szintű közszereplőkkel szembeni kritikus kiállásnak több, az azóta egyre növekvő mértékű öncenzúrának sokkal kevesebb tere volt.

A közhangulat is sokat változott. A faluban sokáig sokak kérdezték tőlem is, hogy mit is jelent az, hogy valaki liberális, mert hogy Orosz például a „liberálisozásban” is messze megelőzte az országos trendet!! A hatalom gyakorlási elemek közül, a megosztásnak és a gyűlöletkeltésnek, a közmunka büntető-jellegű alkalmazásának a kétezres évek második felében még lényeges pontokon más volt a társadalmi megítélése.

környezetében, a települési szintű kommunikációban mennyivel professzionálisabb (volt) az öt körülvevőknél. Két apró részlet ennek kapcsán: az öt -e sorok írásakor- két és fél hónapja a polgármesteri székben váltó polgármester –e soros írásakor- még mindig nem távolította el Érpatak honlapjáról az „Érpataki-modell” hatalmas mennyiségű reklámanyagát. A másik szemléletes részlethez elég csak az országos média ingerküszöbét az utóbbi időben elérő egyetlen Érpatak-vonatkozású hír címét és head-jét idézni: *Így nem adott interjút Érpatak új polgármestere. Tanulságos levelezésem a háritás nagymesterével, a terelés koronázatlan királyával, az önkormányzati ügyintézővel.*¹⁷

2. Nézzük azonban azt, amiről azt mondtam, hogy a lényeg, ami elfedésre kerül: 2003-2004-ben egy kistérségi állapot felmérés készült, ahol a szakértői anyag, egyféle szakmai megközelítésből körvonalazta a település problémáit, a polgármester által tematizáltak helyett: Érpatakon, kistérségi viszonylatban is alacsony volt az településen élők iskolai végzettsége, nagyon maga volt azoknak az aránya, akik helyben nem találtak munkát és más településre kellett járniuk dolgozni. A falu földjein leginkább dohány és kukoricatermesztéssel foglalkoznak, néhány nagygazda idényjellegű napszámos munkát tudott csak biztosítani a helyieknek. A termények feldolgozására, de még csak a tárolására sem volt semmilyen megoldás a faluban. Amikor a polgármester 2005-ben hatalomra jutott ezekre a problémákra kellett volna valamiféle megoldást találni: a munkalehetőség- a feldolgozóipar hiányára, a rendkívül alacsony iskolázottságra. Ezekben a kérdésekben azonban Orosz regnálása alatt nem hogy javult volna, hanem még romlott is a helyzet. Bár nagyon nehéz egy-egy ilyen kistelepülés helyzete és szinte minden vonatkozásában egyre kisebb lett az elmúlt években a polgármester mozgástere, ráadásul 2800 ilyen kistelepülés van Magyarországon, mindezzel együtt azonban, több helyen is meggyőző példák bizonyítják, hogy egy-egy polgármester sokkal többet tud(ott) tenni annál, mint ami Érpatakon történt.

¹⁷ Lásd a kapcsolódó cikket: *Így nem adott interjút Érpatak új polgármestere* Zoom.hu, 2018. 05.29. Online dokumentumként: <https://zoom.hu/hir/2018/05/29/igy-nem-adott-interjut-erpatak-uj-polgarmestere/> Letöltve: 2018.06.14.

3. Orosz munkássága pedig -az egyik legalapvetőbb vonatkozásában- abban merült ki, hogy újratematizálta a helyzetet. Tény és való, hogy volt egy néhány fős bűnözői csoport, aki loptak, betörték, akik félelembe tartották a falut Érpatakon, de ezt az akkori újfelhértói rendőrkapitány, Fekésházi Szabolcs és munkatársai (az Érpatakon illetékes rendőrség) felszámolták.¹⁸ Ez egybeesett Orosz hatalomra kerülésének korai időszakával, de az már egyáltalán nem igaz, hogy ez lett volna a falu összes problémája, ám polgármester tevékenységének részeként mégis csak ennek kapcsán híresült el "valami", amit Orosz Érpataki-Modellnek nevez. Orosznak az elvitathatatlan kommunikációs-politikai teljesítménye tulajdonképpen az, hogy az előz bekezdésben számba vettek helyett róla és az úgynevezett modellje köré szerveződik máig az Érpatak-diskurzus.

4. A munka következő fázisa az esettel kapcsolatban összegyűjtött konkrét közpolitikai tapasztalatok listájának elkészítése, dokumentációja, rendszerezése a közigazgatási, államigazgatási, önkormányzati, helyi-, és makrotársadalmi szempontból, és a legfontosabb tanulságok és következtetések levonása. (Mindennek kapcsán lásd a 3. lábjegyzetben hivatkozott kötetet)

¹⁸ Egy további részlet az ezen időkbeli falusi hangulat leírásához: ténylegesen volt egy tehát egy aktív bűnözői életvitelt folytató csoport, amit ahogy korábban írtuk, de egy falubeli férfi története tovább árnyalja a képet. A megszólaló (cigány férfi) nosztalgikusan mesélt azokról az időkről (a szóban forgó kilencvenes évekről), amikor a helyi élelmiszerbolt vezetője egy-egy leltár idején „odaadta neki a raktárkulcsot”. Ez azt jelenti, hogy a helyi bolt akkori vezetője -a leltárok idején- együttműködésben az interjúalanyommal, betörést és a bolt raktárának a kifosztását szervezték meg. A bolt vezetője így kezelte a raktárhiányt, interjúalanyom a napi betevő előteremtésének és az áru kéz alatti továbbadásával a pénzkereset problémáját. Ez, egyfelől többek által is ismert (elmesélt és megerősített) történet a faluban, ami tükröz valamit a törvény-, és szabálykijátszás nagy nemzeti- és egyben helyi kultúrájából, a közhangulatból; másfelől pedig tükröt tart annak, hogy mindennek eredményeként a „cigánybűnözés” tematika egy sokelemű és indíttatású konstrukció.

SZERZŐK / AUTHORS

| | |
|--------------------------------------|----------|
| ALPÁR Vera | 12 |
| CSÁKY Ádám..... | 228 |
| DÉR Csaba Dezső | 47, 81 |
| DONKA Attila | 136 |
| ERDEI Attila | 243 |
| ERDEINÉ KÉSMÁRKI-GALLY Szilvia | 243 |
| FLÓRIÁN Kund..... | 199 |
| GROTTE Judit | 159 |
| HAIN Ferenc | 313 |
| HORVÁTH Viktória | 104 |
| KÁLLAY Eszter | 268 |
| KOLLARIK Tamás..... | 268 |
| LUKÁCS Rita | 159 |
| MÁRKUS Renáta..... | 81 |
| MURAI András | 307 |
| NÉMETH Erzsébet | 29 |
| PAPP-VÁRY Árpád..... | 186, 237 |
| PAPP-VÁRY Árpád Ferenc..... | 124 |
| RÉTFALVI Györgyi | 307 |
| RUSZINKÓ Ádám..... | 136 |
| SCHLEICHER NÓRA | 307 |
| SZTOJÁNOVITS Andrea | 68 |
| TAKÓ Sándor | 268 |
| TÜTÜNKOV-Hrisztov Jordán..... | 175 |

| | |
|---------------------|---------|
| VÁSÁRY Miklós | 213 |
| VASS Vilmos | 1 |
| VÍZLER Eszter | 88, 255 |